

Kwartalnik
Towarzystwa Wiedzy Obronnej
wydawany od 1973 roku

Numer specjalny

WIEDZA OBRONNA

TOM 294

Nr 5

*ANALIZA PRAWNA DZIAŁAŃ ROSJI
W UKRAINIE OD 2014 R.*

WARSZAWA
GRUDZIEŃ 2025

WIEDZA OBRONNA

Tom 294 Nr 5 (2025)

Numer specjalny

Analiza prawna działań Rosji w Ukrainie od 2014 r. pod kątem zbrodni agresji, zbrodni wojennych i ludobójstwa oraz rozwiązań prawnych państw sąsiadujących z Ukrainą w zakresie statusu obywateli Ukrainy

Publikacja sfinansowana w ramach realizacji zadania zleconego UMOWA Nr MEiN/2023/DPI/2965.

Kwartalnik naukowy Towarzystwa Wiedzy Obronnej
Wydawany od 1973 roku

O czasopiśmie

Wiedza Obronna jest kwartalnikiem publikującym recenzowane artykuły naukowe.

Unikatowy identyfikator czasopisma: 498372. 70 punktów wg wykazu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dn. 05.01.2024 r. (pozycja 31395).

Strona internetowa czasopisma: <https://wiedzaobronna.edu.pl/>

Email (zespół redakcyjny): wiedza.obronna@two.edu.pl

Wydawca

Towarzystwo Wiedzy Obronnej

ul. 11 Listopada 17/19, 03-446 Warszawa, NIP: 526 000 17 72, KRS: 0000110214, REGON: 000802805

Strona internetowa: <https://two.edu.pl>, email (ogólny): kontakt@two.edu.pl

Facebook: <https://www.facebook.com/TowarzystwoWiedzyObronnej/>

Rada naukowa

Przewodniczący: płk rez. prof. dr hab. inż. Waldemar KITLER – Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Polska

lt col dr Samir RAWAT - Military Mind Academy, Bengaluru, Karnataka, Indie

prof. dr Julian LINDLEY-FRENCH - Alphen Group, Alphen, Holandia

płk. dr hab. Andrzej SOBOŃ - Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa, Polska

gen. bryg. (w st. sp.) prof. dr hab. Tadeusz SZCZUREK – Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa, Polska

mł. insp. (w st. sp.) dr hab. Agata TYBURSKA – Wyższa Szkoła Policji, Szczytno, Polska

doc. JUDr. dr Eva SZABOVÁ - Uniwersytet Trnavski, Trnawa, Słowacja

prof. Włodimir OGDANOWICZ - Centralny Instytut Naukowo-Badawczy Sił Zbrojnych Ukrainy, Kijów, Ukraina

prof. Wołodimir MALUTA - Uniwersytet Sił Powietrznych Ukrainy, Charków, Ukraina

prof. Davida SACKO - Akademia Sił Powietrznych, Colorado Springs, Stany Zjednoczone Ameryki

dr Vassilis KAPPIS, Uniwersytet Buckingham, Buckingham, Wielka Brytania

prof. Andrea ZANINI - Uniwersytet Genueński, Genua, Włochy

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny: dr inż. Mariusz KOZIOŁ - Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa

Zastępca redaktora naczelnego: dr Agnieszka ROGOZIŃSKA

Zastępca redaktora naczelnego dr hab. Weronika JAKUBCZAK, prof. Akademii Pożarniczej w Warszawie

Sekretarz redakcji: mgr Natalia DOMASIAK - Akademia Sztuki Wojennej

Zastępca sekretarza redakcji: lic. Monika WOŹNIAK - Akademia Sztuki Wojennej

Redaktor: lic. Julia MIKIEL Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa

Redaktor: lic. Wiktoria STAŃCZAK Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa

Współpracownicy redakcji

mgr Piotr GALEMBA, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa

Projekt okładki

mgr Piotr GALEMBA, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa

Recenzenci

Lista recenzentów dostępna jest na stronie kwartalnika w zakładce „O czasopiśmie”, „Recenzenci”

<https://wiedzaobronna.edu.pl/index.php/wo/recenzenci/>

Spis treści / Table of Contents

	Strona redakcyjna	2
dr Edyta Krzysztofik	Wstęp redaktora naukowego wydania	5
	ARTYKUŁY RECENZOWANE	
dr hab. Ivan Pankevych	Rosyjska inwazja wojenna a ewolucja stanowiska rady europy: skutki dla ukrainy	9
dr Magdalena Maksymiuk	„Ludobójstwo kulturowe” a wojna na ukrainie	21
Gvantsa Chincharauli	„Stracone pokolenie”. Konwencja genewska i ochrona dzieci w czasie wojny	35
dr hab. Jerzy Nikołajew, prof. UR	Straty ukraińskich organizacji religijnych w wyniku rosyjskiej agresji w 2022 r.	49
Oksana Sałata	Ludobójstwo dziedzictwa kulturowego narodu rozpoczyna się od zniszczenia miast i architektury	59
Evghenia Gugulan	The impact of russian aggression on ecological losses of ukraine	69
mgr Krzysztof Wojciechowski mgr Maryna Romanenko	Wpływ działań wojennych na przyrodę ukrainy	87
dr hab. Ihor Kozak	Zniszczenia ekosystemów leśnych w ukrainie na skutek rosyjskiej agresji	97
prof. Ihor Kozych prof. Yuriy Mykytyn	Consequences of environmental crimes caused by Russian aggression: problems of fixation and prospects for international prosecution	117
Doctor of Economic Sciences, Professor, Valentyna Yakubiv	Economic losses of ukrainian territorial communities as a result of the war	127
dr Sergiy Balaniuk	Sytuacja ukraińskich przedsiębiorstw i ich straty w czasie rosyjskiej agresji	143
Doctor of Economic Sciences, Professor, Liudmyla Sas	Konsekwencje ekonomiczne zniszczenia ukraińskiej infrastruktury w wyniku rosyjskiej agresji militarnej	155
Doctor of Economic Sciences, Professor, Diana Shelenko	Rozwój sektora rolnego gospodarki ukrainy w warunkach stanu wojennego: straty narodowe i perspektywy międzynarodowe	177
Dominik Tarczyński	Straty intelektualne ukrainy w wyniku agresji rosyjskiej	197
	Zasady publikacji artykułów	208

Dr Edyta Krzysztofik

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Jana Pawła II

WSTĘP REDAKTORA NAUKOWEGO WYDANIA

Pełnoskalowa zbrojna agresja rosyjska na Ukrainę formalnie rozpoczęła się 24 lutego 2022 r., choć oczywiście należy pamiętać, że pierwsza ingerencja w suwerenność tego państwa miała miejsce jeszcze w 2014 r., kiedy to Rosja dokonała aneksji Krymu i rozpoczęła działania zbrojne w obrębie dwóch wschodnich obwodów Ukrainy – Donieckiego i Ługańskiego. W wyniku działań zbrojnych społeczeństwo Ukrainy ponosi ogromne straty: moralne, finansowe, bytowe, ale również zdrowotne, w tym traumy psychiczne. Zgodnie z danymi przekazanymi w raporcie RDNA4 za okres od 24 lutego 2022 r. do 31 grudnia 2024 r., bezpośrednie szkody na Ukrainie szacuje się na 176 mld dolarów, z mieszkalnictwem, transportem, energią, handlem i przemysłem oraz edukacją jako najbardziej dotkniętymi sektorami¹. Natomiast zgodnie z raportem UNESCO straty w obszarze dziedzictwa kulturowego obejmują 514 miejsc kultury, w tym 152 miejsc kultu religijnego, 268 budynków o znaczeniu historycznym i/lub artystycznym, 38 muzeów, 33 zabytki, 19 bibliotek, 3 stanowiska archeologiczne oraz 1 archiwum². Straty środowiskowe sięgają zaś 71 mld dolarów³. To tylko przybliżone dane, które każdego dnia ulegają zmianie, a ich pełne oszacowanie możliwe będzie dopiero po zakończeniu konfliktu. Niezbędne jest natomiast stałe monitorowanie i dokumentowanie powstałych strat.

Obecny numer „Wiedzy Obronnej” poświęcony został w całości próbie oceny strat, jakie ponosi Ukraina w związku z pełnoskalową zbrojną agresją rosyjską. Podjęty temat wymaga szerokiej analizy sytuacji w Ukrainie z różnych perspektyw, dlatego też prezentowane opracowania mają charakter interdyscyplinarny i obejmują kilka obszarów: kulturowy, ekologiczny i gospodarczy.

W ramach pierwszego obszaru rozważań odnoszących się do ochrony tożsamości kulturowej, Autorzy koncentrują się na jej poszczególnych elementach. Chodzi tu konkretnie o dziedzictwo narodowe, w tym zabytki, obiekty sakralne, muzea itp.; badania naukowe; język; religię oraz najcenniejsze dobro, jakim jest młode pokolenie i przyszłość narodu. Zagadnienie strat dotyczących dziedzictwa narodowego podjęte zostało w kilku pracach. Pierwsza z nich poświęcona została problematyce przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu, w szczególności przeciwko zabytkom nieruchomym. **Prof. Oksana Sałata** podkreśla, że „materialne i niematerialne dobra

¹ <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/02/25/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>

² <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>

³ <https://www.onet.pl/styl-zycia/dziki-zycie/przyroda-i-wojna-szacunki-zanizone-skutki-dlugotrwałe/2jcvlyq,30bc1058>

kultury stanowią jedną z kluczowych podstaw dalszej jedności i konsolidacji społeczeństwa ukraińskiego oraz kształtowania wspólnej narodowej pamięci historycznej, zwłaszcza w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej”. Swoje badania oparła na tezie, że „dziedzictwo kulturowe Ukrainy jest fundamentalnym źródłem formowania świadomości narodowej oraz duchowego rozwoju społeczeństwa. Wpływa ono na proces samookreślenia narodu oraz na rozwój Ukrainy jako państwa niepodległego”. W odniesieniu do problemu sytuacji organizacji religijnych w Ukrainie **prof. Jerzy Nikołajew** wykazał, że w wyniku działań wojennych doznały one poważnego uszczerbku w sferze materialnej i niematerialnej. Zniszczone lub uszkodzone zostały obiekty przeznaczenia religijnego, zwłaszcza we wschodniej Ukrainie, a wobec duchownych stosowano akty przemocy fizycznej i psychicznej. Niezwykle trudne zagadnienie podjęte zostało w badaniach **Gvantsy Chincharauli**. Omówiła ona problem „straconego pokolenia” obejmującego dzieci, które nie tylko poniosły śmierć w wyniku działań wojennych, ale również przeżyły traumę psychiczną, kryzys tożsamości i długotrwałe szkody emocjonalne. W pracy wyrażono uwagi krytyczne pod kątem aktualnie obowiązujących mechanizmów ochrony praw dziecka w trakcie trwania konfliktów zbrojnych. **Dominik Tarczyński** natomiast podjął badania na temat rozwoju naukowego oraz swobody prowadzenia badań naukowych w Ukrainie w trakcie pełnoskalowej zbrojnej agresji Rosji w Ukrainie. W przeprowadzonej analizie wskazał na wielowymiarowe i wielopokoleniowe „straty intelektualne” spowodowane śmiercią i emigracją kadr naukowych, zniszczenie instytucji edukacyjnych i kulturalnych oraz długofalowe skutki psychospołeczne i gospodarcze. Kolejny tekst odnoszący się do omawianego obszaru, a jednocześnie stanowiący podsumowanie wskazanych powyżej badań przygotowała **dr Magdalena Maksymiuk**. Podjęła ona próbę wykazania potrzeby wprowadzenia nowej kategorii ludobójstwa, „ludobójstwa kulturowego”, które obejmuje przede wszystkim działania ukierunkowane na „wynaradawianie i wyniszczenie tożsamości narodowej.”

Drugi obszar badań podjętych w niniejszym numerze koncentruje się na rodzaju i rozmiarze strat ekologicznych, które *de facto* dotyczą nie tylko Ukrainy, ale również państw sąsiadujących. **Prof. Ihor Kozak** w swoim artykule przedstawił skalę zniszczeń ekosystemów leśnych w lasach gospodarczych oraz w lasach objętych różnymi formami ochrony przyrody. Analizy przeprowadzone za pomocą Global Ecosystem Dynamic Investigation (GEDI) i Sentinel Application (SNAP) Sentinel-2 na platformie Google Earth Engine (GEE) potwierdziły, że średnie wartości NDVI (Normalized Difference Vegetation Index) zmniejszyły się z 0,65-0,67 w 2020 roku do 0,24-0,33 w 2022 roku (i dalej utrzymują się na niskim poziomie 0,19-0,32 do 2025 roku). Wykazano naruszenie przez Rosjan prawa międzynarodowego i ukraińskiego oraz obliczono straty wszystkich kategorii leśnych usług ekosystemowych na kwotę 16 mld 149 mln dolarów. W kolejnym artykule przygotowanym przez **Krzysztofa Wojciechowskiego** i **Marynę Romanenko** zwrócono szczególną uwagę na przyrodę ożywioną: gatunki, siedliska przyrodnicze i obszary chronione o randze krajowej i międzynarodowej. W celu zobrazowania wpływu działań wojennych na przyrodę przedstawiono: „studia przypadków” wybranych obszarów chronionych (Askania Nowa); katastrofalny przypadek – wysadzenia Kachowskiej Elektrowni Wodnej na Dnieprze oraz wpływ wojny na gatunki (zwłaszcza wpisane do Czerwonej Księgi Zwierząt Ukrainy i Czerwonej Księgi Roślin

Ukrainy). Przeanalizowano także wpływ działań wojennych na siedliska przyrodnicze, w tym te najcenniejsze, jak stepy czy siedliska kredowe. Według przytoczonych w pracy danych, szkody wyrządzone środowisku opiewają na 5,917 trylionów hrywien. Kolejny artykuł odnoszący się do problemu strat Ukrainy w obszarze ekologii przygotowała **dr Evghenia Gugulan**. Podjęła w nim kompleksową analizę ekologicznych skutków konfliktu, ze szczególnym uwzględnieniem zarówno celowego, jak i ubocznego niszczenia ekosystemów naturalnych, erozji bioróżnorodności oraz degradacji kluczowych komponentów środowiska, takich jak gleba, powietrze i zasoby wodne. Podobnie jak w pierwszym obszarze, podkreśliła ona potrzebę wprowadzenia nowej kategorii ludobójstwa, „ekobójstwo”, które obejmowałoby swoim zakresem powyżej omówione przypadki niszczenia przyrody. Ostatni artykuł dotyczący problemu strat środowiskowych podjęli **prof. Igor Kozyh** i **prof. Jurij Mykytin**. W swojej pracy dokonali analizy ram prawnych ścigania przestępstw przeciwko środowisku wynikających z rosyjskiej agresji przeciwko Ukrainie. Zgodnie z danymi przedstawionym przez Autorów do chwili obecnej Ukraina udokumentowała ponad 200 postępowań karnych dotyczących środowiskowych zbrodni wojennych, przy czym wartość wyrządzonych szkód przekracza 250 miliardów hrywien. Zwrócili również uwagę na pierwszą w historii próbę wszczęcia postępowania w sprawie ekobójstwa w warunkach konfliktu zbrojnego, związaną z atakiem na obiekt jądrowy w Charkowie.

Ostatnia obszar rozważań obejmuje problem strat ekonomicznych. Pierwsza praca w tym obszarze przygotowana została przez **prof. Liudmilę Sas**. Porusza w niej wpływ agresji rosyjskiej na obiekty infrastruktury ze szczególnym uwzględnieniem strat w sferach społecznej, transportowej, energetycznej, mieszkaniowo-komunalnej oraz cyfrowej. Z przywołanych danych wynika, że całkowita suma bezpośrednich szkód, według wstępnych szacunków, wynosi 170 miliardów dolarów, co świadczy o głębokim kryzysie w zakresie infrastruktury kraju. W pracy **dr Sergiia Baluniuka** zwrócono natomiast uwagę na funkcjonowanie oraz działalność ukraińskich przedsiębiorstw różnych kategorii, w szczególności mikro-, małych i średnich. Głównym celem badań było określenie skali bezpośrednich i pośrednich strat gospodarczych, ocena makroekonomicznych skutków wojny, a także analiza skuteczności działań polityki państwowej i wsparcia międzynarodowego w celu zapewnienia stabilności w sferze biznesu oraz zapewnienie bezpieczeństwa ekonomicznego Ukrainy. Badania we wskazanym obszarze pogłębiła **prof. Valentyna Yakubiv**, skupiając się na zintegrowanej ocenie wielowymiarowych skutków strat gospodarczych dla wspólnot terytorialnych w oparciu o dane statystycznych instytucji państwowych, raportów międzynarodowych oraz dorobek badań naukowych. W swojej pracy podkreśliła, że „trwała odbudowa wymaga zintegrowanych strategii, które jednocześnie obejmują rekonstrukcję infrastruktury, rewitalizację działalności gospodarczej, stabilizację finansów publicznych oraz wzmocnienie instytucjonalne”. Kolejny tekst poświęcony został analizie sytuacji sektora rolnego, który stanowi jeden ze strategicznych elementów gospodarki Ukrainy. **Prof. Diana Shelenko** przedstawiła badania zmierzające do określenia specyfiki funkcjonowania sektora rolnego gospodarki Ukrainy w warunkach stanu wojennego. Ponadto podjęła próbę oceny skali i struktury bezpośrednich i pośrednich strat sektora rolnego w wyniku wojny oraz wskazania możliwości i perspektyw jego odbudowy w kontekście integracji międzynarodowej.

Ostatnia grupa rozważań podjętych w niniejszym numerze poświęcona została działaniom społeczności międzynarodowej skierowanym na udokumentowanie i oszacowanie strat Ukrainy doznanych w wyniku pełnoskalowej zbrojnej agresji rosyjskiej. W tym miejscu należy przywołać tekst **prof. Ivana Pankevycha**, który przedstawił nowe inicjatywy podjęte pod auspicjami Rady Europy. Ponadto Autor dokonał analizy Planu Działań Rady Europy dla Ukrainy na lata 2018-2022, oraz Plan Działań Rady Europy dla Ukrainy „Stabilność, odnowienie i odbudowa” 2023-2026. Omówił również zasady funkcjonowania utworzonego w 2023 r. Rejestru Szkód Wyrządzonych Agresją Federacji Rosyjskiej na Ukrainę oraz działania zmierzające do powołania Specjalnego Trybunału ds. Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie.

Prezentowany numer specjalny został przygotowany jako jeden z efektów badań podjętych przez zespół ekspertów w ramach projektu „Analiza prawna działań Rosji w Ukrainie od 2014 r. pod kątem zbrodni agresji, zbrodni wojennych i ludobójstwa oraz rozwiązań prawnych państw sąsiadujących z Ukrainą w zakresie statusu obywateli Ukrainy” realizowanego jako zadanie zleczone MNiSW (MEiN/2023/DPI/2965). Przygotowane artykuły stanowią uzupełnienie wcześniej przeprowadzonych prac, które ujęte zostały w trzech monografiach: *Zbrodnie międzynarodowe popełnione w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej na Ukrainę oraz możliwość ich ścigania przez trybunały międzynarodowe* wydana w 2024 r., *Status prawny obywateli Ukrainy po rozpoczęciu przez Federację Rosyjską pełnoskalowej agresji zbrojnej* oraz *Ochrona praw podstawowych obywateli Ukrainy w dobie agresji rosyjskiej*, które ukażą się w 2025 r. Ponadto na stronie projektu (<https://www.agresjarosyjska.info>) zamieszczone zostały ekspertyzy, wystąpienia eksperckie prezentowane podczas seminariów naukowych, kalendarium oraz opracowania doniesień prasowych poświęconych zbrojnej agresji rosyjskiej w Ukrainie.

Ivan Pankevych*

Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra, Polska

ROSYJSKA INWAZJA WOJENNA A EWOLUCJA STANOWISKA RADY EUROPY: SKUTKI DLA UKRAINY

RUSSIAN MILITARY INVASION AND THE EVOLUTION OF THE COUNCIL OF EUROPE'S POSITION: CONSEQUENCES FOR UKRAINE

ABSTRAKT: Po prawie czterech latach od rozpoczęcia rosyjskiej inwazji wojennej na Ukrainę możemy stwierdzić, że większość istniejących mechanizmów, mających na celu ułatwienie pokojowego rozwiązywania sporów międzynarodowych, okazała się nie tylko niedoskonała, ale wręcz całkowicie nieskuteczna. Bardziej optymistycznie przedstawia się sytuacja w odniesieniu do działalności Rady Europy, która w historycznie stosunkowo krótkim czasie przeszła ogromną ewolucję swojej pozycji, stając się aktywnym strażnikiem prawa w Europie.

SŁOWA KLUCZOWE: inwazja militarna, Rada Europy, Rejestr szkód dla Ukrainy, Specjalny Trybunał

ABSTRAKT: After almost four years since the beginning of the Russian military invasion of Ukraine, we can conclude that most of the existing mechanisms aimed at facilitating the peaceful settlement of international disputes have proven to be not only imperfect, but also completely ineffective. The situation is more optimistic with regard to the activities of the Council of Europe, which in a relatively short historical period has undergone a huge evolution of its position, becoming an active guardian of law in Europe.

KEYWORDS: Military Invasion, Council of Europe, Register of Damages for Ukraine, Special Tribunal

* dr hab. Ivan Pankevych, University of Zielona Góra, Zielona Góra, Poland

<https://orcid.org/0000-0003-2826-9610>

i.pankevych@wpa.uz.zgora.pl

Copyright (c) 2025 Ivan Pankevych. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

WSTĘP

Sytuacja problemowa

Jako organizacja międzynarodowa Rada Europy skupia obecnie czterdzieści sześć państw członkowskich, które zobowiązały się do przestrzegania praworządności oraz zagwarantowania praw i wolności człowieka. Działalność tej organizacji opiera się na Statucie Rady Europy¹, a podstawowymi warunkami członkostwa w niej są uznanie przez poszczególne państwa zasady praworządności, zobowiązanie się do zapewnienia praw i podstawowych wolności osobom podlegającym ich jurysdykcji oraz współpraca z innymi państwami w realizacji celów Rady Europy. Mimo opieszalej i nieadekwatnej reakcji w stosunku do zaistniałej sytuacji na początku agresywnych wojennych działań Rosji wobec Ukrainy w 2014 roku, obecnie Radę Europy można uznać za jedną z niewielu organizacji międzynarodowych, która może sukcesywnie rozwiązywać konflikty pomiędzy jej państwami członkowskimi. Naszym zdaniem jest ona jedną z niewielu organizacji międzynarodowych, która po latach wahań w końcu zajęła stanowcze, klarowne i odpowiadające wszystkim standardom prawa międzynarodowego stanowisko wobec niesprowokowanej rosyjskiej agresji wojennej na Ukrainę.

CELE BADAŃ

Cel główny badań

Głównym celem napisania niniejszego artykułu naukowego jest analiza prawna ewolucji stanowiska Rady Europy wobec agresywnych działań Rosji w stosunku do Ukrainy na przestrzeni ostatnich ponad dwudziestu lat.

Cele szczegółowe badań

Do celów szczegółowych badań należy ocena efektywności działalności Rady Europy w dziedzinie przeciwdziałania rosyjskiej agresji we współczesnych realiach oraz opracowanie naukowo uzasadnionych rekomendacji dotyczących udoskonalenia mechanizmów pociągnięcia Rosji do odpowiedzialności za naruszenie prawa międzynarodowego.

PROBLEMY BADAWCZE

Główny problem badawczy

Badanie naukowe procesów prawnych w Radzie Europy jest niezwykle ważne dla zrozumienia mechanizmów ochrony praw człowieka i rozwoju demokracji w Europie. W naszym artykule naukowym podjęliśmy się wyzwania odpowiedzi na pytanie, jak szybko i w jakim stopniu zmiana stanowiska Rady Europy w stosunku do agresywnych działań Rosji wobec Ukrainy wpłynie na kwestie pociągnięcia agresora do odpowiedzialności prawnej.

Szczegółowe problemy badawcze

W artykule wyodrębniono następujące szczegółowe problemy badawcze. Pierwszy problem dotyczy utworzenia Rejestru Szkód dla Ukrainy jako kroku na drodze powołania do życia

¹ Statut Rady Europy. Londyn, 5 травня 1949 р. (Офіційний вісник України від 16.07.2004, № 26, стор. 215, стаття 1733, код акта 29287/20).

efektywnego mechanizmu prawnego zapewnienia Ukrainie i jej obywatelom sprawiedliwości i odszkodowań za poniesione straty moralne i materialne. Drugi ważny problem badawczy to ocena skuteczności działalności Specjalnego Trybunału ds. Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie jako instrumentu pociągnięcia do odpowiedzialności karnej rosyjskich zbrodniarzy wojennych najwyższego szczebla.

HIPOTEZY BADAWCZE

Hipoteza główna

Utworzenie Rejestru Szkód dla Ukrainy oraz powołanie Specjalnego Trybunału ds. Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie pozwoli uświadomić rosyjskim decydującym politycznym, że za popełnienie każdej zbrodni wojennej następuje odpowiedzialność prawna.

Hipotezy szczegółowe

Rosyjska inwazja wojenna na Ukrainę to skutkiem nieadekwatnej reakcji organizacji międzynarodowych (przede wszystkim Organizacji Narodów Zjednoczonych i Rady Europy) w stosunku do płynących ze strony Rosji zagrożeń dla istniejącego porządku międzynarodowego.

Oslabienie roli Stanów Zjednoczonych jako gwaranta ukształtowanego po II wojnie światowej porządku międzynarodowego sprzyja dalszemu „zachęcaniu” rosyjskiego agresora do kontynuowania notorycznego naruszania prawa międzynarodowego nie tylko w Ukrainie, ale także w Europie i na całym świecie.

METODY BADAWCZE

Wykorzystano metodę historyczną w celu zbadania kształtowania się rosyjskiej polityki rewizjonistycznej w stosunku do Ukrainy. Metoda analityczna przyczyniła się do ujawnienia podstaw zmiany stanowiska Rady Europy w stosunku do rosyjskiej inwazji wojennej. Metoda formalno-prawna została wykorzystana do analizy prawnej postanowień umów międzynarodowych, aktów przyjętych przez Radę Europy i jej organy oraz źródeł prawa krajowego.

RADA EUROPY A ROSYJSKA WOJNA HYBRYDOWA W LATACH 2003-2022

Trwająca ponad dwadzieścia lat wojna rosyjsko-ukraińska (najpierw hybrydowa, a od 2022 roku – pełnowymiarowa inwazja wojenna) wymaga podziału wymienionego okresu historycznego na co najmniej dwa etapy. Pierwszy etap dotyczy aneksji przez Rosję Krymu pod pretekstem przeprowadzenia tzw. referendum. Zająć ukraiński Krym Rosja planowała jeszcze ponad dwadzieścia lat temu – w 2003 roku, wywołując konflikt wokół ukraińskiej wyspy Tuzła. Już wtedy w stosunku do Ukrainy Rosja stosowała technologie wojen hybrydowych, wywierając olbrzymi wpływ informacyjny w celu sprawdzenia reakcji władz ukraińskich i społeczności międzynarodowej na potencjalną aneksję wymienionej wyspy. Reakcja społeczności międzynarodowej, w tym i Rady Europy (członkiem której Ukraina jest od 9 listopada 1995 roku², a Federacja Rosyjska była od 28 lutego 1996 roku aż do dnia jej wykluczenia w dniu 16 marca 2022 roku), wtedy była bardzo

² Закон України від 31 жовтня 1995 р. Про приєднання України до Статуту Ради Європи (Відомості Верховної Ради України, 1995, N 38, ст. 287).

słaba. Władze ukraińskie budowę tamy z rosyjskiego obwodu Krasnodarskiego do Tuzły uznały za bezpośrednie zagrożenie dla integralności terytorialnej Ukrainy. Strona ukraińska wystosowała notę protestacyjną do MSZ Rosji i zmobilizowała dodatkowe oddziały wojskowe. Na wyspie stacjonował wzmocniony kontyngent straży granicznej, został doposażony posterunek graniczny i rozpoczęto pilną budowę placówki granicznej. Na miejsce konfliktu sprowadzono statki ukraińskiej marynarki wojennej, a kerczeński pułk Gwardii Narodowej Ukrainy rozmieścił swoje wyrzutnie rakiet na pozycjach bojowych. Ukraińskie jednostki otrzymały rozkaz otwarcia ognia w przypadku naruszenia granicy państwowej³. Wówczas, aż do początku wojny rosyjsko-ukraińskiej, pozostawało jedynie około 100 metrów niedokończonej tamy. Jednak po rozmowach między prezydentami obydwu krajów Rosjanie odstąpili od kontynuowania prac budowlanych na tamie.

Wymieniony konflikt stał się pierwszą nieudaną próbą rosyjskiej inwazji wojennej na Ukrainę. Autonomia Krymu zawsze była rodzajem ukraińskiej terytorialnej „pięty Achillesowej”. To właśnie na Krymie nastroje separatystyczne stale podsycano z zewnątrz oraz przez totalnie dominujące na półwyspie rosyjskie środki przekazu masowego. Wydarzenia rewolucyjne na kijowskim Majdanie w latach 2013 i 2014 doprowadziły do tego, że specyfika krymska powstała w „nowym rozdaniu”. A mianowicie 4 lutego 2014 roku podczas dyskusji nad projektem uchwały „O sytuacji politycznej w państwie” deputowani Rady Najwyższej Autonomicznej Republiki Krymu proponowali wprowadzenie szeregu zmian w obowiązującej Konstytucji Krymu, przeprowadzenie ogólnokrymskiego badania opinii publicznej na temat statusu Krymu, a także zwrócenie się do prezydenta i Zgromadzenia Ustawodawczego Federacji Rosyjskiej z wezwaniem o zagwarantowaniu nienaruszalności statusu autonomii Krymu oraz nienaruszalności praw i wolności jego obywateli⁴. Osłabione władze ukraińskie nie były przygotowane na radykalny rozwój scenariusza krymskiego w marcu 2014 roku, a światowa opinia publiczna, w tym i Organizacja Narodów Zjednoczonych oraz Rada Europy, w istocie zignorowała zaniedbanie przez Federację Rosyjską norm prawa międzynarodowego i gwarancji bezpieczeństwa udzielonych Ukrainie na mocy Memorandum Budapesztańskiego, zawartego przez Ukrainę, Stany Zjednoczone Ameryki, Wielką Brytanię i Rosję⁵. Konsekwencją tej sytuacji był „blitzkrieg” na Krymie, który Rosja bezprawnie zaanektowała pod przykrywką tzw. referendum z dnia 16 marca 2014 roku⁶. Już następnego dnia, 17 marca 2014 roku, Rada Najwyższa ARK ogłosiła niepodległość Republiki Krymu, a 18 marca 2014 roku prezydent Rosji wraz z samozwańczym przewodniczącym Rady Ministrów ARK S. Aksjonowem, przewodniczącym Rady Najwyższej ARK V. Konstantinowem i samozwańczym przewodniczącym sewastopolskiej miejskiej administracji państwowej A. Czajym podpisali Umowę o przyłączeniu Republiki Krymu do Rosji. Dwa dni później, 20 marca 2014 roku, Duma Państwowa

³ Пробна війна. 15 років тому Росія спробувала захопити український острів Тузла (New Voice, 29.09.2018).

⁴ Кримський парламент зібрався змінювати Конституцію автономії та просити захисту в Росії (Дзеркало тижня, 05.02.2014).

⁵ Patrz. dokładniej I. Pankevych, I. Slovka, *Military conflict in Ukraine: Ukraine's and world's challenges*, *Balkan Social Science Review*, Vol.16, December 2020, p. 197-213.

⁶ Парламент Крима назначил референдум об автономии. BBC NEWS. 27.02.2014, https://www.bbc.com/russian/international/2014/02/140227_crimea_parliament (dostęp: 28.08.2025).

Federacji Rosyjskiej uchwaliła ustawę „W sprawie ratyfikacji Umowy między Federacją Rosyjską a Republiką Krymu o przyjęciu Republiki Krymu do Federacji Rosyjskiej i utworzeniu nowych podmiotów w ramach Federacji Rosyjskiej”, która następnego dnia, 21 marca 2014 roku, została zatwierdzona przez Radę Federacji Rosji⁷. Jak na takie brutalne naruszenie prawa międzynarodowego zareagowała Rada Europy? Można wnioskować, że była to reakcja bardzo słaba i nieadekwatna do zaistniałej sytuacji. W 2014 roku, po aneksji Krymu, Rada Europy czasowo zawiesiła członkostwo Rosji, lecz nie wykluczyła jej ze swego grona, a w 2019 roku została ona z powrotem przyjęta do tej organizacji międzynarodowej bez żadnych warunków wstępnych.

Rosyjska inwazja wojenna 2022 roku a zmiana stanowiska Rady Europy

Rosyjska inwazja wojenna w dniu 24 lutego 2022 roku stała się początkiem zmiany stanowiska Rady Europy wobec niezgodnych z prawem międzynarodowym działań Rosji. W dniu 15 marca 2022 roku Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy zagłosowało za wycofaniem Rosji z Rady Europy. Decyzję tę poparło 216 członków Zgromadzenia, trzech – wstrzymało się, a przeciw było 0 głosów⁸. Komitet Ministrów Rady Europy podjął decyzję o wykluczeniu członkostwa Rosji w Radzie Europy na podstawie artykułu 8 Statutu, który przewiduje, że „każdy członek Rady Europy, który poważnie naruszył postanowienia artykułu 3, może zostać zawieszony w swym prawie reprezentacji i wezwany przez Komitet Ministrów do wystąpienia zgodnie z artykułem 7⁹. W przypadku niezastosowania się członka do takiego wezwania Komitet może postanowić, że przestał on być członkiem Rady poczynając od daty określonej przez Komitet”¹⁰. Wymieniona decyzja oznacza, że od 16 marca 2022 roku oficjalnie uznaje się, że Rosja zakończyła członkostwo w tej organizacji międzynarodowej. W przededniu tego wydarzenia Rosja, przeczuwając wykluczenie z członkostwa, ogłosiła swoje wystąpienie z Rady Europy. Warto zauważyć, że bezpośrednio po wkroczeniu okupanta na terytorium Ukrainy, Komitet Ministrów Rady Europy podjął decyzję o zawieszeniu członkostwa Rosji w samym Komitecie i Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy.

Skoro Rosja rozpoczęła zakrojoną na szeroką skalę wojnę przeciwko Ukrainie, w ramach której dopuszcza się masowych mordów na ludności cywilnej i rażąco narusza normy prawa międzynarodowego, takie państwo z całą pewnością nie może być członkiem Rady Europy jako organizacji opowiadającej się za stworzeniem wspólnoty, której celem jest zapobieganie wojnie i zapewnienie poszanowania podstawowych praw i wolności człowieka i obywatela. Ogólnie rzecz biorąc, wykluczenie Rosji z Rady Europy jest w istocie potwierdzeniem, że państwo to nie przestrzega uniwersalnych wartości w dziedzinie ochrony praw i wolności człowieka i obywatela.

⁷ Федеральный закон Российской Федерации № 36-ФЗ от 21 марта 2014 г. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов (Российская газета. Федеральный выпуск. – № 6338, 24.03.2014).

⁸ ПАРЕ проголосувала за виключення Росії з Ради Європи, <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3430793-rosiu-vi-klucili-z-pare.html> (dostęp: 28.08.2025).

⁹ Статут Ради Європи. Лондон, 5 травня 1949 р. (Офіційний вісник України від 16.07.2004, № 26, стор. 215, стаття 1733, код акта 29287/20).

¹⁰ Статут Ради Європи. Лондон, 5 травня 1949 р. (Офіційний вісник України від 16.07.2004, № 26, стор. 215, стаття 1733, код акта 29287/20).

Plan działań Rady Europy dla Ukrainy „Stabilność, odnowienie i odbudowa” 2023-2026

Po wykluczeniu Federacji Rosyjskiej z grona państw członkowskich Rady Europy Komitet Ministrów RE wprowadził priorytetowe poprawki do Planu Działań Rady Europy dla Ukrainy na lata 2018-2022, a w dniu 14 grudnia 2022 roku jednogłośnie zatwierdził opracowany przez Sekretariat RE, we współpracy z rządem Ukrainy, Plan Działań Rady Europy dla Ukrainy „Stabilność, odnowienie i odbudowa” 2023-2026¹¹. Całkowity budżet tego czteroletniego programu współpracy Ukrainy z RE jest szacowany na 50 milionów euro. Środki zaproponowane w obecnym planie mają na celu wspieranie procesów odbudowy i odrodzenia gospodarczego Ukrainy, zwiększając potencjał ukraińskich instytucji państwowych, wzmacniając praworządność, chroniąc podstawowe prawa obywateli, a także wspierając program reform w europejskiej perspektywie Ukrainy, zgodnie z decyzją Rady Europejskiej z dnia 23 czerwca 2022 roku o nadaniu Ukrainie statusu kandydata do członkostwa w UE¹². Plan działań ma charakter elastyczny, niezbędny do reakcji, w warunkach pełnej skali zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej, zmieniających się potrzeb obecnego niestabilnego kontekstu i środowiska o wysokim ryzyku. Jest to dynamiczny dokument, który zostanie zaktualizowany zgodnie z sytuacją kraju w celu dostosowania priorytetów do nowych potrzeb.

Strategicznymi obszarami współpracy między Ukrainą a RE w ramach wdrażania obecnego Planu Działań, zarówno w okresie wojny, jak i w okresie powojennym, są:

- wdrażanie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka;
- wzmocnienie ochrony praw człowieka, wewnątrz przemieszczonych osób oraz osób powracających do miejsca zamieszkania;
- promowanie należytego funkcjonowania krajowych instytucji i mechanizmów ochrony praw człowieka;
- wsparcie władz państwowych Ukrainy w zakresie ochrony praw człowieka, w tym praw społecznych, praw żołnierzy, weteranów i ich rodzin;
- promowanie rozwoju pluralistycznego środowiska medialnego poprzez harmonizację jego bazy prawnej i politycznej;
- zapewnienie równości płci i wspieranie ofiar przemocy wobec kobiet i dziewcząt;
- ochrona praw dziecka;
- osiągnięcie przyzwoitego poziomu ochrony socjalnej ludności dotkniętej wojną;
- wsparcie dla ukraińskich władz państwowych w reformie Sądu Konstytucyjnego Ukrainy, a także systemu wymiaru sprawiedliwości, zgodnie z Europejską Konwencją Praw Człowieka i orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka;
- walka z korupcją, przestępstwami gospodarczymi, cyberprzestępczością, handlem ludźmi;

¹¹ План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». Документ підготовлено Директоратом з координації програм. Документ затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4), <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282> (dostęp: 28.08.2025).

¹² Decyzja Rady Europejskiej z dnia 23 czerwca 2022 roku o nadaniu Ukrainie statusu kandydata do członkostwa w UE, <https://www.consilium.europa.eu/media/57463/2022-06-2324-euco-conclusions-pl.pdf> (dostęp: 28.08.2025).

- wsparcie dla stosowania standardów europejskich do przepisów i praktyk wyborczych, w tym referendów;
- promowanie udziału społeczeństwa na poziomie regionalnym i lokalnym w celu wzmocnienia stabilności procesów demokratycznych¹³.

Rejestr szkód dla Ukrainy

Następnym ważnym krokiem na drodze do pociągnięcia Rosji do odpowiedzialności stał się obradujący w dniach 16-17 maja 2023 roku w Reykjavíku czwarty od 1949 roku Szczyt Głów Państw i Szefów Rządów Rady Europy, którego powodem była pełnowymiarowa inwazja zbrojna Rosji na Ukrainę. Zapadły wtedy ważne decyzje mające na celu wsparcie ukraińskiej formuły pokojowej, w szczególności dotyczące utworzenia międzynarodowego rejestru szkód wyrządzonych Ukrainie od początku inwazji oraz powołania międzynarodowego trybunału w celu potępienia zbrodni rosyjskiej agresji.

Utworzenie Rejestru Szkód dla Ukrainy jest znaczącym przedsięwzięciem międzynarodowym i pierwszym krokiem w kierunku stworzenia mechanizmu, który zapewni Ukrainie i jej obywatelom sprawiedliwość i odszkodowania. Rejestr ma służyć do rejestrowania wszystkich dopuszczalnych roszczeń o odszkodowanie za szkody, straty lub krzywdy wyrządzone w wyniku agresji Federacji Rosyjskiej w Ukrainie lub przeciwko Ukrainie. Będzie on opierał się wyłącznie na dokumentach elektronicznych i działał na bezpiecznej platformie cyfrowej służącej do przyjmowania, przetwarzania i klasyfikowania wniosków oraz dowodów. Proces składania wniosków – wyłącznie w formie elektronicznej – jest możliwie najprostszy i najbardziej usprawniony.

Aby wniosek mógł zostać wpisany do Rejestru, musi on spełniać trzy proste kryteria kwalifikowalności zawarte w Statucie Rejestru. Roszczenia muszą być zgłaszane w związku ze szkodami, stratami lub obrażeniami spowodowanymi 24 lutego 2022 roku lub później na terytorium Ukrainy w granicach uznanych przez społeczność międzynarodową, w tym na wodach terytorialnych; przez bezprawne w skali międzynarodowej działania Federacji Rosyjskiej w Ukrainie lub przeciwko Ukrainie.

Głównym zadaniem Rejestru jest przyjmowanie i przetwarzanie wniosków oraz dowodów z nimi związanych. Wiąże się to z kategoryzacją, klasyfikacją i systematyzacją tych oświadczeń na podstawie różnych kryteriów. Rejestr, za pośrednictwem Rady Rejestru, będzie oceniał wnioski i ustalał ich zgodność z wymienionymi kryteriami. Kwalifikujące się wnioski są rejestrowane w Rejestrze w celu dalszego rozpatrzenia i oceny. Procedury składania, przetwarzania i archiwizowania wniosków są regulowane przez różne zasady i przepisy, nad którymi obecnie trwają prace. Będą one zawierać listę kategorii roszczeń, formularze roszczeń, wymagania dowodowe określone dla każdej kategorii roszczeń i inne niezbędne informacje.

¹³ План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стойкість, відновлення та відбудова». Документ підготовлено Директоратом з координації програм Документ затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4), <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282> (dostęp: 28.08.2025).

Wnioski do Rejestru Szkód dla Ukrainy (RD4U) należy składać drogą elektroniczną za pośrednictwem portalu internetowego Diya. Zgłoszenia można składać w języku ukraińskim lub angielskim. Jednak ze względu na ograniczenia techniczne składanie wniosków w języku angielskim jest obecnie niemożliwe¹⁴.

Kategorie roszczeń aktualnie przyjmowanych do Rejestru: 1) przymusowe przesiedlenia wewnętrzne; 2) śmierć bliskiego członka rodziny; 3) zaginięcie bliskiego członka rodziny; 4) poważne obrażenia ciała; 5) przemoc seksualna; 6) tortury lub nieludzkie czy poniżające traktowanie albo karanie; 7) pozbawienie wolności; 8) przymusowa praca lub służba; 9) uszkodzenie lub zniszczenie nieruchomości mieszkalnych¹⁵. Obecnie Rejestr otworzył się dla składania wniosków dotyczących pierwszej z wymienionych 9 kategorii. W przyszłości zaplanowano sumarycznie otworzyć 45 kategorii dla kompensacji poniesionych strat¹⁶.

Powołanie Specjalnego Trybunału ds. Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie

Jak oświadczył w dniu 4 lutego 2025 roku w Brukseli na briefingu poświęconym 13. posiedzeniu Grupy Głównej ds. Utworzenia Specjalnego Trybunału ds. Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie Sekretarz Generalny Rady Europy Alain Berset, „utworzenie Specjalnego Trybunału ds. Zbrodni Agresji w ramach Rady Europy pozwoli naszym partnerom międzynarodowym, w szczególności Ukrainie i Unii Europejskiej, w pełni wykorzystać nasze doświadczenie i wiedzę w dziedzinie ochrony praw człowieka i praworządności na całym kontynencie”¹⁷. Również Kaia Kallas – Wysoka Przedstawiciel Unii Europejskiej do Spraw Zagranicznych, zauważyła, że „ten Specjalny Trybunał ma na celu pociągnięcie przywódców Rosji do odpowiedzialności za zbrodnię agresji. W końcu to przywódcy decydują o ataku na inny kraj. Innym poziomem są zbrodnie wojenne popełnione przez żołnierzy, którzy najechali Ukrainę. Bez przywódców nie byłoby zbrodni wojennych. Dlatego odpowiedzialność musi być na wszystkich poziomach”¹⁸.

W ramach negocjacji w sprawie ustanowienia Specjalnego Trybunału opracowano trzy oddzielne umowy: umowę dwustronną między Ukrainą a Radą Europy, Statut Trybunału oraz dokument opisujący zarządzanie nową strukturą. Zostały one podpisane przez ministrów spraw zagranicznych kilkudziesięciu krajów, a także przez władze Ukrainy i Rady Europy, w dniu 9 maja 2025 roku we Lwowie¹⁹. Podpisanie umów w tym dniu jest symboliczne, bo 9 maja obchodzono Dzień Europy.

¹⁴ *Register of Damage for Ukraine*, <https://rd4u.coe.int/en/mandate-and-functions> (dostęp: 28.08.2025).

¹⁵ *Register of Damage for Ukraine*, <https://rd4u.coe.int/en/mandate-and-functions> (dostęp: 28.08.2025).

¹⁶ *Register of Damage for Ukraine*, <https://rd4u.coe.int/en/mandate-and-functions> (dostęp: 28.08.2025).

¹⁷ ЕС створив правові рамки для спецтрибуналу за злочини росіян проти України, <https://www.holosameryky.com/a/spectrybunal/7962752.html> (dostęp: 28.08.2025).

¹⁸ Кая Каллас. Росія постійно погрожує, тож єдина наша відповідь – не боятися, <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3991412-kaa-kallas-visoka-predstavnica-es.html> (dostęp: 28.08.2025).

¹⁹ У Львові оголосили про створення спеціального трибуналу щодо російської агресії: що це означає для України, <https://www.helsinki.org.ua/articles/u-lvovi-oholosyly-pro-stvorennia-spetsialnoho-trybunalu-shchodo-rosiyskoi-ahresii-shcho-tse-oznachaie-dlia-ukrainy/> (dostęp: 28.08.2025).

Siedzibą Specjalnego Trybunału ds. Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie ma zostać Haga. Po podpisaniu umowy jej tekst zostanie poddany pod głosowanie w Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy. Ratyfikacja umowy wymaga większości dwóch trzecich głosów, co jest niemal zagwarantowane przez szerokie poparcie dla inicjatywy wśród państw członkowskich. Owszem, niektóre kraje o nastawieniu prorosyjskim, takie jak Węgry, Słowacja czy Serbia, mogą wstrzymać się od głosu lub zagłosować przeciwko, chociaż w tym przypadku nie będzie możliwości stosowania weta indywidualnego. Oczekuje się również, że do inicjatywy dołączą państwa demokratyczne spoza kontynentu europejskiego, takie jak Kanada, Australia, Nowa Zelandia i Japonia, co zwiększy jej legitymację. Stany Zjednoczone Ameryki, które de facto rozpoczęły już proces aktywnego zbliżenia z Rosją, raczej nie wezmą udziału w tworzeniu Trybunału. Za prezydenta Joe Bidena kraj ten poparł dążenie do sprawiedliwości dla Ukrainy, ale od czasu inauguracji prezydenta Donalda Trumpa kierunek geopolityczny USA prawie w pełni zmienił się. Jak informował Euronews, „Specjalny Trybunał, który zamierzają powołać w celu ścigania zbrodni agresji w Ukrainie, nie będzie sądził Władimira Putina zaocznie, dopóki pozostaje on prezydentem Federacji Rosyjskiej. To samo postanowienie będzie stosowane do premiera Rosji Michaiła Miszustina i ministra spraw zagranicznych Rosji Siergieja Ławrowa”²⁰. Ściganie wyżej wymienionych rosyjskich najwyższych urzędników państwowych byłoby możliwe, gdyby pozbawiono ich immunitetu, z którego korzystają głowy państw, szefowie rządów i ministrowie spraw zagranicznych. Jednakże, jak stwierdził rzecznik Rady Europy, „prawo międzynarodowe ewoluuje, a immunitet osobisty nie jest tożsamy z *carte blanche* na bezkarność”²¹. Zresztą pamiętamy, że do odpowiedzialności za zbrodnie wojenne zostały pociągnięte nie tylko przywódcy III Rzeszy, ale także i zbrodniarze wojenni w Europie po II wojnie światowej, jak były prezydent Serbii Slobodan Milošević lub przywódcy bośniackich Serbów Radovan Karadžić i Ratko Mladić.

PODSUMOWANIE

Rada Europy w historycznie dość krótkim okresie czasu przeszła olbrzymią ewolucję swego stanowiska, zażegnawszy rolę statysty w prawie międzynarodowym, jak to było aż do początku rosyjskiej pełnowymiarowej inwazji wojennej przeciwko Ukrainie w 2022 roku, i biorąc na siebie rolę aktywnego stróża prawa w Europie. Potwierdza ten wniosek zdecydowana odpowiedź na rosyjską agresję przeciwko Ukrainie: wykluczenie Rosji z grona państw członkowskich Rady Europy, utworzenie rejestru szkód dla Ukrainy oraz powołanie Specjalnego Trybunału ds. Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie.

²⁰ У Львові оголосили про створення спеціального трибуналу щодо російської агресії: що це означає для України, <https://www.helsinki.org.ua/articles/u-lvovi-oholosyly-pro-stvorennia-spetsialnoho-trybunalu-shchodo-rosiyskoi-ahresii-shcho-tse-oznachaie-dlia-ukrainy/> (dostęp: 28.08.2025).

²¹ Путіна спецтрибунал не засудить, якщо він буде президентом до смерті, <https://dailyviv.com/news/kryminal/putina-mishustina-lavrova-spetsialnyi-trybunal-ne-sudytyme-zaочно-135178> (dostęp: 28.08.2025).

BIBLIOGRAFIA REFERENCES LIST

PIŚMIENICTWO LITERATURE

ЄС створив правові рамки для спецтрибуналу за злочини росіян проти України, <https://www.holosameryky.com/a/spectrybunal/7962752.html>.

Каллас К., Росія постійно погрожує, тож єдина наша відповідь – не боятися, <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3991412-kaa-kallas-visoka-predstavnica-es.html>.

Кримський парламент зібрався змінювати Конституцію автономії та просити захисту в Росії, «Дзеркало тижня», 05.02.2014.

Pankevych I., Slovka I., Military conflict in Ukraine: Ukraine's and world's challenges, *Balkan Social Science Review*, Vol.16, December 2020, p. 197-213.

ПАРЕ проголосувала за виключення Росії з Ради Європи, <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3430793-ro-siu-viklucili-z-pare.html>.

Парламент Крима назначил референдум об автономии. BBC NEWS. 27.02.2014, https://www.bbc.com/russian/international/2014/02/140227_crimea_parliament.

Пробна війна. 15 років тому Росія спробувала захопити український острів Тузла, „New voice”, 29.09.2018.

Радбез ООН ухвалив резолюцію США про війну РФ проти України, <https://www.dw.com/uk/radbez-oon-uhvaliv-amerikansku-rezoluciu-pro-vijnu-rf-proti-ukraini/a-71737644>.

Путіна спецтрибунал не засудить, якщо він буде президентом до смерті, <https://dailyviv.com/news/kryminal/putina-mishustina-lavrova-spetsialnyi-trybunal-ne-sudytyme-zaочно-135178>.

У Львові оголосили про створення спеціального трибуналу щодо російської агресії: що це означає для України, <https://www.helsinki.org.ua/articles/u-lvovi-oholosyly-pro-stvorennia-spetsialnoho-trybunalu-shcho-do-rosiyskoi-ahresii-shcho-tse-oznachaie-dlia-ukrainy/>.

ŹRÓDŁA SOURCES

Decyzją Rady Europejskiej z dnia 23 czerwca 2022 roku o nadaniu Ukrainie statusu kandydata do członkostwa w UE, <https://www.consilium.europa.eu/media/57463/2022-06-2324-euco-conclusions-pl.pdf>.

Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Міжнародний документ від 05.12.1994, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text.

План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». Документ підготовлено Директоратом з координації програм. Документ затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022. (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4), <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>.

Register of Damage for Ukraine, <https://rd4u.coe.int/en/mandate-and-functions>.

Статут Ради Європи. Лондон, 5 травня 1949 р. (Офіційний вісник України від 16.07.2004, № 26, стор. 215, стаття 1733, код акта 29287/20).

Закон України від 31 жовтня 1995 р. Про приєднання України до Статуту Ради Європи (Відомості Верховної Ради України, 1995, N 38, ст. 287).

Федеральный закон Российской Федерации № 36-ФЗ от 21 марта 2014 г. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов (Российская газета. Федеральный выпуск. – № 6338, 24.03.2014).

Copyright (c) 2025 Ivan Pankevych

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Magdalena Maksymiuk*

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydział Prawa i Administracji, Polska.

„LUDOBÓJSTWO KULTUROWE” A WOJNA NA UKRAINIE **„CULTURAL GENOCIDE” IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE**

ABSTRAKT: Niniejszy artykuł podejmuje kwestię ludobójstwa kulturowego w kontekście wojny na Ukrainie. Punktem wyjścia badań jest analiza definicji ludobójstwa oraz ludobójstwa kulturowego, które sformułował Rafał Lemkin. Stosując metodologię analityczno-prawną, case study, analizę dokumentów organizacji czy instytucji ponadnarodowych, przedstawiono przykłady działań Rosji, które w przyszłości mogą stanowić dowody na dopuszczenie się przez stronę rosyjską ludobójstwa kulturowego. W artykule wskazano, że pomimo tego, że prawo międzynarodowe nie posługuje się pojęciem ludobójstwa kulturowego, to opisane praktyki naruszają normy prawa międzynarodowego i wewnętrznego Ukrainy. Wnioski podkreślają potrzeby ponownego rozważenia wprowadzenia „ludobójstwa kulturowego” w ramy prawa międzynarodowego, a także wskazują na konieczność poniesienia odpowiedzialności za naruszenia prawa w tej sferze przez Federację Rosyjską.

SŁOWA KLUCZOWE: ludobójstwo kulturowe, prawo międzynarodowe, wojna na Ukrainie, Federacja Rosyjska

ABSTRACT: This article addresses the issue of cultural genocide in the context of the war in Ukraine. The starting point of the research is an analysis of the definitions of genocide and cultural genocide as formulated by Raphael Lemkin. Using analytical and legal methodology, case study, analysis of documents of supranational organisations or institutions, examples of Russia's actions are presented, which in the future may constitute evidence of cultural genocide committed by the Russian side. The article points out that although international law does not use this concept, the practices described violate the norms of international and internal Ukrainian law. Its conclusions underline the need to reconsider the introduction of “cultural genocide” into the framework of international law, as well as pointing to the need for the Russian Federation to be held accountable for its violations in this sphere.

KEYWORDS: cultural genocide, international law, war in Ukraine, Russian Federation

* dr Magdalena Maksymiuk, University of Cardinal Stefan Wyszyński in Warsaw

<https://orcid.org/0000-0001-5711-4920>

m.maksymiuk@uksw.edu.pl

Copyright (c) 2025 Magdalena Maksymiuk. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

WPROWADZENIE

Brutalna wojna, skierowana przez Federację Rosyjską przeciwko Ukrainie, to jedno z największych wyzwań nie tylko w kontekście bezpieczeństwa, ale także dla prawa międzynarodowego¹. W udowadnianiu zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości, naruszeń zasad prowadzenia działań zbrojnych, szczególnie ważną kwestią jest również niszczenie tożsamości narodowej i kulturowej Ukrainy. Na nowo pojawia się więc pojęcie „ludobójstwa kulturowego”, które *expressis verbis* nie zostało włączone do prawa międzynarodowego, ale miało istotne znaczenie w pierwotnej koncepcji „genocide” Rafała Lemkina.

Pomimo tego, że prawo międzynarodowe nie zawiera definicji „ludobójstwa kulturowego”, to analiza praktyki państw, orzecznictwa sądów i trybunałów czy dokumentów prawa międzynarodowego mogą wskazywać, że elementy tego zjawiska są rozpatrywane w kontekście obowiązujących norm. Termin ten jest używany w wielu analizach o charakterze humanitarnym, politycznym czy kulturowym. W 2016 roku zapadł pierwszy wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego, odnoszącego się jedynie do zniszczenia kulturowego. W sprawie *Prokurator przeciwko Al Mahdiemu* uznano związek pomiędzy atakiem na dziedzictwo kulturowe grupy a jej zniszczeniem. Należy jednakże podkreślić, że Trybunał nie powoływał się tutaj na zbrodnię ludobójstwa, a oskarżonemu zarzucono zbrodnię wojenną zniszczenia dóbr kultury². Stanowiło to jednakże asumpt do dyskusji i badań nad ludobójstwem kulturowym, które powraca w kontekście wojny na Ukrainie.

Działania Federacji Rosyjskiej na okupowanych terenach, oprócz oczywistych strat humanitarnych, społecznych czy gospodarczych³, niosą duże zniszczenia w dziedzinie kultury. Coraz częściej określane są one mianem ludobójstwa kulturowego.

Minister Kultury i polityki informacyjnej Ukrainy, Oleksandr Tkachenko, wskazał, że „Dziedzictwo kulturowe jest głównym elementem identyfikacji narodu ukraińskiego i podstawowym interesem narodowym Ukrainy. Jest to czynnik ratunkowy w odnawianiu naszej pamięci narodowej. [...] Rosyjska agresja ma na celu całkowite zniszczenie ukraińskiej mentalności i tożsamości. Obejmuje to straty ludzkie na poziomie narodowym, zbrodnie ludobójstwa, zastępowanie pojęć historycznych, niwelowanie unikalnych tradycyjnych osiągnięć narodu ukraińskiego, niszczenie obiektów dziedzictwa kulturowego, kradzież dóbr kultury i próby wymazania ukraińskiej pamięci narodowej”⁴.

¹ M. Maksymiuk, B. Szmulik, Wstęp, [w:] *Bezpieczeństwo współczesnej Europy Środkowo-Wschodniej w obliczu wojny na Ukrainie. Aspekty polityczno-prawne*, red. M. Maksymiuk, B. Szmulik, Warszawa 2023, s. 10.

² Judgment and Sentence, *Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi* (ICC-01/12-01/15–171), Trial Chamber VIII, 27 September 2016.

³ Patrz szerzej: D. Prokopowicz, *Gospodarcze skutki wojny w Ukrainie* [w:] *Wybrane aspekty rosyjskiej agresji na Ukrainę w obszarze politycznym, militarnym i gospodarczym*, pod red. nauk. P. Soroka i K. Pająk, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2023, s. 284-332.

⁴ Strona internetowa Ministerstwa Kultury i Komunikacji Strategicznej Ukrainy: <https://mcs.gov.ua/en/news/oleksandr-tkachenko-in-pace-called-to-recognize-russia-as-a-country-that-commits-cultural-genocide-of-ukrainians/> (dostęp: 26.08.2025).

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w czerwcu 2024 roku przyjęło rezolucję, która uznała, że rosyjska polityka rasyfikacji, zaprzeczanie ukraińskiej tożsamości i niszczenie dziedzictwa kulturowego stanowi zbrodnię wojenną, zbrodnię przeciwko ludzkości i ma znamiona polityki ludobójczej. W październiku 2024 roku Rada Europy wskazała, że rosyjskie ataki na dziedzictwo kulturowe Ukrainy są zgodne z definicją ludobójstwa. Skala działań Rosji pokazuje, że jest to działanie systematyczne, mające na celu wymazanie tożsamości historycznej i kulturowej Ukrainy, co stanowi akt ludobójstwa⁵. Należy jednak podkreślić, że działania te nie mają na celu jedynie fizycznego usunięcia członków poszczególnej grupy narodowej, ale stanowią dodatkowy czynnik, który ma na celu wykorzenienie ukraińskości na danym terytorium. Zważywszy jednakże na brak w prawie międzynarodowym pojęcia ludobójstwa kulturowego, nie ma obecnie możliwości oskarżenia zbrodniarzy przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za te przestępstwa.

Praca ma więc na celu zbadanie zasadności używania pojęcia ludobójstwa kulturowego forsowanego przez Lemkina, w odniesieniu do wojny na Ukrainie. Przeanalizowane zostanie samo pojęcie ludobójstwa kulturowego, a także wskazane zostaną poszczególne działania rosyjskich władz pod kątem ich celowości związanej z ludobójstwem kulturowym. Hipotezą badawczą jest uznanie, że działania rosyjskie stanowią ludobójstwo kulturowe. Warto w tym kontekście zadać sobie pytania badawcze, jak rozwinęło się pojęcie ludobójstwa kulturowego? Jak przedstawiał je Rafał Lemkin? Jakie działania Rosji przeciwko Ukrainie mogą być interpretowane jako ludobójstwo kulturowe? Czy brak formalnej definicji ludobójstwa kulturowego nie pozwala na rozliczenie tego typu zbrodni? Metodami badawczymi, jakimi posłużono się w tej pracy, są metoda analityczno-prawna, metoda *case study*, a także analiza źródeł wtórnych.

1. Od lemkinowskiej definicji „ludobójstwa” do pojęcia „ludobójstwa kulturowego”

Rezolucja poprzedzająca Konwencję ONZ w sprawie Zapobiegania i Karania Zbrodni Ludobójstwa potwierdziła, że ludobójstwo to zbrodnia zgodnie z literą prawa międzynarodowego. Pomimo tego, że ludobójstwo kulturowe nie zostało określone w jego definicji, to dokument ten wprowadza pojęcia tak szerokiego zakresu działań, który prowadzi do zniszczenia grupy, w tym jej elementów kulturowych oraz tożsamościowych⁶.

Termin „ludobójstwo” został prawnie określony na mocy „Konwencji ONZ w sprawie Zapobiegania i Karania Zbrodni Ludobójstwa”, która w art. II charakteryzuje „ludobójstwo” jako czyn „dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych”, na który składa się zabójstwo poszczególnych członków grupy, spowodowanie zaburzeń na zdrowiu fizycznym lub psychicznym, stworzenie takich warunków życia, które prowadzą do fizycznego wyniszczenia grupy, zapobieganie urodzeniom w ramach danej grupy czy

⁵ CG(2024)47-12 - Declaration on the destruction of cultural heritage in Ukraine, Co-Rapporteurs: Martine DIESCHBURG-NICKELS, Luxembourg (L, ILDG), Gunn Marit HELGESEN, Norway (R, EPP/ECC), <https://search.coe.int/cm?i=0900001680b1bc32> (dostęp: 26.08.2025); dane za stroną: Congress calls for partnerships to protect Ukraine's cultural heritage <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-congress-calls-for-partnerships-to-protect-ukraine-s-cultural-heritage> (dostęp: 26.08.2025).

⁶ Rezolucja 96(I) Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych z dnia 11 grudnia 1946 r. (dok. ONZ nr A/RES/96(I) A/64/Add.1 (1946)).

przymusowe przekazywanie dzieci z tej grupy do innej⁷. Brzmienie konwencji było konsultowane z ojcem koncepcji i pojęcia ludobójstwa, którym jest prawnik polskiego pochodzenia Rafał Lemkin. Zgodził się on na kompromis, który wykluczał z jej treści ludobójstwo kulturowe⁸.

W swoim dziele *Axis Rule in Occupied Europe* wydanym 1944 roku wskazuje na pojęcie ludobójstwa. Opisywał on je jako skoordynowany plan działania, którego celem jest zniszczenie podstawy życia poszczególnych grup ludności z zamiarem ich całkowitego unicestwienia jako grupy narodowej. Wskazywał więc on na ludobójstwo jako zbrodnię skierowaną nie przeciwko poszczególnym jednostkom, ale całym grupom narodowym czy etnicznym. Znaczącą jednak różnicą było określenie „ludobójstwa” w konwencji jako dążenia do fizycznego zgładzenia poszczególnych członków grupy, podczas gdy Lemkin zauważał problem z szerszej perspektywy. Nie zamykał się bowiem na fizycznym aspekcie ludobójstwa, ale dostrzegał także kwestie zniszczenia narodowego życia grupy ofiar, która za determinanty powodujące wyniszczenie danej grupy wskazuje również unicestwienie tożsamości, a w jej ramach kultury, języka, religii, dokonanie zmian w edukacji, a także narzucenie przymusowej asymilacji czy przesiedleń. Horyzont myślowy Lemkina nie zamykał się więc w fizycznym wyniszczeniu grupy, lecz wskazywał, że kwestie kulturowe i społeczne mają duży wpływ na przetrwanie grupy, a próby ich unicestwienia mogą przybierać charakter ludobójstwa⁹.

Badania nad myślą Lemkina pozwalają wskazać, że ludobójstwo jest przestępstwem systemowym, którego celem jest unicestwienie grupy jako całości. Działania opierają się na prawie, biurokratyzacji i sprawnym działaniu całej maszyny administracyjnej. Tak rozumiane działanie jest sposobem na metodyczne prześladowanie określonej grupy w celu jej zniszczenia. Motyw działania jest powtarzany w różnych miejscach i sytuacjach, manifestowany przez dekrety prawne¹⁰.

Lemkin uznawał ludobójstwo w dwojakim aspekcie. Z jednej strony wskazuje na „zniszczenie wzorca narodowego uciskanej grupy”, z drugiej natomiast strony „narzucanie wzorca narodowego ciemniźcyela”¹¹. W kontekście ludobójstwa kulturowego wskazuje on, że odnosi się ono jako do potencjalnego kroku w kierunku ludobójstwa, czasem zaś określa go jako jedną z technik ludobójstwa prowadzącą do zniszczenia grupy. Koncepcja ta stawiała więc ludobójstwo kulturowe w centrum uwagi. Wskazywał on bowiem, że ludobójstwa nie można sprowadzać jedynie do masowego morderstwa. Bazował on w swoich badaniach na zbrodni nazistowskiej, która sprowadzała się do metodycznego zniszczenia grupy, wykraczającej w sposób znaczny poza zbrodnię wojenne. Ważna więc dla niego była ta istota kulturowa, czyli atak na tożsamość narodową, przynależność do jednej grupy etnicznej, skierowany w stronę odmierności. Schabas podkreślał, że chociaż ludobójstwo kulturowe nie zostało formalnie uznane przez prawo

⁷ Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, 9 grudnia 1948 r. Ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r. (Dz. U. z 1952 r., nr 2, poz. 9.).

⁸ L. Bilsky, R. Klagsbrun, *The Return of Cultural Genocide?*, „The European Journal of International Law” 2018, tom. 29 nr 2, s. 379.

⁹ Patrz: R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Waszyngton 1944, s. 79–95.

¹⁰ L. Bilsky, R. Klagsbrun, *The Return of Cultural Genocide...* op. cit., s. 377.

¹¹ Ibidem, s. 378.

międzynarodowe, to jednak działania mające na celu eliminację tożsamości grupy, do których należy np. niszczenie kulturowych artefaktów, może być traktowane jako szersza część ludobójstwa¹². Hinton natomiast podkreśla, że ludobójstwo kulturowe może przebiegać równolegle z fizycznym wyniszczeniem grupy. A wyniszczenie tożsamości kulturowej stanowić może formę długotrwałej eksterminacji¹³.

Pomimo że dokładna definicja *ludobójstwa kulturowego* pozostaje kwestią sporną, ze względu na brak uznania jej przez Organizację Narodów Zjednoczonych w definicji *ludobójstwa* użytej w Konwencji o ludobójstwie z 1948 roku, doktryna wskazuje na pewne elementy wspólne, które je charakteryzują. Nie stanowi ona osobnej kategorii przestępstwa w prawie międzynarodowym, ale niewątpliwie stanowi pewną część działań, które na ludobójstwo się składają i mają na celu wymazanie tożsamości danej grupy. Dla pojęć opisujących ludobójstwo kulturowe niewątpliwie wspólnym mianownikiem jest to, że odnosi się ono do działań mających na celu zniszczenie tożsamości, kultury, tradycji czy języka konkretnej grupy narodowej, religijnej, etnicznej czy innej. Jest to proces, który opiera się na dezintegracji społecznej, która uniemożliwia kontynuację funkcjonowania w oparciu o dziedzictwo kulturowe. Można wyróżnić pewne elementy, które się na nie składają: niszczenie języka, elementów kulturowych, w tym zabytków, niszczenie miejsc kultury, przymusowa asymilacja, a także przejmowanie dzieci (w tym deportacje) do wychowania ich obcej kulturze. Są to czynniki, które wpływają na rozwój grupy, jej funkcjonowanie, poczucie tożsamości i jedności.

Jako koncepcja prawna, zostało ono opracowane jako pewien aspekt ludobójstwa obok fizycznego i biologicznego ludobójstwa, ma stanowić próbę systematycznego i celowego zniszczenia grupy. Oznacza to usunięcie struktur kulturowych mających strukturę materialną (muzea, artefakty, dzieła sztuki), jak i niematerialną (np. zmiana języka, denazyfikacja, nauka w szkole).

2. Elementy kulturowego ludobójstwa a wojna na Ukrainie

2.1. Usuwanie ukraińskich symboli narodowych: putinowska „denazyfikacja”

Symbole narodowe w Ukrainie zostały uznane konstytucyjnie w art. 20. Należą do nich flaga, herb oraz hymn państwowy¹⁴. Sąd Konstytucyjny Ukrainy wskazuje, jak ważne są one pod względem nie tylko zachowania tożsamości narodowej i kulturowej, ale również ciągłości całego państwa: „Symbole państwowe potwierdzają istnienie państwa, jego suwerenność i mają na celu wzmocnienie jego autorytetu, w szczególności podczas wydarzeń o charakterze ceremonialnym i oficjalnych uroczystości. Państwo ustala tryb korzystania z symboli państwowych i odpowiedni system ich ochrony prawnej, co zapewnia poszanowanie i godne traktowanie symboli państwowych”¹⁵.

¹² W. A. Schabas, *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*,. Cambridge 2003, s. 25 i nast.

¹³ A.L. Hinton, *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*, California 2002, s. 11.

¹⁴ Konstytucja Ukrainy, tłum. E. Toczek, tłum. zmian: A. Kubik, J. Turłukowski, (Dziennik Ustaw Rady Najwyższej Ukrainy 1996, No 30, poz. 141). Dostępna na: <https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2023/02/Ukraina2023.pdf> (dostęp: 26.08.2025).

¹⁵ Sąd Konstytucyjny Ukrainy: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/362-derzhavni-symvolvy> (dostęp: 26.08.2025).

Władimir Putin przed rozpoczęciem pełnoskalowej wojny na Ukrainie jako jej powód wskazał: „Będziemy dążyć do demilitaryzacji i denazyfikacji Ukrainy”, korzystając z narracji nawiązującej do działań podjętych w Niemczech po II wojnie światowej, niszcząc wszystko to, co było związane z nazizmem. Używał tej argumentacji do uwierzytelnienia swoich działań na terenie Ukrainy. Działania te miały być podyktowane potrzebą „obrony ludzi, którzy w ciągu ośmiu lat byli ofiarą prześladowań, ludobójstwa ze strony reżimu kijowskiego”¹⁶.

W myśl powyższego, na terenach okupowanych przez wojska rosyjskie od 2022 dochodzi do wręcz systemowego zastępowania tożsamości narodowej Ukraińców rosyjską narracją narodową polityczną oraz kulturową. Ma ona na celu nie tylko podporządkować dany region administracyjny, ale dokonać głębokiej transformacji społeczeństwa, która zaczyna się od zmiany świadomości, kultury czy języka, a nawet tożsamości mieszkańców tych terenów. Działaniem Putina podczas wojny na Ukrainie, jako jednym z kluczowych elementów, które można zaliczyć do niszczenia państwowości, a także kulturowego ludobójstwa, jest usuwanie ukraińskich symboli narodowych na terenach okupowanych. Ma to na celu wymazanie pamięci narodowej. Przykłady takich działań można mnożyć, ponieważ administracja rosyjska już w pierwszych dniach okupacji wielu miast i wsi rozkazała wojskom rosyjskim usuwać flagi, godła z urzędów, szkół czy innych budynków użyteczności publicznej. W ich miejsce wieszano flagi Federacji Rosyjskiej. W Chersoniu, Mariupolu czy Melitopolu usuwano herby miast, tablice informacyjne w języku ukraińskim, zastępując je rosyjskimi. Takie działania miały uwierzytelnić rosyjską propagandę jako dowód „wyzwalania” tych terytoriów. Ponadto na wielu okupowanych terenach, pomimo obowiązujących na Ukrainie ustaw (tzw. praw dekomunizacyjnych¹⁷), przywrócono nazwy ulic z czasów sowieckich, zmieniono nazwy szkół czy instytucji kultury, które miały nadanych patronów związanych z historią Ukrainy. Należy podkreślić, że jest to również złamanie ukraińskiej *Ustawy o zapewnieniu funkcjonowania języka ukraińskiego jako języka państwowego*¹⁸. Usuwano również tablice i pomniki poświęcone bohaterom walk o niepodległość Ukrainy¹⁹. Z bibliotek pousuwano książki pisane w języku ukraińskim, lub takie, które uznawane były za literaturę religijną, patriotyczną czy historyczną²⁰.

2.2. Rusyfikacja jako element ludobójstwa kulturowego na Ukrainie

Poza zmianami dotyczącymi nazewnictwa elementów przestrzeni publicznej, władze rosyjskie prowadzą szeroko zakrojoną systemową rusyfikację społeczeństwa. Jest ona próbą wykorzenia ukraińskiej tożsamości narodowej, jej kultury i języka, co stanowi jeden z najwidoczniejszych

¹⁶ Putin mówi o „denazyfikacji i demilitaryzacji” Ukrainy. Co to oznacza, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/denazyfikacja-i-demilitaryzacja-co-to-znaczy-o-czym-mowi-putin/lc2hztI> (dostęp: 26.08.2025).

¹⁷ Decommunization in Post-Euromaidan Ukraine: Law and Practice. <https://www.ponarseurasia.org/decommunization-in-post-euromaidan-ukraine-law-and-practice/> (dostęp: 26.08.2025).

¹⁸ Ustawa językowa została opublikowana w „Głosie Ukrainy”, <https://www.ukrinform.pl/rubric-society/2701205-ustawa-jezykowa-zostaa-opublikowana-w-gosie-ukrainy.html?/> (dostęp: 26.08.2025); tekst ustawy dostępny online: <https://www.golos.com.ua/article/317062> (dostęp: 26.08.2025).

¹⁹ W okupowanej części obwodu chersońskiego burzone są pomniki ofiar Wielkiego Głodu, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/11/24/7430230/> (dostęp: 26.08.2025).

²⁰ A. Akhtar, *On War and Cultural Erasure*, PEN Ukraine, <https://pen.org/on-war-and-cultural-erasure/> (dostęp: 27.08.2025).

przejawów ludobójstwa kulturowego. Przekaz propagandowy Federacji Rosyjskiej skierowany do okupowanych terenów opiera się na tak zwanym „ruskim mirze”²¹. Jego celem jest spojenie społeczeństwa zamieszkującego terytoria Ukrainy okupowane przez Rosję. Pierwszym z jego elementów jest przymusowa „paszportyzacja” obywateli Ukrainy. W jej ramach wręcz wymuszane jest przyjęcie rosyjskiego obywatelstwa przez osoby zamieszkujące okupowane tereny. Odnotowano takie przypadki, w których wskazano, że odmowa przyjęcia rosyjskiego obywatelstwa powoduje utratę dostępu do różnych świadczeń, na przykład zdrowotnych lub edukacyjnych, czy nawet zatrudnienia²². Co więcej, wprowadzane są rosyjskie święta narodowe, organizowane są uroczystości państwowe, a także propaguje się postacie bohaterów rosyjskich²³. Używanie języka ukraińskiego zostało również *de facto* zakazane w urzędach czy instytucjach publicznych. Dokumenty wydawane są wyłącznie w języku rosyjskim, a osoby, które posługują się językiem ukraińskim, są często narażone na różne formy przemocy ze strony władzy okupującej. Należy podkreślić, że chęć wykorzenienia narodu ukraińskiego ma nie tylko charakter kulturobójczy, ale stanowi naruszenie prawa międzynarodowego, wynikającego z IV Konwencji Genewskiej²⁴.

Do zmian doszło również w sferze edukacyjnej. Zniszczeniom lub uszkodzeniom uległy placówki edukacyjne. Niektóre z nich były w całości lub częściowo okupowane przez rosyjskie siły zbrojne. Uczniowie są zmuszani do uczestniczenia w tak zwanych „lekcjach patriotycznych”, podczas których wychwalany jest prezydent Putin oraz jego armia²⁵. Ukraińscy nauczyciele, którzy nie zgodzili się współpracować z rosyjską władzą okupacyjną, zostali zwolnieni, a często nawet represjonowani czy zmuszani do ucieczki. Nauczycieli nakłaniano do przysięgi lojalności wobec Federacji Rosyjskiej, a dzieci, które nie uczęszczały do szkół pod kontrolą rosyjską, były uznawane za zaniedbane edukacyjnie i ich rodzicom groziły sankcje²⁶.

Jako szeroki element kulturowej dominacji, władze rosyjskie podejmują również próbę podporządkowania Cerkwii Prawosławnej Ukrainy Patriarchatowi Moskiewskiemu. W tym celu usuwają duchownych, którzy są lojalni wobec niezależnej cerkwi ukraińskiej. W niektórych regionach

²¹ „Ruski mir” to koncepcja geopolityczna, w której Rosja uzurpuje sobie prawo do opieki nad wszystkimi ludźmi mówiącymi po rosyjsku lub posiadającymi rosyjskie korzenie kulturowe, patrz szerzej: M. Delong, „*Ruski mir*” jako narzędzie rosyjskiej ekspansji geopolitycznej na terytorium Ukrainy, „Przegląd Geopolityczny” 2020, nr 33, s. 50-64; D. Romanowski, *Ruski mir. Idea, ideologia, mit.*, „Politeja” 2024, nr 3(90), s. 299-314.

²² K. Kvitka, *Get a Passport or Leave: Russia's Ultimatum to Ukrainians, New Decree Threatens Rights of Civilians in Russian-Occupied Areas*, Human Rights Watch 2025, <https://www.hrw.org/news/2025/03/25/get-passport-or-leave-russias-ultimatum-ukrainians>, (27.08.2025).

²³ W miejsce Dnia Niepodległości Ukrainy promowany jest np. Dzień Jedności Narodowej Federacji Rosyjskiej.

²⁴ *IV Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku*, (Dz.U.1956.38.171).

²⁵ Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy, „Interaktywna mapa zniszczonych i uszkodzonych placówek oświatowych”, <https://saveschools.in.ua/> (dostęp: 26 sierpnia 2025r.); Raport Human Rights Watch: „Czołgi na placu zabaw” Ataki na szkoły i wojskowe wykorzystanie szkół na Ukrainie, <https://www.hrw.org/report/2023/11/09/tanks-playground/attacks-schools-and-military-use-schools-ukraine> (dostęp: 26 sierpnia 2025r.); „Na okupowanych terytoriach, w Mariupolu, w szkołach, gdzie dzieci mają obowiązek śpiewać hymn narodowy Rosji, eksponowano portrety Władimira Putina, jego „patriotyczne” cytaty i portrety rosyjskich „bohaterów Specjalnej Operacji Wojskowej””, Raport Human Rights Watch: Education under Occupation Forced Russification of the School System in Occupied Ukrainian Territories, <https://www.hrw.org/report/2024/06/20/education-under-occupation/forced-russification-school-system-occupied-ukrainian> (dostęp: 27 sierpnia 2025 r.).

²⁶ Ibidem.

duchowni ci są aresztowani czy zmuszani do opuszczania parafii, podczas gdy świątynie przej-
mowane są przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną. Ma to na celu przeniesienie instytucji, które
stanowią autorytet religijny, do tych, które będą podporządkowane Rosji²⁷.

2.3. Zniszczenie ukraińskich instytucji kultury oraz kradzież i wywóz zabytków jako narzędzie ludobójstwa kulturowego

Konwencja haska o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego z 1954 roku w swoim
artykule 1 określa dobra kultury jako „wartości ruchome i nieruchome, które mają ogromne
znaczenie dla dziedzictwa kulturowego każdego narodu. Do tego katalogu należą te budynki,
które zachowują bądź eksponują ruchome wartości kulturowe, a także tzw. „centra wartości
kulturowych”²⁸. Ukraińskie ustawodawstwo wskazuje dobra kultury jako „oryginalne dzieła
sztuki, malarstwa, obiekty związane z wydarzeniami historycznymi kraju, starodruki, rękopisy,
dokumenty archiwalne, unikalne i rzadkie instrumenty muzyczne, różne rodzaje broni, rzadkie
znaczki pocztowe, monety, zamówienia, medale, pieczęcie, rzadkie zbiory oraz próbki flory
i fauny kraju, a także osobiste wartości kulturowe rodzin”²⁹. Filarem tożsamości narodowej czy
kulturowej w danym państwie jest infrastruktura kultury i edukacji. Ich niszczenie ma na celu
pozbawienie Ukraińców dostępu do własnego dziedzictwa edukacji czy historii. Stanowi ono
kolejny element systemowej strategii kulturobójczej.

Pierwszym z tych działań jest fizyczne niszczenie instytucji kultury, nie tylko na terenach oku-
powanych. Od czasu rozpoczęcia inwazji Rosji na Ukrainę, w wyniku celowych ataków, bom-
bardowań czy ostrzałów zniszczono setki ukraińskich obiektów, które należały do dziedzictwa
kulturowego. UNESCO oszacowało, że do początku 2024 r. było to ponad 350 instytucji kultury
i zabytków³⁰. Za przykłady można tutaj podać zbombardowanie teatru dramatycznego w Ma-
riupolu, w którym ukrywali się ludzie. Miejsce to zostało zaatakowane pomimo napisu „dzieci”.
Kolejnymi przykładami są zniszczenie Muzeum Krajoznawczego w Iwankowie, czy ostrzał Soboru
Wszystkich Świętych w Swiatohirsku. Dodatkowo znaczące straty w tej materii poniesiono na
wskutek wysadzenia 6 czerwca 2023 zapory w elektrowni wodnej w Nowej Kachowce, która
doprowadziła do zalania 600 km² Obwodu Chersońskiego, co z kolei spowodowało zalanie czy
zatopienie wieku miejsc kultury i religii³¹. Rosja dopuściła się także grabieży i wywozów dóbr kul-
tury. Rosjanie okradli muzea, archiwa i biblioteki. Udokumentowano przypadki wywożenia dzieł

²⁷ Patrz szerzej: Center for Strategic and International Studies, Russia’s Religious Persecution and Misinformation in Ukraine, transkrypcja z wydarzenia z dnia 29 lutego 2024. <https://www.csis.org/analysis/russias-religious-persecution-and-misinformation-ukraine> (dostęp: 27 sierpnia 2025r.).

²⁸ Używany jest termin „kulturowa wartość”, a nie „dziedzictwo kulturowe”, podczas gdy współczesne prawo międzynarodowe preferuje tę drugą.

²⁹ <https://by-ua-studium.pl/wojna-o-tozsamosc-kulturowa-problemy-zachowania-dziedzictwa-narodowego-na-terenie-ukrainy/> (dostęp: 27 sierpnia 2025r.); *ЗАКОН УКРАЇНИ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 48, ст.405)*

³⁰ Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/damaged-cultural-sites> (dostęp: 27 sierpnia 2025r.);

³¹ H. Bazhenowa, Niszczenie dziedzictwa kulturowego Ukrainy w czasie rosyjskiej agresji, Komentarze IEŚ 1040 (16/2024), <https://ies.lublin.pl/komentarze/niszczenie-dziedzictwa-kulturowego-ukrainy-w-czasie-rosyjskiej-agresji/> (dostęp: 27 sierpnia 2025r.);

sztuki, księgozbiorów, dokumentów z Chersonia, Mariupola czy Melipola. Skradziono również unikalną kolekcję złota scytyjskiego, której wartość historyczna jest nie do oceny³².

Kradzież dzieł sztuki stanowi naruszenie Konwencji haskiej z 1954 r³³. Władze Ukrainy w odpowiedzi na zagrożenie nielegalnego handlu dobrami kultury ustanowiły ustawę o kontroli wywozu dóbr kultury, które uregulowała kwestię kontroli wywozu dóbr kultury poza granice państwa. Wprowadzone została konieczność wydawania zezwoleń, a także uściślono kontrolę, aby zapobiec tym nielegalnym procederom³⁴.

Rosjanie dokonywali kradzieży pod pretekstem „ewakuacji” dzieł sztuki. Śledczy Ukrainy rozpracowali zorganizowaną sieć kradzieży eksponatów muzealnych, a także skoordynowano prace nad kontrolą i monitoringiem służb porządkowych. W tym celu Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Ukrainy podjęło współpracę z Interpolem, UNESCO, a także z Centrum Zaginionych Dóbr Kultury w Niemczech, czy The Art Loss Register. Zaangażowano również ukraińskich śledczych, historyków sztuki czy prawników, którzy zajmują się katalogowaniem zaginionych dzieł, przygotowaniem listy obiektów, identyfikowaniem świadków, celem późniejszego postawienia zarzutów³⁵.

2.4. Deportacje dzieci ukraińskich do Rosji – zbrodnia wojny i element ludobójstwa kulturowego

Kolejną kwestią ważną do poruszenia, a zarazem okrutną ze strony agresora, w przypadku udowodnienia ludobójstwa kulturowego na terenie Ukrainy, są deportacje dzieci ukraińskich na teren Federacji Rosyjskiej. Już od 2022 r. prowadzony jest program, który ma na celu wywożenie ukraińskich dzieci z terenów okupowanych. Są to nie tylko sieroty czy dzieci z domów dziecka, ale również dzieci, które zostały oddzielone od rodzin. Yale School of Public Health wskazuje, że dzieci przewożone są do ponad 40 obiektów na terytorium Rosji, nawet do tak odległych regionów jak Daleki Wschód czy Syberia³⁶. Ukraina próbowała podać szacunkowe dane tego procederu: jest to około 19 tys. dzieci. Należy jednak pamiętać, że liczba ta może być znacznie wyższa ze względu na brak dokumentacji³⁷. Zmienione zostaje ich imię i nazwisko i nadawane im jest rosyjskie obywatelstwo. Dzieci te są adoptowane przez rosyjskie rodziny lub przekazywane do domów dziecka, a następnie wychowywane i indoktrynowane w duchu rosyjskim. Nie mają możliwości kontaktu z biologiczną rodziną, ich więzi rodzinne, kulturowe i społeczne są zrywane.

W odpowiedzi na ten proceder, strona ukraińska podjęła działania legislacyjne. Jest to oczywiście złamanie *Ustawy o narodowości ukraińskiej*, która stanowi podstawę dla repatriacji dzieci

³² Ibidem.

³³ Art. 4 *Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego*. Haga.1954.05.14. (Dz.U.1957.46.212).

³⁴ ЗАКОН УКРАЇНИ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 48, ст.405).

³⁵ <https://by-ua-studium.pl/wojna-o-tozsamosc-kulturowa-problemy-zachowania-dziedzictwa-narodowego-na-terenie-ukrainy/> (dostęp: 27 sierpnia 2025).

³⁶ Yale School of Public Health, *Russia's Systematic Program for the Re-Education and Adoption of Ukraine's Children*, <https://medicine.yale.edu/news-article/russias-systematic-program-for-the-re-education-and-adoption-of-ukraines-children/> (dostęp: 27 sierpnia 2025).

³⁷ Ukrainian Government Portal, *Children of War – Official Tracker*. <https://childrenofwar.gov.ua> (dostęp: 27 sierpnia 2025).

i określa procedury przywracanie obywatelstwa ukraińskiego czy zasady opieki nad dziećmi³⁸, a także *Ustawy o ochronie praw dziecka w czasie wojny*, która zakazuje adopcji dzieci przez obcokrajowców bez zgody państwa, a także stanowi o mechanizmach monitorowania i przeciwdziałania nielegalnym deportacjom dzieci³⁹. Takie działania zgodnie z prawem międzynarodowym stanowią formę przymusowej asymilacji kulturowej i łamią prawa dziecka w kontekście prawa do tożsamości⁴⁰. W tej sprawie, w marcu 2023 r., Międzynarodowy Trybunał Karny wydał nakazy aresztowania dla Władimira Putina, a także Rzeczniczki Praw Dziecka w Rosji Mariji Lwowej-Biełowej, którzy zostali oskarżeni o bezprawne deportacje oraz przesiedlenia ukraińskich dzieci z okupowanych terenów. MTK wskazał, że doszło tutaj do zbrodni wojennej zgodnie z artykułem 8 Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego⁴¹. W 2023 r. ustanowiono Międzynarodowy Mechanizm Koordynacyjny do spraw Repatriacji Dzieci, który wspiera m.in. rząd Polski. Zajmuje się on pomocą w odzukiwaniu i odzyskiwaniu dzieci wywiezionych do Rosji. Ukraina współpracuje także z UNICEF oraz Międzynarodowym Komitetem Czerwonego Krzyża.

Oprócz rażącego naruszenia prawa międzynarodowego karnego, humanitarnego, praw dziecka w tej kwestii, porywanie i wynaradawianie dzieci, a także sprawienie, że tracą one poczucie tożsamości stanowią kolejny element ludobójstwa kulturowego, którego dopuszcza się Rosja.

PODSUMOWANIE

Rosyjska inwazja na Ukrainę spowodowała zniszczenia zarówno w materialnym, jak i niematerialnym zasobie kulturowym. Kultura stała się obszarem konfliktu i narzędziem w walce przeciw tożsamości narodowej Ukraińców, w której wykorzystywane są propagandowe argumenty o jedności bratnich narodów i uzasadnienie „wspólnoty tożsamości”⁴². Usuwanie ukraińskich symboli narodowych to znamieny akt agresji kulturowej, a także świadomy element polityki okupacyjnej. Jego celem jest zniszczenie ukraińskiej tożsamości zbiorowej oraz złamanie ducha oporu społecznego. Zniszczenie czy zawłaszczenie ukraińskich instytucji kultury to również element unicestwienia przestrzeni edukacyjnej i symbolicznej. Zastępowanie ukraińskiej tożsamości rosyjską stanowi próbę zatarcia granicy pomiędzy narodami, a działania rusyfikacyjne stanowią świadomy, systemowy i długofalowy proces, który ma służyć zatarciu ukraińskiej tożsamości oraz podporządkowaniu rosyjskiemu systemowi politycznemu i kulturowemu.

Działania te naruszają szereg norm prawa międzynarodowego. W ujęciu prawnym, stanowią one formę asymilacji przymusowej społeczeństwa ukraińskiego, co zgodnie z prawem

³⁸ ЗАКОН УКРАЇНИ Про громадянство України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 13, ст.65).

³⁹ Закон УКРАЇНИ „Про охорону дитинства” (№9495).

⁴⁰ Art. 8 (prawo do tożsamości) *Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.* (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

⁴¹ Komunikat Prasowy Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 marca 2023, Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (dostęp: 27.08.2025); UN General Assembly, *Report of the International Criminal Court*, sygn. A/78/322, s. 11.

⁴² Wojna o tożsamość kulturową. Problemy zachowania dziedzictwa narodowego na terenie Ukrainy <https://by-ua-studium.pl/wojna-o-tozsamosc-kulturowa-problemy-zachowania-dziedzictwa-narodowego-na-terenie-ukrainy/> (dostęp: 26.08.2025).

międzynarodowym może stanowić podstawę do uznania jej za zbrodnię przeciwko ludzkości. W ujęciu humanistycznym, kulturowym i etycznym, wynaradawianie, denazyfikacja, rusyfikacja edukacji, represje czy deportacje, a także kradzież dóbr kultury czy niszczenie miejsc kulturowych, to działania spełniające wiele cech ludobójstwa kulturowego, pomimo tego, że nie zostały one jeszcze formalnie zdefiniowane przez prawo międzynarodowe. Działania te są wymierzone nie tylko w ludzi, ale również tożsamość, pamięć i mogą mieć niebagatelny wpływ na przyszłość narodu ukraińskiego. Społeczność międzynarodowa winna ponownie pochylić się nad problemem i rozważyć wprowadzenie kategorii ludobójstwa kulturowego do prawa międzynarodowego, tak by zbrodniarze mogli być skazani również za te zbrodnie, które mają na celu wynaradawianie i wyniszczenie tożsamości narodowej. Jednocześnie warto przychylić się do głosów społeczeństwa międzynarodowego i podkreślić konieczność pociągnięcia Federacji Rosyjskiej do odpowiedzialności za naruszenia w sferze ochrony kultury i tożsamości narodowej Ukrainy.

BIBLIOGRAFIA REFERENCES LIST

PIŚMIENICTWO LITERATURE

Bazhenowa H., *Niszczenie dziedzictwa kulturowego Ukrainy w czasie rosyjskiej agresji*, „Komentarze IEŚ” 2024, nr 16/1040.

Bilsky L., Klagsbrun R., *The Return of Cultural Genocide?*, „The European Journal of International Law” 2018, tom. 29 nr. 2, s. 373-396;

Delong M., *„Ruski mir” jako narzędzie rosyjskiej ekspansji geopolitycznej na terytorium Ukrainy*, „Przegląd Geopolityczny” 2020, nr 33, s. 50-64.

Leikin R., *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Waszyngton 1944.

Maksymiuk M., Szmulik B., wstęp, [w:] *Bezpieczeństwo współczesnej Europy Środkowo-Wschodniej w obliczu wojny na Ukrainie. Aspekty polityczno-prawne*, red. M. Maksymiuk, B. Szmulik, Warszawa 2023, s. 9-15.

Prokopowicz D., *Gospodarcze skutki wojny w Ukrainie* [w:] *Wybrane aspekty rosyjskiej agresji na Ukrainę w obszarze politycznym, militarnym i gospodarczym*, pod red. nauk. P. Soroka i K. Pająk, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2023, s. 284-332.

Romanowski D., *Ruski mir. Idea, ideologia, mit*. „Politeja” 2024, nr 3(90),

Schabas W. A. , *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*. Cambridge 2003.

ŹRÓDŁA SOURCES

IV Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku, (Dz.U.1956.38.171);

Akhtar A., *On War and Cultural Erasure*, PEN Ukraine, <https://pen.org/on-war-and-cultural-erasure/>

Center for Strategic and International Studies, *Russia’s Religious Persecution and Misinformation in Ukraine*, transkrypcja z wydarzenia z dnia 29 lutego 2024. <https://www.csis.org/analysis/russias-religious-persecution-and-misinformation-ukraine>

CG(2024)47-12 - Declaration on the destruction of cultural heritage in Ukraine, Co-Rapporteurs: Martine DIE-SCHBURG-NICKELS, Luxembourg (L, ILDG), Gunn Marit HELGESEN, Norway (R, EPP/ECC), <https://search.coe.int/cm?i=0900001680b1bc32>;

Congress calls for partnerships to protect Ukraine's cultural heritage <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-congress-calls-for-partnerships-to-protect-ukraine-s-cultural-heritage>

Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO

<https://www.unesco.org/en/ukraine-war/damaged-cultural-sites>

Decommunization in Post-Euromaidan Ukraine: Law and Practice

<https://www.ponarseurasia.org/decommunization-in-post-euromaidan-ukraine-law-and-practice/>

Judgment and Sentence, *Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi* (ICC-01/12-01/15–171), Trial Chamber VIII, 27 September 2016;

Komunikat Prasowy Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 marca 2023, Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

Konstytucja Ukrainy, Tłum. E. Toczek Tłum. zmian: A. Kubik, J. Turłukowski, (Dziennik Ustaw Rady Najwyższej Ukrainy 1996, No 30, poz. 141);

Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga.1954.05.14. (Dz.U.1957.46.212).

Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, 9 grudnia 1948 r. Ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.(Dz. U. z 1952 r., nr 2, poz. 9.).

Kvitka K., Get a Passport or Leave: Russia's Ultimatum to Ukrainians, New Decree Threatens Rights of Civilians in Russian-Occupied Areas, Human Right Watch 2025, <https://www.hrw.org/news/2025/03/25/get-passport-or-leave-russias-ultimatum-ukrainians>;

Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy, „Interaktywna mapa zniszczonych i uszkodzonych placówek oświatowych”, <https://saveschools.in.ua/>;

Putin mówi o „denazyfikacji i demilitaryzacji” Ukrainy. Co to oznacza

<https://wiadomosci.onet.pl/swiat/denazyfikacja-i-demilitaryzacja-co-to-znaczy-o-czym-mowi-putin/lc2hztl>

Raport Human Rights Watch: „Czołgi na placu zabaw” Ataki na szkoły i wojskowe wykorzystanie szkół na Ukrainie <https://www.hrw.org/report/2023/11/09/tanks-playground/attacks-schools-and-military-use-schools-ukraine>;

Rezolucja 96(II) Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych z dnia 11 grudnia 1946 r. (dok. ONZ nr A/RES/96(II) A/64/Add.1 (1946)).

Sąd Konstytucyjny Ukrainy: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/362-derzhavni-symvoly>

Strona internetowa Ministerstwa Kultury i Komunikacji Strategicznej Ukrainy:

<https://mcsc.gov.ua/en/news/oleksandr-tkachenko-in-pace-called-to-recognize-russia-as-a-country-that-commits-cultural-genocide-of-ukrainians/>;

Ukrainian Government Portal, *Children of War – Official Tracker*. <https://childrenofwar.gov.ua>

Ustawa językowa została opublikowana w „Głosie Ukrainy” <https://www.ukrinform.pl/rubric-society/2701205-ustawa-jezykowa-zostaa-opublikowana-w-gosie-ukrainy.html?/>;

UN General Assembly, *Report of the International Criminal Court*, sygn. A/78/322;

W okupowanej części obwodu chersońskiego burzone są pomniki ofiar Wielkiego Głodu, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/11/24/7430230>

Wojna o tożsamość kulturową. Problemy zachowania dziedzictwa narodowego na terenie Ukrainy

<https://by-ua-studium.pl/wojna-o-tozsamosc-kulturowa-problemy-zachowania-dziedzictwa-narodowego-na-terenie-ukrainy/>

Yale School of Public Health, *Russia's Systematic Program for the Re-Education and Adoption of Ukraine's Children*, <https://medicine.yale.edu/news-article/russias-systematic-program-for-the-re-education-and-adoption-of-ukraines-children/>

ЗАКОН УКРАЇНИ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 48, ст.405)

Закон УКРАЇНИ „Про охорону дитинства” (№9495);

ЗАКОН УКРАЇНИ Про громадянство України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 13, ст.65).

OPEN ACCESS

Copyright (c) 2025 Magdalena Maksymiuk

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Gvantsa Chincharauli*

“THE LOST GENERATION”. THE GENEVA CONVENTION AND PROTECTION OF THE CHILDREN IN WAR

„STRACONE POKOLENIE”. KONWENCJA GENEWSKA I OCHRONA DZIECI W CZASIE WOJNY

ABSTRAKT: Niniejsze badanie analizuje krytyczne błędy mechanizmów ochrony dzieci przewidzianych w Konwencji Genewskiej we współczesnych konfliktach zbrojnych, wykorzystując wojnę rosyjsko-ukraińską do analizy pojawienia się zjawiska „straconego pokolenia”. Na przestrzeni dziejów dzieci pozostawały ofiarami przerażających zbrodni w konfliktach zbrojnych, jednak wartości społeczne ewoluowały, umieszczając prawa dziecka wśród najwyższych priorytetów społecznych. Prawa te zostały formalnie zapisane w Konwencji Genewskiej, uznającej dzieci za przyszłe pokolenie, którego rozwój ukształtuje nasze ramy społeczne.

W badaniu wykorzystano analizę interdyscyplinarną, łączącą porównawczą analizę prawną, ocenę statystyczną i metodologię empirycznych studiów przypadków, wykorzystując dane z UNICEF, międzynarodowych organizacji monitorujących i ukraińskich źródeł rządowych od lutego 2022 roku do chwili obecnej. Badanie dokumentuje 2520 ofiar śmiertelnych wśród ukraińskich dzieci od lutego 2022 roku, przy 57% wzroście w samym 2024 roku i średniej tygodniowej liczbie 16 dzieci zabitych lub rannych. Ponadto 5,1 miliona dzieci zostało przesiedlonych, 1600 szkół zniszczonych, a 786 placówek opieki zdrowotnej uszkodzonych, podczas gdy 40% dzieci w wieku przedszkolnym nie ma dostępu do wczesnej edukacji, a jedna trzecia nastolatków zgłasza poważne problemy psychiczne.

Zjawisko „straconego pokolenia” obejmuje nie tylko ofiary śmiertelne, ale także osoby, które przeżyły traumę psychiczną, kryzys tożsamości i długotrwałe szkody emocjonalne, które zagrażają przyszłej zdolności Ukrainy do odbudowy. Systematyczne ataki na placówki oznaczone symbolami ochronnymi Konwencji Genewskiej pokazują, jak względy polityczne systematycznie przeważają nad zobowiązaniami prawnymi, a naruszenia ze strony Rosji dowodzą, że siła polityczna ma większe znaczenie niż przepisy prawne. Chociaż artykuł 77 Protokołu Dodatkowego I Konwencji Genewskiej stanowi, że „dzieci powinny być przedmiotem szczególnego szacunku i chronione przed wszelkimi formami napaści na tle seksualnym”, mechanizmy egzekwowania prawa zawodzą, gdy główne mocarstwa odmawiają współpracy.

Badania ujawniają fundamentalne luki między przepisami prawnymi a ich praktycznym wdrażaniem, ponieważ międzynarodowe egzekwowanie prawa opiera się bardziej na polityce niż na wartościach prawnych. Zawite ramy instytucjonalne nie są w stanie poradzić sobie z sytuacją, w której główne mocarstwa systematycznie ignorują prawo międzynarodowe, co sprawia, że tradycyjne mechanizmy ochrony dzieci są strukturalnie niewystarczające dla współczesnych działań wojennych. Badanie dowodzi, że istniejące postanowienia Konwencji Genewskiej wymagają fundamentalnych reform i alternatywnych strategii egzekwowania, które będą działać niezależnie od naruszania współpracy stron. Bez natychmiastowych działań zjawisko „straconego pokolenia” będzie nawracać we współczesnych konfliktach, ponieważ każde dziecko reprezentuje niezastąpiony potencjał ludzki jako przyszły innowator i lider, którego Ukraina rozpaczliwie potrzebuje dla odbudowy i pokoju.

SŁOWA KLUCZOWE: konflikt zbrojny, prawa dziecka, naruszenia prawa międzynarodowego, symbole ochronne, naruszenia Czerwonego Krzyża, trauma międzypokoleniowa, niepowodzenia ram prawnych

* Gvantsa Chincharauli, Georgia, Sulkhani-Saba Orbeliani University, PhD Candidate

<https://orcid.org/0009-0009-0335-1467>

gvantsa.tchintcharauli@sabauni.edu.ge

Copyright (c) 2025 Gvantsa Chincharauli. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

ABSTRACT: This study examines the critical failures of Geneva Convention child protection mechanisms in contemporary armed conflict, using the Russia-Ukraine war to analyse the emergence of a „lost generation” phenomenon. Throughout history, children have remained victims of horrific crimes in armed conflict, yet social values have evolved to place children’s rights among society’s highest priorities, with these rights formally enshrined in the Geneva Convention recognizing children as the future generation whose development will shape our social framework.

The research employs interdisciplinary analysis combining comparative legal examination, statistical evaluation, and empirical case study methodology, utilizing data from UNICEF, international monitoring organizations, and Ukrainian government sources from February 2022 to present. The study documents 2,520 Ukrainian child casualties since February 2022, with a 57% increase in 2024 alone and weekly averages of 16 children killed or injured. Additionally, 5.1 million children have been displaced, 1,600 schools destroyed, and 786 healthcare facilities damaged, while 40% of preschool-aged children miss early education and one-third of adolescents report severe psychological distress.

The „lost generation” phenomenon encompasses not only fatalities but survivors experiencing psychological trauma, identity crisis, and sustained emotional harm that threatens Ukraine’s future reconstruction capacity. The systematic targeting of facilities marked with Geneva Convention protective symbols demonstrates how political considerations systematically override legal obligations, with Russia’s violations proving that political power matters more than legal rules. While Geneva Convention Article 77 of Additional Protocol I states that „children shall be the object of special respect and shall be protected against any form of indecent assault,” enforcement mechanisms fail when major powers refuse cooperation.

The research reveals fundamental gaps between legal provisions and practical implementation, as international law enforcement depends more on politics than legal merit. The confusing institutional framework cannot handle major powers that systematically disregard international law, rendering traditional child protection mechanisms structurally inadequate for contemporary warfare. The study concludes that existing Geneva Convention provisions require fundamental reforms and alternative enforcement strategies that function independently of violating parties’ cooperation. Without immediate action, the „lost generation” phenomenon will become recurring in modern conflicts, as each child represents irreplaceable human potential as future innovators and leaders Ukraine desperately needs for reconstruction and peace.

KEYWORDS: Armed conflict, Children’s rights, international law violations, Protective symbols, Red Cross violations, Intergenerational trauma, Legal framework failures

INTRODUCTION

Problematic situation

Thought history war has been something unavoidable and children were/are victim of horrific crimes in armed conflict.¹ For a long time children have been viewed as second class citizens, that don’t necessarily need fundamental rights.² Social values have evolved significantly, placing children’s rights and safety among society’s highest priorities, demanding comprehensive protection and care.³ These rights are formally established in the Geneva Convention, recognizing children as the future generation whose development will ultimately shape our entire social framework.⁴ When society fails to protect children today, foundation of tomorrow’s society is

¹ Robinson J., International Humanitarian and Human-Rights Law Pertaining to Child Civilians in Armed Conflict: An Overview, *Journal for Contemporary Roman-Dutch Law*, Vol. 65, No. 2, 2002, 186-187.

² Wall J., Human Rights in Light of Childhood, *International Journal of Children’s Rights*, Vol. 16, 2008, 523-524.

³ Mirbozorgi K. S., Sarhadi R., Fotuhi E., International Challenges to Children’s Rights, *International Journal of Advanced Research in Humanities and Law (IJREL)*, 2024, 26-27.

⁴ Mirbozorgi K. S., Sarhadi R., Fotuhi E., International Challenges to Children’s Rights, *International Journal of Advanced Research in Humanities and Law (IJREL)*, 2024, 26-27.

being compromised. The investment made in their safety and well-being directly determines the kind of world they will create as adults.

Children as victims of war are protected by various international and also regional acts of law.⁵ The Geneva Convention aligns with this societal shift, as it also safeguards children's rights and explicitly outlines in its protocols how children must be protected and cared for during armed conflicts.⁶ The Convention's child protection norms create binding obligations for all signatory nations, ensuring that the moral imperative to protect children becomes a legal requirement with global enforcement mechanisms.⁷ Children must be protected at all costs because they represent the future generation capable of creating fundamentally transformative changes in society. Since children lack the capacity and means to defend themselves, international laws and conventions prioritize their protection as a primary obligation. This protection is not merely humanitarian—it's an investment in humanity's future, as today's protected children become tomorrow's innovators, leaders, and changemakers. When safeguarding children, potential for progress is being preserved, peace, and positive transformation that only the next generation can deliver.

It can only be imagined what is happening in reality from the comfort of safe houses, protected from the sounds of sirens and the fear that are engraved in Ukrainian children every night. While hearing about terrible destruction there and go about our normal lives—attending school, playing with friends, sleeping peacefully—action must be taken now to protect children from this suffering. The contrast between our secure daily routines and their traumatic reality should compel us to immediate action, not comfortable indifference.

How does Geneva Convention seek to protect children during war and what does it symbolize? where does legal protection fall dramatically short in practice, and outline what concrete actions must be taken to prevent another lost generation. Sometimes good intentions and legal frameworks mean nothing without enforcement, and that saving Ukraine's children requires more than sympathy—it demands systemic change in how society responds to war crimes against the most vulnerable.

RESEARCH OBJECTIVES

Main research objective

The primary objective of this study is to evaluate the effectiveness of Geneva Convention child protection mechanisms during armed conflict, assess the scope and characteristics of violations against Ukrainian children since February 2022, and identify systematic weaknesses in

⁵ Robinson J., The Right of Child Victims of Armed Conflict to Reintegration and Recovery, *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol. 15, No. 1, 2012, 47-48.

⁶ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.

⁷ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.

international humanitarian law enforcement while proposing concrete strategies to prevent the emergence of a „lost generation” in current and future conflicts.

Specific research objectives

1. Conducting a comprehensive legal analysis of the child protection mechanisms established under the Geneva Convention and their application in contemporary armed conflicts, with particular focus on the Russia-Ukraine war.
2. Determining the scale of humanitarian losses caused by violations against Ukrainian children, including casualties, displacement, educational disruption, and long-term psychological trauma that constitutes the „lost generation” phenomenon.
3. Analysing the enforcement failures of international humanitarian law when confronted with systematic violations by major powers, and developing actionable strategies for preventing the creation of future „lost generations” through enhanced legal, diplomatic, and humanitarian interventions.

RESEARCH PROBLEMS

Main research problem

The article’s main problem involves the critical analysis of Geneva Convention enforcement failures, the assessment of generational losses constituting Ukraine’s „lost generation,” the development of innovative accountability instruments beyond traditional diplomatic channels, and the identification of prospects for strengthening international humanitarian law through enhanced monitoring systems, economic sanctions targeting violators, and community-based protection networks that can operate independently of state cooperation.

Detailed research problems

The Geneva Convention’s child protection mechanisms demonstrate critical enforcement failures when confronted with systematic violations by major powers, as political considerations systematically override legal obligations in international humanitarian law. Military developments and warfare tactics evolve faster than legal frameworks can adapt, creating protection gaps that render traditional enforcement mechanisms ineffective. The „complex and confusing patchwork of institutions” proves inadequate when major powers like Russia refuse cooperation, while Geneva Convention symbols are deliberately targeted rather than respected. International law enforcement depends more on political merit than legal merit, undermining the fundamental premise of universal humanitarian protection. This creates a scenario where legal protections exist on paper but fail catastrophically in practice when most needed.

RESEARCH HYPOTHESES

Main hypothesis.

The Russia-Ukraine conflict is critically exposing the fundamental inadequacies of the Geneva Convention’s child protection mechanisms, revealing the urgent need for innovative enforcement strategies and alternative intervention frameworks that can function independently of

traditional state cooperation to prevent the emergence of „lost generations” in contemporary armed conflicts.

Specific hypotheses.

The systematic violations of Geneva Convention child protection provisions by Russia demonstrate that political considerations systematically override legal obligations in international humanitarian law, rendering traditional enforcement mechanisms ineffective when major powers refuse compliance.

The escalating trauma and displacement affecting Ukrainian children (with 57% increase in casualties and 5.1 million+ displaced) constitutes a „lost generation” phenomenon that will have irreversible long-term consequences for individual development, national reconstruction capacity, and intergenerational trauma transmission.

The deliberate targeting of civilian infrastructure marked with protective symbols undermines the fundamental premise of Geneva Convention protections, requiring alternative humanitarian strategies that can operate without reliance on symbolic recognition or state cooperation.

RESEARCH METHODS

The methodological foundation of this study is based on a comprehensive, interdisciplinary approach to examining the failures of international humanitarian law in protecting children during the Russia-Ukraine conflict. Given the complexity of the issue, the research employs a combination of legal analysis, statistical evaluation, comparative case studies, and humanitarian impact assessment methods, which allow for the identification of both quantitative and qualitative aspects of child protection failures.

The use of comparative legal analysis made it possible to trace the evolution of Geneva Convention child protection provisions from 1949 to present day, examining their application across different conflicts to identify patterns of compliance and violation. This analysis reveals the systematic gaps between legal frameworks and practical enforcement when major powers are involved as violating parties.

The assessment of humanitarian impact trends was carried out using statistical analysis of child casualty data, displacement figures, and psychological trauma indicators from UNICEF, WHO, and other international monitoring organizations. To identify the correlation between conflict escalation and child vulnerability indicators, Pearson correlation coefficients were applied to quantify the relationship between military actions and civilian casualties, particularly focusing on child-specific impacts.

Content analysis methodology was employed to examine official Geneva Convention texts, Additional Protocols, and their practical interpretation in contemporary conflicts. This involved systematic analysis of legal provisions (particularly Article 77 of Additional Protocol I) against documented violations, creating a framework for understanding the gap between legal intent and practical application.

By applying the method of structural-logical analysis, the research constructed a comprehensive model of „lost generation” development, integrating psychological trauma research, educational disruption data, and long-term societal impact studies. This methodology enabled the integration of individual trauma indicators with broader societal consequences, adapting international post-conflict recovery frameworks to the Ukrainian context.

Empirical case study analysis was utilized to document specific instances of Geneva Convention violations, including the targeting of hospitals marked with Red Cross symbols, forced displacement of children, and systematic destruction of educational infrastructure. Statistical data were obtained from international monitoring organizations, Ukrainian government sources, and independent humanitarian agencies to ensure comprehensive coverage of the humanitarian crisis scope.

The Legal Protections Under the Geneva Convention

The Geneva Conventions represent the cornerstone of modern international humanitarian law, which sets fundamental limits and clear lines on how war may/should be conducted.⁸ At one point it is viewed as old-fashioned, but in reality, it has all the basic needs that makes it timeless in a sense.⁹ Throughout history, warfare has been an inevitable part of human existence, making it essential to establish restrictions that protect our core values of human decency and dignity.¹⁰ Humanly act of decency is to protect civilians that are caught in the fire of nations and have no means to protect themselves.¹¹ While the Geneva Convention establishes clear rules and limitations designed to protect civilians during armed conflict, fundamental questions remain about their adequacy. Can humanitarian principles be maintained when facing an opponent like Russia that systematically disregards international law?

Geneva Convention in some aspects considered as one of the key points of protecting victims, but in its own way this statement seems academic and too good to be true.¹² Society mustn't be blinded and think that setting rules would be enough to make the parties considerate while being in warfare. Civilians are under legal protection by the Geneva convention, in other words, the so called “Law of War” protects them.¹³ But how can they actually be protected? Countless legal frameworks and principles exist that outline exactly what should be done and how to do it. Yet society cannot continue to hope endlessly that Russia will follow these rules to the letter. This expectation is far too unrealistic and simply doesn't match the reality that society is facing today. Today's challenge requires us to think smarter and act more efficiently.

⁸ Richard R. B., *The Geneva Conventions of 1949*, International Law Studies Series. US Naval War College, Vol. 62, 220-221.

⁹ Richard R. B., *The Geneva Conventions of 1949*, International Law Studies Series. US Naval War College, Vol. 62, 221-222.

¹⁰ Jacques M., *Humanitarian Law, the ICRC, and Promoting the Geneva Conventions*, American University Law Review, Vol. 31, No. 4, 1982, 820-822.

¹¹ Jacques M., *Humanitarian Law, the ICRC, and Promoting the Geneva Conventions*, American University Law Review, Vol. 31, No. 4, 1982, 820-822.

¹² Theodor M., *The Geneva Conventions as Customary Law*, American Journal of International Law, Vol. 81, No. 2, 1987, 348-350.

¹³ Delahunty R. J., *Is the Geneva Pow Convention Quaint Part I: Ten Questions*, William Mitchell Law Review, Vol. 33, No. 5, 2007, 1635-1636.

The „Lost Generation” Phenomenon

As mentioned earlier, the Geneva Conventions safeguard all victims and civilians in armed conflict, including both adults and children, with several key articles specifically addressing children’s rights during armed conflicts.¹⁴ “War is not child’s play”¹⁵, it is not a place meant for a child to be involved in. Their involvement in armed conflict in any kind of way is immoral and intolerable.¹⁶ Children should not be treated as mere extensions of the adult world, but recognized as individuals with their own distinct social needs and social structures.¹⁷ Among war’s most vulnerable victims are children, whose lives, futures, and families become casualties of violence. Ukraine’s ongoing conflict exemplifies this tragedy, with a new generation being lost daily. Children are exposed to violence and their homes have become battlefields where they need to fight for survival. The 21st century is witnessing the loss of generations that cannot be easily restored.

The 1949 Geneva Conventions, reinforced by the 1977 Additional Protocols, explicitly recognize this vulnerability. Article 77 of Additional Protocol I states: “Children shall be the object of special respect and shall be protected against any form of indecent assault. The parties to the conflict shall provide them with the care and aid they require.” These words do more than declare intent—they establish a legal obligation: it is not only unlawful to harm a child during war, but all parties in a conflict must actively protect and care for them. This includes shielding children from violence, exploitation, recruitment, and separation from their families.

By „lost generation”, it is referred not merely to those who have perished, but equally to the survivors who are enduring psychological trauma, identity crisis, and sustained emotional harm. The stress of multiple traumatic experience in war may impact severely on the child’s development, which might exceed the individual’s coping skills, resulting in physiological, psychological, and psychosocial symptoms.¹⁸ Research shows that traumatic effects occur in all age groups, from infants to older children, though the effects on babies are often unpredictable and manifest in different ways.¹⁹ The implications of this widespread trauma extend far beyond individual suffering—they threaten the very foundation of Ukraine’s future society. When an entire generation carries the invisible wounds of war, the consequences ripple through decades. These children, whether they realize it or not, were supposed to shape Ukraine’s tomorrow as leaders, parents, teachers, and important citizens. Their trauma becomes Ukraine’s trauma that won’t

¹⁴ <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-77/commentary/1987?activeTab=> «Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977 » (Access: 25.09.2025)

¹⁵ Udombana N. J., War is Not Child’s Play! International Law and the Prohibition of Children’s Involvement in Armed Conflicts, Temple International & Comparative Law Journal, Vol. 20, No. 1, 2006, 57.

¹⁶ Udombana N. J., War is Not Child’s Play! International Law and the Prohibition of Children’s Involvement in Armed Conflicts, Temple International & Comparative Law Journal, Vol. 20, No. 1, 2006, 57-58.

¹⁷ James A., James A. L., Childhood: Toward a Theory of Continuity and Change, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 575, 2001, 32-33.

¹⁸ nature.com <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02438-8> «The effects of war, displacement, and trauma on child development» 2023, (Access: 25.09.2025).

¹⁹ Feldman R., Vengrober A., Posttraumatic Stress Disorder in Infants and Young Children Exposed to War-Related Trauma, Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry Volume 50, No. 7, 2011, 645-646.

be healed easily. This might cause future generational trauma. This seems quite logical because as said these children of war will also become parents that might hand their trauma to their future generation (Intergenerational effect). Overall, their healing becomes Ukraine's healing, because they are the most important substance of Ukraine's brighter future.

This is why the „lost generation” represents more than a humanitarian crisis—it is a national emergency that demands immediate, sustained intervention. Every day of delayed action means more children sink further into trauma. Their potential lost because of experiences no child should endure. The unpredictable nature of infant trauma particularly concerns us, as these youngest victims may carry invisible scars that only emerge years later, when intervention becomes far more complex and costly.

Ukraine cannot afford to lose this generation. Not because of statistics or political statements, but because each of this child is an irreplaceable human potential—future innovators, peace-builders, and leaders that Ukraine desperately needs. The question is not whether society can afford to help them recover, but whether there is a luxury not to. Their survival and healing are not just something that is obliged by human morality, this is a true investment in Ukraine's very existence as a functioning, thriving nation today and also tomorrow. The time for action is now, before „lost” will become irreversible in a bigger sense.

Geneva Conventions enforcement and interpretation

Why Geneva convention, when there are other international and local rules, regulations²⁰? While the Geneva Convention has evolved over time, it cannot remain fully current because military developments and warfare tactics advance faster than the legal framework can adapt.²¹ The known legal obligations is clear and understand what should be done. But what is the hint behind it? Is humanity only trying to hold on something that is already old-fashioned and out of date?

It's meaningless to discuss what's written in law or how things should be done when there are no consequences and no means of enforcement. International law enforcement depends more on politics than on what's actually legal.²² The Russia-Ukraine war clearly shows this problem. The confusing mix of different institutions can't handle a major power like Russia that simply won't cooperate. Russia's constant violations of children's rights under the Geneva Conventions prove that political power matters more than legal rules. Until nothing will change children in conflicts involving major powers will remain vulnerable—not because legal protections don't exist, but because politics determines whether they can enforce or not law on the perpetrator. Given these enforcement failures, effective child protection increasingly requires complementing legal approaches with alternative strategies. First, preventive diplomacy and mediation must be

²⁰ Brasebin J., *Children and armed conflict: A guide to International Humanitarian and Human Rights Law*, 2010, 41-42.

²¹ Weihua Z., *Modernization of International Humanitarian Law - The Origins and Evolution of the 1977 Additional Protocols to the 1949 Geneva Conventions*, *Journal of Human Rights*, Vol. 17, No. 6, 2018, 653-654.

²² Bruggeman W., *International Law Enforcement Co-operation: A Critical Assessment*, *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 9, 2001, 289- 290.

employed before conflicts escalate to reduce the likelihood of systematic violations.²³ Second, community-based protection strategies should be developed that can operate independently of state cooperation, empowering local networks²⁴ to safeguard children when international mechanisms fail. Third, economic incentives for compliance need implementation²⁵, including targeted sanctions and financial consequences that make violations costly for perpetrating states.

In most aspects Geneva conventions symbols: the Red Cross, the Red Crescent, and the Red Crystal represent peace and protection in humanitarian law.²⁶ The Red Cross carries broad significance as a symbol of unity during armed conflict, representing the fundamental principle that humanity's dedication to protection and care transcends all boundaries in times of war.²⁷ As it is seen Geneva conventions symbols represent a universal covenant - that regardless of one's religion, nationality, ethnicity, or political belief, every person deserves protection and dignity, especially in times of war. Yet, in the context of the Russia-Ukraine war, these very symbols—and the humanitarian ideals they represent—have come under immense strain. The conflict has exposed the fragile line between law and violence, between promise and practice. Despite international appeals and legal frameworks meant to protect the innocent, the realities on the ground in Ukraine often reflect a brutal disregard for those protections. This war serves as a stark reminder: the Geneva Conventions and their symbols are only as strong as the international community's willingness to uphold them.

In the end, the Red Cross, Red Crescent, and Red Crystal are more than emblems—they are tests of our collective humanity. But the true test of the Geneva Conventions is whether the international community is willing to uphold them in practice, not just in principle. Society can speak about what there is written, but the important question are they using these principles to protect the welfare of the future generation. Are they making a change in the life of a child that needs help the most when their home is no more? Otherwise, these symbols lose their meaning in Ukraine, their power to protect in any future conflict is weakened for us all.

The realities of war

What is our current reality? How many lives must be sacrificed before society recognizes the ongoing violence that threatens us all without exception? As of the latest data available on July 31, 2025, (Figure 1) the chart shows that 13,883 people have been killed and 35,548 injured in the conflict. Among them, 726 children were killed and 2,234 were injured. Children accounted for approximately 5.2% of total deaths and 6.3% of total injuries, reflecting a rise in the proportion of child casualties. This increase of just over one percentage point highlights a deeply concerning

²³ Antoniuk O., *Mediation and Diplomacy*, Law Review of Kyiv University of Law, Vol. 2014, No. 2, 2014, 355-356.

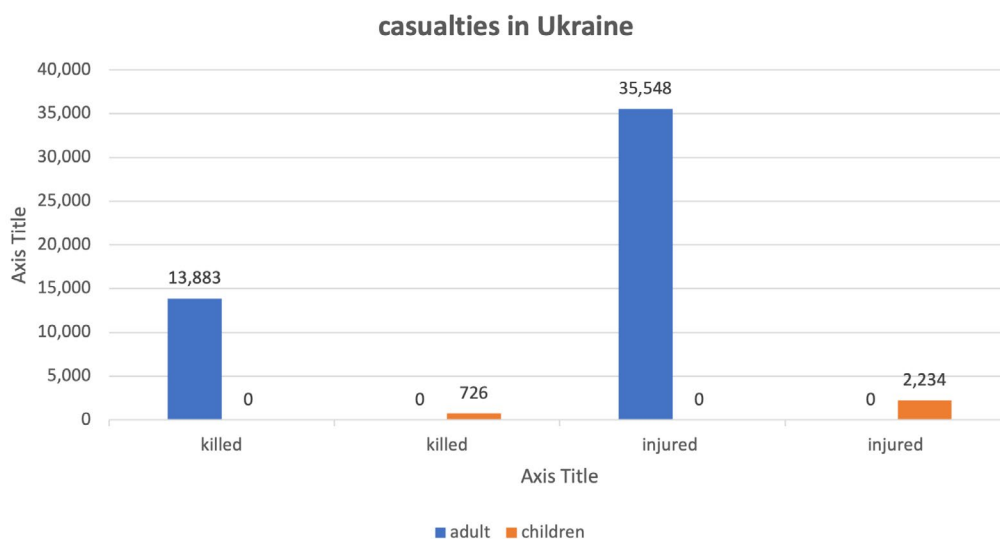
²⁴ Jeffrey W. L., Wesley Y. C., Lovaglia, M. J.; Markovsky B., *Lines of Power in Exchange Networks*, Social Forces, Vol. 80, No. 1, 2001, 185-187.

²⁵ Cardwell M., *Rural Development in the European Community: Charting a New Course*, Drake Journal of Agricultural Law, Vol. 13, No. 1, 2008, 34-36.

²⁶ Nwotite A., *the last question: Do the distinctive emblems of the Geneva Conventions 1949, Really Protect?* Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence, Vol. 13 No. 1, 2022, 1-2.

²⁷ ICRC <https://www.icrc.org/en/article/fundamental-principles-red-cross-commentary> «The Fundamental Principles of the Red Cross: Commentary » (Access: 25.09.2025).

trend: not only are children continuing to suffer in this war, but they are also becoming increasingly affected, both physically and psychologically, as the conflict endures.²⁸

This is just the beginning, because the true number of all the casualties is not known and likely is higher than is expected.²⁹ On certain days, casualty numbers exceed what typically occurs over entire months. Given the current escalation, Ukraine is approaching Saudi Arabia’s levels of child fatalities.³⁰

Child Casualties in Ukraine (as of November 18, 2024)

Category	Description	Value
Total child casualties	Since Feb 2022	2,520 children
– Killed	Included above	669 children
– Injured	Included above	1,854 children
Year-over-year increase	2024 vs 2023	+57%
Weekly average casualties	At least 16 children killed or injured per week	16/week
Children affected by loss	1 in 5 lost a family member or friend	20%
Mental health impact	Adolescents feeling deep sadness or hopelessness	~33%

The data suggests that the impact of the war on children in Ukraine is not only ongoing but intensifying. With a 57% increase in child casualties in 2024 compared to 2023, and an average of at least 16 children harmed every week, it is clear that children remain extremely vulnerable on the frontlines. The fact that 1 in 5 children has lost a loved one, and that one-third of adolescents report severe emotional distress, indicates a deepening mental health crisis that could

²⁸ statista <https://www.statista.com/statistics/1293492/ukraine-war-casualties/> «Number of civilian casualties in Ukraine during Russia’s invasion verified by OHCHR from February 24, 2022 to July 31, 2025» (Access: 25.09.2025).

²⁹ Unicef <https://www.unicef.org/press-releases/significant-increase-number-children-killed-across-ukraine-year-deadly-attacks> « Significant increase in number of children killed across Ukraine this year, as deadly attacks continue » 2024, (Access: 25.09.2025).

³⁰ Savethechildren <https://www.savethechildren.net/news/ukraine-more-children-killed-and-injured-past-five-days-all-january> « Ukraine: More children killed and injured in past five days than in all of January» 2025, (Access: 25.09.2025).

have long-term consequences. Unless meaningful protective and psychological interventions are scaled up, this generation may carry lasting scars far beyond the physical toll of war.³¹

These chart numbers aren't just statistics—they represent the lost generation who should have been building Ukraine's bright future. It's crucial that everyone understands this reality. Today's Ukrainian crisis could become tomorrow's reality for any nation. Russia's conduct ensures that no country remains entirely protected from the prospect of future unnecessary conflicts.

SUMMARY

Ukrainian Children are called “lost generation”—not because they are truly lost, but because there is a risk of losing them if society fail to act. The children of Ukraine, like those in many conflict zones, are not just victims of war—they are witnesses to the world's failure to uphold its own promises. The Geneva Conventions were written to protect them, yet words alone cannot stop a missile, reunite a family, or heal trauma.

The stark reality confronts us with undeniable evidence: 2,520 Ukrainian children have been killed or injured since February 2022, with casualties increasing by 57% in 2024 alone. Every week, at least 16 children are killed or injured—a rate that transforms daily suffering into monthly tragedies. Beyond these statistics lie 5.1 million displaced children, 1,600 destroyed schools, and 786 damaged healthcare facilities. One in five children has lost a family member or friend, while one-third of adolescents report severe sadness or hopelessness.

These numbers reveal more than humanitarian crisis—they expose the systematic failure of international law when political power overrides legal obligations. Russia's deliberate targeting of hospitals marked with Red Cross symbols demonstrates how protective emblems become targets rather than shields. The Geneva Convention's child protection mechanisms, designed as humanity's covenant transcending all divisions, crumble when major powers simply refuse compliance.

What society is facing is not merely the breakdown of legal frameworks, but the weaponization of childhood itself. What is needed now is not more declarations—but real action. Protecting children in war today means securing shared future. It means confronting impunity, demanding accountability, and investing in humanitarian solutions that prioritize children's safety, well-being, and dignity. This requires moving beyond traditional diplomatic channels that have proven inadequate, developing enforcement mechanisms that function independently of violating parties' cooperation, and creating protection systems that cannot be politically undermined.

The cost of inaction extends far beyond individual tragedy. Ukraine's birth rate has declined by 35% since 2021, while an entire generation develops with psychological scars that will echo through decades. Today's traumatized children become tomorrow's leaders, parents, and citizens—their healing becomes Ukraine's healing, their recovery determines the nation's capacity for reconstruction and peace.

³¹ Vatican news, <https://www.vaticannews.va/en/world/news/2025-02/child-casualties-in-ukraine-2024-up-by-57-percent.html> « Child casualties in Ukraine in 2024 up by 57 percent » (Access: 25.09.2025).

Society shouldn't stand by while another generation grows up scarred by conflict, robbed of childhood and hope. Courage should be chosen over silence and responsibility over indifference. Because a generation lost to war is a future lost to peace—and no one can afford that. The lost can't be brought back, but the remaining can be fought for. The time for action is now, before "lost" becomes irreversible, and before Ukraine's children become the world's permanent reminder of how legal protections mean nothing without the will to enforce them.

REFERENCES LIST

- Antoniuk O., Mediation and Diplomacy, *Law Review of Kyiv University of Law*, Vol. 2014, No. 2, 2014, 355-356
- Brasebin J., *Children and armed conflict: A guide to International Humanitarian and Human Rights Law*, 2010, 41-42
- Bruggeman W., International Law Enforcement Co-operation: A Critical Assessment, *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 9, 2001, 289- 290
- Cardwell M., Rural Development in the European Community: Charting a New Course, *Drake Journal of Agricultural Law*, Vol. 13, No. 1, 2008, 34-36
- Delahunty R. J., Is the Geneva Pow Convention Quaint Part I: Ten Questions, *William Mitchell Law Review*, Vol. 33, No. 5, 2007, 1635-1636
- Feldman R., Vengrober A., Posttraumatic Stress Disorder in Infants and Young Children Exposed to War-Related Trauma, *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* Volume 50, No. 7, 2011, 645-646
- Jacques M., Humanitarian Law, the ICRC, and Promoting the Geneva Conventions, *American University Law Review*, Vol. 31, No. 4, 1982, 820-822
- James A., James A. L., Childhood: Toward a Theory of Continuity and Change, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 575, 2001, 32-33
- Jeffrey W. L., Wesley Y. C., Lovaglia, M. J.; Markovsky B., Lines of Power in Exchange Networks, *Social Forces*, Vol. 80, No. 1, 2001, 185-187.
- Mirbozorgi K. S., Sarhadi R., Fotuhi E., International Challenges to Children's Rights, *International Journal of Advanced Research in Humanities and Law (IJREL)*, 2024, 26-27
- Nwotite A., the last question: Do the distinctive emblems of the Geneva Conventions 1949, Really Protect? *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence*, Vol. 13 No. 1, 2022, 1-2.
- Richard R. B., *The Geneva Conventions of 1949*, International Law Studies Series. US Naval War College, Vol. 62
- Robinson J., 'International Humanitarian and Human-Rights Law Pertaining to Child Civilians in Armed Conflict: An Overview, *Journal for Contemporary Roman-Dutch Law*, Vol. 65, No. 2, 2002, 186-187
- Robinson J., The Right of Child Victims of Armed Conflict to Reintegration and Recovery, *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol. 15, No. 1, 2012, 47-48
- Theodor M., The Geneva Conventions as Customary Law, *American Journal of International Law*, Vol. 81, No. 2, 1987, 348-350
- Udombana N. J., War is Not Child's Play! International Law and the Prohibition of Children's Involvement in Armed Conflicts, *Temple International & Comparative Law Journal*, Vol. 20, No. 1, 2006
- Wall J., Human Rights in Light of Childhood, *International Journal of Children's Rights*, Vol. 16, 2008, 523-524
- Weihua Z., Modernization of International Humanitarian Law - The Origins and Evolution of the 1977 Additional Protocols to the 1949 Geneva Conventions, *Journal of Human Rights*, Vol. 17, No. 6, 2018, 653-654
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977

SOURCES

Website ICRC [https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-77/commentary/1987?activeTab=«Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts \(Protocol I\), 8 June 1977 »](https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-77/commentary/1987?activeTab=«Protocol%20Additional%20to%20the%20Geneva%20Conventions%20of%2012%20August%201949,%20and%20relating%20to%20the%20Protection%20of%20Victims%20of%20International%20Armed%20Conflicts%20(Protocol%20I),%208%20June%201977%20») (Access: 25.09.2025)

Website nature.com <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02438-8> « The effects of war, displacement, and trauma on child development» 2023, (Access: 25.09.2025)

Website ICRC <https://www.icrc.org/en/article/fundamental-principles-red-cross-commentary> « The Fundamental Principles of the Red Cross: Commentary » (Access: 25.09.2025)

Website statista <https://www.statista.com/statistics/1293492/ukraine-war-casualties/> «Number of civilian casualties in Ukraine during Russia’s invasion verified by OHCHR from February 24, 2022 to July 31, 2025» (Access: 25.09.2025)

Website unicef <https://www.unicef.org/press-releases/significant-increase-number-children-killed-across-ukraine-year-deadly-attacks> « Significant increase in number of children killed across Ukraine this year, as deadly attacks continue » 2024, (Access: 25.09.2025)

Website savethechildren <https://www.savethechildren.net/news/ukraine-more-children-killed-and-injured-past-five-days-all-january> « Ukraine: More children killed and injured in past five days than in all of January» 2025, (Access: 25.09.2025)

Website vaticannews <https://www.vaticannews.va/en/world/news/2025-02/child-casualties-in-ukraine-2024-up-by-57-percent.html> « Child casualties in Ukraine in 2024 up by 57 percent » (Access: 25.09.2025)

Copyright (c) 2025 Gvantsa Chincharauli

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Jerzy Nikołajew*

Uniwersytet Rzeszowski

STRATY UKRAIŃSKICH ORGANIZACJI RELIGIJNYCH W WYNIKU ROSYJSKIEJ AGRESJI W 2022 R.

LOSSES OF UKRAINIAN RELIGIOUS ORGANIZATIONS AS A RESULT OF RUSSIAN AGGRESSION IN 2022

ABSTRAKT: W wyniku działań wojennych ukraińskie organizacje religijne doznały poważnego uszczerbku w sferze materialnej i niematerialnej. Zniszczone lub uszkodzone zostały obiekty przeznaczenia religijnego, zwłaszcza we wschodniej Ukrainie a wobec duchownych stosowano akty przemocy fizycznej i psychicznej. Represje wobec ukraińskich organizacji religijnych stosowane były także przez Rosjan na Krymie i w Donbasie począwszy od 2014 r. Skala strat, mimo że jest wciąż niedoszacowana to podlega stałemu monitoringowi ze strony ukraińskich i międzynarodowych organizacji sprawujących kontrolę przestrzegania praw człowieka.

Celem artykułu jest wskazanie wpływu działań wojennych prowadzonych w Ukrainie na sytuację prawną i faktyczną tamtejszych organizacji religijnych.

SŁOWA KLUCZOWE: wojna rosyjsko-ukraińska, organizacje religijne, straty materialne, straty niematerialne

ABSTRACT: As a result of military operations, Ukrainian religious organizations suffered serious damage in the material and non-material sphere. The religious organizations buildings were destroyed or damaged, especially in Eastern Ukraine, and acts of physical and psychological violence were used against clergy. The repression against Ukrainian religious organizations was also used by Russians in Crimea and Donbas since 2014. The scale of losses, although underestimated, is subject to constant monitoring by Ukrainian and international organizations supervising the observance of human rights.

The purpose of this article is to indicate the impact of the military operations conducted in Ukraine on the legal and factual situation of religious organizations there.

KEYWORDS: the Russian-Ukrainian War, the religious organizations, the material losses, the non-material losses

* dr hab. Jerzy Nikołajew, prof. UR, Uniwersytet Rzeszowski

<https://orcid.org/0000-0003-1505-9710>

jerzy-nikolajew@wp.pl

Copyright (c) 2025 Jerzy Nikołajew. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

WPROWADZENIE

Stosunki rosyjsko-ukraińskie to przykład trudnych relacji sąsiedzkich państw pozostających wcześniej w tych samych strukturach organizacyjnych, także religijnych. Uzyskanie przez Ukrainę niezależności państwowej w 1991 r. wcale nie umożliwiło Ukraińcom, w tym także wiernym należącym do struktur prawosławnych, na tyle swobodnego funkcjonowania, ażeby traktować je bezwarunkowo. Dalej, czyli po 1991 r., wpływy rosyjskie w sferze gospodarczej i politycznej były na tyle silne w Ukrainie, że uwzględniano także interesy Kremla. Dodatkowo podległość religijna większości ukraińskich wspólnot prawosławnych z centrum kanonicznym w Moskwie jeszcze bardziej uzależniała Ukraińców od decyzji wydawanych przez „silniejszego brata”. Imperialne zakusy Moskwy i Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego podporządkowania sobie Kijowa sfinalizowane bezprawną aneksją Krymu zburzyły także dotychczasowy porządek prawny w zakresie funkcjonowania wspólnot prawosławnych (ale nie tylko) w całej Ukrainie. Odpowiedzią znacznej części organizacji religijnych należących dotąd do Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego było odejście z dotychczasowych struktur i utworzenie kościoła narodowego w Ukrainie¹. W ten sposób wpływy rosyjskiego prawosławia zostały mocno ograniczone, a majątek cerkiewny zaczął dynamicznie zmieniać właściciela². Działania ze strony Rosji w ramach wojny hybrydowej wzmogły proces zmian kanonicznych i jurysdykcyjnych, a wybuch wojny w lutym 2022 r. znacząco wpłynął na wzrost nastrojów antyrosyjskich. Jednocześnie obecność rosyjskich organizacji religijnych na terenie państwa ukraińskiego zaczęto traktować jako zagrożenie terrorystyczne dla całego ukraińskiego społeczeństwa³. Z kolei ze strony rosyjskiego agresora coraz częstsze były akty przemocy fizycznej i psychicznej stosowane wobec liderów ukraińskich organizacji religijnych oraz liczne przypadki niszczenia mienia kościelnego nie tylko w wyniku działań wojennych. Przemoc stosowana wobec duchownych i niszczenie majątku przeznaczonego do celów religijnych miała również podłoże narodowościowe i była wyrazem wprowadzenia fikcyjnej idei „Ruskiego Miru” na ziemiach etnicznie prawosławnych (traktowanych jako dziedzictwo Rusi Kijowskiej i jednocześnie Wielkiego Księstwa Moskiewskiego)⁴.

¹ Zob. szerzej w: J. Nikołajew, *Autokefalia dla ukraińskiego prawosławia. Między historią i współczesnością. Między prawem, religią i polityką*, [w:] *Jura et leges – Między Wschodem a Zachodem*, red. E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański, Opole 2021, s. 21-35. Jednocześnie należy zauważyć, że idea utworzenia cerkwi niezależnej od Moskwy była podnoszona już od samego początku niezależności Ukrainy a jej promotorem był np. prezydent L. Krawczuk. Zob. A. Wierzbicki, *Konflikty wyznaniowe na Ukrainie*, [w:] *Przestrzeń polityki i spraw wyznaniowych. Szkice dedykowane Profesorowi Januszowi Osuchowskiemu z okazji 75-lecia urodzin*, red. B. Górowska, Warszawa 2004, s. 558.

² Należy jednak podkreślić, że kwestie majątkowe dotyczące możliwości korzystania przez wspólnoty religijne z nieruchomości i budynków przeznaczonych na cele religijne od zawsze były podstawowym problemem w ukraińskich relacjach państwowo-kościelnych. Osobne kwestie to równoległe spory międzywyznaniowe na tle majątkowym. Zob. J. Nikołajew, *Mienie organizacji religijnych na Ukrainie. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Kwestie majątkowe w prawie wyznaniowym*, red. M. Bielecki, Lublin 2018, s. 199-228.

³ Liderzy religijni Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego wprost sformułowali tezę o prześladowaniu w Ukrainie wspólnot religijnych podległych Patriarchatowi w Moskwie po wybuchu wojny. Takie stanowisko przedstawił metropolita Antoni (Siewruk), przewodniczący Wydziału Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych na spotkaniu z papieżem Leonem XIV (26 lipca 2025 r.). Przedmiotem rozmów były trudne relacje Watykanu i Kremla obciążone stanowiskiem patriarchy Cyryla popierającego rosyjską agresję w Ukrainie. Papież wcześniej proponował prezydentom obu skonfliktowanych państw Watykan jako miejsce ewentualnych negocjacji. Metropolita wołokołamski rozmawiał na temat relacji państwowych i kościelnych jeszcze z papieżem Franciszkiem – www.wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-pierwsze-takie-spotkanie-leona-xiv-papiez-przyjal-goscia-z-r,nld,2216147 [dostęp: 8.08.2025 r.].

⁴ Zob. L. Bazylow, *Historia Rosji*, t.1, Warszawa 1985, s. 201.

Po 24 lutego 2022 r. większość organizacji religijnych utraciła możliwość normalnego funkcjonowania. Straty materialne i niematerialne trudne do policzenia były jednak i są nadal analizowane przez ukraińskie i międzynarodowe organizacje pozarządowe. Szczególnie ukraiński Instytut Swobody Religijnej (dalej: IRS) w ramach projektu realizowanego we współpracy z niderlandzkim PAX oraz ukraińskimi: Centrum Swobód Obywatelskich i Wszechukraińską Radą Kościołów i Organizacji Religijnych⁵ zaangażował się w ujawnianie przypadków naruszeń wolności religijnej oraz strat ukraińskich organizacji religijnych w wyniku rosyjskiej agresji⁶. W tym celu opublikowano obszerny materiał analityczny obejmujący okres od 2014 r. (Krym) do grudnia 2023 r. dokumentujący straty „kościelne”, w tym kazusy dotyczące osób oraz mienia. Analitycy IRS zestawili dane według strat oszacowanych kolejno według stanu z 15 lipca 2022 r., 31 stycznia 2023 r. i 1 grudnia 2023 r. i w ten sposób wyraźnie wskazali tendencje wzrostowe. Stąd też lektura tego opracowania (mimo szczupłej objętości tylko 28 stron) stanowi impuls do zajęcia się przedmiotową problematyką i podzielenia się uwagami z szerszą opinią (stąd wybór tematu opracowania). Także kazusy przedstawione niżej przywołano na podstawie informacji zawartych na stronie internetowej IRS – www.irs.in.ua⁷.

Organizacje religijne w ukraińskim porządku prawnym

Organizacje religijne nie zostały zdefiniowane jak dotąd w ustawodawstwie ukraińskim. W tamtejszym porządku prawnym zastosowano konsekwentnie nomenklaturę typowo postradziecką (na wzór Federacji Rosyjskiej czy Republiki Białorusi). Nie przyjęto np. podziału na kościoły i inne związki religijne (rozwiązanie polskie), a każda parafia czy inna wspólnota religijna będąca jej odpowiednikiem traktowana jest jako odrębna organizacja religijna, stąd liczba organizacji religijnych w tym państwie jest nieporównywalnie większa, niż w innych państwach o podobnej strukturze demograficznej. Jednakże definicję funkcjonalną organizacji religijnych można wyprowadzić z brzmienia art. 7 ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych, gdyż chodzi tu o zaspakajanie potrzeb religijnych obywateli, czyli wyznawania i szerzenia wiary i działania zgodnie z własną strukturą organizacyjną⁸. Nie udało się również zdefiniować pojęcia „kościół”, chociaż w 2000 r. do ukraińskiego parlamentu zgłoszono projekt ustawy zmieniający ustawę o wolności sumienia i organizacjach religijnych w takim zakresie, żeby uzupełnić ją o przepis wstępny definiujący właśnie kościół. Projekt nr 1178 autorstwa deputowanego do Rady Najwyższej Ukrainy V. Kostyckyya nie doczekał się realizacji, a przeciwni mu byli lobbyści reprezentujący przeważnie te środowiska religijne, dla których pojęcie kościoła nie występowało w słowniku ich pojęć doktrynalnych. Zaniechano prace legislacyjne, które być może podjęte zostaną w perspektywie powojennej. Jednak ta jest dość niepewna, tak samo jak trudne do zdiagnozowania mogą

⁵ Zob. J. Nikolajew, *Stanowisko Wszechukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych wobec realizacji wolności religijnej w okresie pandemii w 2020 r.*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55, s. 252.

⁶ Zob. tenże, *The Position of the Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations after the Outbreak of the War in Ukraine in 2022*, „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2024, vol. XVII, no 2, p. 331-347.

⁷ Zob. M. Wasin, *Wpływ rosyjskiej agresji na organizacje religijne w Ukrainie*, Kijów 2024. Autor tego opracowania w celu uzyskania efektu zupełnej wiarygodności odesłał odbiorców tekstu do kodów QR w oparciu, o które można zapoznać się z autentycznymi świadectwami osób (przeważnie duchownych) represjonowanych przez Rosjan.

⁸ Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych, Wiadomości Rady Najwyższej Ukrainy z 1991 r., nr 25.

być relacje międzyreligijne w tym mocno zróżnicowanym wyznaniowo państwie, bez nakreślenia jak dotąd wyraźnej polityki wyznaniowej. W praktyce to urzędnicy do spraw wyznań (różnego szczebla administracji państwowej) decydują o zakwalifikowaniu lub braku uznania danej organizacji za spełniającą warunki traktowania jej jako religijna. Stąd też proces rejestracyjny (w którym brakuje zdefiniowanej organizacji religijnej czy kościoła) przewidziany dla podmiotów religijnych może nie tylko uniemożliwić prowadzenie im działalności typowo religijnej, ale też utrudnić inne użyteczne społecznie funkcje, np. edukacyjne czy charytatywne⁹.

Analogicznie nie zdefiniowano pojęcia „nowych ruchów religijnych”, „sekt” czy „ruchów światopoglądowych, filozoficznych i humanistycznych”. Jednak w ujęciu globalnym ukraińskie organizacje religijne to liczba ok. 30 tysięcy (dane sprzed rosyjskiej aneksji Krymu)¹⁰. Trzeba przy tym uwzględnić zmiany przynależności kanonicznej i „wchłonięcie” niektórych wspólnot religijnych do struktur funkcjonujących według przepisów prawa rosyjskiego (dotyczy to nie tylko Krymu, ale także terenów faktycznie zajętych przez wojska Federacji Rosyjskiej). W rzeczywistości oznacza to konieczność uregulowania kwestii pozycji organizacji religijnych w ukraińskim porządku prawnym, jednak należy mieć pełną świadomość tego, że jest to zadanie trudne do zrealizowania w czasie prowadzenia regularnych działań wojennych na własnym terytorium państwowym. Doraźnie podjęto działania legislacyjne, będące *de facto* efektem rosyjskiej agresji, dotyczące delegalizacji tych organizacji religijnych, które powiązane są z rosyjskim prawosławiem i szerzej, Federacją Rosyjską. Ostatecznie dotyczyć to ma głównie organizacji religijnych należących do struktur Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego¹¹.

Straty ukraińskich organizacji religijnych w latach 2014-2021

Bezpośrednio po rosyjskiej inwazji na Krymie zmieniła się sytuacja prawna i faktyczna ukraińskich wspólnot religijnych. Utrzymana została tam silna pozycja Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego, a jednocześnie osłabiono możliwości korzystania ze swobód religijnych przedstawicielom innych denominacji religijnych. Szczególnie odczuli to miejscowi muzułmanie reprezentowani przez społeczność tatarską, których ukraińskie struktury religijne zostały rozwiązane decyzją władz rosyjskich, a muzułmanie krymscy zostali włączeni siłowo do struktur uznawanych przez władze Federacji Rosyjskiej. Utracili w ten sposób nie tylko samodzielność jurysdykcyjną, ale także uzależnili się materialnie, gdyż ich majątki zostały przejęte przez nowe władze religijne. Doprowadziło to do opuszczenia Krymu przez część duchownych wraz z wiernymi, a tych, którzy pozostali na Krymie, zobowiązano nie tylko do zmiany obywatelstwa, ale także do legitymizacji nowego porządku prawnego i religijnego wprowadzonego na półwyspie. Represjom poddawano duchownych, zwłaszcza należących do nurtu ukraińskiego prawosławia (tego narodowego i kijowskiego) oraz chrześcijańskich kościołów protestanckich traktowanych przez Rosjan jako zachodnie, a przez to „inwazyjne” wobec tradycyjnego prawosławia. Innym

⁹ Zob. T. Mechtiewa, *Prawo rejestracyjne*, Kijów 2011, s. 158.

¹⁰ Dane statystyczne gromadzone są przez ukraińskie Ministerstwo Kultury i Komunikacji Strategicznej nadzorujące funkcjonowanie organizacji religijnych w tym państwie – www.mcscgov.ua [dostęp: 8.08.2025 r.].

¹¹ Do 2014 r., czyli do aneksji krymskiej wierni tej cerkwi stanowili zdecydowaną większość Ukraińców deklarujących się jako osoby wierzące. Zob. M. Müller, *Jak wojna z Rosją wpłynęła na religijność Ukraińców*, „Tygodnik Powszechny” 2025, nr 7, s. 6.

„specjalnym” wrogiem Rosjan na ziemiach przez siebie zajętych stali się Świadkowie Jehowy oraz wspólnoty mormonów. Wszystkim wspólnotom nienależącym do moskiewskiego prawosławia „przyczepiono łatkę” ekstremistów religijnych i terrorystów, po to by rozpocząć akcję „oczyszczania” religijnego na Krymie¹².

Podobne agresywne wobec ukraińskich wspólnot religijnych zachowania były praktykowane przez władze samozwańcze Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej w czasie trwania tzw. wojny hybrydowej w Donbasie, poprzedzającej późniejsze regularne działania wojenne. Represyjna praktyka polegała m.in. na konieczności ponownej rejestracji ukraińskich organizacji religijnych według ustawodawstwa rosyjskiego i wnoszenia wysokich (wręcz zaporowych) opłat od wniosku rejestracyjnego, co w praktyce uszczuplać musiało i tak skromne środki tych wspólnot. Jednocześnie rozpatrywanie wniosków rejestracyjnych było formą faktycznej kontroli państwa rosyjskiego nad działalnością religijną na tych terenach i skutecznym narzędziem walki z ekstremizmem, sekciarstwem, szpiegostwem oraz działalnością antyrosyjską i niedozwoloną działalnością misyjną. W ten sposób łatwo było wyeliminować „wrogów narodu” i „ekstremistów” a po 2022 r. także „faszystów” z terenów zajętych przez nową władzę. Ostatecznie, za każdym razem przejmowano majątek kościelny, a duchownych zobowiązywano do bezwzględnej lojalności wobec Rosjan. Przeciwnych Federacji Rosyjskiej karano więzieniem, stosowano groźby i szantaże oraz przymuszano do opuszczenia „rosyjskiej ziemi”.

Trzeba jednak uwzględnić i to, że w okresie od Krymu do wybuchu wojny w 2022 r. nie prowadzono dokładnych analiz przypadków strat materialnych i niematerialnych, a głównym wyznacznikiem w tym zakresie może być skala zmian jurysdykcyjnych wspólnot należących do Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego i przejść wiernych oraz majątku kościelnego do struktur i mienia Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego, a potem Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego. Według danych przedstawionych przez przedstawicieli Komitetu do spraw Kultury i Duchowości ukraińskiego parlamentu tylko w okresie styczeń–październik 2015 r. odnotowano 40 przypadków takich „przejęć” (najwięcej, bo 11 na Rówieńszczyźnie)¹³.

Jednocześnie od 2015 r. Instytut Religijnej Swobody na bieżąco podejmuje próby ewidencjonowania strat ukraińskich wspólnot religijnych, jednak nie publikował wcześniej swoich danych (te ujawniono dopiero po wybuchu wojny, ale objęły one okres po 2022 r.). Nie zmienia to faktu aktywności IRS i uczestnictwa jej przedstawicieli w trzech programach (z 2015, 2018 i 2022 r.) realizowanych w ramach projektu „Locked Faith”. Analizowane przypadki dotyczyły nie tylko naruszeń wolności religijnej na terenach zajętych przez Rosjan, w tym strat materialnych i niematerialnych, ale również innych praw obywatelskich wywołanych agresją Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy¹⁴.

¹² Zob. T. Berezowiec, *Aneksja. Wyspa Krym*, Kijów 2015, s. 35.

¹³ Zob. J. Nikołajew, *Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim systemie prawnym*, Lublin 2016, s. 349-350.

¹⁴ Zob. tenże, *Wpływ rosyjskiej agresji na prawną i faktyczną sytuację organizacji religijnych w Ukrainie (według raportów IRS)*, „Nurt SVD” 2025, t. 157, nr 1, s. 155-168.

Straty materialne ukraińskich organizacji religijnych po 2022 r.

Rozpoczęcie rosyjskiej pełnoskalowej operacji w Ukrainie (takiego określenia często używa strona rosyjska) to jednoczesna cezura czasowa ewidencjonowania przez analityków IRS przypadków strat materialnych organizacji religijnych, których majątek został zniszczony lub uszkodzony wskutek działań wojennych. Pierwsze analizy datowane są na dzień 15 lipca 2022 r., czyli kilka miesięcy po agresji rosyjskiej, a dwie kolejne pochodzą z początku i końca 2023 r. (31 stycznia i 1 grudnia). Wykresy strat sporządzone zostały w oparciu o dane podane przez poszkodowane podmioty religijne i zostały uszeregowane według kryterium dat, miejsca położenia obiektów przeznaczenia religijnego (czyli ukraińskich obwodów) oraz przynależności konfesyjnej. Najwięcej obiektów sakralnych zniszczonych zostało w obwodach donieckim i ługańskim. W pierwszym obwodzie najpierw odnotowano 71 przypadków (15 lipca 2022 r.), dalej liczba ta wzrosła do 120 (31 stycznia 2023 r.), a według danych z 1 grudnia 2023 r. to 146 obiektów ostrzelanych lub zniszczonych. Zdecydowanie mniej (ale i tak za dużo) zniszczeń dotyczyło obwodu ługańskiego i tam stwierdzono wyraźnie postępujący wzrost z 40 do 71, a w grudniu 2023 r. – 83 przypadki. Poza Donbasem, inne wschodnie i południowe tereny Ukrainy także ucierpiały, a najbardziej infrastruktura kościelna w obwodzie chersońskim. I o ile najpierw stwierdzono tam porównywalnie niewielką liczbę zniszczonych obiektów, bo tylko 4, to potem odnotowano wzrost do 52 i finalnie, w grudniu 2023 r., do 78. W obwodzie kijowskim dane wzrostowe to 53, 70 i 73, w obwodzie charkowskim odpowiednio: 39, 51, 62, w obwodzie zaporoskim: 6, 30 i 51, a w obwodzie mikołajowskim 11, 31 i 41. W pozostałych obwodach skala zniszczeń była nieco mniejsza i oscylowała wokół kilku lub kilkunastu przypadków. Na przykład w obwodzie sumskim wzrost z 14 do 21, w obwodzie czernichowskim z 16 do 18, w obwodzie dniepropietrowskim z 2 do 10 i potem 16, w obwodzie żytomierskim odnotowano 6 przypadków w lipcu 2022 r. i 8 w grudniu 2023 r., a w odeskim 2 na początku i 7 pod koniec okresu kontrolnego. Pojedyncze zdarzenia skutkujące zniszczeniem obiektów religijnych stwierdzono w różnych okresach wojny w obwodach: lwowskim, winnickim, połtawskim, kirowogradzkim, iwanofrankowskim, chmielnickim i Autonomicznej Republice Krym (traktowanej dalej przez Ukraińców jako własne terytorium państwowe). Należy także podkreślić, że np. w obwodach wołyńskim i rówieńskim tamtejsze wspólnoty religijne nie awizowały strat w mieniu kościelnym, co wcale nie jest równoznaczne z tym, że tam nie wystąpiły.

Biorąc pod uwagę kryteria przynależności konfesyjnej, to Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego utracił najwięcej po 2022 r. Według danych z 15 lipca 2022 r. straty dotyczyły 108 obiektów, wyliczenia z 31 stycznia 2023 r. to 143 obiekty, a 1 grudnia 2023 r. straty dotyczyły już 187 obiektów przeznaczenia religijnego. Poza tym zniszczono najpierw 65 Sal Królestwa należących do ukraińskich Świadców Jehowy, a dalej dane ujawniły wzrost do 94 i 110 przypadków. W przypadku Chrześcijan Wiary Ewangelicznej straty to odpowiednio: 42, 75 i 94, co do majątku kościelnego baptystów to zniszczenia objęły 43 obiekty, potem 49 i w grudniu 2023 r. – 60 obiektów. Nowo utworzony Kościół Prawosławny Ukrainy odnotował zniszczenia od 18 do 34 i w końcu – 59 obiektów; adwentyści utracili najpierw 11, potem 24 i łącznie 27 obiektów, a inne ewangeliczne kościoły ukraińskie wskazały na 25 przypadków zniszczenia ich

majątku kościelnego. Dane statystyczne Kościoła rzymskokatolickiego to zniszczenia od 6 do 21 obiektów, podobnie w przypadku grekokatolików – łącznie 20 od początku wojny. Wspólnoty religijne judaistyczne swoje straty oszacowały na poziomie 12 obiektów, a muzułmańskie na 8. Ponadto nieliczni przecież ukraińscy mormoni przekazali do IRS dane związane ze zniszczeniem wojennym 7 obiektów do nich należących. Łącznie straty majątkowe dotyczyły 270 obiektów przeznaczenia religijnego (dane według stanu z 15 lipca 2022 r.). Według szacunków z 31 stycznia 2023 r. zniszczonych było 494 obiektów (wzrost niemal dwukrotny), a dane z 1 grudnia 2023 r. to już liczba 630. Stąd też łatwo wyliczyć, że liczby podane w pierwszym okresie sprawozdawczym i w ostatnim to różnica aż 360 przypadków.

Równocześnie należy zauważyć, że straty „kościelne” najbardziej widoczne w Donbasie i w majątku kościelnym wspólnot religijnych afiliowanych do moskiewskiego prawosławia wydają się być prostą konsekwencją konkretnego umiejscowienia działań wojennych oraz wielkości majątku należącego do dominującego wcześniej kościoła. Mimo zmian w zakresie podległości kanonicznej, cerkiewne mienie „moskiewskie” zdystansowało inne kościoły we wschodniej Ukrainie, a w innych regionach także posiadało spory majątek. Jednakże trzeba zauważyć, że uszkodzenia w wyniku ostrzału artyleryjskiego stwierdzono w różnych miejscach, a te nie były „przypisane” do konkretnej konfesji. Na przykład, zniszczone zostały budynki cerkiewne w Szostce i Myropili koło Sum oraz w Poczajowie niedaleko Doniecka czy Kostjuchnowce albo Krzywym Rogu (te należały do mienia „moskiewskiego”), ale także obiekty kościelne będące we władaniu cerkwi narodowej (w Pokrowsku, Kropiwnickim czy Nowopawłiwce).

Generalnie straty organizacji religijnych oszacowano w oparciu o konkretne zniszczenia. Na przykład, w pomieszczeniach należących do Tawryjskiego Instytutu Chrześcijańskiego znajdujących się niedaleko Chersonia po zajęciu ich przez wojska Federacji Rosyjskiej urządzono szpital polowy i krematorium, w którym palono zwłoki zabitych żołnierzy a wcześniej wykradzono stamtąd wszystkie przedmioty posiadające jakąkolwiek wartość materialną. W tym samym miejscu spalono literaturę religijną znajdującą się w bibliotece a pomieszczenie biblioteczne zdewastowano. Zresztą dewastacja mienia religijnego to niemal standard zachowania rosyjskich agresorów, choć równocześnie budynki kościelne wykorzystywano jako bazę logistyczną dla wojska, wysokie wieże jako miejsca do zajmowania dogodnych pozycji do obstrzału lub obserwacji wojskowej. Powszechnie praktykowano także zabór kluczy do pomieszczeń, inwentaryzację mienia kościelnego oraz konfiskatę sprzętu komputerowego, w tym nośniki zawierające dane osobowe członków wspólnoty religijnej. Na przykład w Melitpolu (obwód zaporoski) odebrano pomieszczenia Chrześcijanom Wiary Ewangelicznej a zwrot budynków uzależniono od złożenia przez nich wniosku o ponowną rejestrację tej wspólnoty według zasad prawa rosyjskiego.

Straty niematerialne ukraińskich organizacji religijnych po 2022 r.

Straty niematerialne dotyczyły głównie duchownych ukraińskich i przejawiały się znęcaniem fizycznym i psychicznym wobec nich. Często wykorzystywanym argumentem „uzasadniającym” prześladowanie było traktowanie duchownych mniejszościowych kościołów protestanckich w kategoriach „obcych” i „rozłamowców religijnych”. W taki sposób potraktowano członków

wspólnoty Ukraińskiego Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej w obwodzie chersońskim (relacja biskupa Aleksandra Babijczuka o „amerykańskich szpiegach”). Podobna sytuacja miała miejsce w Odessie, gdzie ks. Wasyla Wirozuba kapelana wojskowego Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego, który znalazł się w rosyjskiej niewoli nazwano „wiarołomcą” i „odszczępieńcem”. Ten sam duchowny był poniżany w niewoli, przebywał w ciasnym karcerze i rażono go prądem. Wobec pastora Dmitro Bodu z Kościoła „Słowo Życie” stosowano groźby zabójstwa a w stosunku do rektora Tawryjskiego Instytutu Chrześcijańskiego zakopania go żywcem. Przejawem okrutnego i poniżającego traktowania duchownych był kazus proboszcza parafii pod wezwaniem Świętej Księżnej Olgi we wsi Tokariwka w rejonie biłozerskim w obwodzie chersońskim. Przez wiele dni przebywał w niewoli bez jedzenia, podczas zatrzymania nałożono mu worek na głowę, a także zobowiązywano do śpiewu hymnu Federacji Rosyjskiej. W innych przypadkach zakazywano używania języka ukraińskiego a duchownym stawiano zarzuty, typu modlitwa za żołnierzy armii ukraińskiej. Stosowano wobec nich wyzwiska („faszyści”, „banderowcy”, „ekstremiści”), nakłaniano do konwersji religijnej, zmiany obywatelstwa lub zmuszano do wyjazdu z terenów zajętych przez Rosjan. Ataki wymierzone były we wszystkich duchownych i wiernych ukraińskich wspólnot religijnych niechętnych nowej władzy. Dodatkowo duchownych nakłaniano do podjęcia się agentury na rzecz Rosjan i współpracy z aparatem bezpieczeństwa Rosji.

Takie zachowania wobec ukraińskich duchownych i wiernych różnych denominacji religijnych należy oceniać przez pryzmat ochrony prawnokarnej i cywilnej oraz międzynarodowej. Większość czynów popełnionych przez rosyjskich agresorów można zakwalifikować do kategorii przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, w tym były pobicia, narażenie na niebezpieczeństwo a także czyny karalne przeciwko wolności (zmuszanie do określonego zachowania). Do tej grupy trzeba zaliczyć także przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej (znieśławienie, zniewaga, naruszenie nietykalności). Osobna kwalifikacja to czyny naruszające wolność sumienia i wyznania oraz dyskryminacja narodowościowa i religijna i odpowiedzialność za zbrodnie wojenne i przeciwko ludzkości. Jednocześnie nie wyklucza to ewentualnej odpowiedzialności cywilnej z tytułu naruszenia dóbr osobistych. Chodzi przecież o zdrowie, wolność, cześć, wizerunek i swobodę wyznania, czyli wartości trudne do wycenienia. Natomiast szacunki o tej porze przyjęte (według danych z 3 lutego 2025 r.) obejmują wyłącznie straty majątkowe Ukrainy i w zakresie zniszczeń obiektów przeznaczenia kulturalnego (niekoniecznie religijnego) i podaje się w tym miejscu kwotę ok. 750 mld euro. Jednak trzeba uwzględnić to, że odszkodowanie i zadośćuczynienie z tytułu naruszenia dóbr cywilnych będzie możliwe w dłuższej perspektywie czasowej, po przeprowadzeniu postępowań sądowych uznających winę agresorów.

ZAKOŃCZENIE

Agresja rosyjska wywołała poważne trudności w funkcjonowaniu ukraińskich organizacji religijnych. Najpierw aneksja Krymu, potem wojna hybrydowa w Donbasie – te wydarzenia ograniczyły swobodę kultu religijnego na tych terenach a po 2022 r. w całym państwie ukraińskim. Najbardziej „dostało się” tym wspólnotom, które nie były tolerowane przez prawosławie z jego centrum religijnym i decyzyjnym w Moskwie. Ataki wymierzono w przywódców religijnych (wobec

nich stosowano szykany, tortury, bezprawne pozbawienia wolności) a obiekty religijne stały się przedmiotem ataków militarnych, także nieuzasadnionych wojskowo. Zniszczenia materialne budynków przeznaczenia sakralnego odnotowano głównie we wschodniej części kraju i w Kijowie. Nie ucierpiały natomiast „narodowe” sanktuaria prawosławnej Ukrainy (Ławra Peczerska czy Poczajowska), ale ciężkie ostrzały artyleryjskie zniszczyły inne cenne kulturowo i historycznie obiekty należące do różnych denominacji religijnych. W tym samym czasie ukraiński Instytut Wolności Religijnej na bieżąco monitoruje zniszczenia „kościelne” i odnotowuje ataki na ukraińskich duchownych ze strony Federacji Rosyjskiej. Miejsca kultu religijne przejmowane przez Rosjan podlegają desakralizacji (organizuje się w nich np. magazyny wojskowe czy toalety). Wieże kościelne wykorzystywane są z kolei do prowadzenia obserwacji wojskowej i ostrzału z wysokości.

Trzeba podkreślić, że nie zebrano jak dotąd wszystkich danych kwotowych (ilościowych) obrazujących skalę zniszczenia, gdyż sytuacja jest wciąż dynamiczna a wojna przecież trwa. Jednak skala zniszczeń przedstawiona nawet jako wstępna kalkulacja nie może być przemilczana. Stąd zaangażowanie ukraińskiego społeczeństwa obywatelskiego i społeczności międzynarodowej w dokumentowanie aktów niszczenia fizycznego i psychicznego ukraińskich środowisk religijnych na terenach zajętych przez Rosjan jest rzeczą zrozumiałą. W interesie sprawiedliwego rozliczenia „złoczyńców” (właściwe określenie pochodzące z języka ukraińskiego) ważne jest to, żeby uświadomić opinii publicznej skalę zjawiska dewastacji (często bezmyślnej) i agresji (najczęściej świadomej) wobec przewodników duchowych Ukraińców po to także, żeby nie dopuścić do podobnych zdarzeń w przyszłości. Stąd też analizy przygotowane przez IRS i w części wykorzystane w niniejszym opracowaniu winny być przedmiotem dalszych rozważań w szerszym, niż dotąd zakresie, gdyż obejmują zagadnienia związane również z odpowiedzialnością międzynarodową za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości¹⁵.

BIBLIOGRAFIA

- Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych, Wiadomości Rady Najwyższej Ukrainy z 1991 r., nr 25.
- Bazyłow L., *Historia Rosji*, t. 1, Wydawnictwo Ossolineum, Warszawa 1985.
- Berezowiec T., *Aneksja. Wyspa Krym*, Wydawnictwo Puls, Kijów 2015.
- Mechtiewa T., *Prawo rejestracyjne*, Wydawnictwo Dakor, Kijów 2011.
- Kuczyńska H., *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu w Ukrainie*, „Palestra” 2022, nr 4.
- Müller M., *Jak wojna z Rosją wpłynęła na religijność Ukraińców*, „Tygodnik Powszechny” 2025, nr 7.
- Nikołajew J., *Autokefalia dla ukraińskiego prawosławia. Między historią i współczesnością. Między prawem, religią i polityką, lura et leges – Między Wschodem a Zachodem*, red. E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2021.
- Nikołajew J., *Mienie organizacji religijnych na Ukrainie. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Kwestie majątkowe w prawie wyznaniowym*, red. M. Bielecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2018.

¹⁵ Zob. szerzej w: H. Kuczyńska, *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu w Ukrainie*, „Palestra” 2022 nr 4, s. 7-30.

Nikołajew J., *The Position of Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations after the Outbreak of the War in Ukraine in 2022*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2024, vol. XVII, no 2.

Nikołajew J., *Stanowisko Wszechukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych wobec realizacji wolności religijnej w okresie pandemii w 2020 r.*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55.

Nikołajew J., *Wpływ rosyjskiej agresji na prawną i faktyczną sytuację organizacji religijnych w Ukrainie (według raportów IRS)*, „Nurt SVD” 2025, t. 157, nr 1.

Nikołajew J., *Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim porządku prawnym*, Wydawnictwo Unitas, Lublin 2016.

Wasin M., *Wpływ rosyjskiej agresji na organizacje religijne w Ukrainie*, Wydawnictwo IRS, Kijów 2024.

Wierzbicki, *Konflikty wyznaniowe na Ukrainie*, [w:] B. Górowska (red.), *Przestrzeń polityki i spraw wyznaniowych. Szkice dedykowane Profesorowi Januszowi Osuchowskiemu z okazji 75-lecia urodzin*, red. B. Górowska, Oficyna Wydawnicza Aspra, Warszawa 2004.

www.irs.in.ua

www.mcscgov.ua

www.wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-pierwsze-takie-spotkanie-leona-xiv-papiez-przyjal-goscia-z-r,nld,22169147

Copyright (c) 2025 Jerzy Nikołajew

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Oksana Sałata*

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Historical and Civic Education
Institute of Postgraduate Education,

GENOCIDE AGAINST THE CULTURAL HERITAGE OF A NATION BEGINS WITH THE DESTRUCTION OF CITIES AND ARCHITECTURE

ABSTRACT: The issue of crimes against cultural heritage, particularly against immovable monuments, is of exceptional importance and urgency, as it constitutes a part of the civilizational identification of any human community. The protection and preservation of Ukraine's cultural heritage is considered an integral component of ensuring the national security of the Ukrainian state. Tangible and intangible cultural values represent one of the key foundations for further unity, consolidation of Ukrainian society, and the formation of a shared national historical memory, especially in the context of the Russian-Ukrainian war. It has been demonstrated that Ukraine's cultural heritage serves as a fundamental source for the formation of national consciousness and for the spiritual development of the people. It influences the nation's self-identification and the development of Ukraine as an independent state. The article examines the approaches of UNESCO, the Council of Europe, and the UN to the priorities of cultural heritage protection policies, as well as possible directions for Ukraine in the protection of both tangible and intangible values within the broader framework of European and Euro-Atlantic integration. The article highlights the problems of protecting Ukraine's cultural heritage during the Russian-Ukrainian war, with particular attention to violations committed by the Russian Federation and the occupation authorities.

KEYWORDS: genocide, cultural heritage, architectural monuments, cultural identification, cultural Eurointegration.

LUDOBÓJSTWO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO NARODU ROZPOCZYNA SIĘ OD ZNISZCZENIA MIAST I ARCHITEKTURY

ABSTRAKT: Kwestia przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu, w szczególności przeciwko zabytkom nieruchomym, ma wyjątkowe znaczenie i pilny charakter, ponieważ stanowi część tożsamości cywilizacyjnej każdej społeczności ludzkiej. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego Ukrainy jest uważane za integralny element zapewnienia bezpieczeństwa narodowego państwa ukraińskiego. Wartości kulturowe materialne i niematerialne stanowią jedną z kluczowych podstaw dalszej jedności, konsolidacji społeczeństwa ukraińskiego i kształtowania wspólnej narodowej pamięci historycznej, zwłaszcza w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej. Wykazano, że dziedzictwo kulturowe Ukrainy stanowi fundamentalne źródło kształtowania świadomości narodowej i rozwoju duchowego narodu. Wpływa ono na samoświadomość narodu i rozwój Ukrainy jako niepodległego państwa. W artykule przeanalizowano podejście UNESCO, Rady Europy i ONZ do priorytetów polityki ochrony dziedzictwa kulturowego, a także możliwe kierunki działań Ukrainy w zakresie ochrony wartości materialnych i niematerialnych w szerszych ramach integracji europejskiej i euroatlantyckiej. W artykule zwrócono uwagę na problemy związane

* Oksana Sałata, Boris Grinchenko University of Kyiv

<https://orcid.org/0000-0003-2498-1483>

o.salata@kubg.edu.ua

Copyright (c) 2025 Oksana Sałata. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

z ochroną dziedzictwa kulturowego Ukrainy podczas wojny rosyjsko-ukraińskiej, ze szczególnym uwzględnieniem naruszeń popełnionych przez Federację Rosyjską i władze okupacyjne.

SŁOWA KLUCZOWE: ludobójstwo, dziedzictwo kulturowe, pomniki architektury, identyfikacja kulturowa, euro-integracja kulturowa

INTRODUCTION

In armed conflict, tragic consequences inevitably affect virtually all spheres of life. Beyond military and humanitarian losses, wars often lead to significant destruction, eradication, or plundering of cultural heritage.

This tragedy is not unique to the present day. For centuries, the cultural and historical heritage of many nations has suffered barbaric destruction during armed conflicts. Architectural monuments were ruined or annihilated, while works of art were looted and transported to the aggressor state¹.

A vivid example is the destruction of cultural heritage during the wars waged by Napoleon Bonaparte. Alongside military campaigns, one of the central aspects of his aggressive policy towards other European countries was the seizure of works of art from museums and aristocratic palaces and their transfer to French institutions. However, it is worth noting that after the wars, the restitution process – the return of cultural monuments to their countries of origin – lasted for many years.

Over time, the aggressive policies of invaders evolved. They no longer confined themselves to the seizure of valuable artworks but also destroyed architectural structures of immense value, which served as identifiers of entire epochs and peoples. Such barbarism was evident during World War II, when Nazi occupiers throughout Europe annihilated architectural heritage and exported cultural artefacts to Germany. At the beginning of the 21st century, during a series of armed conflicts in the Middle East, in Syria, Iraq, Libya, and other states, the destruction of cultural heritage became an inseparable element of war. Libraries and universities in Palmyra (Syria) were looted, centuries-old manuscripts destroyed, and museum artefacts in Mosul eradicated².

Most tragically, the majority of these crimes were committed deliberately, with the intent to inflict maximum pain on the people targeted by the aggressor and to strip them of cultures and traditions forged over millennia.

Literature Review. The issue under examination is still in the early stages of scholarly exploration; therefore, the historiography is only beginning to take shape. Nevertheless, there already exist studies by both domestic and international scholars attempting to conceptualise ongoing events, analyse them, and draw conclusions that may serve as a foundation for further research.

¹ Nicole Winchester. Targeting culture: the destruction of cultural heritage in conflict. Published Wednesday, December 14, 2022. <https://lordslibrary.parliament.uk/targeting-culture-the-destruction-of-cultural-heritage-in-conflict/>

² Andrzej Jakubowski. Noelle Higgins, The Protection of Cultural Heritage during Armed Conflict: The Changing Paradigms. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*. 2021 https://brill.com/view/journals/ihts/12/1/article-p155_155.xml

The problem of war against the cultural heritage of nations has been studied by scholars worldwide. British researcher Nicole Winchester explored the protection of cultural and historical heritage during armed conflicts, examining the causes and consequences of destruction for the affected nations. Winchester concluded that culture itself constitutes the very marker that makes any nation unique, and that wars are often waged precisely to annihilate peoples and their identities³.

Gloria Munilla, professor at the Open University of Catalonia, investigated the fate of cultural heritage during armed conflicts, concluding that one of the inevitable consequences of war is the destruction of the cultural legacy of the targeted nation. She also highlighted the profound effects of war on cultural loss⁴.

Methodology. The methodological basis of the study consists of a combination of general scientific and specialised methods that allow the crimes against Ukraine's cultural heritage to be revealed as acts of genocide against its integral development and existence. The research employs an interdisciplinary approach, uniting historical, cultural, legal, and social dimensions of the problem⁵.

The historical-analytical method enabled tracing the evolution of the aggressor's attitude toward Ukraine's cultural heritage and the European community's response to such crimes. The comparative-historical method allowed identification of similarities with crimes against cultural heritage in other regions, particularly Southern Europe and the Middle East. An analysis of state policy formation regarding the protection and enrichment of cultural heritage was undertaken. Visual-analytical and cartographic methods made it possible to track the geography of destruction through satellite imagery, digital maps, and archival materials. Content analysis was applied to a vast corpus of textual sources, from legislation and scholarly publications to media reports and analytical papers. Where possible, empirical methods such as interviews with cultural workers, volunteers, and heritage protection specialists were used to bring the research closer to the practical reality of the problem.

Thus, the purpose of this article is to demonstrate one of the central problems that arise during war: genocide against cultural heritage, particularly architecture created by the Ukrainian people and by communities that have lived in Ukraine for centuries, and to explore its consequences.

Research Results. The concept of genocide, as defined in the UN General Convention and the Rome Statute, unfortunately, does not explicitly include culture. However, rethinking cultural genocide under international law highlights its devastating consequences, such as the forced

³ Nicole Winchester. Targeting culture: The destruction of cultural heritage in conflict. 2022. <https://lordslibrary.parliament.uk/targeting-culture-the-destruction-of-cultural-heritage-in-conflict/>

⁴ Munilla G. Destruction of cultural heritage is part of the strategies of war. Universitat Oberta de Catalunya. URL: <https://www.uoc.edu/en/news-/2022/018-gloria-munilla>.

⁵ Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: зб. офіц. док. упоряд. В. І. Фрич; відп. ред. М. В. Гарник; Генеральна прокуратура України. К.: Істина, 2022. 336 с.

separation of indigenous children from their families, which resulted in the loss of identity and culture⁶.

Raphael Lemkin envisioned genocide not only as physical or biological destruction but also as the destruction of cultural heritage. He considered cultural genocide to be one of the methods of committing genocide, although this concept did not gain significant attention until the 1970s⁷.

In his book *Axis Rule in Occupied Europe*, Lemkin described aggressors' actions against cultural monuments as cultural genocide. He also included bans on native language use in schools and printed media. In his view, the concept of a nation signifies constructive cooperation and original contributions based on authentic traditions, culture, and psychology. The destruction of a nation thus leads to the loss of its potential contributions to humanity⁸.

Article III ("Cultural Genocide") of the UN Global Convention defines genocide as also encompassing any deliberate act committed with the intent to eradicate the language, religion, or culture of a national, racial, or religious group on the basis of the national or racial origin or the religious beliefs of its members⁹. The concept of «cultural genocide» within the framework of the Convention is undergoing continuous evolution. The conceptualisation and elaboration of a legally precise definition remain problematic, as the notion brings together two complex categories: culture, which may be broadly understood as the way of life of a particular people, and genocide, which to this day has not been afforded a comprehensive definition in international law. World history offers numerous examples of cultural genocide. In such cases, perpetrators sought not only the physical destruction of a protected group but also the eradication of all manifestations of its existence through the deliberate annihilation of its cultural heritage¹⁰.

For more than a decade, Ukraine has faced a hybrid war waged by the Russian Federation, and for over three years, a full-scale war. Although Russia officially recognised Ukraine's independence in 1991, it has consistently treated Ukraine as an inseparable part of Russian history and culture. The war against Ukrainian cultural values and architectural objects demonstrates that culture itself constitutes the foundation of the strong and unique character of Ukrainian identity. As Ukrainians resisted such violence, the Russian leadership escalated the war against the entire Ukrainian people, to annihilate the nation as a whole, together with its history, culture, and identity. Yet cultural heritage cannot be separated from the people, for it is, in essence, the people themselves.

⁶ TRT World, "Explained: Canada's 'Cultural Genocide' of Indigenous People," accessed November 15, 2021, <https://www.trtworld.com/magazine/explained-canada-s-cultural-genocide-of-indigenouspeople-47835>

⁷ Raphael Lemkin to John. J. Parker, Judge at the International Military Tribunal, Nuremberg (1946), cited in Kurt Mundorff, *A Cultural Interpretation of the Genocide Convention* (New York: Routledge, 2021).

⁸ Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*,. Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1944), p. 79–95.

⁹ Khushboo Chauhan *Rethinking the Concept of Cultural Genocide under International Law*. 2023. DOI: 10.1515/9783110781328-004

¹⁰ "Cultural Genocide in Tibet: Dalai Lama," *The Economic Times*, March 17, 2008, accessed June 25, 2022, <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/cultural-genocide-in-tibetdalai-lama/articleshow/2872608.cms?from=mdr>.

International organisations such as UNESCO, the Council of Europe, and the EU treat cultural heritage as vital component to sustainable development and post-crisis recovery. These organisations address the objectives, mechanisms, and instruments for safeguarding cultural heritage within the broader framework of economic, social, and environmental values and priorities, as articulated in the concept of sustainable development. For this reason, in 2015, UNESCO adopted the Policy on the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention¹¹.

The crimes committed by the Russian Federation against Ukraine's cultural heritage have destroyed urban communities and local cultural groups, especially in the East and South of Ukraine. The continuous shelling of cities by the Russian side has destroyed urban cultural heritage sites as well as their natural and urban landscapes. Equally tragic are the losses of human capital in the cities, and the disruption of their cultural connections and practices¹².

By September 2022, the European Parliament reported that since 2014, the Russian military had destroyed hundreds of cultural, artistic, scientific, educational, and religious objects. Since the full-scale invasion in February 2022, libraries and educational institutions have been systematically targeted¹³.

This article aims to underscore that architectural monuments, which embody centuries of historical significance and reflect distinct artistic epochs, have often suffered the most extensive damage during armed conflicts. The destruction of architectural heritage was especially severe during the Second World War. The Nazi army demolished the architecture of the territories it occupied during hostilities, while the Allied forces, in turn, destroyed architectural heritage in Germany during its liberation from Nazi control. The architecture of numerous European cities and towns suffered, including Dresden, Berlin, Warsaw, Paris, Kyiv, and many others.

Hundreds of religious structures, museums, historic buildings, and memorials were affected by the actions of both German and Soviet forces. Both armies also transported countless invaluable works of art to Germany and the Soviet Union. It thereby becomes evident that such actions constitute a form of genocide targeting architectural heritage.

The ongoing war of the Russian Federation against Ukraine represents yet another stage in the adversarial treatment of the Ukrainian people as a distinct nation. For centuries, the Russian state and its elites have disregarded the unique characteristics of the Ukrainian people, systematically and demonstratively eradicating Ukraine's cultural heritage.

¹¹ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>

¹² Policy Document for the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention as adopted by the General Assembly of States Parties to the World Heritage Convention at its 20th session (UNESCO, 2015). URL: <https://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/>

¹³ Campfens, E., Jakubowski, A., Hausler, K., Selter, E., Research for CULT Committee – Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels. 2023. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2023\)733120](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2023)733120)

Today, as a result of the ongoing bombardments, a significant number of architectural sites constituting valuable elements of Ukraine's cultural and historical heritage have been destroyed. These include ecclesiastical and palace structures, as well as theatre buildings, educational institutions, and medical facilities.

By May 13 2022, according to data from the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine (MCIP), a total of 300 incidents of war crimes against Ukraine's cultural heritage had been documented as a result of the large-scale military aggression by the Russian Federation. Specifically, 16 cultural monuments of national significance and 72 of local significance were destroyed or damaged. Additionally, 10 monuments (memorial steles or sculptures), 12 museums and historical-cultural reserves, and 6 cinemas sustained damage. Religious structures were affected in 92 cases, including 35 sites of historical, architectural, and urban significance, 29 memorials commemorating historical figures and events from the 19th to early 21st centuries, 19 buildings or complexes of museums and reserves, 33 community centres, 6 theatres, libraries, and other historically valuable buildings¹⁴.

An analysis of the consequences of artillery shelling and bombardments as of mid-March 2022 revealed the destruction or damage of palaces and museum buildings that constitute an important part of Ukraine's national cultural heritage. Among these are the building of the Historical and Local Lore Museum, the Trostianets Museum and Exhibition Centre, the Vasyl Tarnovsky Museum of Ukrainian Antiquities, the Mykhailo Kotsiubynsky House-Museum and estate in Chernihiv, the university building in Kharkiv, the drama theatre in Mariupol, the architectural museum-reserve Popov Estate in the town of Vasylivka, Zaporizhzhia region, and numerous other architectural monuments.

Among the architectural monuments destroyed were numerous religious structures representing various faiths, including: the Church of St. Illia (11th–12th centuries) in Chernihiv, the Assumption Cathedral (18th century) in Kharkiv, the Holy Assumption Lavra (17th–18th centuries) in Sviatohirsk, the Church of the Nativity of the Virgin (1862) in the village of Vyazivka, Zhytomyr region, the St. George Church (1878) in the village of Zahorychi, Kyiv region, and the Holy Christ Nativity Cathedral in Sievierodonetsk, Luhansk region.

One of Ukraine's largest cities, Mariupol, which possessed a significant cultural heritage, was completely destroyed by the occupying forces. The city had a unique cultural and artistic potential, a rich historical legacy, and a heritage spanning several millennia. Even during the Second World War, the building of the A. Kuindzhi State Art Museum in Mariupol, though looted by German forces, was not completely destroyed; in contrast, it was entirely demolished by Russian occupiers¹⁵.

¹⁴ Агресивна атака російських військ руйнує християнські храми та інші святині релігійних спільнот України' 2022, "Укрінформ" мультимедійна платформа іномовлення України, 08 травня 2022. Доступно: . [18 Травень 2022].

¹⁵ Скленар, І. 2022, 'Нова статистика про втрачені і пошкоджені об'єкти культури внаслідок рашистських обстрілів і авіа ударів', Фотографії старого Львова, 04 травня 2022. Доступно: ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ 39(1-3), 2022 - 75 - . [18 Травень 2022].

On May 8 2022, a missile strike by Russian forces also destroyed one of Ukraine's and Europe's unique cultural heritage sites – the Vorontsov Palace, an architectural monument of the first half of the 19th century. Constructed in the classical style according to the design of the Odesa architect Franz Karlovich Boffo (1796–1867), the palace's original layout, the distinctive stylistic design of each of its wings, and the craftsmanship of the walls and interior decoration had inspired generations of art and architecture enthusiasts¹⁶.

According to the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, from February 24 2022 to June 25 2023, a total of 664 cultural heritage objects were damaged or destroyed. These include 211 architectural monuments, 186 urban planning and architectural sites, 179 historical monuments, 18 monuments of monumental art, 17 sites combining urban planning and monumental art, 16 archaeological sites, and 33 community centres, 6 theatres, libraries, and other historically valuable buildings. On July 23 2023, the Spaso-Preobrazhensky Cathedral in Odesa, a UNESCO World Heritage site, was also destroyed in yet another attack.

Significant steps toward safeguarding cultural heritage include the support and assistance of European countries through the creation of international funds and organisations to restore the most valuable architectural monuments. Among these is the recently established international fund “Lublin Triangle,” whose participants include EU member states such as Lithuania and Poland. This fund actively supports Ukraine in countering Russian aggression, cooperating with Ukrainian scholars, cultural experts, and art historians on the digitisation of Ukraine's tangible and immovable cultural heritage, and developing digital platforms to preserve, protect, and promote these sites. It assists our society in implementing European standards for the preservation of cultural heritage¹⁷.

International cooperation between Ukraine and states that have experienced similar conflicts is also notable. Croatia, for example, possesses extensive experience in preserving and restoring cultural heritage sites. Its expertise and assistance in restoring, reconstructing, and conserving heritage damaged during the war with the Russian Federation is highly valuable. The Croatian Ministry provides guidelines and specialists for inventorying and digitising heritage objects and assessing damages caused by Russian forces¹⁸.

An analysis of these events allows us to conclude that the Russian Federation, through its deliberate destruction of Ukraine's architectural heritage, has violated a range of international norms and legal instruments. In particular, the Protocol to the 1954 Hague Convention addresses issues concerning the illegal exportation and restitution of cultural property, obligating each

¹⁶ Чорна, І 2022, ‘В Одесі внаслідок ракетної атаки зазнав пошкоджень Воронцовський палац’, Суспільне мовлення України, АТ «НСТУ», 12 травня 2022. <https://suspilne.media/odesa/238856-v-odesi-vnaslidok-raketnoi-ataki-zaznav-poskodzen-vorontsovskij-palac/>

¹⁷ Новосад М. Г., Білуос С. І., Терешкун О. Ф., Борисевич Л. В. Руйнування культурної спадщини України в умовах війни як проблема: філософсько-культурологічний аспект. Освітній дискурс: збірник наукових праць 39(1-3), 2022. DOI 10.33930/ed.2019.5007.39(1-3)-5

¹⁸ Бакальчук В. О. Культурний геноцид як складова частина міжнародного злочину Російської Федерації в Україні. Стратегічна панорама спеціальний випуск 2022 с. 76 <https://doi.org/10.53679/2616-9460.specialissue.2022.07>

State Party to prevent the unlawful removal of cultural assets. Furthermore, each State Party is required to protect and safeguard cultural property brought into its territory from occupied areas, per Article 2 of the Protocol. These actions have also breached domestic and international law, including Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine and Articles 9 and 15 of the Second Protocol to the Hague Convention on the Protection of Cultural Property in Armed Conflict. Under international criminal law, individuals who commit such acts, deliberately destroying or unlawfully appropriating cultural property, are subject to personal criminal liability for crimes against the international order.

Conclusions. Ukraine's cultural heritage constitutes a fundamental source for the formation of national consciousness and the spiritual development of its people. It shapes the nation's self-identification in subsequent stages of Ukraine's development and represents one of its core value assets. Accordingly, the treatment of immovable cultural heritage monuments indicates a state's level of development, the spiritual maturity of its citizens, and, from the perspective of the international community, the degree of respect accorded to the cultural achievements of a given people. It has been demonstrated that, on territories occupied by the Russian Federation since 2014 (including the Autonomous Republic of Crimea, Donetsk, and Luhansk regions) and during the full-scale war beginning on February 22 2022, the aggressors have caused extensive losses and destruction of historical monuments, cultural assets, and entire cities in Ukraine.

The international community has expressed concern and is taking all possible measures to assist in preserving what remains and restoring the most valuable architectural monuments for the Ukrainian people.

It has been established that addressing cultural heritage challenges, which have become particularly acute during wartime, requires a differentiated approach that combines rigorous problem analysis with expert evaluation of destroyed structures, incorporating the best global practices accumulated by the international community in the protection of historical and cultural monuments.

The issue of cultural heritage loss in Ukraine necessitates not only Ukraine's victory over the aggressor but also the active participation of conscientious Ukrainian citizens in restoring lost architectural structures and collaborating with international partners on spiritual and cultural projects, grounded in the overarching principle of cultural heritage revival.

BIBLIOGRAFIA REFERENCES LIST

PIŚMIENNICTWO

LITERATURE

“Cultural Genocide in Tibet: Dalai Lama,” *The Economic Times*, March 17, 2008, accessed June 25, 2022, <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/cultural-genocide-in-tibetdalai-lama/article-show/2872608.cms?from=mdr>.

Aggressive attack by Russian troops destroys Christian churches and other shrines of religious communities in Ukraine, 2022, Ukrinform, Ukraine’s foreign media platform, 8 May 2022.

Andrzej Jakubowski. Noelle Higgins, *The Protection of Cultural Heritage during Armed Conflict: The Changing Paradigms*. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*. 2021 https://brill.com/view/journals/iHLS/12/1/article-p155_155.xml

Bakalchuk V. O. Cultural genocide as part of the Russian Federation’s international crime in Ukraine. *Strategic Panorama Special Issue 2022* p. 76 <https://doi.org/10.53679/2616-9460.specialissue.2022.07>

Campfens, E., Jakubowski, A., Hausler, K., Selter, E., Research for CULT Committee – Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels. 2023. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2023\)733120](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2023)733120)

Chorna, I 2022, ‘Vorontsov Palace damaged in Odessa as a result of a missile attack’, Public Broadcasting of Ukraine, JSC ‘NSTU’, 12 May 2022. <https://suspline.media/odesa/238856-v-odesi-vnaslidok-raketnoi-ataki-zaznav-poskodzen-voroncovskij-palac/>

Cultural Heritage of Ukraine. *Legal Foundations for the Preservation, Restoration, and Protection of the Cultural and Historical Environment: Collection of Official Documents*. Compiled by V. I. Frych; edited by M. V. Garnik; Prosecutor General’s Office of Ukraine. Kyiv: Istyna, 2022. 336 pp.

Khushboo Chauhan *Rethinking the Concept of Cultural Genocide under International Law*. 2023. DOI: 10.1515/9783110781328-004

Lemkin, Axis Rule in Occupied Europe. Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1944), p. 79–95. <https://www.lawandisrael.org/wp-content/uploads/Topics/Holocaust/Genocide/Lemkin-Axis-Rule-Genocide.pdf>

Munilla G. Destruction of cultural heritage is part of the strategies of war. *Universitat Oberta de Catalunya*. URL: <https://www.uoc.edu/en/news-/2022/018-gloria-munilla>.

Nicole Winchester. Targeting culture: the destruction of cultural heritage in conflict. Published Wednesday, December 14, 2022. <https://lordslibrary.parliament.uk/targeting-culture-the-destruction-of-cultural-heritage-in-conflict/>

Novosad M. G., Bilous S. I., Tereshkun O. F., Borisevich L. V. The destruction of Ukraine’s cultural heritage in wartime as a problem: philosophical and cultural aspects. *Educational Discourse: Collection of Scientific Papers 39(1-3)*, 2022. DOI 10.33930/ed.2019.5007.39(1-3)-5

Sklar, I. 2022, ‘New statistics on cultural objects lost and damaged as a result of Russian shelling and air strikes’, *Photographs of Old Lviv*, 4 May 2022. Available: EDUCATIONAL DISCOURSE: COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS 39(1-3), 2022 - 75 p.

TRT World, “Explained: Canada’s ‘Cultural Genocide’ of Indigenous People,” accessed November 15, 2021, <https://www.trtworld.com/magazine/explained-canada-s-cultural-genocide-of-indigenouspeople-47835>.

ŹRÓDŁA SOURCES

Cultural heritage and national security: analytical report / [V. Potapenko, Yu. Tishchenko, Yu. Kaplan et al.]; edited by V. Potapenko. Kyiv: NISD, 2023. 58 p. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>

Policy Document for the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention as adopted by the General Assembly of States Parties to the World Heritage Convention at its 20th session (UNESCO, 2015). URL: <https://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/>

Raphael Lemkin to John. J. Parker, Judge at the International Military Tribunal, Nuremberg (1946), cited in Kurt Mundorff, A Cultural Interpretation of the Genocide Convention (New York: Routledge, 2021).

Copyright (c) 2025 Oksana Sałata

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Evghenia Gugulan*

Head of Department „Private Law”, Lecturer, PhD. in Law,

THE IMPACT OF RUSSIAN AGGRESSION ON ECOLOGICAL LOSSES OF UKRAINE

ABSTRACT: The ongoing Russian military aggression against Ukraine has resulted in consequences that extend far beyond the immediate humanitarian catastrophe, inflicting profound and enduring harm on the natural environment.

This study undertakes a comprehensive analysis of the conflict’s ecological repercussions, with a particular focus on both intentional and incidental destruction of natural ecosystems, the erosion of biodiversity, and the degradation of essential environmental components such as soil, air, and water resources.

Within this framework, the paper examines the notion of ecocide as a distinct legal category under international criminal law, assessing its applicability and relevance in the context of Ukraine. Particular emphasis is placed on the transboundary ramifications of environmental harm, notably the contamination of the Black Sea basin, the deterioration of wetlands of international importance, and the emerging threats to food security and climate stability.

KEYWORDS: ecocide, ecological losses, military aggression, environmental damages, reparation, environmental security

* **Evghenia Gugulan**, Academy „Ștefan cel Mare” of Ministry of Internal Affairs”, Moldova

<https://orcid.org/0000-0002-5960-1164>

gugulan.eugenia@gmail.com

Copyright (c) 2025 Oksana Sałata. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

1. INTRODUCTION

The Russian Federation's large-scale invasion of Ukraine in 2022 has produced consequences that extend far beyond the humanitarian and political spheres, reaching deeply into the ecological balance of the region. While the destruction of infrastructure, the displacement of millions of people, and the disruption of economic stability have been widely documented, the environmental dimension of the war has only recently begun to attract the level of attention it deserves. Military operations inevitably result in environmental degradation, but the intensity and duration of this conflict have generated unprecedented ecological losses, raising concerns not only for Ukraine's sustainable development but also for the broader environmental security of Eastern Europe.¹

Since the earliest stages of civilization, human beings have sought both to adapt to nature and to shape it according to their needs, while remaining dependent on its immutable laws for survival. However, beginning in the nineteenth century and intensifying throughout the last two centuries, a profound shift occurred: human attitudes toward the environment came to be dominated by an urge to control and exploit natural resources for short-term gains. This evolution has deepened the conflict between the cyclical equilibrium of the biosphere and the linear, accelerating dynamics of technological development, giving rise to what is now commonly referred to as an ecological crisis.

The origins of this crisis lie in the industrial revolution and the subsequent consolidation of industrial society, which initiated rapid and far-reaching transformations of the natural environment. The exploitation of natural resources intensified dramatically: agricultural land expanded, farming systems were restructured, forests were cleared on a massive scale for both timber and farmland, pastures were degraded through overuse, and mineral resources were extracted at unprecedented levels. At the same time, industrial growth encouraged demographic expansion and mass urbanization, leading to the concentration of large populations in limited geographic areas and creating fundamentally new social and ecological conditions.

As humanity's capacity to alter nature increased, the need to preserve balanced and sustainable living conditions was largely ignored. Only gradually did people begin to recognize their dual status as both creators of environmental change and products of ecological systems upon which biological survival and intellectual progress depend. Nevertheless, the excessive and irrational use of both renewable resources (forests, wildlife, flora) and non-renewable resources (particularly minerals) has aggravated the degradation of natural systems.

Within this broader context, ecocide has emerged as one of the most severe forms of environmental crime. It encompasses deliberate or large-scale destruction of ecosystems, whether at the global or regional level, with consequences that are often irreversible for both nature and

¹ Hryhorczuk, D., Levy, B.S., Prodanchuk, M. et al. The environmental health impacts of Russia's war on Ukraine. *J Occup Med Toxicol* 19, 1 (2024). <https://doi.org/10.1186/s12995-023-00398-y>. Available: https://occup-med.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12995-023-00398-y?utm_source=chatgpt.com

society. Because such acts directly undermine human security, they occupy a critical place in the legal mechanisms aimed at safeguarding the environment.

A central paradox of human existence lies in the fact that, although humanity forms part of nature, it has simultaneously become its greatest threat. The once widespread assumption that the environment is limitless and indestructible has proven illusory: natural systems inevitably record and accumulate the destructive consequences of human activity on a planetary scale. Unlike political or territorial boundaries, the essential components of the environment – air, water, flora, and fauna – transcend national frontiers.

Against this background, the present study examines the historical evolution of ecocide as a legal category, the process through which it has gained recognition, and the ways in which contemporary armed conflicts accelerate ecological destruction. Russia's ongoing military aggression against Ukraine demonstrates this reality with clarity. Beyond the tragic loss of human life and the devastation of infrastructure, the war has produced profound and lasting ecological damage. The destruction of ecosystems, pollution of soil and water, and the eradication of species underscore the irreversibility of such harm. Establishing the causal connection between military operations and these environmental consequences confirms that the effects extend far beyond Ukraine's borders, generating cross-border repercussions that directly endanger the ecological security of neighboring states and, ultimately, Europe as a whole.

2. ECOCIDE AS AN INTERNATIONAL CRIME: CONCEPTUAL PERSPECTIVES FROM ENVIRONMENTAL PROTECTION NORMS

Researchers in the domain of environmental legal studies increasingly argue that the sustainability of the future global order depends on its ecological foundation, warning that its absence may precipitate systemic collapse. This view is reinforced by contemporary media debates, which consistently emphasize the imminence of an unprecedented ecological crisis. The underlying causes of this crisis are multifaceted and interdependent: accelerated industrial development, reliance on obsolete technologies, inadequate systems for water purification and waste management, and the uncontrolled emission of greenhouse gases.

The deterioration of ecological balance is compounded by the progressive loss of green spaces, the adverse implications of certain technological innovations for food security, depletion of the ozone layer, declining soil fertility, and the transformation of productive farmland into degraded landscapes. Equally concerning is the rapid extinction of numerous species of flora and fauna, all of which heighten environmental vulnerability. Considered together, these processes demonstrate that effective environmental protection and sustainable management – conceived as the legal object of environmental law – cannot be ensured without decisive interventions at both the national and international levels.

Within the corpus of legal mechanisms for environmental protection, criminal law plays a particularly significant role. Among environmental offenses, ecocide stands out as the gravest due to the existential threat it poses not only to ecosystems but to the security of humankind itself.

For this reason, ecocide has gradually come to be recognized as a transnational crime, the consequences of which are irreversible and extend beyond national territories, undermining both ecological stability and the foundations of human survival.

The conceptual development of ecocide within international criminal law can be traced back to the Vietnam War, where large-scale use of herbicides and toxic chemicals by U.S. forces resulted in the destruction of living organisms across vast areas. This case illustrated the intrinsic danger of ecocide: the destabilization of ecological balance within one territory generates consequences that extend far beyond its borders, a fact later tragically reaffirmed by the Chernobyl nuclear catastrophe.

In response to such transboundary threats, European legal institutions have undertaken efforts to establish coherent standards for the criminal prosecution of ecocide, emphasizing the need to hold perpetrators accountable within both international and regional legal systems.

It should be noted, however, that the legal protection of nature is not exclusively a modern phenomenon. Since ancient times, communities have relied on customary norms to regulate their relationship with the natural environment, which gradually evolved into formal prohibitions.

The sources underpinning the criminalization of environmental offenses, from which the concept of ecocide has evolved as an aggravated manifestation of their severity, can be traced to the following normative acts:

- Convention on the Preservation of Wild Animals, Birds, and Fish in Africa, the first multilateral international environmental agreement concluded in 1900;
- Paris Convention for the Protection of Useful Birds in Agriculture, dated March 19, 1902;
- Convention for the Preservation and Protection of Fur Seals, signed in Washington on July 7, 1911;
- Convention on the Conservation of Flora and Fauna in their Natural State, signed in London on November 8, 1933;
- Convention for the Protection of Flora, Fauna, and Natural Beauty of the Countries of the Americas (Washington, October 12, 1940);
- Protocol between Belgium and France concerning the establishment of a permanent commission for polluting waters (April 8, 1950);
- International Convention for the Protection of Plants, dated December 6, 1951;
- International Convention for the Protection of New Varieties of Plants, dated December 2, 1961.
- London Convention for the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (1972);
- Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, dated February 25, 1991;

- Agreement on Cooperation in the Field of Ecology and Protection of the Natural Environment, dated February 8, 1992;
- Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, dated March 17, 1992.

In 1977, the International Convention for the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques was signed. This document serves as the primary framework against the crime of ecocide, although it does not explicitly use this term.

The role of law in this domain is of paramount importance. Repeated environmental offenses, when tolerated or inadequately sanctioned, risk becoming entrenched practices, thereby transforming into a distinct category of wrongdoing – namely, the gradual destruction of the environment, which may be construed as a deliberate strategy of human existence.

At the international level, institutions such as the Council of Europe, the United Nations, and other global organizations have elaborated a range of legal instruments that enshrine and guarantee the fundamental human right to a healthy and ecologically balanced environment. The provisions embedded within these instruments are designed to ensure an equitable balance between the imperatives of environmental protection and the needs of human development. They are directed toward the preservation, management, and rational utilization of the natural environment, encompassing the principles of planning, sustainable development, and conservation.

For the purposes of legal and ecological clarity, the concept of habitat is understood as the specific geographical environment in which a human population, plant communities, or animal species subsist under relatively homogeneous conditions.

Through the adoption of international legal instruments, the global community has clearly expressed its concern regarding the urgent need to protect humankind from the grave crisis of environmental pollution.

Nevertheless, such aspirations cannot remain confined to abstract declarations that are detached from practical realities. Rather, they must be underpinned by the most effective systems of judicial protection at the national, regional, and international levels, ensuring that environmental rights are not only proclaimed but also enforced through robust legal mechanisms.

This warning may also be interpreted as a manifestation of the relativization of knowledge, whereby contemporary society is confronted with projects and programs – such as genetic mutations, organ transplants, cloning, and large-scale planetary interventions – that have surpassed traditional moral boundaries and eluded rational control. Within this context, certain initiatives are presented as opportunities to redefine humanity's relationship with the natural world on a cosmic and universal scale, thereby exceeding the classical boundaries of modern ecology and often generating ambiguous or counterproductive theoretical constructs.

Against this backdrop, the more recent concept of “ecocide” has emerged to designate the destructive impact of human activity on the natural environment. As a collective of complex organisms, humankind engages in the relentless exploitation of planetary resources, thereby shaping the very geological epoch in which we live – commonly referred to as the Anthropocene. This term underscores the unprecedented influence of human activity on the Earth’s systems, as reflected most visibly in phenomena such as atmospheric pollution caused by emissions of greenhouse gases, including carbon dioxide and methane.

Environmental scholars and activists, such as Patrick Hossay, argue that through the cumulative effects of industrial civilization, humanity is effectively committing ecocide, thereby endangering the ecological foundations upon which both nature and human survival depend.²

The term „ecocide” was coined by the American biologist and bioethicist Arthur W. Galston (1920–2008) at the Conference on War and National Responsibility in Washington (1970). He proposed to use this term to describe the catastrophic consequences of the application of the herbicide Agent Orange during the war in Vietnam when the American military spread about 200 mln gallons of this defoliant during the period from 1962 to 1970. It was used for the destruction of forests to reveal the positions and routes of the Vietnamese army. Arthur W. Galston argued that the wide-scale spread of the defoliant destroys the important ecological niches of the region.

In 1972, at the Stockholm Conference on the Human Environment, Olaf Palme, in his opening speech, referred to the Vietnam War as an ecocide.³

According to Article 8, Section 2, point b (IV) of the Rome Statute and Article 35(3) of the first Additional Protocol Additional to the Geneva Conventions of 8 June 1977 consider ecocide, namely the intentional launch of an attack in the knowledge that it will cause „widespread, long-term and severe damage to the natural environment which would be excessive in relation to the concrete and direct overall military advantage anticipated”, a war crime.

In 1978, various draft articles discussing state responsibility and international criminality included ecocide as an international crime, capable of resulting in serious breaches of international obligations crucial for the protection and conservation of the natural environment, such as through massive pollution of the atmosphere or seas.⁴

In 1985, ecocide continued to be addressed as an international crime. Consequently, the Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights commissioned a Special Report addressing the prevention and punishment of ecocide, prepared by Benjamin Whitaker.⁵

² Patrick Hossay. *Unsustainable: A Primer for Global Environmental and Social Justice*. ZED Books, 2005.

³ Tord Bjork. *The Emergence of Popular Participation in Global Politics, United Nations Conference on the Human Environment, 1972*.

⁴ Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. *Study on the Prevention and Punishment of the Crime of Ecocide*. July 4, 1978. E/CN.4/Sub.2/416, p.124 and p.130.

⁵ Whitaker Benjamin C.G. UN. *Special Rapporteur on Prevention and Punishment of the Crime of Ecocide* E/CN.4/Sub.2/1985/6. [https://digitallibrary.un.org/search?ln=en&as=0&p=subjectheading:\[REPORT+PREPARATION\]](https://digitallibrary.un.org/search?ln=en&as=0&p=subjectheading:[REPORT+PREPARATION])

In 1987, discussions on international crimes persisted at the International Law Commission (ILC), where ecocide was proposed for inclusion in the list of international crimes, reflecting the need to protect and conserve the environment.⁶

The 1991 ILC „Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind” included 12 offenses, one of which was „intentional environmental degradation” (Article 26).

By March 29, 1993, the Secretary-General had received responses from 23 member states and one non-member state: Australia, Austria, Belarus, Belgium, Brazil, Bulgaria, Costa Rica, Ecuador, Greece, the Netherlands, the Nordic countries (Denmark, Finland, Iceland, Norway, Sweden), Paraguay, Poland, Senegal, Sudan, Turkey, the United Kingdom, the United States of America, Uruguay, and Switzerland. Only three countries – the Netherlands, the United Kingdom, and the United States of America – opposed the inclusion of an environmental offense. The issue of incorporating a high intent requirement was of interest; Austria commented, „Since perpetrators of this offense typically act for profit motives, intent should not be a condition for liability to punishment”. Belgium and Uruguay also took the position that no intent element was necessary for the crime of serious environmental damage (Article 26).⁷

In 1996, Canadian lawyer Mark Gray published his proposal for an international crime of ecocide, based on establishing international law in the fields of human rights and the environment. He argued that states, and undoubtedly individuals and organizations, causing or permitting harm to the natural environment constitute a massive violation. Gray proposed that such violations, when identified as deliberate, reckless, or negligent, resulting in severe, widespread, or long-term ecological damage, should attract international consequences and liabilities.⁸

In 2010, the proposal for an ecocide crime was presented at a private event at the United Nations. Subsequently, in 2011, a mock ecocide trial was conducted in the UK Supreme Court through a simulation organized by the Hamilton Group.

In the years 2013 and 2014, a citizens’ initiative was developed to criminalize ecocide, aimed at prohibiting the market access of products causing significant environmental damage through ecosystem destruction. Three Members of Parliament publicly supported the initiative by signing it. Although the initiative aimed to gather 1 million signatures, it did not reach this goal; however, the issue was discussed in the European Parliament.⁹

However, the precision of such a definition is still being discussed internationally. At the latest report, the European Law Institute (ELI) published its final report on ecocide.¹⁰ The report not only defines ecocide, it also contains Model Rules for an EU Directive and a Council Decision that

⁶ Yearbook of the International Law Commission, p. 56 para.1 38. A/CN.4/SER.A/1987. UNITED NATIONS PUBLICATION. ISBN 92-1-133312-1 https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1987_v1.pdf

⁷ http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1993_v2_p1.pdf

⁸ Mark Allan Gray. *International Crime of Ecocide*. 1996.

⁹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Ecocide>

¹⁰ *ELI Report on Ecocide Model Rules for an EU Directive and a Council Decision*. Available: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Report_on_Ecocide.pdf

ELI hopes will both „contribute to the inter-institutional negotiations in the EU on the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law” and will „inspire legislative developments beyond the EU”; worth to mention that the definition of ecocide proposed by ELI faced a certain criticism, in particular, for the „overly narrow”¹¹ definition.

The most recent definition of ecocide, elaborated by the Independent Experts Panel „Stop Ecocide International”, was presented to the international community in 2021 to have it adopted and introduced into the Rome Statute.¹² The panel proposed an entirely new article, „art. 8 ter”, which may be directly adopted and incorporated into the Rome Statute. The proposed article reads as follows:

„1) For the purpose of this Statute, ecocide means unlawful or wanton acts committed with the knowledge that there is a substantial likelihood of severe and either widespread or long-term damage to the environment being caused by those acts.

2) For the purpose of paragraph 1. „Wanton” means with reckless disregard for damage which would be clearly excessive in relation to the social and economic benefits anticipated; 2. „Severe” means damage which involves very serious adverse changes, disruption, or harm to any element of the environment, including grave impacts on human life or natural, cultural, or economic resources; 3. „Widespread” means damage that extends beyond a limited geographic area, crosses state boundaries or is suffered by an entire ecosystem or species or a large number of human beings; 4. „Long-term” means damage that is irreversible or which cannot be redressed through natural recovery within a reasonable period of time; 5. „Environment” means the earth, its biosphere, cryosphere, lithosphere, hydrosphere, and atmosphere, as well as outer space.¹³

According to the commentary published by the Panel, the first threshold requires that „there must exist a substantial likelihood that the conduct (act or omission) will cause severe and either widespread or long-term damage to the environment”, while the second threshold requires „proof that the acts are unlawful or wanton.”¹⁴

Concurrently, the question of criminal liability for offenses against the natural environment was brought to the forefront within the framework of the Council of Europe. In 1998, the Committee of Ministers adopted the Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, a landmark instrument designed to harmonize the criminalization of environmental offenses among Member States.

¹¹ Kevin Jon Heller, *ELI's Overly Narrow Definition of Ecocide*, *Opinio Juris*, February, 23, 2023. Available: <https://opiniojuris.org/2023/02/23/elis-overly-narrow-definition-of-ecocide/>

¹² Ihor Kozak, *Crime of ecocide in Ukraine – environmental consequences of Russian military aggression*. *STUDIA PRAWNICZE KUL 4 (96) 2023*. p.104-106. ISSN: 1897-7146; eISSN: 2719-4264

¹³ The text of the definition is available on the following website: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition> [access: 12.07.2025].

¹⁴ Stop Ecocide Foundation, *Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and Core Text*, Amsterdam 2021. <https://ecocidelaw.com/definition/>

Article 2 of the Convention expressly provides that “each Party shall adopt such appropriate measures as may be necessary to establish as criminal offences under its domestic law”. This provision obliges States to transpose the Convention’s standards into their national legal systems, thereby ensuring the effective penal protection of the environment.

As a Member State of the Council of Europe, Ukraine is obliged to uphold the commitments and guiding principles established under this Convention. In particular, Article 2 provides a detailed enumeration of environmental offenses, identifying specific forms of conduct that must be treated as punishable under national criminal legislation. In doing so, it lays the normative foundation for building an international consensus regarding the recognition, classification, and sanctioning of crimes directed against the environment: „(a) the discharge, emission or introduction of a quantity of substances or ionizing radiation into air, soil or water which: (i) causes death or serious injury to any person, or (ii) creates a significant risk of causing death or serious injury to any person; (b) the unlawful discharge, emission or introduction of a quantity of substances or ionizing radiation into air, soil or water which causes or is likely to cause their lasting deterioration or death or serious injury to any person or substantial damage to protected monuments, other protected objects, property, animals or plants; (c) the unlawful disposal, treatment, storage, transport, export or import of hazardous waste which causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, soil, water, animals or plants; (d) the unlawful operation of a plant in which a dangerous activity is carried out and which causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, soil, water, animals or plants; (e) the unlawful manufacture, treatment, storage, use, transport, export or import of nuclear materials or other hazardous radioactive substances which causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, soil, water, animals or plants, when committed intentionally”.¹⁵

Even if the Convention is not universally binding and does not introduce individual criminal liability at the international level, it identifies actions that may cause severe environmental damage and establishes fundamental standards for environmental protection.

3. ANALYSIS OF ECOLOGICAL LOSSES ON UKRAINIAN TERRITORY CAUSED BY RUSSIA’S MILITARY AGGRESSION

Russia’s military aggression against Ukraine constitutes not only an assault on the sovereignty and security of its people but also a grave attack on the natural environment. Reports increasingly document the use of toxic and environmentally harmful weapons by Russian forces, resulting in severe ecological degradation. In cities subjected to heavy bombardment, levels of biotic components pollution have reached critical thresholds, posing direct threats to public health and ecological stability. The environmental consequences of the conflict are not limited to immediate damage; rather, they carry profound, long-term implications for the quality of Ukraine’s environmental systems, with effects that may persist for decades, if not generations.

¹⁵ Article 2 of the Convention on the Protection of the Environment. <https://huespedes.cica.es/gimadus/06/THE%20CONVENTION%20ON%20THE%20PROTECTION%20OF%20THE%20ENVIRONMENT%20THROUGH%20CRIMINAL%20LAW.htm>

Since the outbreak of Russia's military aggression against Ukraine, public authorities, private institutions, and civil society organizations engaged in monitoring the ecological consequences of warfare have reported more than 2,900 instances of what has been characterized as "ecocide." These environmental crimes, systematically documented, are expected to be presented before international judicial bodies accompanied by claims for reparations and accountability.

The repercussions of such actions transcend Ukraine's national borders, producing measurable transboundary ecological impacts. This is already evidenced in Bulgaria and Romania, where the Black Sea has carried ashore visible indicators of imminent environmental disaster.

3.1 Impact of Military Aggression on Air Quality

The transboundary nature of atmospheric pollution underscores the reality that contaminated air recognizes no state borders. Emissions released into the atmosphere as a direct consequence of the Russian Federation's military aggression in Ukraine are carried by prevailing winds, dispersed across vast distances, and deposited on the territories of neighboring and distant states, in some cases thousands of kilometers away. The resulting contamination of European soils with heavy metals exemplifies the cross-border dimension of this ecological crisis. In Ukraine itself, approximately two million square meters of agricultural fields were rendered unusable within the first twelve months of the large-scale invasion.

Ukraine is home to more than 20,000 industrial facilities and approximately 3,000 hazardous waste storage sites, many of which have been deliberately targeted by the aggressor. Catastrophic damage ensued from attacks such as the destruction of the Kremenchug oil refinery and fuel depots, which released hundreds of tons of toxic combustion by-products into the environment. Similarly, the damage inflicted on the oil refining capacities of Odesa and Luhansk exacerbated the ecological devastation. According to data from Ukraine's State Environmental Inspectorate, by the summer of 2023, damages inflicted upon soil, aquatic ecosystems, and the atmosphere had already exceeded \$52 billion.

Environmental experts warn that the long-term harm to ecosystems will surpass even the destruction of infrastructure, with consequences that will reverberate throughout the European ecological system for decades. Vast stretches of arable land remain poisoned, the atmosphere continues to be heavily polluted, and large forested areas have been reduced to ashes. The acts of "ecocide" committed by the Russian Federation also threaten the survival of rare species of flora and fauna inscribed in the Red Book of Ukraine, thereby compounding the scale of biodiversity loss and undermining regional and global environmental security.

3.2 Greenhouse Gas Emissions from the War in Ukraine – A Transboundary Ecological Risk

The extensive use of military vehicles during Russia's aggression against Ukraine – each consuming several times more fuel than civilian cars – has significantly intensified atmospheric pollution through greenhouse gas emissions. According to updated estimates presented by the War-related Greenhouse Gas Accounting Initiative and supported by research led by Dutch climate expert Lennard de Klerk at the Bonn Climate Summit, the first twelve months of warfare

generated approximately 120 million tons of CO₂. This staggering amount is equivalent to the total annual greenhouse gas emissions of an entire industrialized country, such as Belgium.

Such emissions represent not only a direct ecological loss for Ukraine but also a transboundary environmental threat, extending their impact far beyond the region. The atmospheric dispersion of greenhouse gases exacerbates global climate change, disproportionately affecting countries of the Global South and particularly the least developed states, which remain most vulnerable to the adverse consequences of rising temperatures, food insecurity, and environmental instability. In this respect, Russian military actions against Ukraine contribute to global ecological degradation, reinforcing the classification of this war as not only a humanitarian and geopolitical crisis but also an unprecedented environmental catastrophe.

The ecological consequences of Russia's military aggression against Ukraine extend beyond immediate environmental degradation, generating long-term global risks associated with climate change intensification. Such impacts manifest in two critical dimensions. First, they directly contribute to the amplification of catastrophic climate-related phenomena, including rising global temperatures, extreme heatwaves, droughts, floods, biodiversity loss, and other natural disasters. Second, they indirectly increase vulnerabilities by diverting financial and political resources from climate change mitigation and adaptation efforts toward heightened militarization and security expenditures.

While states and corporations worldwide undertake substantial efforts to reduce greenhouse gas emissions in line with international climate commitments, Russia's war machinery continues to release millions of tons of CO₂ monthly. The deliberate or collateral destruction of energy infrastructure has further exacerbated the crisis. For instance, the bombardment of gas facilities has led to uncontrolled releases of pressurized gas, triggering numerous fires, particularly in the Odesa region, while the Kyiv region has also suffered extensive environmental damage due to recurrent fires. Notably, in 2022, Kyiv was ranked the most polluted city in the world, underscoring the unprecedented ecological consequences of the ongoing conflict.

The transboundary nature of environmental degradation underscores that polluted air and water recognize no state borders. While industrial activity in Ukraine has decreased due to the war, the combined effects of military operations, widespread forest fires, and damage to energy infrastructure have driven a dramatic increase in greenhouse gas emissions. According to recent estimation, the conflict has generated nearly 230 million tons of CO₂ equivalent since 2022, including approximately 55 million tons in 2024 alone – an amount equivalent to the annual emissions of Austria, Hungary, the Czech Republic, and Slovakia combined.¹⁶

One of the most catastrophic ecological events was the destruction of the Kakhovka Dam in June 2023. This collapse liberated over 90,000 tons of toxic heavy metals – such as arsenic, nickel,

¹⁶ *Forest fires push up greenhouse gas emissions from war in Ukraine*. Available: <https://www.theguardian.com/world/2025/feb/24/forest-fires-push-up-greenhouse-gas-emissions-from-war-in-ukraine>

and lead – from the reservoir sediments. Continued erosion now poses an ongoing threat to soil and water systems, with serious implications for public health and agriculture.¹⁷

Paradoxically, the drained reservoir fostered spontaneous rewilding – forming a floodplain forest known as Velykyi Luh, spanning over 2,100 km². While this phenomenon symbolizes ecological resilience, it also constitutes a “toxic time bomb” if pollutants within the soil are mobilized without proper management.¹⁸

The ecological repercussions extend well beyond Ukraine. Airborne pollutants are transported over long distances, while contaminated water flows downstream into the Danube Delta, the Gulf of Odesa, and the Sea of Azov. These ecologically sensitive zones—many of international significance – face long-term risks to biodiversity, fisheries, and climatic stability, though comprehensive assessments are still pending (IGB Berlin, 2025) (Wikipedia, Environment of Invasion).¹⁹

3.3 Impact of Russian Military Actions on Nesting Colonies and Biodiversity in Ukraine

Persistent military activity in Ukraine has inflicted severe harm on avian nesting colonies across multiple ecosystems. Recent research using open-source intelligence demonstrates that even highly mobile bird species – such as eagles, owls, pelicans, flamingos, and avocets – have suffered dramatic declines in breeding populations, despite their migratory adaptability.²⁰

Intensive shelling, rocket strikes, and fires in wetlands, particularly along the Azov-Black Sea coastal ecosystems, have destroyed entire nesting sites of colonial birds, including white pelicans, shelducks, gulls, and terns.²¹ These species are particularly vulnerable because their reproductive success depends on intact colonies, which are easily disrupted by noise, fire, and physical habitat destruction.

Furthermore, the cumulative stress of warfare is reshaping migratory routes. A 2024 study revealed that greater spotted eagles are now actively detouring around conflict zones, extending migration paths by up to 85 km and delaying arrival at breeding grounds, with potential consequences for reproductive timing and chick survival.²²

¹⁷ <https://www.washingtonpost.com/world/2025/03/13/kakhovka-dam-environment-heavy-metals-science-study/>

¹⁸ In Ukraine’s bombed out reservoir a huge forest has grown – is it a return to life or a toxic timebomb? Available: <https://www.theguardian.com/environment/2025/jul/22/in-a-bombed-out-reservoir-ukraine-huge-forest-grown-a-return-to-life-or-toxic-timebomb>

¹⁹ Kakhovka Dam in Ukraine. Available: <https://www.igb-berlin.de/en/news/water-war-long-term-environmental-consequences-destruction-kakhovka-dam-ukraine>

²⁰ Audubon. *How the War in Ukraine Takes a Devastating Toll on Nature*. Audubon Magazine. 2023. Available at: <https://www.audubon.org/magazine/how-war-ukraine-takes-devastating-toll-nature>

²¹ BirdLife International (2022). *The Impact of the Russian Invasion of Ukraine on Wild Birds and Habitats*. BirdLife News. Available at: <https://www.birdlife.org/news/2022/08/23/impact-russian-invasion-ukraine-wild-birds-habitats/>

²² Carrington, D. *Eagles Shifting Flight Paths to Avoid Ukraine Conflict*, Scientists Find. The Guardian. 2024. Available at: <https://www.theguardian.com/environment/article/2024/may/20/eagles-shifting-flight-paths-to-avoid-ukraine-conflict-scientists-find>

3.4 Environmental Consequences of Russian Aggression on Internationally Protected Areas

The catastrophic collapse of the Kakhovka Dam in June 2023 inflicted devastating effects on multiple internationally protected natural areas within Ukraine, many of which form critical biodiversity reservoirs under European and global conservation frameworks.

Nine Emerald Network sites were either fully or partially inundated by the floodwaters, undermining Ukraine's commitment to preserve these ecologically valuable territories for Europe's collective heritage.²³

Most notably, over 90% of the Lower Dniester Delta – a Ramsar-designated wetland and essential Emerald Network area—was submerged by the waters released.²⁴

The Grand Meadow National Nature Park, which includes the sensitive Sim Maiakiv Floodplain, suffered severe degradation after the draining of the reservoir, raising concerns about irreversible habitat loss.²⁵

Consequently, vast tracts of protected steppe, wetland, and riparian ecosystems have been converted into degraded landscapes or, in some cases, new successional habitats—prompting a reevaluation of restoration strategies. These environmental repercussions not only threaten local biodiversity and Ramsar objectives but also constitute a significant breach of international environmental commitments.

3.5 Statistical Assessment of Environmental Damage Arising from Russian Military Crimes in Ukraine

According to monitoring by the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, the following environmental crimes have been reported so far²⁶:

- damage to nuclear facilities and the potential threat of radiation and nuclear danger;
- destruction and damage to infrastructure and industrial facilities, which led to significant pollution;
- the emergence of so-called „military waste” and chemical pollution as a result of hostilities;
- destruction of reserves and other explicitly protected areas;
- mining and pollution of waterways.

²³ *The consequences of the Russian terrorist attack on the Kakhovka Hydroelectric Power Plant (HPP) for wildlife*. Available: <https://uncg.org.ua/en/the-consequences-of-the-russian-terrorist-attack-on-the-kakhovka-hydroelectric-power-station-hps-for-wildlife/>

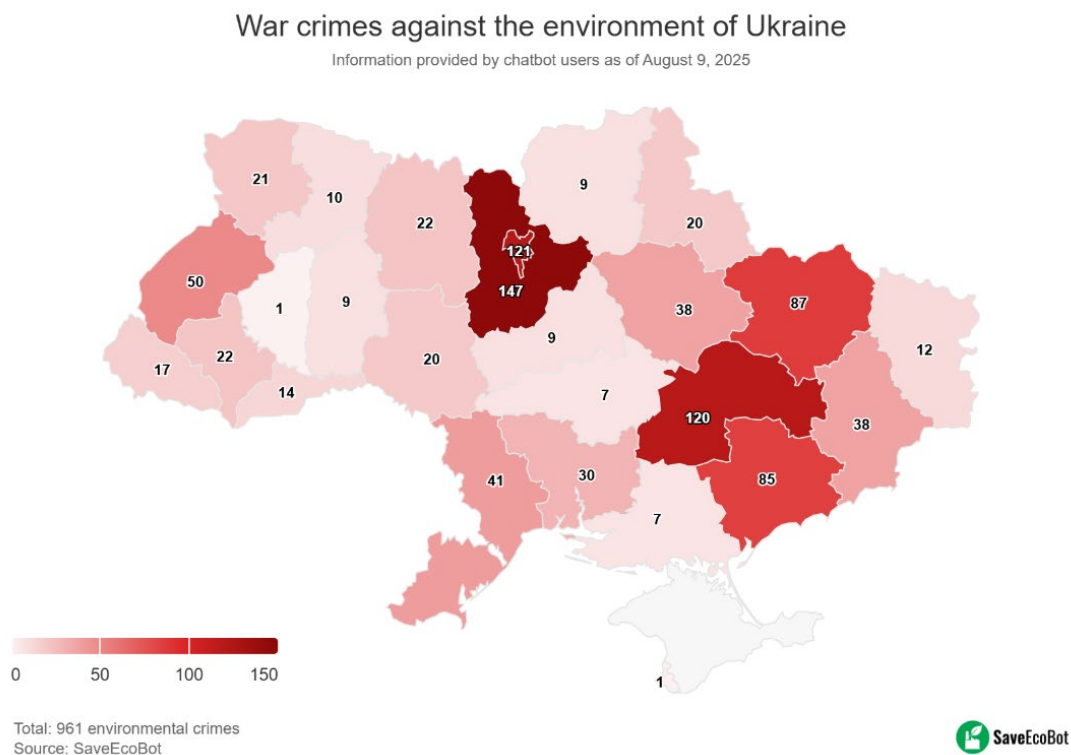
²⁴ *Downstream impact: Analysing the environmental consequences of the Kakhovka dam collapse*. Available: <https://reliefweb.int/report/ukraine/downstream-impact-analysing-environmental-consequences-kakhovka-dam-collapse>

²⁵ Grand Meadow National Nature Park. Available: https://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Meadow_National_Nature_Park

²⁶ H. Bazhenova, *The War in Ukraine: Crimes against the Environment (Part 1)*, Instytut Europy Środkowej – IEŚ Commentaries 2022, no. 605 (117). ISSN 2657-6996. Available: <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2022/06/ies-commentaries-605-117-2022.pdf>

In this study, we provide current statistical data on the commission of military crimes („ecocide”) affecting Ukraine’s environment up to August 9, 2025.²⁷

Table No. 1 Military crimes against environment in Ukraine, status as at August 9, 2025

Analyzing Table No. 1, we can deduce that the most affected areas by military offenses are:

- - Kiev – 147 offenses;
- - Dnepropetrovsk – 120 offenses;
- - Kharkhov – 87 offenses;
- - Zaporizhia – 85 offenses;
- - Lviv – 50 offenses;
- - Poltava – 46 offenses;
- - Odessa – 41 offenses;
- - Donetsk – 38 offenses;
- - Poltava – 38 offenses, etc.

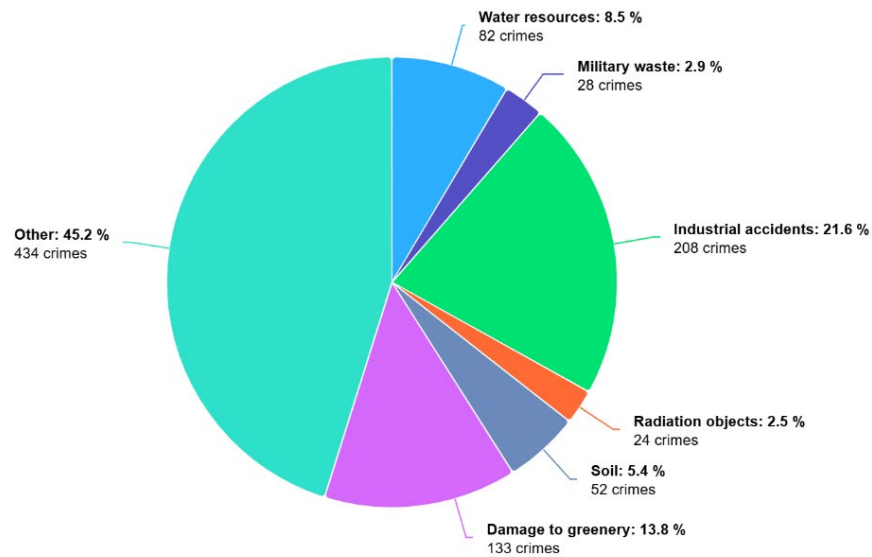
In the context of recovering the damages caused to Ukraine by the military actions of the Russian aggressor, it is necessary to take into consideration the evidence base and proper documentation of the competent authorities. Environmental crimes have the characteristic of not manifesting immediately but over a long period, with consequences felt over years, decades, and even centuries.

²⁷ <https://www.saveecobot.com/en/features/environmental-crimes>

Table No. 2 Military crimes against environment in Ukraine, status as at August 9, 2025

Environmental crimes in Ukraine

Information provided by chatbot users as of August 9, 2025

Total: 961 environmental crimes
Source: SaveEcoBot

From Table No. 2, it can be inferred that military crimes against the environment have been committed, targeting the following:

- Water contamination – 82 offenses – 8.5%;
- Military waste – 28 offenses – 2.9%;
- Industrial object impairment – 208 offenses – 21.6%;
- Damage to radiological facilities – 24 offenses – 2.5%;
- Soil contamination – 52 offenses – 5.4%;
- Damage to greenery – 133 offenses – 13.8%.
- Other – 434 offenses – 45.2%.

4. Conclusions

The military aggression of the Russian Federation against Ukraine has caused unprecedented ecological damage, with repercussions that extend beyond the national level and affect the regional and global environment. Forest and agricultural land fires, water and soil pollution, biodiversity loss, and the destruction of industrial infrastructure have created long-term consequences, many of which are irreversible.

Ecocide emerges as a central legal concept in the assessment of such destruction, requiring its explicit recognition within international criminal law. The current provisions of international humanitarian and environmental law – such as the 1977 Additional Protocol I to the Geneva Conventions, the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court, and the 1998 Convention

on the Protection of the Environment through Criminal Law adopted by the Council of Europe – remain insufficient to adequately sanction these acts.

The transboundary dimension of ecological harm – confirmed by the pollution of the Black Sea, contamination of soils in neighboring states, and the spread of greenhouse gases – demonstrates the global nature of ecocide. This reality calls for collective responses from the European Union, the Council of Europe, and the United Nations through effective mechanisms for monitoring, sanctioning, and reparations.

The security dimension of ecocide is evident. In this line, environmental degradation directly affects food security, public health, climate stability, and the balance of ecosystems. Consequently, environmental protection must be treated not only as an ecological imperative but also as an essential component of international security and global sustainability.

Russia, as the aggressor state, must be held accountable not only for violations of international humanitarian law and human rights but also for the ecological damage inflicted upon Ukraine and the broader international community.

BIBLIOGRAPHY

Audubon. *How the War in Ukraine Takes a Devastating Toll on Nature*. Audubon Magazine. 2023. Available at: <https://www.audubon.org/magazine/how-war-ukraine-takes-devastating-toll-nature>

Bazhenova H., *The War in Ukraine: Crimes against the Environment (Part 1)*, Instytut Europy Środkowej – IEŚ Commentaries 2022, no. 605 (117). ISSN 2657-6996. Available: <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2022/06/ies-commentaries-605-117-2022.pdf>

BirdLife News. *The Impact of the Russian Invasion of Ukraine on Wild Birds and Habitats*. 2022. Available at: <https://www.birdlife.org/news/2022/08/23/impact-russian-invasion-ukraine-wild-birds-habitats/>

Bjork T., *The Emergence of Popular Participation in Global Politics, United Nations Conference on the Human Environment*, 1972.

Carrington, D. *Eagles Shifting Flight Paths to Avoid Ukraine Conflict*. Scientists Find. The Guardian. 2024. Available at:

<https://www.theguardian.com/environment/article/2024/may/20/eagles-shifting-flight-paths-to-avoid-ukraine-conflict-scientists-find>

Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, adopted on 4 November 1998, European Treaty Series no. 172. <https://huespedes.cica.es/gimadus/06/THE%20CONVENTION%20ON%20THE%20PROTECTION%20OF%20THE%20ENVIRONMENT%20THROUGH%20CRIMINAL%20LAW.htm>

ELI Report on Ecocide Model Rules for an EU Directive and a Council Decision. Available: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Report_on_Ecocide.pdf

Grand Meadow National Nature Park. Available: https://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Meadow_National_Nature_Park

Gugulan E., *Crime of Ecocide in Ukraine – Environmental Consequences of Russian Military Aggression*. p.341-366. KUL University Press Lublin 2024. *International Crimes Committed as Part of Russia's Armed Aggression Against UKRAINE and the Possibility of Their Prosecution by International Tribunals*, edited by Edyta Krzysztofik, Iryna Kozak-Balaniuk is licensed under CC BY 4.0 ISBN 978-83-8288-189-9.

Hryhorczuk, D., Levy, B.S., Prodanchuk, M. et al. *The environmental health impacts of Russia's war on Ukraine*. J Occup Med Toxicol 19, 1 (2024). <https://doi.org/10.1186/s12995-023-00398-y>. Available: https://occup-med.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12995-023-00398-y?utm_source=chatgpt.com

Heller K.J., *ELI's Overly Narrow Definition of Ecocide*, Opinio Juris, February, 23, 2023. Available: <https://opiniojuris.org/2023/02/23/elis-overly-narrow-definition-of-ecocide/>

Hossay P., *Unsustainable: A Primer for Global Environmental and Social Justice*. ZED Books, 2005.

<https://www.saveecobot.com/en/features/environmental-crimes>

<https://en.wikipedia.org/wiki/Ecocide>

<https://www.saveecobot.com/ua/ro/features/environmental-crimes>

<https://uncg.org.ua/en/the-consequences-of-the-russian-terrorist-attack-on-the-kakhovka-hydroelectric-power-station-hps-for-wildlife/>

<https://reliefweb.int/report/ukraine/downstream-impact-analysing-environmental-consequences-kakhovka-dam-collapse>

<https://www.theguardian.com/world/2025/feb/24/forest-fires-push-up-greenhouse-gas-emissions-from-war-in-ukraine>

<https://www.washingtonpost.com/world/2025/03/13/kakhovka-dam-environment-heavy-metals-science-study/>

<https://www.theguardian.com/environment/2025/jul/22/in-a-bombed-out-reservoir-ukraine-huge-forest-grown-a-return-to-life-or-toxic-timebomb>

<https://www.igb-berlin.de/en/news/water-war-long-term-environmental-consequences-destruction-kakhovka-dam-ukraine>

Gray M. Al., *International Crime of Ecocide*. 1996.

Kozak Ih., *Crime of ecocide in Ukraine – environmental consequences of Russian military aggression*. STUDIA PRAWNICZE KUL 4 (96) 2023. ISSN: 1897-7146; eISSN: 2719-4264

Stop Ecocide Foundation, Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and Core Text, Amsterdam 2021. <https://ecocidelaw.com/definition/>

Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. Study on the Prevention and Punishment of the Crime of Ecocide. July 4, 1978. E/CN.4/Sub.2/416.

Whitaker B.C.G., *UN. Special Rapporteur on Prevention and Punishment of the Crime of Ecocide* E/CN.4/Sub.2/1985/6. <https://digitallibrary.un.org/search?ln=en&as=0&p=subjectheading> [REPORT+PREPARATION]

Yearbook of the International Law Commission. A/CN.4/SER.A/1987. UNITED NATIONS PUBLICATION. ISBN 92-1-133312-1

https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1987_v1.pdf

Copyright (c) 2025 Evghenia Gugulan

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Krzysztof Wojciechowski*

Urząd Gminy Skierbieszów, Polska

Maryna Romanenko**

Zarząd Ekologii i Zasobów Naturalnych

Mikołajowskiej Obwodowej Administracji Wojskowej/

Narodowe Centrum Ekologiczne Ukrainy, Oddział Mikołajowski, Mikołajów, Ukraina

WPŁYW DZIAŁAŃ WOJENNYCH NA PRZYRODĘ UKRAINY

THE IMPACT OF WARFARE ON THE NATURE OF UKRAINE

ABSTRAKT: Działania wojenne w Ukrainie trwają od 2014 roku, od momentu zajęcia Krymu przez Rosjan. Wówczas to Ukraina poniosła pierwsze straty przyrodnicze związane z wojną. Kolejnym etapem była antyterrorystyczna operacja w Donbasie, która trwała od kwietnia 2014 roku aż do wybuchu pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej w lutym 2022 roku. Od tego momentu znacznie zwiększył się wpływ działań wojennych na przyrodę ogarniając niemal wszystkie jej komponenty. W pracy szczególną uwagę zwrócono na przyrodę ożywioną, gatunki, siedliska przyrodnicze i obszary chronione o randze krajowej i międzynarodowej. Dla zobrazowania wpływu działań wojennych na przyrodę przedstawiono „studia przypadków” wybranych obszarów chronionych (Askania Nowa) oraz katastroficznego zjawiska – wysadzenia Kachowskiej Elektrowni Wodnej na Dnieprze. Poza tym przedstawiony został wpływ wojny na gatunki (zwłaszcza wpisane do Czerwonej Księgi Zwierząt Ukrainy i Czerwonej Księgi Roślin Ukrainy). Przeanalizowano także skutki działań wojennych na siedliska przyrodnicze, w tym te najcenniejsze jak stepy czy siedliska kredowe. W oparciu o oficjalne dane Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych Ukrainy określony został koszt finansowy strat przyrodniczych, jakie poniosło państwo ukraińskie na skutek wojny z Rosją.

SŁOWA KLUCZOWE: wojna w Ukrainie, zniszczenia przyrody, Askania Nowa, Kachowska Elektrownia Wodna, Krym, parki narodowe, Emerald

ABSTRACT: Military operations in Ukraine have been ongoing since 2014, following the Russian occupation of Crimea. At that time, Ukraine suffered its first war-related environmental losses. The next stage was the anti-terrorist operation in Donbas, which lasted from April 2014 until the outbreak of the full-scale Russian-Ukrainian war in February 2022. Since then, the impact of military operations on nature has significantly increased, encompassing almost all of its components. This work pays particular attention to living nature, species, natural habitats, and protected areas of national and international importance. To illustrate the impact of military operations on nature, case studies of selected protected areas (Askania Nova) and the catastrophic event of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant on the Dnieper River are presented. The impact of the war on species (particularly those listed in the Red Data Book of Animals of Ukraine and the Red Data Book of Plants of Ukraine) is also discussed. The effects of warfare on natural habitats were also analyzed, including the most valuable ones, such as steppes and chalk habitats. Based on official data from the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources

* mgr **Krzysztof Wojciechowski**, Skierbieszów Municipal Office, Skierbieszów, Poland

 <https://orcid.org/0009-0009-6693-3739> corax@wp.pl

** mgr **Maryna Romanenko**, Ecology and Natural Resources Department of Mykolaiv Regional Military Administration/ National Ecological Center of Ukraine, Mykolaiv Branch, Mykolaiv, Ukraine

 <https://orcid.org/0009-0002-1037-5386> romanenko1marina@gmail.com

Copyright (c) 2025 Krzysztof Wojciechowski and Maryna Romanenko. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

of Ukraine, the financial cost of the natural losses incurred by the Ukrainian state as a result of the war with Russia was determined.

KEYWORDS: war in Ukraine, destruction of nature, Askania-Nova, Kakhovka Hydroelectric Power Plant, Crimea, national parks, Emerald

WPROWADZENIE

Sytuacja problemowa

Działania wojenne prowadzone przez Rosję w stosunku do Ukrainy prócz wielu negatywnych skutków dla ludności, infrastruktury, wszystkich dziedzin gospodarki, pociągają za sobą także znaczne zniszczenia środowiska przyrodniczego Ukrainy. Przejawiają się one w niszczeniu obszarów chronionych, gatunków oraz siedlisk przyrodniczych. Oddziaływanie przyjmuje różnorodne formy, od bezpośrednich zniszczeń poprzez pożary, niszczenie pokrywy roślinnej, powodowanie katastrof ekologicznych (wysadzenie Kachowskiej Elektrowni Wodnej), po oddziaływanie pośrednie jak to się dzieje w przypadku niszczenia populacji delfinów czarnomorskich. Lokalnie i krótkotrwałe skutki działań wojennych mogą być nawet pozytywne dla przyrody. W skali całego konfliktu są one jednak bardzo poważnym zagrożeniem.

CEL BADAŃ

Celem głównym niniejszej pracy jest przedstawienie w oparciu o dostępne dane, zniszczeń w środowisku przyrodniczym Ukrainy, które są efekt działań wojennych prowadzonych w tym kraju od ponad 10 lat. Przedstawiony obraz ma charakter niepełny, a nawet wybiórczy, co związane jest z niemożliwością stałego i dokładnego dokumentowania wszystkich strat wynikłych dla przyrody. Nie mniej jednak nawet te zebrane dane dają pewien pogląd na skalę zniszczeń w środowisku przyrodniczym jakie dokonały się na skutek działań wojennych.

METODY BADAWCZE

Z uwagi na brak możliwości prowadzenia badań terenowych, zwłaszcza w obszarze aktywnych działań wojennych, praca niniejsza opiera się przede wszystkim na danych statystycznych udostępnianych i stale aktualizowanych w internetowej bazie szkód wojennych „EkoZagroza” <https://ecozagroza.gov.ua/> prowadzonej przez Ministerstwo Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych Ukrainy. Prócz tego wykorzystane zostaną dostępne materiały z opracowań i analiz dotyczących konkretnych obszarów i obiektów, które poniosły znaczne szkody na skutek, celowych, skierowanych dokładnie na nie, operacji i zadań wojskowych. Dotyczy to w pierwszej kolejności Kachowskiej Elektrowni Wodnej i powiązanego z nią Zbiornika Kachowskiego. Nadto osobno podjęto analizę skutków przyrodniczych zajęcia Krymu i wojny w Donbasie, jak swego rodzaju „preludium” do pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej trwającej od lutego 2022 roku.

PÓŁWYSEP KRYMSKI

Wraz z aneksją przez Rosję Półwyspu Krymskiego w okresie luty-marzec 2014 roku rozpoczęły się zniszczenia i straty, które poniosła przyroda w Ukrainie w związku z konfliktem rosyjsko-ukraińskim. Nie były to jeszcze stricte działania wojenne, stąd nie można mówić o szeroko-skalowych zniszczeniach przyrody, nie mniej jednak straty były bardzo realne. Półwysep Krymski to znane

w Europie i na świecie centrum endemizmu i obszar z licznymi formami ochrony przyrody. M.in. na terenie Krymu znajdowała się 1/3 ukraińskich zapowiedników. Są to najwyższe formy ochrony przyrody, w klasyfikacji IUCN posiadające kategorię I. Zajęcie Krymu przez Rosję sprawiło, że Ukraina te tereny straciła. Brak możliwości kontroli sprawia, że los krymskich zapowiedników jest nieznany. W związku z aneksją Krymu Ukraina poniosła dotkliwe straty także, jeśli idzie o różnorodność gatunkową, zwłaszcza gatunków chronionych. Ukraińska Czerwona Księga, będąca w tym kraju odpowiednikiem polskich rozporządzeń w sprawie ochrony gatunkowej roślin, zwierząt i grzybów, zawiera 1368 gatunków (717 gat. roślin, 542 zwierząt i 109 grzybów i porostów). Z tego ponad 1/3 (37%) roślin z Czerwonej Księgi Ukrainy obejmuje swym arealem Krym. Dla zwierząt oraz grzybów są to wartości jeszcze wyższe – odpowiednio 58,7% oraz 57,8%. Jeszcze bardziej warte podkreślenia są gatunki z Czerwonej Księgi, które w całej Ukrainie spotykane są tylko na Krymie – to ok. 1/5 roślin (w tym 44 gatunki to krymskie endemity), 22% gat. grzybów i porostów oraz 17,7% zwierząt (w tym 19 gat. endemicznych dla Krymu). Całe to bogactwo gatunkowe zostało zagrabione przez Rosję¹.

WOJNA W DONBASIE

Kolejnym etapem konfliktu rosyjsko-ukraińskiego były działania wojenne w Donbasie zapoczątkowane w kwietniu 2014 r. Wtedy to prorosyjscy separatyści rozpoczęli działania zbrojne przeciw legalnej władzy ukraińskiej, które doprowadziły w następnych miesiącach do regularnych walk. Powstały dwie republiki ludowe (Doniecka i Ługańska), przeciw którym Ukraina prowadziła operację antyterrorystyczną. W zasięgu działań separatystów znalazł się Ukraiński Stepowy Zapowiednik wraz z filiami położonymi w obwodzie donieckim. Zniszczenia dotknęły zwłaszcza filii o nazwie „Kredowa Flora” z unikalnymi zbiorowiskami roślinnymi. Na jego terenie wybuchły pożary, pozostało także wiele niewybuchów, zniszczone zostało biuro filii „Chomutowski Step” w wyniku czego działania ochronne praktycznie nie były prowadzone.

Park Narodowy „Meotyda” nad brzegiem Morza Czarnego został podzielony przez walczące strony. Okopy i zasieki zniszczyły siedliska rzadkiej fauny czarnomorskiej. W Donieckim Ogrodzie Botanicznym NAN Ukrainy separatyści urządzili bazę niszcząc jego obiekty, uszkodzają m.in. oranżerię². Wraz z intensyfikacją działań wojennych oraz po rozpoczęciu pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej większość terenów obwodów: Ługańskiego i Donieckiego znalazła się pod okupacją rosyjską. W związku z tym jakkolwiek kontrola obszarów chronionych na ich terenie jest praktycznie niemożliwa.

ASKANIA NOWA – STUDIUM PRZYPADKU

Askania Nowa to jeden z najstarszych w Europie i na świecie obszarów chronionych. Położony jest w obwodzie chersońskim w Ukrainie. Teren ten ma szczególne znaczenie dla ochrony stepów. Początki jego ochrony sięgają II połowy XIX wieku, kiedy właścicielem olbrzymich połaci ziemi na ówczesnych południowych krańcach Imperium Rosyjskiego był niemiecki osadnik Friedrich von Falz-Fein. Wraz z polskim uczonym, prof. Józefem Paczoskim, który był wielkim orędownikiem

¹ Wojciechowski K., *Przyroda i wojna*, „Dziki Życie”, grudzień/styczeń 2014/2015, nr 12 i 1 (246 i 247), s. 16.

² Ibidem, s. 17

ochrony dziewiczych stepów, założył w 1883 roku pierwszy rezerwat w Askanii Nowej³. Ten obszar chroniony przetrwał mimo burzliwej historii terenów, na których jest położony. W momencie wybuchu pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej posiadał statut rezerwatu biosfery, miał powierzchnię ponad 33,4 tys. ha z czego ok. 1/3 stanowił naturalny step. Na terenie rezerwatu stwierdzono występowanie ok. 500 gatunków roślin i 3000 gatunków zwierząt, w tym gatunki egzotyczne, które były tu sprowadzane niemal od początku jego istnienia. W tej liczbie znajdowało się bez mała 300 gat. objętych konwencją berneńską, ok. 200 gat. objętych konwencją bońską, 12 gat. umieszczonych w Europejskiej Czerwonej Księdze i 69 gat. umieszczonych w ukraińskiej Czerwonej Księdze. Rezerwat jest pod okupacją praktycznie od pierwszych dni wojny – 24 lutego 2022 r. Od marca 2023 r. funkcjonuje okupacyjna dyrekcja rezerwatu, która jednak nie radzi sobie z zarządzaniem nim, ponieważ składa się z ludzi nie będących profesjonalistami. Istnieją stałe problemy z zaopatrzeniem w karmę dla dużej ilości zwierząt. Zimą 2022/2023 w wyniku niedbałości pracowników, którzy nie zapędzili zwierząt do woli, padła bliżej nieokreślona ilość zwierząt kopytnych z gatunków egzotycznych. W sierpniu i wrześniu 2023 r. na terenie rezerwatu miały miejsce wielkie pożary, dla ich zahamowanie oraz ograniczenia możliwości wybuchu nowych zaorano znaczne połacie naturalnego stepu. W wyniku działań wojennych, nisko przelatujących samolotów itp. padły 33 osobniki egzotycznych gatunków zwierząt przetrzymywanych w rezerwacie. W roku 2025 władze okupacyjne rozpoczęły wywożenie zwierząt z rezerwatu: najpierw na Krym, ale docelowym miejscem ich przebywania ma być Rostów w Rosji. Szkody poniesione na skutek wywozu zwierząt szacowane są na 85,2 mln hrywien.

KACHOWSKA ELEKTROWNIA WODNA – STUDIUM PRZYPADKU

Kachowska Elektrownia Wodna została wybudowana w latach 1950-1956 jako element Zbiornika Kachowskiego na rzece Dniepr. Był to drugi co do wielkości zbiornik zaporowy w Ukrainie i czwarty w Europie. Powierzchnia zbiornika wynosiła 2155 km², jego długość to 240 km – długość zbiornika, objętość zmagazynowanej wody - 18,19 km³, długość urządzeń piętrzących - 4 km i wysokość piętrzenia wód Dniepru – 16 m. Dnia 6 czerwca 2023 r. o godzinie 2.30 tama zbiornika została wysadzona przez Rosjan, co zapoczątkowało największą katastrofę ekologiczną (i nie tylko ekologiczną) wojny rosyjsko-ukraińskiej. Zatopionych zostało ponad 75 tys. ha gruntów. W strefie klęski żywiołowej znalazło się prawie 16 000 ludzi, niemal 80 miejscowości zostało zatopionych. O 14,395 kilometrów sześciennych zmniejszono objętość wód. Powierzchnia podtopionych lasów wyniosła 63 447 ha. Skutki zniszczenia tamy na Zbiorniku Kachowskim odczuwalne są na powierzchni co najmniej 5 tys. km², powierzchnia dna zbiornika, która została odsłonięta wynosi ponad 1000 km². Skutki katastrofy związane są z dwoma zjawiskami. Pierwsze z nich to odsłonięcie dna Zbiornika Kachowskiego. W jego wyniku 2,6 tys. ton ryb zostało uniesionych do Morza Czarnego, gdzie zaginęło w słonym środowisku. W zbiorniku żyły 43 gatunki ryb z czego 20 miało istotne znaczenie gospodarcze, zniszczone zostały tarliska szeregu gatunków. Zniszczone zostały miejsca lęgowe ptaków na wyspach zbiornika, łąkach piaszczystych, dokładna ocena nie jest możliwa, ale na pewno zanikły stanowiska takich rzadkich gatunków jak: warzęcha,

³ Борејко В., *Асканія – Нова: тяжкие версты истории 1826-1997*, Киевский Эколого-Культурный Центр, Киев, 2001, с. 10

ostrzygojad, czapla nadobna, czapla modronosa. Zniszczona została niemal w pełni fauna denna (bentos). Szkody poniosło bez mała 20 typów siedlisk wymienionych w konwencji berneńskiej. Szkody poniosło także 11 obszarów chronionych, w tym 3 parki narodowe. Drugą grupę negatywnych skutków katastrofy stanowią te, które są następstwem zatopienia terenów położonych poniżej zbiornika. Fala wody ze zbiornika praktycznie „zmyła” szereg siedlisk gatunków zwierząt, które nie mogły przed nią uciec, szacuje się, że zniszczone zostały znaczne części populacji gatunków, które mają tu najważniejsze na świecie siedliska, w tym: 70% światowej populacji smużki Nordmana (*Sicista lorigeri*), 50% populacji ślepaka piaskowego, 50% populacji chyzoskoczka (*Stylodipus telum falzfeini*), części populacji żmii stepowej i połoza kaspjskiego. Ponadto zniszczone zostały kolonie lęgowe wraz z pisklętami gatunków ptaków, które gniazdują na ziemi lub na krzewach, które nie ostały się fali powodziowej: mewy, rybitwy, chruściele, niektóre czaple i gatunki szponiaste. Ucierpiało także 25 biotopów wymienionych w konwencji berneńskiej. Szkody poniosło 9 obszarów sieci Emerald. Ucierpiało także ponad 40 obszarów chronionych w tym 1 rezerwat przyrodniczy (zapowidnyk) i 4 parki narodowe. Szacunkowa wysokość szkód wyrządzonych środowisku w związku ze zniszczeniem Kachowskiej Elektrowni Wodnej wynosi 146,4 mld hrywien. Katastrofa ma także wpływ na przyrodę Morza Czarnego, przy czym skutki dla Morza Czarnego są trudne do oszacowania, niemniej jednak dostanie się do morza olbrzymiej ilości wody słodkiej wraz z osadami dennymi zbiornika zawierającej ścieki, wody ze spływu powierzchniowego z pól, zanieczyszczenia przemysłowe, nie pozostanie bez wpływu na wody tego zamkniętego morza.

Należy podkreślić, że od czasu katastrofy minęły ponad 2 lata. Na terenach, które nie znajdują się pod okupacją rosyjską, prowadzone są badania dotyczące odtwarzania się przyrody, zwłaszcza na dnie dawnego Zbiornika Kachowskiego. Częstkowe ich wyniki zostały opublikowane w monografii⁴.

WPŁYW DZIAŁAŃ WOJENNYCH NA OBSZARY CHRONIONE

Na skutek działań wojennych ucierpiało już ponad 20% ukraińskich obszarów chronionych wszystkich kategorii, w tym również tych o randze międzynarodowej. Łączna powierzchnia obszarów chronionych, które poniosły szkody to ponad 0,9 mln ha. Zagrożonych zniszczeniem wciąż jest 160 obszarów należących do sieci Emerald zajmujących łącznie 2,9 mln ha. Ponadto zagrożonych jest także 17 obszarów wodno-błotnych o międzynarodowym znaczeniu zajmujących łącznie 627,3 tys. ha. Pod okupacją znajdują się 2 rezerваты (zapowidnyki) biosfery, 10 rezerwatów (zapowidnyki) przyrody – z 19 istniejących w Ukrainie oraz 10 parków narodowych – z 55 istniejących w Ukrainie. W obwodzie mikołajowskim, który jest położony bezpośrednio przy linii frontu i częściowo okupowany, obszary chronione zajmują 3,18% terytorium to wskaźnik stosunkowo niski. Mimo to prawie 55% obszarów chronionych ucierpiało wskutek wojny. Pod okupacją i na linii ognia znajdowało się 16 obszarów (3 z nich nadal jest pod okupacją). Z 19 obszarów sieci Emerald 3 wciąż są okupowane. Za przykład ilustrujący skutki działań wojennych na obszarach okupowanych może posłużyć Półwysep Kinburnski położony w obwodzie mikołajowskim.

⁴ Ходосовцев О. Є., Мойсієнко І. І., Куземко А. А. та ін., *Національний природний парк «Кам'янська Січ»: війна проти природи*, Видавництво «Компанія «Манускрипт»», Львів, 2025, с. 99.

To teren o szczególnie cennych walorach przyrodniczych. Jest to ważna ostoja ptaków morskich. Znajdują się tu siedliska nadmorskie, jeziora słone, nadmorskie łąki oraz naturalne lasy. Walorem obszaru są także długie odcinki wybrzeża Morza Czarnego, które nie są zabudowane. Na terenie półwyspu znajduje się Park Narodowy „Biłobereżzia Swiatosława” wraz z filią „Wołożyn Las” oraz Regionalny Park Krajobrazowy „Kinburnska Kosa”. Przyroda tych obszarów cierpi na skutek pożarów wynikłych w trakcie działań wojennych, a skalę zniszczenia powiększa to, iż rosyjscy okupanci nie pozwalają ich gasić. Jak wynika z analizy zdjęć satelitarnych Sentinel-2 przeprowadzonej przez pracownika parku narodowego „Biłobereżzia Swiatosława” według stanu na lipiec 2024 roku na Półwyspie Kinburnskim w granicach obwodu mikołajowskiego odnotowano 324 pożary, które łącznie zniszczyły 7214 ha (59% terytorium). W RPK „Kinburnska Kosa” było to 108 pożarów na terytorium 715 ha, w PN „Biłobereżzia Swiatosława” – 207 pożarów na terytorium 6347 ha, a w jego Filii „Wołożyn Las” – 8 pożarów na terytorium 152 ha. Ponadto zniszczone zostały miejsca gniazdowania około 100 gatunków ptaków, co stanowi większość składu gatunkowego ornitofauny tego terenu. W wyniku działań wojennych szkody poniosły takie gatunki ptaków, jak wpisane do Czerwonej Księgi Zwierząt Ukrainy: bielik, edredon, krakwa, szcudłak, szablodziób, ostrygojad, sieweczka morska, rybitwa białoczelna i inne⁵.

WPŁYW DZIAŁAŃ WOJENNYCH NA GATUNKI I SIEDLISKA

Najrzadsze i najcenniejsze gatunki objęte ochroną pisane są do Czerwonych Ksiąg Ukrainy (Zwierząt i Roślin). W 4 roku pełnoskalowej wojny praktycznie wszystkie gatunki pisane do ww. ksiąg w jakimś stopniu ucierpiały i są zagrożone. W odniesieniu do roślin botanicy przygotowali „alarmową” listę gatunków, które najbardziej cierpią lub też mogą jeszcze ucierpieć na skutek trwających działań wojennych. Zostały na niej umieszczone takie rośliny jak: ostnice (*Stipa donetzica*, *S. fallacina*, *S. maeotica*), krwawnik (*Achillea glaberrima*), chaber biały (*Centaurea margarita-alba*), chaber perłowy (*Centaurea margaritacea*) oraz inne gatunki chabrów (*Centaurea appendicata*, *C. breviceps*, *C. donetzica*, *C. paczoskii*, *C. protomargaritacea*, *C. pseudoleucolepis*), kozibród (*Tragopogon donetzicus*), pieprzyca (*Lepidium syvaschicum*), traganek (*Astragalus borysthenticus*), iglica (*Erodium beketowii*), żeleźniak (*Phlomis scythica*), macierzanka (*Thymus kaljmijussicus*), szelężnik (*Rhinanthus cretaceus*), trędownik (*Scrophularia granitica*) i wiele innych. Na skutek wojny cierpi przyrodnicza spuścizna nie tylko Ukrainy, ale i świata. Zagrożone zniszczeniem są gatunki, które nigdzie na świecie poza Ukrainą nie występują. Są to gatunki roślin będące endemitami o niewielkim zasięgu występowania ograniczonym do Północnego Przyczarnomorza. To chabry: biały (*Centaurea margarita-alba*), perłowy (*Centaurea margaritacea*) i jego podgatunek (*Centaurea protomargaritacea*). Wszystkie one znajdują się w Czerwonej Księdze Roślin Ukrainy.

Szczególne uwagę należy zwrócić na ssaki morskie, w tym na delfiny. W odniesieniu do nich największym zagrożeniem są hydrolokatory (sonary) używane przez łodzie podwodne. Emitują one dźwięki o niskich częstotliwościach, które uszkadzają ucho wewnętrzne delfinów – jest ono organem nawigacji i słuchu. Zwierzę przechodzi traumę, staje się „ślepe” i w efekcie pada

⁵ Romanenko M., *Wojna niszczy przyrodę Ukrainy*, „Dzikie Życie”, luty 2023, nr 2/344, s. 2.

z głodu. Na wybrzeżu Morza Czarnego prócz odcinka kontrolowanego przez Federację Rosyjską stwierdzono 2,5 tys. martwych delfinów. Biorąc pod uwagę, że morze wyrzuca ok. 5% martwych zwierząt, straty w wyniku działań wojennych mogą wynosić nawet 50 tys. osobników.

Jeśli idzie o ptaki, największe zagrożenie, prócz niszczenia siedlisk, dotyczy okresu przelotów. Przez Ukrainę przebiegają trzy główne szlaki migracyjne ptaków: Azowsko-Czarnomorski, Poleski (równoleżnikowy) i Dnieprowski (południkowy). Większość ich odcinków znajduje się wprost w strefie działań bojowych. Aktywność wojsk lądowych, lotnictwa i floty jest czynnikiem stresowym dla ptaków, powoduje ich wyczerpanie fizyczne związane ze zmianą tras przelotów i brakiem możliwości odpoczynku. Dochodzi duże ryzyko, że znajdą się w strefie ostrzału.

Spośród siedlisk przyrodniczych do najbardziej narażonych należą morskie siedliska walenii, które w zasadzie od 2014 r. znajdują się pod okupacją sił rosyjskich. Również prawie 100% unikalnych siedlisk kredowych znajduje się pod bezpośrednim wpływem działań wojennych. Kolejne szczególnie zagrożone siedliska to stępy (działania wojenne toczą się w większości w strefie stepowej Ukrainy). W efekcie tych działań 50% obszarów Emerald w strefie stepowej znalazło się pod okupacją. Mimo, że bezpośrednie działania wojenne nie toczą się w strefie leśnej, to szacuje się, że w różnym stopniu zniszczonych zostało ok. 30% siedlisk leśnych Ukrainy⁶.

Warto także zaznaczyć wpływ działań wojennych, a raczej ich „skutek uboczny”, na przyrodę Ukrainy, który można nazwać pozytywnym. Dotyczy to w pierwszej kolejności terenów Donbasu, gdzie po roku 2014, w efekcie działań wojennych, praktycznie zaprzestano polowań na zwierzynę łowną, znacznie także ukrócił się proceder kłusownictwa. W efekcie wzrosły liczebnie populacje gatunków łownych i tych, na które kłusowano. Niektóre z gatunków pojawiły się w Donbasie po niekiedy nawet kilkunastoletniej niebytności. Znacznie częściej zaczęto spotykać gatunki ptaków związane z terenami podmokłymi i polami, takie jak różne gatunki siewkowców, kuraków czy brodzących. Wzrosła liczebność bobaków i stały się one mniej płochliwe⁷. Najnowsze badania dotyczące ptaków w okolicach m. Makijiwka w obwodzie ługańskim wskazują na lokalny wzrost liczebności niektórych gatunków ptaków (szczygły, mazurki, dzwońce i inne ziarnojady oraz bażanty). Związany on jest ze znaczną ilością ziarna, które bądź nie zostało zebrane z pól, bądź też znajduje się w zniszczonych spichlerzach. Spośród innych gatunków na uwagę zasługują stabilne populacje dzięcioła dużego i bogatki, które gniazdują z leśnych nasadzeniach chroniących pola przed erozją wietrzną⁸. Należy jednak podkreślić, że ten „pozytywny” wpływ działań wojennych na niektóre gatunki ma charakter lokalny i nietrwały, ponieważ dynamicznie zmieniająca się sytuacja na froncie i terenach w jego zasięgu może w bardzo krótkim czasie radykalnie zmienić warunki siedliskowe. Poza tym badania prowadzone w tym zakresie są cząstkowe i ograniczają się do bardzo ograniczonych powierzchni.

⁶ Ibidem, s. 3

⁷ Burkowski O., *Nie ma złego bez dobrego, czyli Donbas trzy lata bez polowań*, „Dzikie Życie”, lipiec i sierpień 2017, nr 7 i 9 (277 i 278), s. 22

⁸ Коваленко Ю., Медовник Д., Присепа М., *Орнітофауна в зоні активних бойових дій в околицях с. Макіївка Луганської області у 2024 р.* «Беркут», 2025, Том 34, Випуск 1, с. 4

PODSUMOWANIE

Trwająca od 2014 roku rosyjska agresja na Ukrainę, która od 2022 roku przyjęła formę pełnoskalowej wojny, spowodowała znaczne zniszczenia także w środowisku przyrodniczym tego kraju. Z oczywistych przyczyn straty te większe są na wschodzie kraju, gdzie prowadzone są działania wojenne, istnieje linia frontu, a przyroda jest w strefie bezpośredniego oddziaływania walk. Jednak, z uwagi na fakt używania przez Rosjan dronów, rakiet itp. oddziaływania te rozciągają się na cały kraj, mimo że napastnicy atakują w pierwszej kolejności tereny miejskie, infrastrukturę, magazyny, linie komunikacyjne, a także budynki mieszkalne. Wpływ wojny na przyrodę Ukrainy jest niszczący i destrukcyjny. Skutki zniszczeń widoczne są we wszystkich komponentach przyrody. W przypadku przyrody ożywionej to przede wszystkim niszczenie gatunków i ich siedlisk, a także obszarów chronionych. Szczególnie narażone są gatunki rzadkie i chronione oraz ekosystemy stepowe, kredowe, siedliska nadmorskie, a także lasy (tutaj głównym czynnikiem niszczącym są pożary). Ministerstwo Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych prowadzi internetową bazę zniszczeń w środowisku, która jest stale aktualizowana. Znajdują się w niej statystyki dotyczące ilości przypadków zniszczeń środowiska, powierzchnie objęte niszczącymi zjawiskami, a także szacunkowe kwoty strat, które ponosi środowisko przyrodnicze Ukrainy na skutek działań wojennych. Wg najnowszych danych szkody wyrządzone środowisku opiewają na 5,917 trylionów hrywien, a zadokumentowano bez mała 10 000 faktów niszczenia środowiska przyrodniczego Ukrainy na skutek wojny. Tylko w przypadku systemu obszarów chronionych Ukrainy podaje się kwotę zniszczeń opiewającą na ponad 3,5 trylionów hrywien⁹. Jednakże dokładne oszacowanie strat zadanych środowisku naturalnemu Ukrainy będzie możliwe dopiero po zakończeniu wojny i pod warunkiem, że Ukraina odzyska wszystkie okupowane przez Rosję terytoria. Natomiast długofalowe skutki zniszczeń środowiska w następstwie wojny odczuwalne będą jeszcze przez wiele dziesięcioleci.

BIBLIOGRAFIA REFERENCES LIST

PIŚMIENNICTWO LITERATURE

Borejko W., Askania – Nova: tiazkie viersty istori 1826-1997, Kijevski ekologo-kulturnyj centr, Kiev 2001.

Burkowski O., Nie ma złego bez dobrego, czyli Donbas trzy lata bez polowań, „Dzikie Życie”, lipiec i sierpień 2017, nr 7 i 9 (277 i 278).

Chodosovcev O., Mojsienko I., Kuzemko A., ta in. Nacionalnyj pryrodnyj park „Kamianska sich”: vijna proty pryrody, Wydawnictwo „Kompanija Manuskrjpt”, Lviv, 2025.

Kovalenko J., Medovnik D., Prysepa M., Ornitofauna v zoni aktywnych bojovych dij v okolicach s. Makijivka Luganskoj oblasti y 2024 r., „Berkut”, 2025, tom 34, vypusk 1.

Romanenko M., Wojna niszczy przyrodę Ukrainy, „Dzikie Życie”, luty 2023, nr 2/344.

Wojciechowski K., Przyroda i wojna, „Dzikie Życie”, grudzień/styczeń 2014/2015, nr 12 i 1 (246 i 247).

<https://ecozagroza.gov.ua/>

⁹ <https://ecozagroza.gov.ua/> [dostęp: 6.10.2025r.]

Copyright (c) 2025 Krzysztof Wojciechowski and Maryna Romanenko

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Ihor Kozak*

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, Polska

Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankiwnsk, Ukraina

ZNISZCZENIA EKOSYSTEMÓW LEŚNYCH W UKRAINIE NA SKUTEK ROSYJSKIEJ AGRESJI

DESTRUCTION OF FOREST ECOSYSTEMS IN UKRAINE AS A RESULT OF RUSSIAN AGGRESSION

ABSTRAKT: Rosja, naruszając prawo międzynarodowe i ukraińskie, dokonuje okupacji Ukrainy, powodując zniszczenia ekosystemów leśnych i utraty ich usług ekosystemowych. Celem artykułu jest pokazanie skali zniszczeń ekosystemów leśnych tak w lasach gospodarczych, jak i w lasach objętych różnymi formami ochrony przyrody. Analizy zostały przeprowadzone za pomocą Global Ecosystem Dynamic Investigation (GEDI) i Sentinel Application (SNAP) Sentinel-2 na platformie Google Earth Engine (GEE). Dane GEDI i Sentinel-2 analizowano od 2019 do 2025 roku w Czornobylskim Radiologicznym i Ekologicznym Rezerwacie Biosfery, w Iżumskim gospodarstwie leśnym, w Parku Narodowym Sviati Hory, w Serebrianskim Rezerwacie Przyrody, w Bobriwskim leśnictwie, w Parku Narodowym Oleszkiwki Pisky. Otrzymane wyniki badań potwierdziły, że średnie wartości NDVI (Normalized Difference Vegetation Index) zmniejszyły się od 0,65-0,67 w 2020 roku do 0,24-0,33 w 2022 roku (i dalej utrzymują się na niskim poziomie 0,19-0,32 do 2025 roku). Jedynie w Bobriwskim leśnictwie najniższe wartości odnotowano na rok szybciej już w 2021 roku. Związane to z ostrzałami tego terytorium, dokonanymi przez wspieranych przez Rosjan bojowników w końcu 2020 roku, co spowodowało masowe pożary i zniszczenia lasów. Najniższe wartości nadziemnej biomasy (AGB) odnotowano w Serebrianskim Rezerwacie Przyrody, który znajduje się na linii frontu. Pokazano naruszenia przez Rosjan prawa międzynarodowego i ukraińskiego oraz obliczono straty wszystkich kategorii leśnych usług ekosystemowych na kwotę 16 mld 149 mln USD, która powinna zostać odszkodowana Ukrainie przez Rosję.

SŁOWA KLUCZOWE: zniszczenia lasów, zdjęcia satelitarne, usługi ekosystemowe, szkody na środowisku, rosyjska agresja zbrojna

ABSTRACT: Russia, in violation of international and Ukrainian law, is occupying Ukraine, causing the destruction of forest ecosystems and the loss of their ecosystem services. The aim of this article is to demonstrate the scale of forest ecosystem destruction, both in commercial forests and in forests under various forms of nature conservation. Analyses were conducted using Global Ecosystem Dynamic Investigation (GEDI) and Sentinel Application (SNAP) Sentinel-2 on the Google Earth Engine (GEE) platform. GEDI and Sentinel-2 data were analyzed from 2019 to 2025 in the Chernobyl Radiological and Ecological Biosphere Reserve, the Izhum Forest Estate, the Sviati Hory National Park, the Serebrianski Nature Reserve, the Bobrivski Forest District, and the Oleshkivski Pisky National Park. The obtained research results confirmed that average NDVI (Normalized Difference Vegetation Index) values decreased from 0.65-0.67 in 2020 to 0.24-0.33 in 2022 (and will remain low at 0.19-0.32 until 2025). Only in the Bobrivski Forest District did the lowest values be recorded a year earlier in 2021. This was due to shelling of this territory by Russian-supported militants in late 2020, which caused massive fires and forest destruction. The lowest

* **dr hab. Ihor Kozak**, John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Polska; Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

 <https://orcid.org/0000-0002-0960-4797> ihor.kozak@kul.pl

Copyright (c) 2025 Ihor Kozak. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

above ground biomass (AGB) values were recorded in the Serebrianski Nature Reserve, which is located on the front line. Russian violations of international and Ukrainian law were shown and losses of all categories of forest ecosystem services were calculated at 16.149 billion USD, which should be compensated to Ukraine by Russia.

KEYWORDS: forest destruction, satellite imagery, ecosystem services, ecological damage, Russian military aggression

WPROWADZENIE

Sytuacja problemowa

Jeszcze przed rozpoczęciem agresji zbrojnej przez Federację Rosyjską na Ukrainę wskaźnik lesistości Ukrainy (15,9%) nie odpowiadał optymalnemu wskaźnikowi zgodnie z zaleceniami europejskimi (20%)¹, a jego osiągnięcie wymagało stworzenia ponad dwóch milionów hektarów nowych lasów. Obecnie z powodu rosyjskiej agresji ten zaniżony przedwojenny wskaźnik lesistości został jeszcze obniżony poprzez szkody wyrządzone Ukrainie przez państwo-agresora. Wszystko to znacząco pogorszyło sytuację ekologiczną w lasach. Zgodnie z informacją Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych Ukrainy zniszczeniu uległo prawie 3 mln hektarów lasów².

Niestety, negatywny wpływ wojny, która stała się zaskoczeniem dla wszystkich³ utrzymuje się nadal. Z każdym dniem wojny sytuacja tylko się pogarsza⁴. Powierzchnia i objętość zniszczonych lasów w wyniku rosyjskiej agresji stale rośnie⁵,⁶. Ukraina jest obecnie jednym z krajów, których lasy są najbardziej zanieczyszczone materiałami wybuchowymi⁷.

Działania zbrojne Rosji na terytorium Ukrainy, które trwają od 2014 roku oraz pełnoskalowa rosyjska inwazja rozpoczęta 24 lutego 2022 r. spowodowały nie tylko straty terytorialne i ludzkie, zniszczenie infrastruktury, ale także osłabienie bezpieczeństwa ekologicznego poprzez zniszczenia ekosystemów leśnych. Dlatego szkody wyrządzone funduszowi leśnemu Ukrainy w związku z agresją zbrojną Federacji Rosyjskiej stanowią dość istotny element szkód środowiskowych i muszą zostać odpowiednio udokumentowane, oszacowane i uwzględnione w reparacjach, które państwo-agresor musi wypłacić Ukrainie.

¹ Strona internetowa Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> „Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030” (dostęp: 18.01.2025).

² Strona internetowa Бізнес цензор, https://biz.censor.net/news/3403800/ekologichna_shkoda_vid_viyiskovoyi_agresiyi_rosiyi_skladaye_3_trylyiony_minpryrody “Екологічна шкода від військової агресії Росії складає 3 трильйони, -Мінприроди” (dostęp: 18.01.2025).

³ P. Krzyżowski, *Consequences of the war in Ukraine in food, economic and energy dimensions* 2022, “Rocznik Nauk Społecznych”, 4, 50, s. 98.

⁴ L.C.Ireland, L. Iavorivska, S. Zibtsev, V. Myroniuk, B. Roth, A. Bilous 2023. *Russian Invasion: Rapid Assessment of Impact on Ukraine’s Forests*. „Proceedings of the Forestry Academy of Sciences of Ukraine”, 146-155. <https://doi.org/10.15421/412312>.

⁵ M. Matsala, A. Odruzenko, T. Hinchuk, V. Myroniuk, I. Drobyshev, S. Sydorenko, S. Zibtsev, B. Milakovsky, D. Schepaschenko, F. Kraxner, A. Bilous *War drives forest fire risks and highlights the need for more ecologically-sound forest management in post-war Ukraine* 2024, „Sci Rep”, 14, 4131. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-54811-5>

⁶ V. Myroniuk, A. Weinreich, V. von Dosky, V. Melnychenko, A. Shamrai, M. Matsala, M.J. Gregory, D.M. Bell, R. Davis 2024, *Nationwide remote sensing framework for forest resource assessment in war-affected Ukraine*. „Forest Ecology and Management”. Volume 569, 1 October 2024, 122156.

⁷ С.В. Зібцев, О.М. Сошенський, Й.Г. Голдаммер, В.В. Миронюк, О.А. Борсук, В.В. Гуменюк, В.Л. Мешкова, О.В. Василюк, І.Ф. Букша *Лісоуправління на територіях, забруднених вибухонебезпечними предметами* 2022 „WWF-Україна”, 148 с https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/forest_management_on_territories_contaminated_ukrainian_ver_interactive.pdf?7609966/UHO-forest-management

Zniszczenia ekosystemów leśnych są niezmiernie trudne do oszacowania, zwłaszcza na okupowanych przez Rosjan terytoriach, gdy przeprowadzenie badań terenowych i pomiarów leśnych staje się niemożliwym. W takiej sytuacji znacznie wzrasta konieczność zastosowania danych satelitarnych w ocenie zniszczeń ekosystemów leśnych. Takie oceny przeprowadzone w oparciu o dane satelitarne mogą sprzyjać dalszemu monitorowaniu zasobów leśnych na okupowanych terenach i dostarczyć narzędzi do oceny szkód leśnych na skutek rosyjskiej agresji zbrojnej.

W artykule przeanalizowano zniszczenia ekosystemów leśnych, z zastosowaniem danych satelitarnych, w tym na terenach, które były i nadal są pod okupacją rosyjską.

CELE BADAŃ

Cel główny badań

Głównym celem badań jest pokazanie z zastosowaniem danych satelitarnych skali zniszczeń ekosystemów leśnych na skutek okupacji rosyjskiej, zarówno w lasach gospodarczych, jak i w lasach objętych różnymi formami ochrony przyrody.

Cele szczegółowe badań

1. Charakterystyka zniszczeń w Iżumskim gospodarstwie leśnym (obwód charkowski) i w Bobriwskim leśnictwie (obwód ługański).
2. Prezentacja zniszczeń lasów na przykładzie Parków Narodowych (Swiati Hory w obwodzie donieckim i Oleszkiwki Pisky w obwodzie hersońskim), a także Serebrianskiego Rezerwatu Przyrody w obwodzie ługańskim i Czornobylskiego Radiologicznego i Ekologicznego Rezerwatu Biosfery w obwodzie kijowskim.
3. Ocena strat usług ekosystemowych zniszczonych lasów.
4. Omówienie naruszeń prawa międzynarodowego i ukraińskiego w związku ze zniszczeniem lasów w Ukrainie.

PROBLEMY BADAWCZE

Główny problem badawczy

Jaka jest skala zniszczeń ekosystemów leśnych, ich usług ekosystemowych, biomasy, wskaźników roślinności w różnych częściach okupowanych przez Rosjan regionów Ukrainy.

Szczegółowe problemy badawcze

1. Jakie są zmiany wskaźnika Normalized Difference Vegetation Index (NDVI).
2. Jakie są zmiany biomasy nadziemnej (AGB).
3. Jakie są skutki ekologiczne zniszczeń lasów i straty usług ekosystemowych.

HIPOTEZY BADAWCZE

Hipoteza główna

Zniszczenia lasów na skutek rosyjskiej agresji oraz okupacji Ukrainy obejmują bardzo szeroki obszar – od strefy leśnej na północy poprzez strefę leśno-stepową do strefy stepu na południu Ukrainy i doprowadziły do zmniejszenia wskaźnika NDVI i AGB i utraty usług ekosystemowych.

Hipotezy szczegółowe

1. Zniszczenia ekosystemów leśnych są większe na terenach, które więcej czasu znajdują się na linii frontu pod ostrzałem.
2. Zniszczenia lasów występują zarówno w obiektach gospodarczych, jak i na terenach podlegających różnym formom ochrony przyrody.
3. Zniszczenie ekosystemów leśnych doprowadziło do utraty usług ekosystemowych.

METODY BADAWCZE

Poza analizą tekstu prawnego, analizą literatury przedmiotu badań, przeanalizowane zostały dane satelitarne. Konieczność zastosowania takich danych znacznie wzrasta, zwłaszcza dla niedostępnych okupowanych i zaminowanych terenów. Analizy danych satelitarnych przeprowadzone zostały za pomocą sieci Global Ecosystem Dynamic Investigation (GEDI)^{8,9} i Sentinel Application (SNAP) Sentinel-2¹⁰ na platformie Google Earth Engine (GEE)^{11,12}. Analiza danych Sentinel-2 i GEDI przeprowadzona została za okres czasu od 2019 do 2025 roku. Przeanalizowano zmiany wskaźnika NDVI i AGB.

Analizy zostały przeprowadzone na 6 poligonach, rozmieszczenie których pokazano na rys. 1: Czornobylski (1), Iżumski (2), Swiatohirski (3), Serebrianski (4), Bobriwski (5), Oleszkiwski (6). Są to poligony w lasach chronionych różnymi formami ochrony przyrody: 1 poligon w Czornobylskim Radiologicznym i Ekologicznym Rezerwacie Biosfery w obwodzie kijowskim; 3 poligon w Parku Narodowym Swiati Hory w obwodzie donieckim; 4 poligon w Serebrianskim Rezerwacie Przyrody w obwodzie ługańskim; 6 poligon w Parku Narodowym Oleszkivski Pisky w obwodzie hersońskim. A także poligony w lasach gospodarczych jak poligon 2 w lasach gospodarczych Iżumskiego gospodarstwa leśnego w obwodzie harkiwskim i piąty poligon w Bobriwskim leśnictwie w obwodzie ługańskim. Poligony znajdowały się w strefie lasu (1), laso-stepu (2, 3, 4, 5) i stepu (6). Aktualnie na zwolnionych od okupantów terenach znajdują się poligony 1, 2, 3,

⁸ R. O. Dubayah, J. Armston, S. P. Healey, Z. Yang, P. L. Patterson, S. Saarela, G. Stahl, L. Duncanson, J. R. Kellner, J. Bruening, A. Pascual 2023. *GEDI L4B Gridded Aboveground Biomass Density, Version 2.1 (Version 2.1)*. ORNL Distributed Active Archive Center. <https://doi.org/10.3334/ORNLDAAC/2299>, (dostęp: 18.08.2025).

⁹ V. Myroniuk, S. Zibtsev, V. Bogomolov, J. G. Goldammer, O. Soshenskiy, V. Levchenko, M. Matsala, 2023. *Combining Landsat time series and GEDI data for improved characterization of fuel types and canopy metrics in wildfire simulation* „Journal of Environmental Management” 345, 118736. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.118736>.

¹⁰ Strona internetowa Sentinel Online, <https://sentinels.copernicus.eu/web/sentinel/copernicus/sentinel-2> „Sentinel-2” (dostęp: 18.08.2025).

¹¹ Strona internetowa Google Earth Engine, <https://developers.google.com/earth-engine/reference/rest?hl=pl> „Google Earth Engine API” (dostęp: 18.08.2025)

¹² Hamdi A. Zurqani 2025. *A multi-source approach combining GEDI LiDAR, satellite data, and machine learning algorithms for estimating forest aboveground biomass on Google Earth Engine platform* „Ecological Informatics” 86 (2025) 103052

poligon 4 znajduje się na linii frontu, a poligony 5 i 6 jeszcze są pod okupacją rosyjską. W procesie analizy korzystano z programu QGIS¹³. Wyczenia usług ekosystemowych przeprowadzono z zastosowaniem podejścia profesora Roberta Costanzy¹⁴.

Rys. 1.

Rozmieszczenie badanych poligonów: 1 Czornobylski, 2 Iżumski, 3 Swiathirski, 4 Serebrianski, 5 Bobriwski, 6 Oleszkiwski

Źródło: opracowanie własne w QGIS z zastosowaniem Open Street Map

SKUTKI EKOLOGICZNE ZNISZCZEŃ EKOSYSTEMÓW LEŚNYCH

Od 2014 roku ukraińskie lasy poddawane są ostrzałom dokonywanych przez Rosję. Od 24 lutego 2022 roku, czyli od czasu rozpoczęcia pełnoskalowej rosyjskiej agresji, ostrzały znacznie się nasiliły i doszły do nich intensywne ataki rakietowe oraz ataki dronów. Wszystko to znacznie zwiększyło ilość pożarów, w wyniku których powstają obszerne zniszczenia lasów. Pożary lasów stają się poważnym zagrożeniem dla całych ekosystemów leśnych. W wyniku pożarów zarówno drzewa, jak i inna roślinność leśna ulegają zniszczeniu, a same pożary uwalniają ogromne ilości dwutlenku węgla do atmosfery, co wpływa na zmiany klimatyczne. Na skutek pożarów wypalone obszary leśne tracą swoje właściwości ekologiczne, w tym, na przykład, zdolność do regulowania klimatu lokalnego^{15, 16}. Bezpośrednie zniszczenia lasów przez pożary, bombardowania, a także wykorzystanie terenów leśnych do celów wojskowych oraz długotrwałe zanieczyszczenie środowiska leśnego mają negatywny wpływ na bioróżnorodność, jakość gleby i wód, a także

¹³ Strona internetowa QGIS <https://www.qgis.org/> „Spatial without Compromise” (dostęp: 18.08.2025).

¹⁴ R. Costanza, R. d’Arge, R. de Groot, S. Farber, M. Grasso, B. Hannon, S. Naeem, K. Limburg, J. Paruelo, R., V. O’neill, R. Raskin, P. Sutton, M. van den Belt, 1997, *The Value of the World’s Ecosystem Services and Natural Capital* „Nature” 387, 253-260.

¹⁵ R. Bun, G. Marland, T. Oda, L. See, E. Puliafito, Z. Nahorski, M. Jonas, V. Kovalyshyn, I. Ialongo, O. Yashchun, Z. Romanchuk. *Tracking unaccounted greenhouse gas emissions due to the war in Ukraine since 2022*. „Science of the Total Environment” 2023, 914.

¹⁶ I. F. Buksha, T. S. Pyvovar, M. A. Bondaruk, V. P. Pasternak, S. V. Krakovska. 2023. *Vulnerability assessment of Ukrainian forests as the basis of nature-based solutions for mitigation and adaptation to climate change*. „Наукові праці Лісівничої академії наук України” 2023, вип. 25. DOI: 10.15421/412311

na stabilność ekosystemów leśnych oraz ich funkcje glebochronne¹⁷ i wodochronne (uwolnienie substancji chemicznych do gleby i wód gruntowych)¹⁸. Według danych Ekodozor¹⁹ od lutego 2022 r. do lipca 2025 r. zgłoszono 3728 zniszczeń (w tym także lasów) w 1919 obiektach na terenie całej Ukrainy. Zniszczenie ekosystemów leśnych prowadzi do utraty siedlisk, co może powodować wyginięcie lokalnych leśnych gatunków, a także przesunięcie naturalnych populacji zwierząt i roślin. Zniszczenie dużych obszarów lasów prowadzi także do fragmentacji naturalnych ekosystemów leśnych²⁰, co utrudnia migrację dzikich zwierząt. Co więcej, w wyniku działań zbrojnych zniszczeniu ulega infrastruktura służąca ochronie środowiska leśnego²¹. Zniszczenie lasów w wyniku działań wojennych pozbawia lasy nie tylko wartości przyrodniczych, ale także uniemożliwia rozwój turystyki, która była źródłem dochodów dla wielu lokalnych społeczności. Wielu ludzi korzystało z ukraińskich lasów jako miejsc rekreacji, turystyki oraz edukacji ekologicznej²².

Skala ekologicznych zniszczeń lasów w Ukrainie w wyniku rosyjskiej agresji jest dosyć obszerna – od strefy leśnej na północy, poprzez strefę laso-stepu, do strefy stepu na południu Ukrainy. Biomasa lasów – straty przedstawione w tabeli jako udział procentowy nadziemnej biomasy (AGB) w 2024 roku w porównaniu do 2019 roku (AGB w roku 2019 przyjęto za 100%) – znacznie się zmniejszyła. Jak widać w tabeli, najniższy udział procentowy AGB okazał się w poligonie czwartym (Serebrianski Rezerwat) i wynosił tylko 8,89% od biomasy 2019 roku. Czyli ponad 90% lasów zostało zniszczono na skutek rosyjskiej agresji. Ten poligon znalazł się na linii frontu pod intensywnymi ostrzałami od 2022 roku co widać na zdjęciu nr 1. W tym miejscu wojska rosyjskie użyły dużej ilości amunicji artyleryjskiej, próbując przełamać linię obrony Sił Zbrojnych Ukrainy. Na tym poligonie można prześledzić jak wielkość zniszczeń lasów koreluje z intensywnością ostrzałów i rozmieszczeniem linii frontu²³.

¹⁷ P. Trofymenko, T. Myslyva, D. Stepanenko, M. Mohylko, V. Zatserkovnyi, N. Trofimenko *Using Sentinel 2A spectral-zone images for qualitative assessment of soils in the Northern Forest-Steppe of Ukraine*. „International Science Journal of Engineering & Agriculture” 2023, Vol. 2, nr 3, pp. 51-66. doi: 10.46299/j.isjea.20230203.06.

¹⁸ L. Yashchenko, O. Androshchuk, L. Vasylenko, Y. Chornoivan. *Environmental risks of heavy metal pollution in war-affected soils in Ukraine*. „European Journal of Environmental Sciences”, 2025 Vol. 15, nr 1, pp. 18–27 <https://doi.org/10.14712/23361964.2025.3>

¹⁹ Strona internetowa *Аналитичний бюлетень Екодозор*, <https://ecodozor.org/report/report.php?month=2025=07-&lang-ua> „Липень 2025 року” (dostęp: 18.08.2025).

²⁰ F. Mendez, I. Valánszki, *Environmental Armed Conflict Assessment Using Satellite Imagery*. 2021. „Journal of Environmental Geography” 13, 1-14. <https://doi.org/10.2478/jengeo-2020-0007>.

²¹ L. Shumilo, S. Skakun, M. L. Gore, A. Shelestov, N. Kussul, G. Hurt, D. Karabchuk, V. Yarotskiy 2023. *Conservation policies and management in the Ukrainian Emerald Network have maintained reforestation rate despite the war*. „Communications Earth and Environment”, 443. <https://doi.org/10.1038/s43247-023-01099-4>.

²² О. Агапова, В. Лещенко *Дослідження пожеж у лісах України внаслідок воєнних дій за даними дистанційного зондування Землі „Проблеми безперервної географічної освіти і картографії”* 2024, Вип. 40. С. 6–17. <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2024-40-01>

²³ Strona internetowa *Радіо Свобода*, <https://www.radiosvoboda.org/a/serebrianske-lisnytstvo-kreminna-front/32725415.html> “Вирубує сосни вогнем: як Росія намагається прорватись через Серебрянське лісництво” (dostęp: 18.08.2025).

Tabela

Udział procentowy AGB i Area w analizowanych poligonach w roku 2024 w porównaniu do roku 2019 (wartości AGB i Area w roku 2019 przyjęto za 100%)

Nr	Poligon	AGB %	Area %
1	Czornobylski	61,69	68,33
2	Izjumski	48,21	57,14
3	Swiatohirski	64,22	67,61
4	Serebrianski	8,89	12,98
5	Bobriwski	33,31	37,62
6	Oleszkiwski	68,79	69,38

Źródło: opracowanie własne

Zdjęcie 1.

Fragment zniszczeń na poligonie czwartym (Serebrianskim)

Źródło: <https://www.radiosvoboda.org/a/serebrianske-lisnytstvo-kreminna-front/32725415.html>

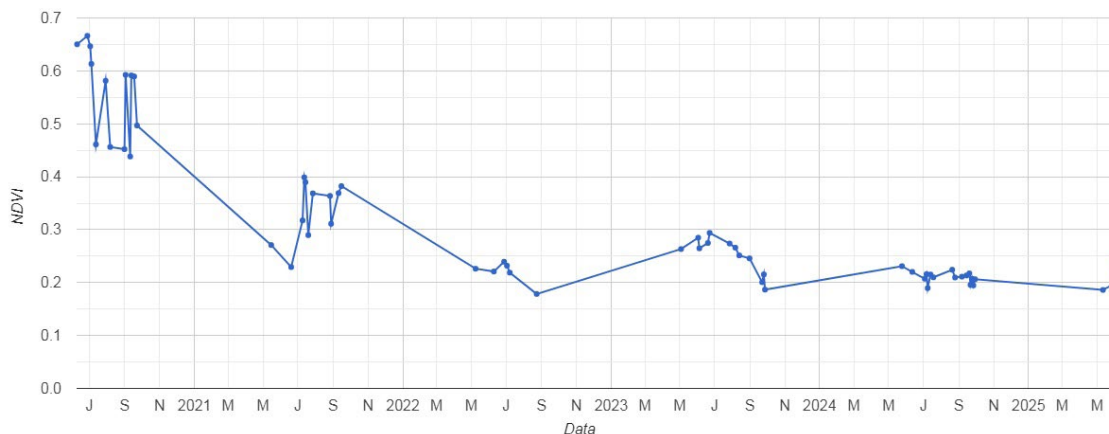
Kolejny (piąty) poligon Bobriwski (obwód ługański) jest dosyć specyficzny, gdyż znalazł się pod intensywnym strzałem okupantów, który spowodował obszerne pożary, jeszcze przed 2022 rokiem²⁴. Pod koniec 2020 roku (najwięcej we wrześniu i w październiku) i w 2021 roku ostrzały ze strony separatystów wspieranych przez Rosję²⁵ wywołały intensywne pożary. Na skutek tych pożarów i wypaleń lasów nastąpił spadek średnich wartości NDVI (od 0,66 w 2020 do 0,23 już w 2021 roku) pokazanych na rys. 2. Inne badane poligony, które są okupowane od marca 2022 roku, w tym samym okresie pokazują zmniejszenie NDVI od 2022 roku (jako przykład rys. 3 z poligonu drugiego – Izjumskiego).

²⁴ Strona internetowa Радіо Свобода, https://www.radiosvoboda.org/a/news-pozhezha-luhanshchyna-dsns/30869703.html?utm_source=chatgpt.com „Пожежі на Луганщині: вогонь загрожує 32 населеним пунктам – ДСНС” (dostęp: 18.08.2025).

²⁵ Strona internetowa Deutsche Welle, https://www.dw.com/uk/na-luhanshchyni-hasiat-lisovi-pozhezhi/a-55111079?utm_source=chatgpt.com „На Луганщині гасять лісові пожежі” (dostęp: 18.08.2025).

Rys. 2.

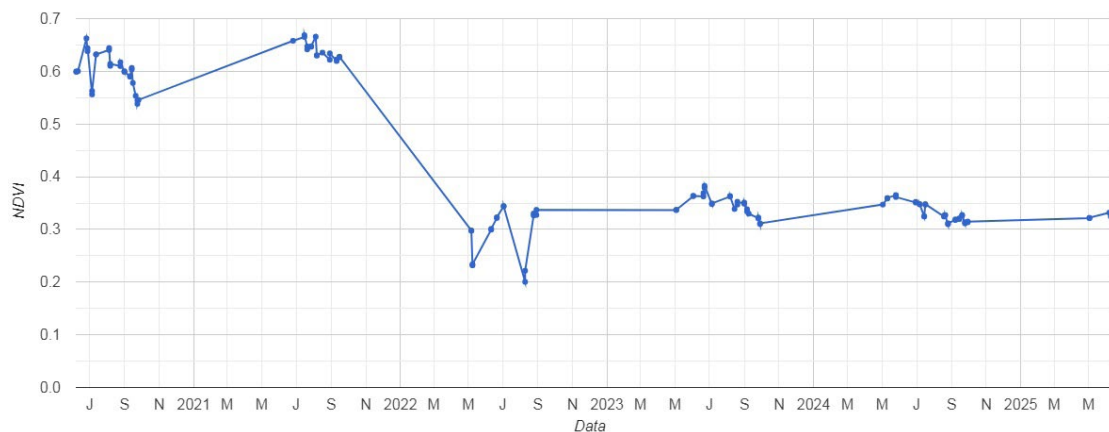
Dynamika NDVI w na poligonie piątym (Bobriwski) od czerwca 2020 do czerwca 2025 roku

Źródło: opracowanie własne

Rys. 3.

Dynamika NDVI na poligonie drugim (Izjumskim) od czerwca 2020 do czerwca 2025 roku

Źródło: opracowanie własne

Na tym poligonie w Izjumskim gospodarstwie leśnym (powierzchnia gospodarstwa 53000 ha) pożary zniszczyły 70% terytorium^{26, 27}. Na zdjęciu nr 2²⁸ widoczny jest fragment lasu zniszczonego na tym poligonie. Na zdjęciu widać spalone drzewa, a między nimi groby ludzi zamordowanych przez Rosjan (zdjęcie 2).

²⁶ Strona internetowa Суспільне Харків, <https://susplne.media/309398-izumskij-lis-moze-buti-poskodzenij-na-70-upravlinnia-lisovogo-gospodarstva/> „Ізюмський ліс може бути пошкоджений на 70% – управління лісового господарства” (dostęp: 18.08.2025).

²⁷ О. Крайнюк, Ю. Буц, В. Барбашин, О. Нікітченко, В. Сухов 2024. Деградація екосистем у Харківській області під час війни: супутниковий аналіз, „Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія Геологія. Географія. Екологія”, 61. 329-343. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2024-61-26>

²⁸ Strona internetowa Суспільне Харків, <https://susplne.media/kharkiv/282685-kativni-ta-bezimenni-mogili-so-znajsli-v-izumi-pisla-zvillnenna-mista-vid-okupantiv/> „Масові поховання у лісі в Ізюмі в період російської окупації міста” (dostęp: 18.08.2025).

Zdjęcie 2.

Fragment wypalonego lasu w drugim (Izjumskim) poligonie i groby ludzi zamordowanych przez Rosjan

Źródło: Фото: Суспільне Харків <https://suspilne.media/kharkiv/282685-kativni-ta-bezimenni-mogili-so-znajsliv-izumi-pisla-zvilnenna-mista-vid-okupantiv/>

Zniszczenia lasów odnotowano również w innych badanych poligonach. Podczas okupacji Strefy Wykluczenia w Czarnobylu, od 24 lutego do 1 kwietnia 2022 roku pożary zniszczyły 14 074 hektarów. Nawet po wyzwoleniu strefy od rosyjskich okupantów, pożary wybuchały w wyniku detonacji amunicji i min. Ponadto skażenie terenów materiałami wybuchowymi utrudniało strażakom gaszenie pożarów i przyczyniało się do rozprzestrzeniania się pożarów, a wraz z nimi radioaktywnych elementów na dalszy obszar²⁹.

W innych badanych poligonach, takich jak poligon trzeci (Swiati Hory) i szósty (Oleszkiwski Pisky) lasy także okazały się być znacząco zniszczone. Lasy w Parku Narodowym Swiati Hory zostały zniszczone przez pożary, ostrzał i ciężki sprzęt³⁰. Najbardziej ucierpiały ekosystemy lasów sosnowych na kredowych skałach geologicznych. Lasy te są unikatowe. Jak wyjaśnił kierownik katedry botaniki Chersońskiego Uniwersytetu Państwowego, profesor Iwan Moisienko, lasy te są chronione Konwencją Berneńską. Są to bardzo rzadkie ekosystemy o unikalnej florze. W Europie nie ma już takich ekosystemów, a sosna kredowa jest wpisana do Międzynarodowej Czerwonej Księgi Gatunków Zagrożonych. Stąd też Park Narodowy Oleszkiwski Pisky, według Global Forest Watch, stracił połowę swojej ochronnej bariery leśnej o szerokości około 3,5 kilometra (bariera miała na celu utrzymanie piasku na miejscu i zapobieganie burzom piaskowym) w ciągu zaledwie kilku miesięcy okupacji³¹.

Na wszystkich analizowanych poligonach widoczne jest nie tylko zmniejszenie powierzchni lasów, ich nadziemnej biomasy, ale także spadek wartości wskaźnika NDVI. Ten ostatni wskaźnik bardzo

²⁹ Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2022 році. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/RD-2022.zip> (dostęp: 18.08.2025).

³⁰ Strona internetowa NGL media https://ngl.media/2024/04/08/zrubati-vse/?fbclid=IwAR2erzlp7ofMeBCq8FD5-kzPEUQFvY-HS6cTk5zX_YBju08q5YZMBQlv7mX0_aem_AWpAGgEDI-t66suGtPJ_1bRTk19mnHgBj4hv61oxmV0w8vdXufhOk239Rpo-2Zv8_TTK0tVBFi5cxAzXmpqnYLayo_„Зрубати все” (dostęp: 18.08.2025).

³¹ Ibibem, s. 5

dobrze koreluje z roślinnością. Widoczny jego spadek na wszystkich poligonach od wartości powyżej 0,6 (odpowiada zwartym lasom) w czasach przed 2022 rokiem do 0,2-0,3 (dominacja przechodzi do łąk, pastwisk i pól) w 2025 roku.

Warto zaznaczyć że zniszczone w wyniku wojny lasy potrzebują odbudowy. Kwestia ich odbudowy jest procesem długotrwałym. Uszkodzenie struktur leśnych, takich jak warstwa roślinności, gleby czy nasion, może opóźnić proces regeneracji lasów. W niektórych przypadkach, zwłaszcza w wyniku intensywnego wykorzystania lasów do celów wojennych, regeneracja może być niemożliwa lub bardzo trudna. Ponadto zmieniające się warunki klimatyczne oraz zanieczyszczenia mogą utrudniać naturalne procesy odbudowy ekosystemów leśnych.

Przykładem zniszczenia takich lasów są poligony w zlewni rzeki Doniec Siverskij. Przez lata istnienia tych lasów, na przykład w analizowanych poligonach (drugim, trzecim, czwartym i piątym), ukształtowały się ekosystemy zbliżone do naturalnych, a potrzeba ich ochrony została uznana na szczelbu Rady Europy. W szczególności są to lasy sarmackie na lewym brzegu rzeki Doniec Siverskij w obwodach charkowskim, donieckim i ługańskim. Jednak w ciągu ostatniego stulecia klimat uległ znacznym zmianom i we współczesnych warunkach odtworzenie zniszczonych lasów jest tu praktycznie niemożliwe. Ich wypalenie w czasie okupacji rosyjskiej oznacza w rzeczywistości nieodwracalne zniszczenia. W miejscu wypalonych lasów mogą utrzymywać się przez długi czas wydmy (lokalna nazwa – kuczugury), podobne do tych, które mamy na piaskach w poligonie 6 w Parku Narodowym Oleszkiwski Pisky.

Odbudowa tych wszystkich zniszczonych przez okupantów zasobów naturalnych będzie wymagała znacznych wysiłków, a także międzynarodowego wsparcia w celu przywrócenia równowagi ekologicznej w regionach dotkniętych wojną. W celu prognozowania przyszłych zmian lasów oraz ich odnowienia w różnych scenariuszach możliwych zmian klimatycznych i gospodarczych potrzebne są programy i modele komputerowe. Modele pozwalające na przeprowadzenia odpowiednich prognoz i wybrania optymalnych scenariuszy, bezpiecznych i korzystnych dla państwa ukraińskiego i ludności ukraińskiej, która to ludność bezpośrednio odczuwa ciężar rosyjskiej agresji zbrojnej. Jednym z przykładów takiego modelu jest Urban Forest Biomass (UFB) model, który został zweryfikowany i zastosowany w obwodzie ługańskim, a wyniki jego zastosowania zostały przedstawione w poprzedniej publikacji³². Kierunek powojennej odbudowy lasów Ukrainy będzie zależał od tego, czy priorytetem będzie przejście na leśnictwo zbliżone do naturalnego (nieciągła wycinka z przewagą naturalnej regeneracji), czy może preferowana będzie zwiększona wycinka lasów dojrzałych i maksymalne wykorzystanie upraw leśnych do ponownego zalesiania.

³² I. Kozak, V. Myroniuk, S. Zibtsev, M. Mylenka, P. Kociuba, K. Gniewek 2025. *Reforestation of Scots pine stands in the Luhansk region after Russia's invasion of Ukraine: predictive modeling* „Folia Forestalia Polonica, Series A – Forestry”, Vol. 67 (2), 51–60.

ZNISZCZENIE EKOSYSTEMÓW LEŚNYCH TO STRATY USŁUG EKOSYSTEMOWYCH

W raporcie Millennium Ecosystem Assessment (MEA)³³ wskazano cztery grupy usług ekosystemowych: zaopatrzeniowe, regulacyjne, kulturowe i wspierające³⁴. Niestety akty normatywne^{35, 36} Ukrainy dotyczące oceny szkód wyrządzonych przez rosyjską okupację oceniają tylko usługi zaopatrzeniowe, choć nie wszystkie. Jednakże, zgodnie z Kodeksem leśnym Ukrainy, lasy Ukrainy stanowią jej bogactwo narodowe i ze względu na swoje przeznaczenie i położenie pełnią przede wszystkim funkcje wodochronne, ochronne, sanitarno-higieniczne, zdrowotne, rekreacyjne, estetyczne, wychowawcze i inne oraz są źródłem zaspokajania potrzeb społeczeństwa w zakresie zasobów leśnych³⁷. Funkcje wymienione w Kodeksie leśnym Ukrainy odpowiadają grupom usług ekosystemowych, niemniej w Kodeksie nie wymienia się samego terminu „usługi ekosystemowe”. Stąd też słuszną wydaje się propozycja³⁸ uzupełnienia Kodeksu leśnego Ukrainy zagadnieniami dotyczącymi usług ekosystemowych.

Warto zauważyć, że wraz z okupacją, zniszczeniem lub uszkodzeniem przez okupantów znacznych obszarów zasobów leśnych Ukrainy, lasy przestały świadczyć usługi ekosystemowe na rzecz narodu ukraińskiego (lub świadczą w mniejszym stopniu). Chodzi nie tylko o zaopatrzeniowe, ale także o regulacyjne, kulturowe i wspierające usługi. Przykładowo, z powodu zagrożenia, jakie niesie ze sobą zaminowanie lasów, obywatele Ukrainy zostali pozbawieni możliwości wypoczynku w lesie, korzystania z zasobów leśnych, zbierania grzybów, ziół leczniczych itp. Na zaminowanych terenach wędrówki szlakami leśnymi są niemożliwe, dlatego lasy praktycznie przestały świadczyć usługi zdrowotne, rekreacyjne, edukacyjne i poznawcze.

Zauważalne jest również pogorszenie się świadczenia regulacyjnych usług ekosystemów leśnych. Widać to w zmianie obiegu wody i powietrza, poziomu opadów, wydzielaniu tlenu, temperatury powietrza, klimatu globalnego i mikroklimatu, erozji gleby (erozja została spowodowana setkami tysięcy eksplozji, budową struktur obronnych i przemieszczaniem się sprzętu wojskowego). Zniszczenie lasów prowadzi do pogorszenia się warunków dla działalności rolniczej i zachowania bioróżnorodności, pogorszenia reżimu hydrologicznego rzek, osłabiając równowagę kwasowo-zasadową w atmosferze i absorpcję gazów cieplarnianych. Także zniszczenie lasów doprowadziło do osłabienia usług kulturowych, co przejawia się w osłabieniu wkładu ekosystemów w wzbogacanie kulturowych, duchowych i estetycznych aspektów dobrostanu człowieka

³³ Millennium Ecosystem Assessment 2005. Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. Island Press, Washington, DC. file:///C:/Users/pracownik/Desktop/Downloads/MASynthesis.pdf (dostęp: 17.08.2025)

³⁴ І. Соловій Оцінка послуг екосистем, забезпечуваних лісами України, та пропозиції щодо механізмів плати за послуги екосистем, https://d2ouvy59p0dg6k.cloudfront.net/downloads/evaluation_of_forest_ecosystem_services_and_proposals_on_pes_mechanisms.pdf (dostęp: 17.08.2025)

³⁵ Strona internetowa Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF/print> „Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації” (dostęp: 17.08.2025)

³⁶ Strona internetowa Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text> „Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації” (dostęp: 17.08.2025)

³⁷ Strona internetowa Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> „Лісовий кодекс України” (dostęp: 17.08.2025)

³⁸ Д. Ковтун Концепція екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України 2024, „Юридичний вісник”, 4 229

(emocji związanych z kontaktem z naturą, poczucia terenu, środowiska sprzyjającego kształtowaniu stylu życia, zwyczajów, tradycji itp.). Odwiedzanie lasów i parków to dobry sposób na zapobieganie i leczenie chorób. Przez wzgląd na zaminowania lasów utracono możliwość wypoczynku w lasach, wzbogacenia duchowego, inspiracji do twórczości, zdobywania wiedzy naukowej, kształtowania tożsamości grup społecznych i etnicznych. Zniszczenia roślinności leśnej i gleb w wyniku rosyjskiej agresji doprowadziło także do osłabienia usług wspomagających, które obejmują usługi zapewniające główne procesy ekosystemowe: glebotwórcze, kształcenie produktywności pierwotnej, zapewnienie podstawowych procesów biogeochemicznych (obieg składników odżywczych).

Usługi ekosystemowe w najogólniejszym sensie to wszelkie użyteczne zasoby i korzyści, jakie człowiek może otrzymać ze środowiska. Znaczna część ludności Ukrainy, zwłaszcza w obszarach wiejskich, jest uzależniona od zasobów leśnych: drewna, pożywienia, ziół czy innych zasobów. Zniszczenie lasów może więc prowadzić do ubóstwa, utraty pracy i obniżenia jakości życia lokalnych społeczności, które żyją w zgodzie z naturą i korzystają z zasobów lasów w sposób zrównoważony. Zakłócenie usług ekosystemowych spowodowane rosyjską inwazją dotknęło szczególnie mieszkańców strefy stepowej Ukrainy, która została najbardziej dotknięta działaniami zbrojnymi. Zniszczenie pasów leśnych (śródpolnych) prowadzi do erozji wietrznej na dużą skalę i dewastacji całych regionów. Utrata zdrowych lasów na południu i wschodzie Ukrainy, choć sztucznie stworzonych (jak analizowane bory na lewym brzegu rzeki Doniec Siwerskiej w obwodach harkiwskim, donieckim i ługańskim), doprowadzi do suchszych i bardziej wietrznych warunków, a także znacząco wyższych temperatur latem i niższych zimą. W obecnym klimacie jest wysoce nieprawdopodobne, aby utracone lasy zostały odtworzone. Już dzisiaj utrata usług ekosystemów leśnych jest odczuwalna w pogorszeniu poziomu życia, wzroście kosztów leczenia oraz wzroście cen żywności.

Usługi ekosystemowe, których naród ukraiński został pozbawiony w wyniku agresji zbrojnej Federacji Rosyjskiej, muszą zostać zrekompensowane przez państwo-agresora. Jednak jakiegokolwiek szacunki nie obejmują ich pełnego zakresu³⁹. Ponadto analizowana powyżej metoda nie uwzględnia koncepcji usług ekosystemowych, ponieważ obecne przepisy z zakresu prawa środowiskowego Ukrainy nie zawierają takiego pojęcia. Jednakże dla efektywnej gospodarki leśnej Państwowa Strategia Gospodarki Leśnej Ukrainy do 2035 roku zakłada wprowadzenie monetyzacji usług ekosystemowych leśnictwa⁴⁰.

Powyższe usługi stają się bardzo ważne, zwłaszcza w obecnej sytuacji Ukrainy. Znaczną część tych usług można wycenić w kategoriach pieniężnych. Jest to trudne, ale możliwe i niezwykle istotne, ponieważ usługi ekosystemowe powinny stać się obowiązkową częścią kwoty reparacji, jaką państwo agresor musi wypłacić Ukrainie.

³⁹ Д. С. Ковтун Шкода, заподіяна лісовому фонду України збройною агресією РФ: еколого-правовий аспект 2023, "Часопис Київського університету права", nr 3.

⁴⁰ Strona internetowa Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text> „Державна стратегія управління лісами України до 2035 року” (dostęp: 17.08.2025).

Stosując metodę profesora Roberta Costanza ze współautorami ze Stanów Zjednoczonych⁴¹ w ramach niniejszych badań udało się oszacować straty w zakresie usług ekosystemowych na skutek zniszczenia ekosystemów leśnych, które powinny te usługi świadczyć. W swojej metodologii profesor Robert Costanza ze współautorami oszacowali (w dolarach) koszt usług ekosystemowych obliczony na 1 rok dla 1 hektara. W 2020 roku leśne usługi ekosystemowe oceniono na 5 383 dolarów/hektar/rok⁴². W ramach niniejszych badań zastosowałem tę wycenę dla zniszczonych 3 mln ha lasów Ukrainy i wyliczyłem straty usług ekosystemowych na 16 mld 149 mln dolarów. Należy jednak podkreślić, że kwota ta obejmuje straty tylko za jeden rok. Natomiast zniszczenie przykładowo 100-letniego drzewostanu oznacza 100-letnie oczekiwanie na jego dojrzewanie (odnowienie do 100-letniego wieku). To może oznaczać, że straty w uzyskaniu usług ekosystemowych, podobnych do tych utraconych w wyniku zniszczeń, mogą być nawet do 100 razy wyższe.

Rząd Ukrainy musi dołożyć wszelkich starań, aby szkody wyrządzone ekosystemom leśnym Ukrainy w związku z agresją zbrojną Federacji Rosyjskiej zostały uwzględnione w reparacjach. W celu realizacji tego kluczowego zadania konieczne jest skuteczne i systematyczne prowadzenie prac nad identyfikacją zbrodni środowiskowych, które prowadzą do zniszczenia lasów. Kluczową kwestią w przygotowaniu przyszłych pozwów przed sądami międzynarodowymi jest prawidłowe rejestrowanie, dokumentowanie i weryfikacja wszystkich okoliczności szkód środowiskowych, ustalenie ich związku przyczynowego z działaniami zbrojnymi armii rosyjskiej na terytorium Ukrainy, a także ich profesjonalna ocena z wykorzystaniem metod uznawanych w postępowaniach przed organami międzynarodowymi. Obecnie niezbędnym jest opracowanie i przyjęcie przez Najwyższą Radę Ukrainy ustawy „O usługach ekosystemowych” oraz aktów wykonawczych mających na celu wdrożenie jej założeń⁴³.

ZNISZCZENIE EKOSYSTEMÓW LEŚNYCH NA TERENACH OKUPOWANYCH STANOWIĄ NARUSZENIE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

Zaprezentowane w poprzednich rozdziałach zniszczenia ekosystemów leśnych to poważne naruszenia prawa, których dopuściły się wojska rosyjskie w czasie agresji zbrojnej oraz okupacji części terytorium Ukrainy. Naruszyły one Konwencję haską z 1907 r., zgodnie z którą siły okupacyjne są zobowiązane do poszanowania dóbr publicznych na terytoriach okupowanych, a państwo okupujące może zarządzać dobrami publicznymi, ale nie może ich niszczyć lub eksploatować w sposób sprzeczny z interesem lokalnej ludności. W rzeczywistości rosyjscy okupanci świadomie i z premedytacją niszczą nie tylko lasy gospodarcze, ale również lasy znajdujące się pod ochroną – lasy w parkach narodowych (Park Narodowy Oleszkiwzski Pisky, Park Narodowy Swiati Hory), rezerwach (Czornobylski Radiologiczny i Ekologiczny Rezerwat Biosfery, Serebrianski Rezerwat) i innych obszarach chronionych.

Wojska rosyjskie naruszyły także postanowienia Konwencji genewskiej z 1949 r., która zabrania niszczenia własności prywatnej i publicznej na terytoriach okupowanych, chyba że jest to

⁴¹ Costanza, op. cit., s. 257.

⁴² R. de Groot, L. Brander, S. Solomonides. *Update of global ecosystem service valuation database (ESVD)*. FSD report No 2020-06 2020, Wageningen, The Netherlands.

⁴³ Д. С. Ковтун, op. cit., s. 118.

absolutnie konieczne do celów wojskowych. Jak widzimy niszczenie lasów w Ukrainie nie ma jednak uzasadnienia militarnego, a jego skutki są dalekosiężne i nieodwracalne.

W Protokole dodatkowym I do Konwencji Genewskich z 1977 r. zaznacza się, że „zakazane jest stosowanie metod lub środków walki, które mają na celu spowodowanie lub mogą spowodować rozległe, długotrwałe i poważne szkody w środowisku naturalnym”⁴⁴. Działania takie stanowią również naruszenie Karty Narodów Zjednoczonych oraz części trzeciej artykułu 38 Konwencji Genewskiej, która zakazuje stosowania metod lub środków prowadzenia wojny mających na celu lub mogących spowodować rozległe, długotrwałe i poważne szkody w środowisku naturalnym. Warto zauważyć, że wojska państwa agresora dążą do wyrządzenia jak największych szkód Ukrainie, w tym szkód w jej środowisku naturalnym. Wojska rosyjskie celowo pogarszają stan środowiska naturalnego i niszczą ukraińską przyrodę. Czyny te wypełniają znamiona zbrodni wojennych oraz zbrodni „ekobójstwa”. Takie jest również stanowisko ukraińskiej Rzeczniczki Praw Obywatelskich Ludmiły Denisowej w tej sprawie. W odniesieniu do pożarów należy wskazać bardzo ważny szczegół: być może część pożarów powstała w wyniku celowego podpalenia, a przynajmniej rosyjskie wojsko zabrania mieszkańcom gaszenia pożarów w lasach i innych ekosystemach. Rosjanie robią to, ponieważ chcą wyrządzić Ukrainie jak największe szkody i zmusić miejscową ludność do opuszczenia okupowanego terytorium. We wszystkich przypadkach mówimy o działaniach świadomych i celowych – celowym niszczeniu przyrody i zanieczyszczeniu środowiska, co można zakwalifikować jako zbrodnię ekobójstwa⁴⁵.

Zniszczenia lasów w Ukrainie są bardzo rozległe [od strefy leśnej na północy (poligon 1), poprzez strefę laso-stepu (poligony 2, 3, 4, 5) do strefy stepu (poligon 6)]. Zniszczenia rozciągają się na tysiące kilometrów i stanem na 2023 rok rosyjscy okupanci zniszczyli 3 mln ha lasów. Długotrwałość działań okupantów potwierdza, że zniszczenia trwają od 2014 roku i znacznie nasiliły się od 2022 roku.

Artykuł 8 ust. 2 lit. b pkt iv Statutu Rzymskiego Międzynarodowego Trybunału Karnego kwalifikuje zbrodnie w środowisku naturalnym jako zbrodnię wojenną w postaci „intencjonalnego przeprowadzenia ataku ze świadomością, że spowoduje on rozległe, długotrwałe i poważne szkody dla środowiska naturalnego, które będą wyraźnie nieproporcjonalne do przewidywanej konkretnej i bezpośredniej przewagi militarnej”⁴⁶. Prawie na każdym z badanych poligonów, zwłaszcza rabunkowa wycinka lasów oraz ich świadome i celowe podpalanie przez rosyjskie siły okupacyjne, mogą zostać uznane za naruszenie tego przepisu.

Warto wspomnieć o tym, że okupanci naruszają także Konwencję o różnorodności biologicznej. Tym bardziej, że Federacja Rosyjska jest stroną Konwencji o różnorodności biologicznej. Działania prowadzące do masowego niszczenia siedlisk leśnych naruszają podstawowe zobowiązania

⁴⁴ Strona internetowa International Humanitarian Law Databases, <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-55> „Article 55 - Protection of the natural environment” (dostęp: 17.08.2025)

⁴⁵ I. Kozak *Crime of ecocide in Ukraine – environmental consequences of Russian military aggression* 2023. „Studia Prawnicze KUL” 4 (96), 101-116. <https://doi.org/10.31743/sp.16745>.

⁴⁶ Strona internetowa International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> „Rome Statute of the International Criminal Court” (dostęp: 17.08.2025)

wynikające z tej umowy, które nakazują ochronę ekosystemów i przeciwdziałanie ich degradacji. Art. 8 i 14 przewiduje ochronę ekosystemów, zapobieganie szkodom transgranicznym, włącznie z odnowieniem i kompensowaniem szkód⁴⁷.

Okupanci naruszają także Konwencje z Ramsar (1971) – ochrona obszarów wodno-błotnych. Konwencja zobowiązuje państwa do unikania degradacji terenów Ramsar. Rosjanie zniszczyły kilkanaście takich obszarów, które były i niektóre są jeszcze okupowane na terytorium Ukrainy⁴⁸.

Rosyjska okupacja narusza również zwyczajowe prawo międzynarodowe. Mianowicie zasady ochrony środowiska w czasie konfliktów zbrojnych (ICRC Customary IHL), w tym Regułę 45, która brzmi, że środowisko naturalne musi być chronione przed rozległymi, długotrwałymi i poważnymi szkodami, a także Reguły 43–44, które zakazują ataków nieproporcjonalnych i nieostrożnych⁴⁹. Z każdym dniem wojska rosyjskie nasilają ataki raketowe i używają innych środków wojskowych, aby zwiększyć zasięg wyrządzanych szkód. Okupanci nie przejmują się nieostrożnym, a często celowym ostrzałem obiektów cywilnych (szkół, przedszkoli, szpitali, obiektów sakralnych, kulturowych).

Działania wojsk rosyjskich wyczerpują także znamiona zbrodni „ekobójstwa” zawartej w art. 441 Kodeksu karnego Ukrainy. W artykule zawarto następującą definicję „masowe niszczenie flory lub fauny, zatrucie atmosfery lub zasobów wodnych, a także inne działania mogące spowodować katastrofę ekologiczną”⁵⁰. Należy wspomnieć również o Kodeksie Leśnym Ukrainy, który zakazuje nielegalnej wycinki drzew i niszczenia ekosystemów leśnych i zobowiązuje władze do ochrony lasów jako narodowego dobra oraz Ustawie „O ochronie środowiska naturalnego” (1991)⁵¹ i Ustawie „O strefach ochrony przyrody”⁵². Ostatnia ustawa reguluje zasady ochrony rezerwatów, parków narodowych i innych obszarów chronionych, które zostały bardzo zniszczone na skutek rosyjskiej agresji. Czyny wojsk rosyjskich wyczerpują przesłanki zawarte w powyższych ustawach, w których zakazuje się tego rodzaju działań.

PODSUMOWANIE

Analiza przeprowadzona w ramach niniejszego artykułu oraz otrzymane dane podkreślają dużą skalę katastrofy ekologicznej spowodowanej rosyjską agresją i konieczność międzynarodowego wsparcia w celu przywrócenia zasobów naturalnych Ukrainy. Ukraina znajduje się obecnie w trudnej sytuacji, a rosyjska agresja zbrojna ma negatywne konsekwencje dla Ukrainy. Na terenie poligonu 1 w Czornobylskim Radiologicznym i Ekologicznym Rezerwacie Biosfery

⁴⁷ Strona internetowa The CBD Secretariat, <https://www.cbd.int/convention/text/>, „The Convention on Biological Diversity” (dostęp: 17.08.2025)

⁴⁸ Strona internetowa Ramsar, <https://www.ramsar.org/>, „The Convention on Wetlands” (dostęp: 17.08.2025)

⁴⁹ Strona internetowa International Humanitarian Law. Databases, <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1>, „Chapter 14. The Natural Environment” (dostęp: 18.08.2025)

⁵⁰ Strona internetowa Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>, „Кримінальний кодекс України” (dostęp: 17.08.2025)

⁵¹ Strona internetowa Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>, „Закон України Про охорону навколишнього природного середовища” (dostęp: 17.08.2025)

⁵² Strona internetowa Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>, „Закон України Про природно-заповідний фонд України” (dostęp: 17.08.2025)

odnotowano zniszczenia lasów w pierwszych dniach inwazji wojsk rosyjskich, którym udało się zdobyć elektrownię jądrową, zagrażając reaktorom i bezpieczeństwu ekologicznemu nie tylko Ukrainy, ale także bezpieczeństwu ekologicznemu regionu. Dopóki Rosja prowadzi działania o charakterze zbrojnym atakując terytorium Ukrainy, zarówno Ukraina, jak i państwa sąsiadujące znajdują się w obszarze potencjalnego zagrożenia ekologicznego, ponieważ państwo-agresor atakuje wszystkie rodzaje obiektów, w tym obiekty atomowe. Zniszczenia lasów, zmniejszenia wskaźnika NDVI, zmniejszenie AGB odnotowano zarówno w lasach gospodarczych (Izjumski drugi i Bobriwski piąty poligony), jak i w Parku Narodowym Swiati Hory (poligon 3), Oleszkiwski Pisko (poligon 6) Serebrianskim Reservacie Przyrody (poligon 4). Przy czym największe zniszczenia lasów i największy spadek średniej wartości NDVI i AGB odnotowano w Serebrianskim Rezerwacie (poligon 4), który znajduje się na linii ognia i w Bobriwskim poligonie (5), który znalazł się pod ostrzałami ze strony Rosjan jeszcze przed 2022 rokiem.

Zniszczenia lasów będą miały długofalowe skutki nie tylko dla Ukrainy, ale i dla krajów sąsiadujących z Ukrainą, a w dalszej kolejności dla Europy jak kontynentu. Dotyczy to zmiany klimatu, zanieczyszczenia atmosfery, pogłębiających się procesów pustynnienia i wreszcie globalnej utraty różnorodności biologicznej. Skala zniszczeń ekosystemów leśnych w Ukrainie na skutek rosyjskiej agresji jest ogromna, co ma wręcz tragiczny wpływ na bioróżnorodność oraz wywiera negatywne skutki nie tylko na ekosystemy leśne, ale także na ludność zamieszkującą te tereny. Działania w ramach rosyjskiej agresji zbrojnej wpływają również na wykonywanie przez lasy usług ekosystemowych, znacząco pogarszając ten stan. Odbudowa lasów będzie wymagała znacznych wysiłków, a także międzynarodowego wsparcia w celu przywrócenia równowagi i bezpieczeństwa ekologicznego.

Mimo nadal trwającej rosyjskiej agresji zbrojnej, przedstawione w ramach niniejszej analizy problemy wymagają natychmiastowego rozwiązania. W szczególności konieczne jest udokumentowanie i oszacowanie szkód wyrządzonych ekosystemowi leśnemu Ukrainy, a także stworzenie skutecznego mechanizmu w zakresie odszkodowania, który powinien uwzględniać „usług ekosystemowe”, co pozwoli na znaczne zwiększenie kwoty możliwych reparacji, jakie państwo-agresor musi wypłacić Ukrainie.

Zastosowane dane Sentinel-2 i GEDI, wykorzystywane za pośrednictwem platformy GEE, wykazały skuteczność w analizie zniszczonych lasów, w szczególności na obszarach niedostępnych z powodu działań wojennych lub okupacji. Wyniki zniszczeń lasów przedstawione w artykule mogą stanowić podstawę do identyfikacji obszarów wymagających bardziej szczegółowych badań, mających na celu określenie skali strat w ekosystemach leśnych.

BIBLIOGRAFIA REFERENCES LIST

PIŚMIENNICTWO

Ahapowa O., Łeszczenko W. *Dosлідження пожеж у лісах України внаслідок воєнних дій за даними дистанційного зондування Землі* „Проблеми безперервної географічної освіти і картографії 2024, nr 40.

- Buksha I. F., Pyvovar T. S., Bondaruk M. A., Pasternak V. P., Krakovska S. V. 2023. *Vulnerability assessment of Ukrainian forests as the basis of nature-based solutions for mitigation and adaptation to climate change* „*Найкові праці Лісівничої академії наук України*” 2023, nr 25.
- Bun R., Marland G., Oda T., See L., Puliafito E., Nahorski Z., Jonas M., Kovalyshyn V., Ialongo I. Yashchun O., Romanchuk Z. *Tracking unaccounted greenhouse gas emissions due to the war in Ukraine since 2022* „*Science of the Total Environment*” 2023, 914.
- Costanza, R., d’Arge, R., de Groot, R., Farber, S., Grasso, M., Hannon, B., Naeem, S., Limburg, K., Paruelo, J., O’Neill, R.V., Raskin, R., Sutton, P., van den Belt, M., 1997. *The value of the world’s ecosystem services and natural capital* „*Nature*” 387, 253–260.
- de Groot R. , Brander L., Solomonides S.. *Update of global ecosystem service valuation database (ESVD)*. FSD report No 2020-06 2020, Wageningen, The Netherlands.
- Dubayah R. O., Armston J., Healey S. P., Yang Z., Patterson P. L., Saarela S., Stahl G., Duncanson L., Kellner J. R., Bruening, J., Pascual A. *GEDI L4B Gridded Aboveground Biomass Density, Version 2.1 (Version 2.1)*. ORNL Distributed Active Archive Center. 2023. <https://doi.org/10.3334/ORNLDAAC/2299>.
- Irland L.C., Iavorivska L., Zibtsev S., Myroniuk V., Roth B., Bilous A. *Russian Invasion: Rapid Assessment of Impact on Ukraine’s Forests* „*Proceedings of the Forestry Academy of Sciences of Ukraine*” 2023.
- Kowtun D. S. *Szkody wyrządzone funduszowi leśnemu Ukrainy przez zbrojną agresję Federacji Rosyjskiej: aspekt ekologiczny i prawny* „*Czasopismo Uniwersytetu Prawa w Kijowie*” 2023, nr 3.
- Kowtun D. *Koncepcija ekosystemnych postuh ta formuвання prawowych zasad monetyzacji postuh, szczo nadajut’sia lisowymy ekosystemamy, w umowach zbrojnoji ahresiji Rosijskoji federaciji proty Ukrainy*, „*Jurydycznyj wisnyk*” 2024, nr 4.
- Kozak I. *Crime of ecocide in Ukraine – environmental consequences of Russian military aggression* „*Studia Prawnicze KUL*” 2023, nr 4.
- Kozak I., Myroniuk V., Zibtsev S., Mylenka M., Kociuba P., Gniewek K. *Reforestation of Scots pine stands in the Luhansk region after Russia’s invasion of Ukraine: predictive modeling* „*Folia Forestalia Polonica, Series A – Forestry*” 2025, Vol. 67 (2).
- Krajniuk O., Buc Ju. , Barbaszyn W., Nikitczenko O., Suchow W. *Dehradacija ekosystem u Charkiwskij oblasti pid czas wojny: suputnykowyj analiz* „*Wisnyk Charkiwskoho nacionalnoho uniwersytetu imeni W.N. Karazina, serija Heofohija. Heohrafija. Ekofohija*” 2024, 61. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2024-61-26>
- Krzyżowski P. *Consequences of the war in Ukraine in food, economic and energy dimensions* „*Rocznik Nauk Społecznych*” 2022 nr 4.
- Matsala M., Odruzenko A., Hinchuk T., Myroniuk V., Drobyshev I., Sydorenko S., Zibtsev S., Milakovsky B., Schepaschenko D., Kraxner F., Bilous A. *War drives forest fire risks and highlights the need for more ecologically-sound forest management in post-war Ukraine 2024*, „*Sci Rep*”, nr 14.
- Mendez F., Valánszki I. *Environmental Armed Conflict Assessment Using Satellite Imagery* „*Journal of Environmental Geography*” 2021, nr 13.
- Millennium Ecosystem Assessment *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Island Press, Washington, DC. <file:///C:/Users/pracownik/Desktop/Downloads/MASynthesis.pdf> 2005.(dostęp: 17.08.2025)
- Myroniuk V., Weinreich A., von Dosky V., Melnychenko V., Shamrai A., Matsala M., Gregory M.J., Bell D.M., Davis R. *Nationwide remote sensing framework for forest resource assessment in war-affected Ukraine*. „*Forest Ecology and Management*” 2024, Volume 569.
- Myroniuk V., Zibtsev S., Bogomolov V., Goldammer J. G., Soshenskyi O., Levchenko V., Matsala M. *Combining Landsat time series and GEDI data for improved characterization of fuel types and canopy metrics in wildfire simulation* „*Journal of Environmental Management*” 2023, nr 345.

Регионални доповіді про стан наводоїснїоїо прїродноїо сєредовїснїа в Українї у 2022рїої. Міністерство за-
чїсту докїлла та прїродних Рєсурсїв Українї <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/RD-2022.zip>

Shumilo L., Skakun S., Gore M. L., Shelestov A., Kussul N., Hurt G., Karabchuk D., Yarotskiy V. *Conservation poli-
cies and management in the Ukrainian Emerald Network have maintained reforestation rate despite the war.*
„Communications Earth and Environment” 2023, nr 443. <https://doi.org/10.1038/s43247-023-01099-4>.

Соїовїї І. *Очїнка постїлї екосїстєм, забєзпєчуванїх Лісамї Українї, та пропозїцїї шчєдої механїзмїв
пїлатї за постїлїї екосїстєм* [https://d2ouvy59p0dg6k.cloudfront.net/downloads/evaluation_of_forest_eco-
system_services_and_proposals_on_pes_mechanisms.pdf](https://d2ouvy59p0dg6k.cloudfront.net/downloads/evaluation_of_forest_eco-system_services_and_proposals_on_pes_mechanisms.pdf) ,(достєп: 17.08.2025).

Trofymenko P., Myslyva T., Stepanenko D., Mohylko M., Zatserkovnyi V., Trofimenko N. *Using Sentinel 2A spectral-
-zone images for qualitative assessment of soils in the Northern Forest-Steppe of Ukraine* „International Science
Journal of Engineering & Agriculture”, 2023, nr 2. doi: 10.46299/j.isjea.20230203.06.

Yashchenko L., Androshchuk O., Vasylenko L., Chornoivan Y. *Environmental risks of heavy metal pollution in
war-affected soils in Ukraine.* „European Journal of Environmental Sciences” 2025, Vol. 15, nr. 1 [https://doi.
org/10.14712/23361964.2025.3](https://doi.org/10.14712/23361964.2025.3)

Zibtsev S., Soshenskiy O., Goldammer J. G., Myroniuk V., Borsuk O., Gumeniuk V., Mieshkova V.L., Vasyuk O.V.,
Buksha I.F. *Forest management on territories contaminated with unexploded ordnance* 2022. 148.

Zurqani Hamdi A. *A multi-source approach combining GEDI LiDAR, satellite data, and machine learning algo-
rithms for estimating forest aboveground biomass on Google Earth Engine platform* 2025, „Ecological Informa-
tics”, nr 86.

ŹRŌDŁA SOURCES

Strona internetowa Analitycznyj biuletєn Ekodozor, [https://ecodozor.org/report/report.php?mon-
th=2025-07&lang=ua](https://ecodozor.org/report/report.php?month=2025-07&lang=ua) „Łypeń2025 roku”.

Strona internetowa Biznes cenzor , [https://biz.censor.net/news/3403800/ekologichna_shkoda_vid_viyiskovoyi_
agresiyi_rosiyi_skladaye_3_trylyiony_minpryrody](https://biz.censor.net/news/3403800/ekologichna_shkoda_vid_viyiskovoyi_agresiyi_rosiyi_skladaye_3_trylyiony_minpryrody) “Ekoloїichna szkoda wid wїjskovoїi ahresїї Rosїї składaje 3
tryljony, -Minpryrody”.

Strona internetowa Deutsche Welle, [https://www.dw.com/uk/na-luhanshchyni-hasiat-lisovi-pozhezhi/a-
-55111079?utm_source=chatgpt.com](https://www.dw.com/uk/na-luhanshchyni-hasiat-lisovi-pozhezhi/a-55111079?utm_source=chatgpt.com) „Na łuhanszczyni hasiat’ lisowi požezi”.

Strona internetowa Google Earth Engine, <https://developers.google.com/earth-engine/reference/rest?hl=pl> „Go-
ogle Earth Engine API.

Strona internetowa International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> „Rome
Statute of the International Criminal Court”.

Strona internetowa International Humanitarian Law Databases, [https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/
api-1977/article-55](https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-55) „Article 55 - Protection of the natural environment”.

Strona internetowa NGL media [https://ngl.media/2024/04/08/zrubati-vse/?fbclid=IwAR2erzIp7ofMeB-
Cq8FD5-kzPEUQFvYHS6cTk5zX_YBju08q5YZMBQlv7mX0_aem_AWpAGgEDI-t66suGtPJ_1bRTk19mnHgBj-
4hv61oxmV0w8vdXufhOk239Rpo2Zv8_TTK0tVBFi5cxAzXmpqnYLayo](https://ngl.media/2024/04/08/zrubati-vse/?fbclid=IwAR2erzIp7ofMeB-Cq8FD5-kzPEUQFvYHS6cTk5zX_YBju08q5YZMBQlv7mX0_aem_AWpAGgEDI-t66suGtPJ_1bRTk19mnHgBj-4hv61oxmV0w8vdXufhOk239Rpo2Zv8_TTK0tVBFi5cxAzXmpqnYLayo) „Zrubaty vse ”.

Strona internetowa QGIS <https://www.qgis.org/> „Spatial without Compromise”.

Strona internetowa Radio swoboda, [https://www.radiosvoboda.org/a/news-pozhezha-luhanshchyna-d-
sns/30869703.html?utm_source=chatgpt.com](https://www.radiosvoboda.org/a/news-pozhezha-luhanshchyna-d-sns/30869703.html?utm_source=chatgpt.com) „Požezi na łuhanszczyni: woїoń zahrozuje 32 naselєnym punk-
tam”.

Strona internetowa Radio swoboda, [https://www.radiosvoboda.org/a/serebryanske-lisnytstvo-kreminna-
-front/32725415.html](https://www.radiosvoboda.org/a/serebryanske-lisnytstvo-kreminna-front/32725415.html) “Wyrubuje sosny woїnem: jak Rosїja namahajet’sia prorwatys czєz Serebrianske lisnyc-
two”.

Strona internetowa Ramsar, <https://www.ramsar.org/> „The Convention on Wetlands”

Strona internetowa Sentinel Online, <https://sentinels.copernicus.eu/web/sentinel/copernicus/sentinel-2> ” Sentinel 2”.

Strona internetowa Suspilne Charkiw , <https://suspilne.media/309398-izumskij-lis-moze-buti-poskodzenij-na-70-upravlina-lisovogo-gospodarstva/> „Izumśkyj lis može buty poskodżenyj na 70% –upravlinnia lisowoho gospodarstwa”.

Strona internetowa Suspilne Charkiw, <https://suspilne.media/kharkiv/282685-kativni-ta-bezimenni-mogili-so-znajsliv-izumi-pisla-zvlnenna-mista-vid-okupantiv/> „Masowi pochowania u lisi w Iziumi w period rosijśkoji okupacji miasta”.

Strona internetowa The CBD Secretariat, <https://www.cbd.int/convention/text/> „The Convention on Biological Diversity”.

Strona internetowa Werchowna Rada Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text> „Derżawna stratehija upravlinnia lisamy Ukrainy do 2035 roku”.

Strona internetowa Werchowna Rada Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> „Kryminalnyj kodeks Ukrainy”.

Strona internetowa Werchowna Rada Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> „Lisowyj kodeks Ukrainy”.

Strona internetowa Werchowna Rada Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text> „Metodyka wyznaczenia szkody ta zbytkiw, zapodijanych lisowomu fondu wnaslidok zbrojnoji ahresiji Rosijśkoji Federaciji”

Strona internetowa Werchowna Rada Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> „Osnowni zasady (stratehija) derżawnoji ekołohicznoji polityky Ukrainy na period do 2030 roku”.

Strona internetowa Werchowna Rada Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF/print> „Porjadok wyznaczenia szkody ta zbytkiw, zawdanych Ukraini wnaslidok zbrojnoji ahresiji rosijśkoji Federaciji”.

Strona internetowa Werchowna Rada Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> „Zakon Ukrainy Pro ochoronu nawkołyszńioho pryrodnoho seredowyszczaz”.

Strona internetowa Werchowna Rada Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>. „Zakon Ukrainy Pro pryrodno-zapowidnyj Fond Ukrainy”.

Copyright (c) 2025 Ihor Kozak

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

prof. Ihor Kozych*

Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ukraine

prof. Yuriy Mykytyn**

Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ukraine

CONSEQUENCES OF ENVIRONMENTAL CRIMES CAUSED BY RUSSIAN AGGRESSION: PROBLEMS OF FIXATION AND PROSPECTS FOR INTERNATIONAL PROSECUTION

ABSTRACT: This article examines the legal framework for prosecuting environmental crimes resulting from Russian aggression against Ukraine. Despite existing international humanitarian law provisions in the ENMOD Convention, Additional Protocol I, and Rome Statute, the threshold for proving „widespread, long-term, and severe” environmental damage remains prohibitively high, with no successful prosecutions to date. Ukraine has documented over 200 criminal proceedings concerning environmental war crimes, with damages exceeding 250 billion hryvnias. The study analyzes national documentation efforts through governmental agencies and civil society initiatives like EcoThreat platform. The research highlights the first-ever wartime ecocide prosecution attempt involving the Kharkiv nuclear facility attack. Recent developments, including PACE Resolution on ecocide codification and the Register of Damage establishment, suggest evolving international response mechanisms. The article concludes that while current IHL capabilities remain limited, Ukraine’s experience may catalyze strengthened international environmental monitoring and accountability frameworks.

KEYWORDS: environmental war crimes, ecocide, international humanitarian law, ENMOD Convention, Additional Protocol I, Rome Statute, Russian aggression, Ukraine, environmental damage documentation, Register of Damage, international criminal prosecution, armed conflict environmental protection

* **prof. Ihor Kozych**, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ukraine

** **prof. Yuriy Mykytyn**, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ukraine

Copyright (c) 2025 Ihor Kozych and Yuriy Mykytyn. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

INTRODUCTION

Problematic situation

Armed aggression of Russia against Ukraine continues to cause environmental degradation and destruction, affecting the well-being, health and survival of people not only in Ukraine. The consequences of this damage will persist for years or decades after wars end, leaving indelible impacts on the lives of local populations.

The environmental consequences are manifold. Attacks may lead to contamination of water, soil and land and release pollutants into the air. Explosives contaminate soil and water sources and harm wildlife.

In certain circumstances, the environmental consequences of armed conflict can also contribute to climate change. For example, the destruction of large areas of forest or damage to oil installations or big industrial facilities can have a detrimental climate impact, including through the release of large volumes of greenhouse gases into the atmosphere.

RESEARCH OBJECTIVES

The primary objective of this research is to analyze the current international legal framework for prosecuting environmental crimes committed during armed conflicts, with specific focus on Russian aggression against Ukraine. The study aims to: (1) examine existing international humanitarian law provisions protecting the environment during warfare, including the ENMOD Convention, Additional Protocol I to Geneva Conventions, and the Rome Statute; (2) identify key challenges in documenting and prosecuting environmental war crimes, particularly the „widespread, long-term, and severe damage” threshold; (3) assess Ukraine’s national efforts in recording environmental damage through criminal proceedings and civil society initiatives; (4) evaluate the potential of recent international developments, including the Register of Damage and PACE resolutions on ecocide codification, to strengthen accountability mechanisms. The research ultimately seeks to determine whether current legal instruments are adequate for addressing environmental destruction in contemporary conflicts and to propose pathways for enhancing international environmental protection during warfare.

RESEARCH METHODS

This study employs a comprehensive legal analysis methodology combining doctrinal research with empirical case examination. The primary method involves systematic analysis of international legal instruments, including treaties (ENMOD Convention, Geneva Conventions Additional Protocol I, Rome Statute), UN resolutions, and PACE documents. Comparative legal analysis is utilized to examine the evolution and interpretation of environmental protection provisions in IHL. The research incorporates empirical data from Ukrainian governmental sources, particularly the Office of the Prosecutor General and Ministry of Environmental Protection, analyzing 209 criminal proceedings documenting environmental crimes. Qualitative content analysis is applied to civil society documentation efforts, including the EcoThreat platform and Ecoaction’s monitoring initiatives. The study also employs case study methodology, examining the Kharkiv

Institute of Physics nuclear facility attack as the first ecocide prosecution attempt. Documentary analysis of the newly established Register of Damage provides insights into evolving compensation mechanisms for environmental warfare damages.

Evolution of international legal framework for environmental protection in armed conflicts

Armed conflicts inflict environmental harm through **direct** targeting or collateral damage resulting from various military tactics and weaponry. The natural environment also experiences degradation when warfare destroys civilian infrastructure, particularly when combat operations compromise water supply systems, sewage treatment facilities, or power grids essential for their functioning.

Indirect consequences of warfare create additional environmental challenges through governmental breakdown and failing infrastructure networks, leading to progressive ecological deterioration. These problems intensify during prolonged hostilities. Forced migration often leads to overexploitation of refuge areas, placing excessive pressure on local ecosystems. The illegal extraction and destructive use of natural resources to finance military operations or enrich individuals generates enduring ecological harm in modern warfare. Meanwhile, weakened environmental governance institutions amplify these negative effects and obstruct post-conflict rehabilitation efforts.

For several decades, environmental devastation from military conflicts has prompted serious international attention. This concern has driven nations to strengthen various legal frameworks—encompassing humanitarian law, environmental treaties, human rights conventions, criminal justice mechanisms, and maritime regulations—to enhance environmental safeguards. Global momentum for protecting nature during warfare emerged in the 1970s, following widespread environmental destruction from chemical defoliants like Agent Orange in Vietnam, which sparked international protests and highlighted the urgent requirement for targeted legal measures to prevent ecological damage during military operations¹.

This prompted the adoption in 1976 of **The Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques** (ENMOD Convention)². It is an instrument of international disarmament law specifically intended to protect the environment in the event of armed conflict. It prohibits hostile use of the environment as a means of warfare. The ENMOD Convention was negotiated at the Conference of the Disarmament Commission and was adopted by the General Assembly of the United Nations on 10 December 1976. It was opened for signature in Geneva on 18 May 1977, ratified by UkrSSR on 25.05.1978 and entered into force on 5 October 1978.

¹ GUIDELINES ON THE PROTECTION OF THE NATURAL ENVIRONMENT IN ARMED CONFLICT RULES AND RECOMMENDATIONS RELATING TO THE PROTECTION OF THE NATURAL ENVIRONMENT UNDER INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, WITH COMMENTARY. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/guidelines_on_the_protection_of_the_natural_environment_in_armed_conflict_advance-copy.pdf

² <https://disarmament.unoda.org/enmod/>

States party to the Convention undertake “not to engage in military or any other hostile use of environmental modification techniques having **widespread, long-lasting** or **severe** effects as the means of destruction, damage or injury to any other State Party” (Article I, para. 1).

The States Parties further undertake not to “assist, encourage or induce” any State, group of States or international organization to engage in such activities (Article I, para. 2).

The environmental modification techniques covered are those intended to change “through the deliberate manipulation of natural processes, the dynamics, composition or structure of the Earth” (Article II).

To be banned by Article I, the use of prohibited techniques must meet all the following criteria:

- be for hostile purposes;
- cause destruction, damage or injury to another State Party;
- have widespread, long-lasting or severe effects.

Any State with reason to believe that any other State is violating the Convention may lodge a complaint with the Security Council of the United Nations, on the basis of which the Security Council may conduct an enquiry (Article V, para. 3 and 4). Each State Party also undertakes to assist any State Party that so requests, if the Security Council decides that the party concerned has been exposed to danger as a result of a violation of the Convention (Article V, para. 5).

Each State party to the Convention undertakes to “take any measures it considers necessary in accordance with its constitutional processes to prohibit and prevent any activity in violation of the provisions of the Convention anywhere under its jurisdiction or control” (Article IV)³.

Specifically, every nation must establish domestic criminal laws that prohibit and punish the employment of banned environmental modification methods within their borders and throughout all territories under their authority or governance. Furthermore, such legislation needs to incorporate mechanisms for prosecuting violations that occur beyond national boundaries.

Meaningful environmental safeguards during warfare require comprehensive global adoption of both the ENMOD Convention and Additional Protocol I. Although the anticipated novel weapons systems that prompted the Convention’s creation have yet to materialize, the potential danger persists. Achieving maximum international participation in these treaties serves a crucial deterrent function in preventing future environmental warfare.

Following consultation with an international group of specialists, the ICRC drew up a set of Guidelines for military manuals and instructions on the protection of the environment in times of armed conflict as a guide for States to use when incorporating this material into such documents⁴.

³ https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf

⁴ GUIDELINES ON THE PROTECTION OF THE NATURAL ENVIRONMENT IN ARMED CONFLICT RULES AND RECOMMENDATIONS RELATING TO THE PROTECTION OF THE NATURAL ENVIRONMENT UNDER INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW,

The provisions of **The Additional Protocol I of 1977 to the Geneva Conventions of 1949** form an essential complement to those of the ENMOD Convention, as they directly prohibit damage to the environment during armed conflict. applies to international armed conflict and contains two specific provisions for the protection of the environment.

These provisions are clearly complementary to the ENMOD Convention in the event of armed conflict: while the Convention prohibits deliberate modification of the environment as a means of warfare, Additional Protocol I prohibits attacks on the environment as such, regardless of the means used.

Article 35, para. 3 of Additional Protocol I prohibits the use of “methods or means of warfare which are intended, or may be expected, to cause widespread, long-term and severe damage to the natural environment”⁵.

Using the same language, Article 55 aims to protect the population, whose health and survival in the event of armed conflict could be endangered by damage to the environment. The article also prohibits attacks on the natural environment by way of reprisals.

The Rome Statute of 1998 incorporates some of the prohibitions contained in Additional Protocol I. For instance, the International Criminal Court has jurisdiction in respect of war crimes that consist in “intentionally launching an attack in the knowledge that such attack will cause incidental [...] widespread, long-term and severe damage to the natural environment which would be clearly excessive in relation to the concrete and direct overall military advantage anticipated” (Article 8, para. 2 [b, iv])⁶.

Legal standards and threshold requirements: the „widespread, long-term, and severe” trilogy

So, what does “widespread, long-term and severe damage” mean?

Widespread damage encompasses harm affecting areas of „several hundred square kilometres” or more. The United Nations Environment Programme suggests this interpretation as a foundational benchmark for defining the scope. Given that this represents the sole established legal interpretation available, adopting it as a reference point helps prevent subjective determinations of a criterion that lacks formal codification.

Long-term damage under Additional Protocol I denotes environmental harm persisting over prolonged timeframes. Convention interpretation typically requires effects enduring for multiple decades (negotiators suggested 20-30 year minimums). This differs markedly from the ENMOD Convention’s „long-lasting” criterion, which encompasses „several months or about one seasonal cycle.” The precise parameters remain ambiguous since negotiators reached no formal consensus during Protocol drafting. The criterion encompasses harm exceeding short-lived combat effects (such as shelling damage) yet potentially spanning anywhere from ten to thirty

WITH COMMENTARY. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/guidelines_on_the_protection_of_the_natural_environment_in_armed_conflict_advance-copy.pdf

⁵ <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977>

⁶ <https://www.icc-cpi.int/publications/core-legal-texts/rome-statute-international-criminal-court>

years. Contemporary interpretations emphasize assessing aggregate and secondary impacts, particularly regarding environmental persistence of hazardous materials.

Severe damage within Additional Protocol I encompasses environmental harm producing substantial adverse effects. Though negotiation records lack precise parameters, the concept relates to damage intensity affecting civilian populations. This threshold includes ecological disruption or population-level health impacts, specifically encompassing harm that:

- creates major ecosystem disruptions,
- threatens population health or survival,
- produces birth defects, genetic mutations, or cancer risks,
- generates substantial secondary ecological impacts.

Routine combat operations involving standard munitions or military maneuvers typically remain beneath this standard. The criterion lacks precision but should minimally encompass substantial interference with human welfare or ecological resources.

Mechanisms of environmental protection under IHL

Other rules and principles of **International Humanitarian Law** also confer protection on the environment during armed conflict, though without mentioning it specifically. This is particularly the case with general customary principles regarding the conduct of hostilities, such as the principle of distinction, which limits attacks to military objectives, and that of proportionality, which prohibits the use of means and methods of warfare that cause excessive damage.

IHL protects natural environment in three different ways:

1. Direct Environmental Protection Rules specifically created to protect the environment that:
 - prohibit warfare methods causing widespread, long-term, and severe environmental damage,
 - ban the use of environmental destruction as a weapon,
 - forbid attacking the environment as a form of retaliation.
2. Protection Through General Civilian Object Status through:
 - the principle of distinction between military and civilian objects,
 - the principle of proportionality in attack assessment,
 - required precautionary measures before attacks.
3. Weapons-Specific Protection through:
 - specific regulations on certain types of weapons,
 - restrictions on weapons that could cause environmental harm,
 - weapons use protocols that consider environmental impact⁷.

⁷ <https://webapps.ilo.org/public/libdoc/igo/2009/447766.pdf>

Documentation and Investigation of Environmental War Crimes in Ukraine

According to the Office of the Prosecutor General (as of July 2024), prosecutors from specialized environmental prosecutor's offices provided procedural guidance in 209 criminal proceedings (as clarified by the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine – regarding 367 episodes) concerning crimes in the field of environmental protection related to the armed aggression of the Russian Federation⁸. The estimated amount of damages in these proceedings (based on calculations by the Ministry of Environment and the State Environmental Inspectorate of Ukraine) exceeds 250 billion hryvnias.

The main legal act regulating the determination of harm and damages caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation is the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 326 dated March 20, 2022, which approved the relevant Procedure and a number of methodologies, including determining the extent of environmental damage.

The main problems in the investigation, as indicated by the Office, are constant shelling of territories, the danger of conducting investigative actions in areas contaminated with explosives or in areas of active hostilities, as well as the prohibition of unauthorized persons in border areas.

The Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine emphasizes that when investigating crimes of this category, it is important to document the state of the environment, as well as have data from its monitoring over a certain period of time. In addition, the recording and documentation of environmental crimes includes many aspects and nuances of criminal procedure, such as ensuring the relevance and admissibility of evidence, compliance with the correct procedure for their collection, receipt, storage and analysis, timeliness of investigative actions, ensuring respect for the rights of all participants in the process, including those who are being prosecuted, etc.

It is clear that civil society institutions play a special role in recording environmental crimes, in addition to specially authorized bodies. An important step was the adoption in 2023 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 783 dated July 28, 2023. This resolution regulated the functioning of the electronic resource EcoThreat, through which appeals regarding environmental damage can be sent, and also established the procedure for recording facts of such damage, and the procedure for organizing and conducting an inspection of the site of such damage.

Another excellent example is the initiative of the Center for Environmental Initiatives „Ecoaction.” Together with a volunteer team, since February 24, 2022, the organization has been monitoring cases of potential environmental damage caused by Russian aggression, publishing an interactive map where one can see not only the geography of case distribution and categories of damage, but also the total number of registered cases⁹. All information was collected from open

⁸ <https://pravo.ua/wp-content/uploads/2023/07/Ekologichnyi-dohovir.pdf>

⁹ <https://ecoaction.org.ua/warmap.html>

data sources (official government communications and media), and the geographical locations of points are indicated approximately.

According to the Office of the Prosecutor General, the world's first case of criminal prosecution for the crime of ecocide committed during wartime concerns the shelling of the „Neutron Source” subcritical nuclear installation and nuclear materials storage facility operating at the Kharkiv Institute of Physics and Technology. In February 2024, suspicion was announced for crimes under Part 2 of Article 28, Part 2 of Article 437, Part 1 of Article 438, Article 441, Part 3 of Article 110 of the Criminal Code of Ukraine against a Russian colonel general and four of his subordinates who directed the shelling of this facility. The pre-trial investigation continues.

Given the fact that in Ukraine, all cases of environmental damage resulting from military actions are currently being recorded and investigated within criminal proceedings under Articles 438, 441 of the Criminal Code of Ukraine, this ensures the collection of evidence of crimes against the environment, and the subsequent prosecution of guilty persons at the national level. And in the future, it will become the foundation for and facilitate proving the facts of damage to Ukraine (including environmental damage) in international courts.

Emerging International Accountability Mechanisms

It should be remembered that on January 5, 2023, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) adopted the Resolution „The impact of armed conflicts on the environment.”¹⁰ The resolution, in particular, addresses the need to codify the concept of „ecocide” in both national legislation and international law. It is also necessary to amend the Rome Statute of the International Criminal Court to add ecocide as a separate type of crime. Member states must take necessary measures to prohibit the use of prohibited weapons during armed conflicts, which, among other things, disproportionately affect the environment and make human life impossible in the affected area.

It is also important to mention the creation of Register Of Damage Caused By The Aggression Of The Russian Federation Against Ukraine¹¹ – and its Claims category B3.1 – Environmental damage. It was adopted by the Board of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine on 21 February 2025 and approved by the Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine on 28 February 2025.

“Environmental damage” shall mean any adverse impact on the fauna, flora, soil, water, air, ecosystems formed by these elements, as well as characteristic aspects of the landscape and environmental amenities or on the interaction among these factors. This includes natural elements that are or may be the product of human intervention, such as foodstuff, agricultural areas, drinking water and livestock.

¹⁰ <https://uanimals.org/media/en/statti-en/how-to-hold-russia-accountable-for-ecocide/>

¹¹ <https://www.rd4u.coe.int/en/>

Losses or expenses associated with damage to the environment that can be claimed under this category can result from:

- a. reasonable and proportionate measures to prevent and abate environmental damage;
- b. reasonable and proportionate measures to monitor and assess environmental damage for the purpose of evaluating and abating the damage;
- c. reasonable and proportionate measures for cleaning, restoring and reinstating the environment;
- d. the impairment of the environment, including non-commercial environmental goods and services or loss of intrinsic ecological value.

CONCLUSION

As we can see, the current capabilities of international criminal (and humanitarian) law regarding accountability for environmental damage are quite limited. Formally, damage to the environment may constitute a violation of international humanitarian law, but the threshold of requirements is quite high. In particular, „widespread, long-term, and severe damage to the environment” must be documented, but there has not yet been a single case of official recognition of such a violation. According to the Rome Statute of the International Criminal Court, the threshold is even higher, as such damage can be considered a war crime only if it violates the principle of proportionality (the damage caused is excessive in comparison to the expected direct military advantage).

But the journey is completed by those who keep walking. I have great hopes that Russia’s invasion of Ukraine may become an impetus for awakening mechanisms of proper international response, leading to the creation of a system of powerful international environmental monitoring and accountability policy. All this creates significant prerequisites for future prosecution for damage to the natural environment.

Copyright (c) 2025 Ihor Kozych and Yuriy Mykytyn

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Valentyna Yakubiv*

Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

ECONOMIC LOSSES OF UKRAINIAN TERRITORIAL COMMUNITIES AS A RESULT OF THE WAR

ABSTRACT: The ongoing full-scale war in Ukraine has generated unprecedented economic losses for territorial communities, which constitute the foundation of local self-government. This article provides an integrated assessment of these multi-dimensional impacts, drawing on official statistics, international reports, and academic research. The analysis covers six key domains of losses: infrastructure and housing, agriculture, micro, small and medium-sized enterprises (MSMEs), local public finances, social and public services, and demographic-institutional capacity. Findings indicate that direct physical damage to infrastructure exceeded 170 billion USD by late 2024, with residential housing, transport, and energy facilities sustaining the heaviest destruction. The agricultural sector, particularly in frontline and occupied regions, has faced production declines of 30 to 37 percent due to mined fields, lost machinery, and reduced exports. MSMEs experienced mass closures in 2022, yet demonstrated resilience through relocation, diversification, and gradual recovery. These effects are mutually reinforcing: infrastructure destruction triggers displacement, shrinking local demand and weakening fiscal capacity. At the same time, communities have shown adaptive capacity supported by decentralization reforms, volunteer networks, and donor programs. The article concludes that sustainable recovery requires integrated strategies that simultaneously address physical reconstruction, business revitalization, fiscal stability, and institutional strengthening. The resilience of territorial communities is identified as a decisive factor for Ukraine's long-term post-war recovery and European integration.

Keywords: Ukraine; territorial communities; war damage; local economy; infrastructure; local budgets; MSMEs; public services; displacement; resilience

* **Doctor of Economic Sciences, Professor, Valentyna Yakubiv**, Valentyna Yakubiv, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-5412-3220>

valentyna.yakubiv@pnu.edu.ua

Copyright (c) 2025 Valentyna Yakubiv. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

INTRODUCTION

Russia's full-scale invasion in 2022 has created an extreme and multi-faceted crisis for Ukraine's territorial communities. These newly empowered local governments, products of a recent decentralization reform, have been forced to operate under unprecedented stress. Dozens of municipalities came under direct occupation or active fighting, and many more have been within range of missile strikes, resulting in the widespread destruction of housing, critical infrastructure, educational and medical facilities.

The toll on the national economy has been immense, with Ukraine's GDP contracting by around 29% in 2022. This collapse, though slightly less severe than initially feared, reflects the massive dislocation of production, trade, and investment caused by the invasion. The World Bank estimates that the cost of Ukraine's reconstruction and recovery over the coming years will be on the order of \$400–500 billion¹. At the community level, the war's impacts are even more starkly evident. Territorial communities have suffered multi-dimensional losses that span: (1) material and infrastructural losses, (2) human and demographic losses, (3) financial and budgetary losses, (4) social and public service losses, and (5) institutional losses. Each of these aspects represents a critical facet of local development that has been severely undermined by the war. The destruction of physical capital goes hand-in-hand with the erosion of human capital and fiscal capacity, creating a vicious cycle that threatens local socio-economic stability.

There is an emerging consensus that local resilience has been crucial in helping Ukraine withstand the initial shocks of war. Strong community response, bolstered in part by the pre-war decentralization reforms, has played a positive role in emergency management and adaptation. However, systematic knowledge of the extent and nature of territorial communities' wartime losses remains limited. Understanding these losses in a comprehensive way is a prerequisite for crafting effective recovery policies. Therefore, this article aims to synthesize available evidence on the economic losses of Ukraine's territorial communities as a result of the war and to analyze how these losses interrelate across different domains. By focusing on the local level, we highlight the challenges faced by self-governing communities which aggregate into the national crisis. The analysis also draws attention to regional disparities – some communities have been decimated by combat or occupation, while others in relatively safer areas have faced influxes of displaced people and new strains on services². Capturing this full picture is essential for policymakers and international partners to support an inclusive recovery that leaves no community behind.

In what follows, we outline the research objectives and problems guiding this study, then describe the methods and sources used. The core of the paper is devoted to examining the various categories of economic loss affecting territorial communities, with data-driven examples. We then discuss the interdependencies between these categories and the implications for

¹ UNDP, *War in Ukraine: UNDP's Response*, 2024

² UNDP, *Assessment of the Impact of War on Micro, Small, and Medium Enterprises in Ukraine*, Kyiv: United Nations Development Programme, 2024

community resilience. The paper concludes with a summary of findings and considerations for policy and further research.

Research objectives

This study's primary objective is to provide a national-level synthesis of the economic losses incurred by Ukrainian territorial communities due to the war, grounded in local-level experiences and data.

Specific research objectives:

1. Identify and categorize the main types of economic losses affecting territorial communities (e.g. infrastructure, agriculture, business, public finance, services, and demographic losses).
2. Quantify the scale of these losses using available assessments and reports, and illustrate their manifestations with examples from various regions of Ukraine.
3. Analyze the interrelationships between different loss domains – for instance, how destruction of infrastructure exacerbates business losses, or how population displacement impacts local budgets and services.
4. Assess the extent of regional disparities and unique challenges faced by territorial communities (frontline vs. rear communities, urban vs. rural, etc.) in order to understand the uneven geography of impacts.
5. Examine the resilience and coping mechanisms demonstrated by local communities and governments in the face of these losses, and identify factors that have enabled some territorial communities to mitigate or recover faster (drawing on emerging evidence of local resilience).
6. Propose considerations for policy – including immediate recovery needs and longer-term strategies – to address the identified losses and strengthen the economic resilience of territorial communities in the post-war period.

Research problems

The ongoing war has generated a profound and multi-dimensional crisis for Ukraine's territorial communities. The main research problem lies in the need to systematically identify and analyze the scope and structure of their economic losses. This requires an integrated approach to assess physical destruction, agricultural disruption, business collapse, fiscal shocks, and the weakening of public services and institutions. Only by establishing a comprehensive understanding of these interlinked challenges can effective recovery strategies and evidence-based policy measures be developed.

Detailed research problems

Despite numerous efforts to document wartime damages, several unresolved issues remain in the study of territorial communities. First, there is a lack of unified methodology for assessing the scale of physical destruction and its impact on local economies. Second, agricultural losses and threats to food security are not fully quantified at the community level, particularly

regarding contaminated soils and destroyed assets. Third, micro, small, and medium-sized enterprises continue to face disruptions in markets and supply chains, with limited research on their adaptive capacity. Fourth, fiscal shocks caused by revenue shortfalls and policy changes undermine local budget stability, yet their long-term implications are insufficiently studied. Finally, demographic shifts and institutional disruptions have eroded governance capacity in many territorial communities, but systematic knowledge of these losses is scarce. A comprehensive research agenda must address these gaps to inform both national recovery plans and international assistance strategies.

RESEARCH HYPOTHESES

Main hypothesis

The war has critically transformed Ukraine's territorial communities, exposing systemic vulnerabilities but simultaneously opening opportunities for resilience-building, structural reform, and deeper integration into European governance and economic frameworks.

Specific hypotheses

1. The destruction of infrastructure and housing has severely reduced local productive capacity, thereby limiting the ability of territorial communities to generate economic growth and provide services.
2. The collapse of micro, small, and medium-sized enterprises has undermined employment and local revenue bases, increasing community dependence on state transfers and international aid.
3. Demographic shocks, including mass displacement and loss of human capital, have eroded the institutional capacity of local self-government, threatening long-term sustainability.
4. International financial assistance, donor programs, and European integration processes create new opportunities for territorial communities to recover on principles of resilience, innovation, and sustainable development.

RESEARCH METHODS

The methodological foundation of the study is based on a comprehensive and interdisciplinary approach to assessing the economic losses of territorial communities. Given the complexity of wartime impacts, the research combines quantitative and qualitative methods, integrating economic-statistical, comparative, graphical, and content analysis techniques.

Quantitative analysis involved the use of statistical data from national and international sources (e.g., KSE damage assessments, World Bank and UNDP reports, Ministry of Economy data). These data supported the evaluation of infrastructure damages, fiscal shocks, and agricultural disruptions.

Comparative analysis enabled tracing differences across regions, particularly between frontline and rear communities, highlighting the uneven distribution of losses and recovery prospects.

Correlation methods were applied to examine the relationship between population displacement, budget revenues, and the delivery of local services. This allowed for identifying interdependencies between demographic shifts and economic resilience.

Structural-logical generalization was used to develop a conceptual framework for community-level recovery strategies, adapting international practices (such as those of the Global Facility for Disaster Reduction and Recovery) to the Ukrainian context.

ECONOMIC LOSSES IN TERRITORIAL COMMUNITIES

Infrastructure and housing destruction

The material destruction of infrastructure and housing is one of the most tangible and severe losses that Ukrainian communities have suffered. As of late 2024, the estimated direct damage to infrastructure nationwide exceeded \$170 billion. This staggering figure, reported by the KSE Institute, encompasses a broad range of assets vital to local economies and daily life. Residential housing has been hit particularly hard. Over 2.5 million homes (approximately 13% of Ukraine's total housing stock) have been damaged or destroyed during the invasion³. Entire neighborhoods in cities like Mariupol, Sievierodonetsk, and Bakhmut were reduced to rubble during intense fighting, while towns and villages across eastern and southern Ukraine saw thousands of private houses leveled by shelling. KSE data indicate about 236,000 residential buildings affected, including single-family homes and multi-story apartment blocks⁴. The loss of homes not only imposes massive reconstruction costs but also displaces families, undermines community cohesion, and deprives local budgets of property tax revenue.

The implications of infrastructure losses are far-reaching for territorial communities. In many cases, essential services cannot be fully restored until physical infrastructure is rebuilt. For instance, a town whose water treatment plant or electrical grid is destroyed will struggle to retain or re-attract residents and businesses if basic utilities are unavailable. Infrastructure damage also places severe strain on local finances: emergency repairs and debris removal consume scarce budgetary resources, and major rebuilding projects (roads, bridges, hospitals) are far beyond the fiscal capacity of any single community, forcing dependence on state funds and international aid. Moreover, some analysts have characterized the systematic destruction as deliberate "urbicide" and "ecocide" – attempts not just to win territory but to undermine the viability of communities by ruining urban centers and the environment⁵. The Kakhovka dam blast, for example, not only flooded towns but also drained an entire reservoir, wreaking ecological havoc and crippling the regional irrigation system. Landmine contamination is another insidious legacy of the destruction: mines and unexploded ordnance litter many liberated areas, rendering agricultural land and residential neighborhoods unsafe. Ukrainian authorities estimate that one-third of the country's territory (up to 174,000 km²) may require demining, much of it

³ UNHCR, *Ukraine Emergency: Ukraine Emergency (US for UNHCR)*, 2025.

⁴ KSE, *Report on Damages to Infrastructure from the Destruction Caused by Russia's Military Aggression Against Ukraine as of November 2024* (Kyiv: KSE, 2025).

⁵ Palekha, Y., Malchykova, D., Antonenko, N., & Pylypenko, I., *Approaches to the territorial communities' typification of Ukraine as a result of the Russian military aggression*. „Ukrainian Geographical Journal”, 2023(4), 37.

prime agricultural and habitable land. This effectively turns physical destruction into an ongoing threat, as farming and reconstruction cannot safely proceed until explosives are cleared.

Social infrastructure has also faced widespread destruction. By late 2024, over 4,000 educational institutions had been damaged or destroyed, with estimated reconstruction costs of \$7.3 billion⁶. The healthcare system has sustained more than 1,500 facility damages, including at least 500 hospitals and clinics, with reconstruction needs exceeding \$4 billion. The World Health Organization has documented hundreds of deliberate attacks on medical facilities and ambulances, degrading community health outcomes. In addition, nearly 4,000 cultural sites and hundreds of religious buildings have been damaged, weakening the social fabric and identity of local communities.

Reconstruction of infrastructure will be a lengthy and expensive process. The World Bank’s latest assessment suggests Ukraine will need at least 10–15 years and hundreds of billions of dollars to rebuild fully⁷. For local communities, this translates into a protracted period of disrupted development. Simply clearing debris and making emergency repairs has become a near-permanent task for many city councils and local utility services. For local communities, this translates into a protracted period of disrupted development. Many city councils and local utility services are now permanently in “repair mode” – continuously patching roads, power lines, and buildings just to maintain minimal functionality. In summary, material losses in infrastructure and housing form the backbone of the war’s economic impact on territorial communities. As later sections will discuss, these physical losses intertwine with demographic and financial challenges: as infrastructure is destroyed, people leave; as people leave, local resources to fix infrastructure shrink. Territorial communities thus face the dual imperative of rebuilding what was lost while also protecting and sustaining what remains.

Table 1 provides a snapshot of the estimated direct damages by sector as of late 2024, illustrating the breadth of destruction across different spheres of the economy.

Sector	Estimated Direct Damage (USD)
Housing (residential)	\$60 billion
Transport Infrastructure	\$38.5 billion
Energy Infrastructure	\$14.6 billion
Industry & Commerce	\$14.4 billion
Agriculture	\$10.3 billion
Education	\$7.3 billion
Healthcare	\$4.3 billion
Culture & Sports	\$4.0 billion

Table 1: Selected war damage indicators by sector (cumulative as of Nov. 2024). Housing, transport, and energy have sustained the heaviest damages in monetary terms. These figures represent direct physical damage; actual economic losses (including lost outputs) are significantly higher. Sources: Kyiv School of Economics (KSE) war damage report and World Bank RDNA4⁸

⁶ KSE, Report on Damages to Infrastructure, 2025

⁷ UNDP, War in Ukraine: UNDP’s Response, 2024

⁸ KSE, Report on Damages to Infrastructure, 2025

Agricultural sector disruptions

Agriculture is a cornerstone of Ukraine's economy and a lifeline for many rural communities. The war has dealt a brutal blow to the agricultural sector, with consequences for local livelihoods, national food security, and export earnings. Territorial communities in Ukraine's farming heartlands (such as parts of Kherson, Zaporizhzhia, Donetsk, Luhansk, Mykolaiv regions) have experienced large-scale disruptions to agricultural production. This stems from multiple factors: occupation of fertile areas by Russian forces, physical destruction of farm infrastructure, contamination of fields with mines and munitions, theft of grain and equipment, and the blockade of export routes.

According to a 2024 briefing by the European Parliamentary Research Service, by the end of 2023 Ukraine's agricultural sector had sustained about \$80 billion in combined damages and losses due to the war⁹. This composite figure reflects not only direct physical damage (to farm equipment, storage facilities, livestock, etc.) but also the immense lost income from reduced harvests and trade. On the physical side, KSE Institute estimates as of late 2024 indicate over \$10 billion in direct damage to agriculture¹⁰. More than 130,000 units of agricultural machinery (tractors, harvesters) have been destroyed or lost, a devastating toll on communities where modern equipment is vital for productivity. Additionally, about 4 million tons of grain storage capacity (silos, elevators) were ruined – notably, major grain elevators in frontline areas like Mariupol and Mykolaiv were damaged or inaccessible¹¹. This loss of storage, combined with the mining of roads and rail lines, has severely hampered farmers' ability to store and transport crops.

Perhaps the most insidious impact is the loss of arable land usage. A spatial analysis focusing on five heavily affected provinces in eastern Ukraine found that about 18% of cropland was left unplanted in 2022 due to active hostilities and occupation¹². Even where fields were planted, yields plummeted. The study noted that staple crops like wheat, sunflower, and rapeseed suffered production losses on the order of 36–37% in 2022 compared to pre-war outputs¹³. This aligns with national statistics showing grain harvests were down significantly; for example, Ukraine's grain production in the 2022/23 season dropped by roughly 30% year-on-year¹⁴. The fall in production is attributed to both reduced sown area (farmers could not safely plant on mined or frontline lands) and lower yields (lack of fertilizers, fuel, labor, and the weather impacts of disrupted irrigation and farming schedules).

⁹ Antonio Albaladejo Román, *Ukrainian Agriculture: From Russian Invasion to EU Integration*, EPRS Briefing (European Parliamentary Research Service, April 2024), PE 760.432

¹⁰ KSE, Report on Damages to Infrastructure, 2025

¹¹ KSE, Report on Damages to Infrastructure, 2025

¹² Bin Chen, Ying Tu, Jiafu An, Shengbiao Wu, Chen Lin, and Peng Gong, "Quantification of Losses in Agriculture Production in Eastern Ukraine Due to the Russia-Ukraine War," *Communications Earth & Environment* 5, no. 336 (2024)

¹³ Chen et al., "Quantification of Losses in Agriculture Production," 2024

¹⁴ Kussul, N., Drozd, S., Yailymova, H., et al. (2023). *Assessing damage to agricultural fields from military actions in Ukraine*. *Int. J. Appl. Earth Obs. Geoinf.*, 125, 103562

The war has also severed agricultural supply chains. Before the invasion, about 90% of Ukraine's agricultural exports (particularly grains and sunflower oil) moved via Black Sea ports¹⁵. With Russia's blockade and attacks on port infrastructure, communities dependent on farming have struggled to get their products to market, leading to local surpluses that depress prices for farmers. While initiatives like the Black Sea Grain Initiative and EU "Solidarity Lanes" have provided partial relief, the volatility has hurt rural incomes. Many small farmers sold harvests at a loss or could not sell at all during certain periods of 2022–2023, compounding economic distress in villages. In occupied areas, there are reports of Russian authorities and affiliated companies expropriating crops – effectively looting grain – which represents a direct loss to Ukrainian farmers¹⁶. In 2022 and 2023, millions of tons of grain are believed to have been taken from occupied territories or harvested by Russia on Ukrainian land without compensation, adding to the financial loss for those communities¹⁷.

Beyond crops, livestock farming and fisheries have also been impacted. Poultry farms in eastern Ukraine, once a major source of food and jobs, saw facilities destroyed (e.g. large chicken farms in Donetsk region were hit, resulting in the culling or loss of millions of birds). Dairy and meat producers faced supply shortages and evacuation of herds. The destruction of the Kakhovka dam in June 2023 (widely attributed to Russian actions) had a catastrophic effect on the irrigation of over 500,000 hectares of farmland in Kherson and Zaporizhzhia and also decimated freshwater fisheries in the Dnipro delta – a loss with long-term ecological and economic consequences for local communities.

For rural territorial communities, the agricultural disruptions translate into lost livelihoods for farmers and farm workers, reduced household incomes, and a diminished tax base for local budgets (since land taxes and single tax from farmers are key local revenue sources). In many villages, agriculture is the primary economic activity – when the farming season is disrupted or output destroyed, the entire local economy contracts. Shops see fewer customers, transportation services are idle, and food processing enterprises (like local mills or dairies) lack inputs and shut down. The war has effectively nullified years of progress in developing small farming businesses; for instance, many farmers had invested in new equipment and technologies in the 2010s, only to see them blown up or rendered useless now. The heavy contamination of land with unexploded ordnance and mines is a particular concern: Ukraine's government estimates that one-third of the country's territory may require demining, much of that being prime agricultural land in the east and south. Some communities report that even after liberation from occupation, they cannot resume farming because fields are unsafe – this not only prolongs economic losses but also risks life and limb for returnees attempting to farm. Demining and

¹⁵ European Council, *How the Russian Invasion of Ukraine Has Further Aggravated the Global Food Crisis*, 2025.

¹⁶ European Council, *How the Russian Invasion of Ukraine Has Further Aggravated the Global Food Crisis*, 2025.

¹⁷ Project Expedite Justice (PEJ), *Assessment of Agricultural Land Loss in Ukraine Due to Russia's Occupation and Evaluation of Production on Occupied Territories*, Kyiv: Project Expedite Justice, 2025.

land restoration, projected to cost over \$30 billion, thus become prerequisites for agricultural recovery in many areas¹⁸.

At the same time, signs of resilience have emerged among Ukraine's agricultural communities. Where security conditions permit, farmers have adapted by shifting planting to safer areas, using alternative transport (like trucking grain to European borders), and seeking new markets. In western and central Ukraine, many displaced agricultural workers have been absorbed into farming activities there, helping boost production in relatively peaceful regions. The government and international donors have initiated support programs (grants for small farmers to buy seeds and fuel, for example) to prevent the complete collapse of rural economies. Nevertheless, the overall picture is one of significant loss: Ukraine's share in global food exports has been curtailed, local grain storage and processing businesses have lost capital, and uncertainty looms over upcoming planting seasons depending on how the conflict evolves. Territorial communities whose identities and revenues are tied to agriculture must navigate these challenges with far fewer resources than before the war.

Impact on local businesses and MSMEs

Micro, small, and medium-sized enterprises (MSMEs) form the backbone of local economies in Ukraine, accounting for the vast majority of businesses and a large share of employment. The war's eruption was a shock of historic proportions to this sector: in February - March 2022, normal commerce and industry ground to a halt in much of the country¹⁹. Air raids, curfews, supply disruptions, and the exodus of people forced many businesses to close temporarily or even permanently. A nationwide assessment by UNDP found that about 64% of MSMEs had to suspend or shut down operations at the start of the full-scale invasion²⁰. Rural small businesses, such as family-owned bakeries or machinery workshops, also stalled as materials became unavailable and workers were mobilized or displaced.

However, the same assessment highlights an important trend: the remarkable resilience and adaptability of Ukrainian MSMEs. Over time, many entrepreneurs found ways to resume activities, at least partially. By late 2023, nearly 91% of MSMEs that had suspended work were able to restart to some degree²¹. This could mean relocating to a safer region, pivoting to new products (some shifted to producing goods for the military or humanitarian needs), or downsizing operations to a manageable level. Within six months of suspension, 84% of businesses on average had partially renewed operations, reflecting a quick recovery in calmer regions after the initial shock²². For example, small IT firms and freelance professionals continued work from western Ukraine or abroad; retail shops reopened once supply lines were adjusted; and some enterprises from the east relocated their factories to central/western Ukraine with government assistance.

¹⁸ European Council, *How the Russian Invasion of Ukraine Has Further Aggravated the Global Food Crisis*, 2025.

¹⁹ UNDP, *Assessment of the Impact of War on Micro, Small, and Medium Enterprises in Ukraine* (Kyiv: UNDP, 2024).

²⁰ UNDP, *Assessment of the Impact of War on MSMEs*, 2024.

²¹ UNDP, *Assessment of the Impact of War on MSMEs*, 2024.

²² UNDP, *Assessment of the Impact of War on MSMEs*, 2024.

Employment has inevitably been impacted. MSMEs normally provide about 74% of jobs in Ukraine. During the initial invasion phase, unemployment spiked as businesses closed; millions of workers either joined the armed forces, left the country, or were idled. By the end of 2022, the national unemployment rate was estimated to have more than doubled from pre-war levels, with some war-torn regions seeing unemployment well above 30%²³. With many MSMEs restarting operations in 2023, labor demand has partially recovered. Companies have shown determination to retain staff where possible – surveys note that most MSMEs, having downsized early on, do not intend further layoffs and in fact view retaining their workforce as essential for eventual recovery. Additionally, businesses have been integrating internally displaced persons into their workforce in host communities, providing jobs to some of those who fled from the east²⁴. Nonetheless, underemployment is common and wages have been constrained by lower revenues. Many people are effectively working fewer hours or for reduced pay.

Another challenge for local businesses has been financial liquidity and investment. War risk has made banks more cautious, and borrowing costs have risen with inflation and interest rate hikes. Many entrepreneurs have had to exhaust personal savings to keep afloat. The government and donors launched grant schemes (such as the EU and UNDP-supported micro-grants for new businesses) and subsidized credit programs, which have reached a fraction of those in need. Roughly 25% of MSMEs report receiving some form of state or international assistance – which, for about half of those beneficiaries, was crucial for survival²⁵. This assistance included things like small cash grants, loans under the “5-7-9%” interest program, or relocation support. However, the majority of businesses have not yet benefited from aid and still face cashflow problems.

In communities, the closure of small businesses has cascading effects. It means lost services for residents (e.g. if the only pharmacy or bakery in a village closed, people must travel or do without). It also means fewer vendors for local governments to contract with, and reduced vibrancy in the local economy. Anecdotally, many small shops and cafés that shuttered in 2022 never reopened, especially in places that continue to face periodic missile strikes. On the other hand, there are inspiring examples of local entrepreneurship adapting: tailors started making military uniforms, tech startups pivoted to drone technology for defense, and volunteers turned their small workshops into hubs producing trench candles and generators for frontline needs. These shifts demonstrate a form of resilience where businesses repurpose themselves to remain relevant and solvent during war.

Overall, the MSME sector’s experience in wartime Ukraine can be described as one of severe contraction followed by partial recovery. The war initially wiped out a huge portion of local business activity, but a significant share has bounced back, if at a smaller scale. The economic losses to communities are measured not just in money but in the diminished presence of local enterprises that give towns and cities their economic life. The fact that most MSMEs expect to

²³ UNDP, *Assessment of the Impact of War on MSMEs*, 2024.

²⁴ UNDP, *Assessment of the Impact of War on MSMEs*, 2024.

²⁵ UNDP, *Assessment of the Impact of War on MSMEs*, 2024.

survive and are even optimistic about fully recovering post-war is a positive sign²⁶. Many entrepreneurs cite hopes for rebuilding and even expanding once peace and stability return. For that optimism to be realized, communities will require sustained support – ensuring access to electricity and capital, security from attacks, and assistance in reaching markets. In the reconstruction phase, MSMEs are poised to be key actors in job creation and economic revival, but only if they can withstand the current onslaught and lean period.

Local budgets

The war has profoundly upset the financial equilibrium of local governments in Ukraine. Territorial communities rely on a mix of locally generated revenues (taxes, fees) and intergovernmental transfers to fund their budgets. The sudden contraction of economic activity in 2022, combined with emergency fiscal policy changes, resulted in a drastic drop in locally raised revenues, pushing many territorial communities into fiscal distress.

A primary source of own revenue for Ukrainian municipalities is the personal income tax (PIT), supplemented by business, land, and property taxes as well as excise duties. With the outbreak of the full-scale war, business closures, job losses, and mass displacement of residents led to a sharp contraction of these revenues. Communities in frontline and occupied areas lost almost all fiscal capacity, while even safer regions experienced significant shortfalls in tax collection.

An additional shock was caused by a central government decision to reallocate the PIT paid by military personnel from local budgets to the state budget starting in 2022. This change aimed to prevent uneven fiscal windfalls for certain host communities and to channel resources toward national defense. However, it simultaneously deprived many municipalities of what had become their last relatively stable source of income. Scholars and practitioners have described the withdrawal of the military PIT as a major fiscal shock that exacerbated budget deficits and reduced local fiscal autonomy^{27 28}. The measure was formalized in late 2023, which suggests that territorial communities are unlikely to regain this revenue stream in the near future.

The combined effect of economic contraction and the military PIT reallocation has been an acute erosion of local fiscal autonomy. Local own-source revenues in many communities fell well below pre-war levels. Some territorial communities in frontline or occupied areas collected only a fraction (20–50%) of what they did in the equivalent period before the invasion. In aggregate, Ukraine's local budget revenues dropped significantly year-on-year from 2021 to 2022, though with great regional variation. Western regions that became major hosts for internally displaced persons (IDPs) sometimes managed to maintain or even modestly increase their revenue collection²⁹ (boosted by economic activity from the influx of people and businesses). In

²⁶ UNDP, *Assessment of the Impact of War on MSMEs*, 2024.

²⁷ VoxUkraine. *Analysis of the withdrawal of military PIT and its impact on local budgets*. Policy Note, 2023-2024

²⁸ Rabinovych, M., Brik, T., Piddubnyi, I., Darkovych, A., Savisko, M., Hatsko, V., & Tytiuk, S. *Fiscal resilience of communities and the consequences of the withdrawal of military PIT*. VoxUkraine Policy Paper, 2024

²⁹ International Organization for Migration (2024). *Ukraine Internal Displacement Report: General Population Survey Round 16*. Displacement Tracking Matrix, IOM

contrast, eastern and southern regions saw precipitous declines. For example, preliminary data show that by 2024, own-source revenues in Lviv or Zakarpattia oblasts were slightly above their 2021 (pre-war) levels in real terms, whereas in Donetsk and Luhansk they were down by well over 80% (given the extensive loss of tax base).

As shown in Figure 1, the war’s fiscal impact on local budgets has been highly uneven across regions. Western and central oblasts (blue bars) largely avoided major revenue collapses and in some cases experienced revenue growth by 2024 (inflation-adjusted), partly due to relocated enterprises and populations. In stark contrast, oblasts that were partly occupied or saw heavy fighting (orange bars) suffered severe revenue contractions. Donetska and Luhanska in particular endured catastrophic budget losses, effectively losing the bulk of their pre-war fiscal capacity.

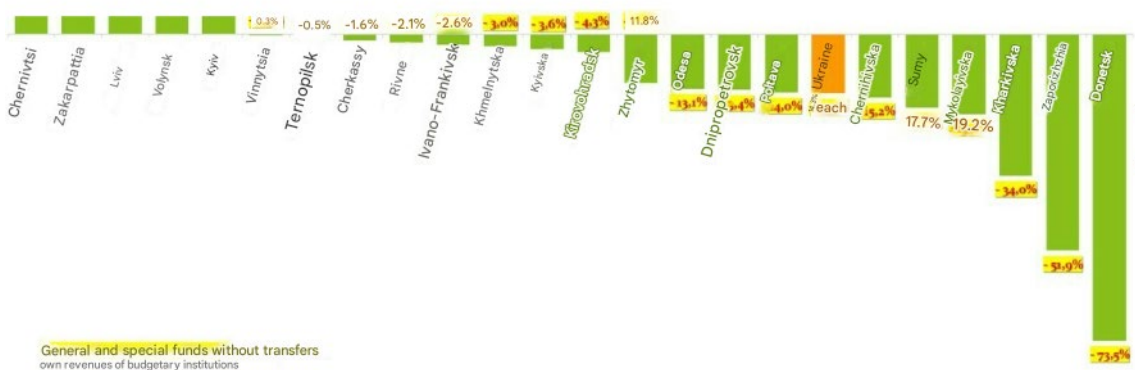

Figure 1: Change in local budget own-source revenues in 2024 compared to 2021, by oblast (inflation-adjusted). Regions highlighted in orange experienced substantial occupation or active combat. Many western regions managed to hold revenues near or above pre-war levels, buoyed by economic relocation and higher nominal wages, while frontline eastern regions saw drastic declines. (Data source: Ministry of Finance of Ukraine, analysis by VoxUkraine and author^{30 31}.)

To prevent the complete financial collapse of local services, the national government stepped in with additional intergovernmental transfers and emergency support. Throughout 2022–2023, the central budget provided special stabilization grants and increased subventions to local governments to ensure they could at least pay for essential expenditures (such as salaries of public sector workers and utilities for critical facilities).³² Funds were channeled via instruments like the Fund for Liquidation of the Consequences of Armed Aggression and other reserve funds. These measures averted mass insolvency of territorial communities – no local government was allowed to go bankrupt – but effectively increased dependence on the central government and donors, rolling back some of the fiscal decentralization gains of the 2014–2021 period. Scholars and fiscal experts have voiced concern that the war is undermining the financial autonomy achieved by decentralization. As one analysis noted, the situation “significantly limits the financial autonomy of local budgets, makes medium-term planning impossible, and increases

³⁰ VoxUkraine (2023). Analysis of the Withdrawal of Military PIT and its Impact on Local Budgets
³¹ Ministry of Economy of Ukraine (2023). Macro-economic Report – 2022 Summary
³² Ljutyj, I., & Miedviedkova, N. (2023). *The modern paradigm of the financial policy of the state and the features of its implementation under the war on the territory of Ukraine*. Finance of Ukraine, 2023(6), 61–74

communities' dependence on state transfers and donor assistance³³". In practical terms, many territorial communities have had to radically re-prioritize their spending: development projects (new infrastructure, economic programs, etc.) were put on indefinite hold, while budgets were refocused on basic needs, emergency repairs, civil defense (like fortifications), and supporting IDPs. Operating expenditures were cut where possible, but certain costs – heating schools, hospital salaries – could not be avoided. Capital expenditures by local budgets in 2022 dropped to a tiny fraction of pre-war amounts due both to funding constraints and the impracticality of long-term projects during active conflict.

One indicator of local fiscal stress is the number of months in 2022–23 during which a community's revenue matched or exceeded its revenue in the same month of 2021 (pre-war). In many territorial communities, there were zero months of such parity – revenues never caught up to the previous year's level at any point, reflecting a persistent gap. Only a minority of communities, generally those far from combat and with larger, more diversified economies, managed to approach normal revenue performance by late 2022 or 2023. Even those were not "thriving" so much as surviving at a baseline, often thanks to hosting displaced businesses or people. For smaller or frontline territorial communities, the war essentially shattered their fiscal capacity. In occupied municipalities, local administrations in exile had no revenue or expenditures at all for long periods, creating a backlog of needs to be addressed upon liberation.

The central government's role has thus become far more pronounced in local finance. Transfers now make up a much higher share of local budgets overall. Regular education and healthcare subventions from the state have continued (ensuring teacher and doctor salaries are paid). Additional targeted grants were provided for communities hosting large numbers of IDPs, to help with housing and social support. International donor funds are often routed through central ministries or regional state administrations, who then coordinate projects in communities – sometimes sidelining local governments in decision-making. In the most extreme cases, where military administrations took over governance in frontline and recently liberated areas, elected local councils have had minimal say in budgeting during the martial law period^{34 35}. While this is a necessary wartime expedient to ensure security and rapid response, it may have long-term implications for local democratic governance and accountability.

Interdependencies and community resilience

The categories of loss outlined above are closely interdependent. Infrastructure destruction often drives out-migration, reducing local demand and tax bases, which undermines public services and weakens governance. Host communities, in turn, face sudden IDP inflows that strain utilities and housing; without adequate support this may escalate into social tension or

³³ Koliada, T., & Alohina, O. (2023). *Financial Capacity of Communities in Wartime*. *Public Management*, 2023(3), 89

³⁴ Kulyk, A. (2022). *Resilience of Territorial Communities as a Factor of National Security*. *Public Management*, 2022(4), 112

³⁵ Pavlovych-Seneta, Y., & Lepish, N. (2023). *Martial Law and Local Self-Government: Transformation of Powers*. *Public Administration and Law Review*, 2023(4), 45-46

secondary displacement. Conversely, timely repairs and humanitarian assistance can stabilize services, integrate newcomers, and stimulate recovery.

The economy–demography nexus is particularly evident. Factory closures or utility outages force workers to leave, causing secondary shutdowns of shops and schools. Safer regions that received IDPs and relocated firms (e.g. IT or light industry in central Ukraine) often registered increased demand and, in some cases, stronger local revenues.

A regional typology emerges:

1. Occupied or devastated areas – economic standstill, requiring near-total rebuilding.
2. Front-line towns – limited activity, surviving on aid and emergency governance.
3. Rear areas hosting IDPs – demographic growth with added economic potential, but high pressure on infrastructure.
4. Relatively unaffected areas – spared direct destruction yet facing indirect shocks (inflation, mobilization).

Resilience factors include larger population size, a diversified economic base, stronger fiscal capacity, and high social capital. Active civil society, volunteer networks, and city-to-city partnerships facilitated quicker aid delivery. Decentralization reforms empowered local leaders to act as first responders, and inter-municipal cooperation (e.g. twinning of communities, sharing resources) strengthened local capacity³⁶. External inputs supported recovery. Macro-level stabilization policies, such as simplified SME taxation and inflation control, also underpinned local resilience. Yet resilience has limits: volunteer burnout, funding gaps, and continued attacks risk eroding even strong systems.

Overall, recovery requires integrated planning. Rebuilding infrastructure must be combined with business incentives, population return policies, and restoration of local government capacity. The effectiveness of resilience factors observed during wartime offers lessons for designing recovery programs that address interdependent losses simultaneously.

SUMMARY

The study demonstrated that Ukraine’s territorial communities have incurred complex and multi-layered economic losses as a direct consequence of the full-scale war. The most tangible impacts have occurred in infrastructure and housing, where estimated damages exceeded 170 billion USD, with millions of homes destroyed and critical utilities severely disrupted. Agriculture, the backbone of many rural communities, has experienced large-scale devastation, including mined fields, loss of equipment and storage facilities, and a sharp decline in yields. The MSME sector, representing the core of local employment, initially collapsed but displayed resilience by partially resuming operations through relocation and adaptation. Local budgets suffered both from reduced tax revenues, which led to a sharp decrease in fiscal autonomy and increased dependence on state transfers.

³⁶ Brik, T., & Murtazashvili, J. (2022). Decentralization and resilience in Ukraine. Carnegie Endowment for International Peace

These categories of loss are not isolated. Destruction of infrastructure drives migration and reduces the tax base; agricultural decline undermines rural incomes and fiscal stability; weakened local institutions struggle to provide services. The article also highlights regional disparities: frontline and occupied communities face near-total economic collapse, while safer western regions absorb displaced populations and businesses, gaining relative stability but also facing new strains on infrastructure.

Overall, the findings confirm the main hypothesis: the war has simultaneously exposed systemic vulnerabilities of territorial communities and revealed opportunities for resilience-building. Effective recovery must therefore be comprehensive, linking infrastructure rebuilding with economic revitalization, fiscal resilience, and institutional strengthening. The resilience of territorial communities will remain central to Ukraine's capacity for sustainable post-war development and integration into the European framework.

REFERENCES

- Brik, T., & Murtazashvili, J. (2022). Decentralization and resilience in Ukraine. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/2022/07/07/decentralization-and-resilience-in-ukraine-pub-87463>
- Chen, B., Tu, Y., An, J., Wu, S., Lin, C., & Gong, P. (2024). Quantification of losses in agriculture production in eastern Ukraine due to the Russia-Ukraine war. *Communications Earth & Environment*, 5(336). <https://doi.org/10.1038/s43247-024-01488-3>
- European Parliamentary Research Service (2024). Ukrainian Agriculture: From Russian Invasion to EU Integration. *EPRS Briefing No. 760.432, April 2024*. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2024\)760432](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)760432)
- Koliada, T., & Alokhina, O. (2023). Financial Capacity of Communities in Wartime. *Public Management*, 2023(3), 88–95.
- Kulyk, A. (2022). Resilience of Territorial Communities as a Factor of National Security. *Public Management*, 2022(4), 112–118. <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-4-1-112-118>
- Kussul, N., Drozd, S., Yailykova, H., Shelestov, A., Lemoine, G., & Deininger, K. (2023). Assessing damage to agricultural fields from military actions in Ukraine: An integrated approach using statistical indicators and machine learning. *International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation*, 125, 103562. <https://doi.org/10.1016/j.jag.2023.103562>
- Ljutyj, I., & Miedviedkova, N. (2023). *The modern paradigm of the financial policy of the state and the features of its implementation under the war on the territory of Ukraine*. *Finance of Ukraine*, 2023(6), 61–74. <https://doi.org/10.33763/finukr2023.06.061>
- Palekha, Y., Malchykova, D., Antonenko, N., & Pylypenko, I. (2023). Approaches to the territorial communities' typification of Ukraine as a result of the Russian military aggression. *Ukrainian Geographical Journal*, 2023(4), 36–43. <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.036>
- Pavlovych-Seneta, Y., & Lepish, N. (2023). Martial Law and Local Self-Government: Transformation of Powers. *Public Administration and Law Review*, 2023(4), 45–53. <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2023-4-45>

SOURCES

- International Organization for Migration (2024). Ukraine Internal Displacement Report: General Population Survey Round 16. Displacement Tracking Matrix, IOM. <https://dtm.iom.int/ukraine> (Access: 25.12.2024).

Rabinovych, M., et al. (2024). Fiscal Resilience of Communities and the Consequences of the Withdrawal of Military PIT. VoxUkraine Policy Paper. <https://voxukraine.org/en/fiscal-resilience-of-communities-and-the-withdrawal-of-military-pit> (Access: 04.01.2025).

VoxUkraine (2023). Analysis of the Withdrawal of Military PIT and its Impact on Local Budgets. VoxUkraine. <https://voxukraine.org> (Access: 12.01.2025).

UNDP Ukraine (2024). Assessment of the Impact of the War on Micro-, Small-, and Medium-sized Enterprises in Ukraine. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/ukraine/publications/assessment-impact-war-msmes-ukraine> (Access: 18.01.2025).

UNHCR / USA for UNHCR (2025). Ukraine Emergency – Key Figures. <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency> (Access: 05.02.2025).

Ministry of Economy of Ukraine (2023). Macro-economic Report – 2022 Summary. <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=en-GB&id=1d24f3db-f8c4-4e91-b6a4-3d245d6da817> (Access: 22.02.2025).

World Bank, Government of Ukraine, European Commission, UN (2023). Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment – February 2023. <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/publication/ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment> (Access: 10.03.2025).

Kyiv School of Economics (2024). Russia Will Pay Project – War Damage Report (November 2024 update). KSE Institute. <https://kse.ua/russia-will-pay> (Access: 09.05.2025).

Copyright (c) 2025 Valentyna Yakubiv

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Sergiy Balaniuk*

<https://orcid.org/0009-0009-1771-6826>

Akademia Nauk Stosowanych Wincentego Pola w Lublinie

SYTUACJA UKRAIŃSKICH PRZEDSIĘBIORSTW I ICH STRATY W CZASIE ROSYJSKIEJ AGRESJI

THE SITUATION OF UKRAINIAN ENTERPRISES AND THEIR LOSSES DURING RUSSIAN AGGRESSION

ABSTRAKT: W artykule przeprowadzono kompleksową analizę wpływu pełnoskalowej rosyjskiej agresji zbrojnej na funkcjonowanie oraz działalność ukraińskich przedsiębiorstw różnych kategorii, w szczególności mikro-, małych i średnich, które są kluczowymi podmiotami ukraińskiej gospodarki. Głównym celem prowadzonych rozważań było określenie skali bezpośrednich i pośrednich strat gospodarczych, ocena makroekonomicznych skutków wojny, a także analiza skuteczności działań polityki państwowej i wsparcia międzynarodowego w celu zapewnienia stabilności w sferze biznesu oraz zapewnienie bezpieczeństwa ekonomicznego Ukrainy. Przeprowadzona analiza opiera się na podejściu interdyscyplinarnym z wykorzystaniem metod ekonomiczno-statystycznych i analitycznych, a także analizy porównawczej i korelacyjnej oficjalnych danych statystycznych oraz informacji zawartych w raportach organizacji międzynarodowych.

Rosyjska agresja zbrojna dotknęła wszystkie rodzaje przedsiębiorstw Ukrainy, powodując znaczny spadek produkcji, przerwy w łańcuchach logistycznych i utratę rynków zbytu. Jednocześnie inicjatywy państwowe i międzynarodowa pomoc finansowa sprzyjały dostosowaniu działalności przedsiębiorstw do warunków wojennych i utrzymaniu potencjału rozwoju w okresie powojennym.

Wyniki badania wskazują na głęboki negatywny wpływ rosyjskiej agresji zbrojnej na gospodarkę, w szczególności znaczny spadek PKB, presję inflacyjną, utratę siły roboczej, zniszczenie infrastruktury i połączeń logistycznych. Jednocześnie małe i średnie przedsiębiorstwa pozostają podstawą gospodarki, odgrywając ważną rolę w tworzeniu miejsc pracy i utrzymaniu stabilności społecznej i bezpieczeństwa ekonomicznego. Analiza państwowych programów wsparcia, w szczególności instrumentów kredytowych, zachęt podatkowych, dotacji i inicjatyw, wykazała ich pozytywną rolę pod warunkiem aktywnego zaangażowania biznesu. Jednocześnie ograniczenia spowodowane zwiększonym obciążeniem podatkowym i zaostrzeniem kontroli stwarzają dodatkowe wyzwania dla przedsiębiorstw.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo ekonomiczne, rosyjska agresja, straty gospodarcze, mikro przedsiębiorstwa, średnie przedsiębiorstwa

ABSTRACT: The article provides a comprehensive analysis of the impact of Russia's full-scale armed aggression on the functioning and operations of various categories of Ukrainian enterprises, particularly micro, small, and medium-sized enterprises, which are key players in the Ukrainian economy. The main goal of the study was to determine the scale of direct and indirect economic losses, assess the macroeconomic consequences of the war, and analyze the effectiveness of state policy measures and international support to ensure business stability and ensure Ukraine's economic security. The analysis is based on an interdisciplinary approach using economic, statistical, and analytical methods, as well as comparative and correlational analysis of official statistical data and information contained in reports from international organizations.

* **dr Sergiy Balaniuk**, Akademia Nauk Stosowanych Wincentego Pola w Lublinie

 <https://orcid.org/0009-0009-1771-6826>

Copyright (c) 2025 Sergiy Balaniuk. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

Russian armed aggression affected all types of Ukrainian enterprises, causing a significant decline in production, disruptions in logistics chains, and loss of markets. At the same time, state initiatives and international financial assistance helped enterprises adapt to wartime conditions and maintain their development potential in the postwar period. The study's findings indicate a profound negative impact of Russian military aggression on the economy, particularly a significant decline in GDP, inflationary pressures, labor losses, and the destruction of infrastructure and logistical connections. At the same time, small and medium-sized businesses remain the backbone of the economy, playing a crucial role in job creation and maintaining social stability and economic security. An analysis of state support programs, particularly credit instruments, tax incentives, subsidies, and initiatives, revealed their positive impact provided business actively engages. At the same time, restrictions caused by increased tax burdens and tightened controls pose additional challenges for businesses.

KEYWORDS: economic security, Russian aggression, economic losses, microenterprises, medium-sized enterprises

WPROWADZENIE

Pełnoskalowa rosyjska agresja zbrojna przeciwko Ukrainie, która rozpoczęła się w lutym 2022 roku, spowodowała bezprecedensowe wyzwania dla gospodarki narodowej i działalności przedsiębiorstw we wszystkich sektorach. Ukraiński biznes poniósł zarówno straty bezpośrednie — zniszczenie i uszkodzenie mocy produkcyjnych, infrastruktury logistycznej, magazynów, środków transportu i innego mienia, jak i pośrednie — utratę rynków zbytu, zakłócenia w łańcuchach dostaw, spadek popytu, wzrost kosztów operacyjnych, odpływ wykwalifikowanej siły roboczej. Te wszystkie czynniki zaburzyły stabilność gospodarczą i bezpieczeństwo ekonomiczne Ukrainy, rozumiane jako ekonomiczne podstawy funkcjonowania Ukrainy, będące jednym z kluczowych elementów bezpieczeństwa narodowego¹.

Według dostępnych szacunków, skutki gospodarcze pełnoskalowej rosyjskiej agresji zbrojnej doprowadziły już do znacznego spadku produktu krajowego brutto Ukrainy o 28,8% w 2022 roku², a łączna wartość szkód wyrządzonych gospodarce, obejmująca zarówno bezpośrednie zniszczenia infrastruktury, jak i straty pośrednie, szacowana jest na ponad 170 mld USD³.

Sytuacja ukraińskich przedsiębiorstw jest niezwykle skomplikowana, gdyż ich straty mają nie tylko krótkoterminowy, ale i długoterminowy wpływ, który objawia się spadkiem atrakcyjności inwestycyjnej, pogorszeniem konkurencyjności przedsiębiorstw i spowolnieniem procesów odbudowy. Wskaźniki te bezpośrednio warunkują bezpieczeństwo ekonomiczne Ukrainy oraz zdolność ukraińskiej gospodarki do zaspokojenia potrzeb społecznych. W tych warunkach szczególnie aktualnym staje się badanie specyfiki i skali zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich strat.

Celem niniejszego badania jest kompleksowa analiza bezpośrednich i pośrednich strat ekonomicznych ukraińskich przedsiębiorstw spowodowanych pełnoskalową agresją rosyjską, z uwzględnieniem skali zniszczeń, spadku aktywności gospodarczej i zmian strukturalnych w działalności gospodarczej. Badanie ma na celu zidentyfikowanie kluczowych czynników powodujących te straty, ocenę ich wpływu na funkcjonowanie przedsiębiorstw oraz sformułowanie propozycji dotyczących zwiększenia odporności i zdolności adaptacyjnych przedsiębiorstw w warunkach wyzwań

¹ A. Wasiuta, *Bezpieczeństwo ekonomiczne, [w.] Vademecum bezpieczeństwa*, red. O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć, Kraków 2018, s. 88.

² *Трекер економіки під час війни* <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> [dostęp: 24.07.2025].

³ <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-listopad-2024-roku/> [dostęp: 24.07.2025].

wojennych i powojennych. Wśród celów szczegółowych należy wymienić: 1. przeprowadzenie kompleksowej analizy wpływu pełnoskalowej agresji rosyjskiej na funkcjonowanie ukraińskich przedsiębiorstw różnych kategorii (mikro-, małych i średnich), z uwzględnieniem zarówno sektorów, które poniosły największe straty, jak i tych, które wykazały wzrost w warunkach gospodarki wojennej; 2. ocenę makroekonomicznych skutków agresji dla Ukrainy poprzez badanie dynamiki kluczowych wskaźników — produktu krajowego brutto, poziomu inflacji, zmian strukturalnych w gospodarce oraz wielkości międzynarodowego wsparcia finansowego; 3. przeanalizowanie działania polityki państwowej mające na celu wsparcie i przywrócenie działalności gospodarczej w warunkach wojny oraz określić ich skuteczność w zapewnianiu stabilności biznesu.

Podstawą metodologiczną badania jest kompleksowe, interdyscyplinarne podejście do analizy wpływu agresji wojennej na funkcjonowanie ukraińskich przedsiębiorstw różnych kategorii. Aby osiągnąć wyznaczone cele, zastosowano zbiór naukowych, ekonomiczno-statystycznych, analitycznych i empirycznych metod, które pozwalają na wszechstronną ocenę zarówno ilościowych, jak i jakościowych aspektów badanego zjawiska.

BIEŻĄCE TENDENCJE I WYZWANIA DLA UKRAIŃSKICH PRZEDSIĘBIORSTW W ZWIĄZKU Z ROSYJSKĄ AGRESJĄ ZBROJNĄ

Rosyjska agresja zbrojna przeciwko Ukrainie rozpoczęła się już w 2014 roku od aneksji Krymu i wojny hybrydowej na Donbasie⁴. Ten długotrwały konflikt zbrojny stał się pierwszym poważnym wyzwaniem dla ukraińskiej gospodarki i przedsiębiorstw, które musiały dostosować się do nowych realiów w warunkach niestabilności, strat i ciągłego zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego, a w dalszej kolejności narodowego. Straty materialne Ukrainy w wyniku okupacji Krymu i części obwodów donieckiego i ługańskiego jeszcze w 2018 roku wyniosły 98,4 mld dolarów, co miało znaczący negatywny wpływ na gospodarkę Ukrainy⁵. Pełnoskalowa inwazja, rozpoczęta 24 lutego 2022 roku, stała się najpotężniejszym ciosem dla ukraińskiej gospodarki w całej jej najnowszej historii. Skala zniszczeń, niszczenie infrastruktury i przedsiębiorstw, a także znaczne straty kapitału ludzkiego doprowadziły do gwałtownego spadku produkcji, zmniejszenia wolumenu eksportu i obniżenia poziomu aktywności inwestycyjnej. Spowodowało to głęboki kryzys gospodarczy, którego skutki są odczuwalne nie tylko na poziomie makroekonomicznym, ale także w codziennej działalności każdego przedsiębiorstwa i przedsiębiorcy w całym kraju. Spadek realnego PKB, który Ukraina odnotowała w 2022 roku, był największy od 1991 roku, a znaczna liczba przedsiębiorców zawiesiła swoją działalność na początku pełnoskalowej inwazji zbrojnej⁶. Znaczący wpływ na sytuację ukraińskich przedsiębiorstw miały takie czynniki, jak: blokada morska portów, która utrudniła lub uniemożliwiła eksport i import towarów, intensywne działania zbrojne na terytorium państwa, które doprowadziły do zniszczenia zakładów

⁴ J. Roston-Żmuda, *Military Conflict in Ukraine and Its Economic Impact*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia Sectio M”, vol. VIII, 2023, s. 237-238.

⁵ Лавер О. Матяшовська Б. Шумило Н. Матеріальні втрати та втрати народонаселення української держави внаслідок агресії російської федерації. Науковий вісник Ужгородського університету. DOI: 10.24144/2523-4498.1(40).2019.170229

⁶ Т. Мельник, Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення, „Journal of Innovations and Sustainability”, 7(3), 2023, <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07>.

produkcyjnych, a także regularne ostrzały raketowe, które spowodowały szkody zarówno w infrastrukturze poszczególnych przedsiębiorstw, jak i w państwowej infrastrukturze krytycznej. Na szczególną uwagę zasługują zniszczenia infrastruktury energetycznej — ostrzał elektrowni, linii energetycznych i podstacji powoduje częste i długotrwałe przerwy w dostawach energii elektrycznej, co utrudnia lub nawet uniemożliwia normalne funkcjonowanie wielu przedsiębiorstw.

Ponadto powszechna mobilizacja ludności zmniejszyła liczbę wykwalifikowanych pracowników, powodując niedobór siły roboczej i zmuszając przedsiębiorstwa do poszukiwania nowych form organizacji pracy, dostosowywania procesów produkcyjnych lub tymczasowego zawieszania działalności.

Wszystkie te czynniki zmusiły ukraińskie przedsiębiorstwa do pracy w warunkach wyjątkowej niestabilności, ciągłego ryzyka i ograniczeń zasobów, co ma istotny wpływ na ich wydajność, wyniki finansowe i zdolność do odbudowy. Jednak międzynarodowe wsparcie finansowe dla rządu Ukrainy odgrywa kluczową rolę w łagodzeniu negatywnych skutków wojny dla przedsiębiorstw. Dzięki tej pomocy przedsiębiorstwa mają możliwość otrzymywania bezpośrednich dotacji i subsydiów, które wspierają ich działalność operacyjną. Ponadto międzynarodowe wsparcie pomaga utrzymać siłę nabywczą ludności, co jest ważnym czynnikiem stabilizacji rynku wewnętrznego i zapewnienia popytu na towary i usługi nawet w warunkach wojny.

SEKTOROWA DYFERENCJACJA STRAT I WZROSTU PRZEDSIĘBIORSTW W WARUNKACH GOSPODARKI WOJENNEJ

W strukturze ukraińskiej gospodarki dominują mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa, które stanowią większość wszystkich struktur biznesowych. Te kategorie przedsiębiorstw odgrywają kluczową rolę w tworzeniu miejsc pracy, zapewnianiu stabilności społecznej i kształtowaniu produktu krajowego brutto. Stanowią one podstawę małego i średniego biznesu, który wspiera dynamikę rozwoju gospodarczego, zwłaszcza w regionach. Znaczna część zatrudnienia przypada właśnie na te przedsiębiorstwa, co czyni je ważnymi podmiotami polityki gospodarczej państwa. Mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa stanowią 99,98% wszystkich ukraińskich przedsiębiorstw i generują 64% wartości dodanej oraz zapewniają około 74% miejsc pracy w Ukrainie⁷. To właśnie te przedsiębiorstwa najbardziej ucierpiały w wyniku rozpoczęcia pełnoskalowej inwazji. Rosyjska agresja zbrojna wywołała panikę, która spowodowała tymczasowe zawieszenie działalności wielu firm, a także masową migrację pracowników do bezpieczniejszych regionów lub za granicę. Taka sytuacja stanowiła poważne wyzwanie dla stabilności małych i średnich przedsiębiorstw w pierwszych dniach wojny. Od początku pełnej inwazji 64% małych i średnich przedsiębiorstw tymczasowo zawiesiło lub ograniczyło swoją działalność. Jednak zdecydowana większość wznowiła tę działalność po jakimś czasie. Od początku pełnoskalowej inwazji 90%

⁷ Informacja dostępna na stronie: <https://www.undp.org/ukraine/publications/assessment-wars-impact-micro-small-and-medium-enterprises-ukraine?fbclid=IwAR2UqHzWnyVtRONMuI7NZPGRsxYTre4Wdi0LVsxYzNCDaDTyVPeyI3cFEUg> [dostęp: 20.07.2025 r.].

ukraińskich firm wznowiło swoją działalność. W październiku 2023 roku tylko 9,6% przedsiębiorstw, które zawiesiły swoją działalność, było zagrożonych całkowitym zamknięciem⁸.

Kolejnym poważnym ciosem dla ukraińskich przedsiębiorstw były liczne przerwy i ograniczenia w dostawach energii elektrycznej spowodowane rozległymi zniszczeniami infrastruktury energetycznej w wyniku rosyjskich ostrzałów. System energetyczny kraju uległ znacznym zniszczeniom, co doprowadziło do niestabilności w dostawach energii elektrycznej, zwłaszcza w regionach położonych w pobliżu obszarów aktywnych działań wojennych. Brak stabilnych dostaw energii elektrycznej powodował częste przestoje w produkcji, zatrzymanie procesów technologicznych, a także wzrost kosztów operacyjnych z powodu konieczności korzystania z alternatywnych źródeł energii lub systemów rezerwowych. Około 76% ukraińskich przedsiębiorstw potwierdziło negatywny wpływ odcięć energii elektrycznej na ich działalność⁹. Taki stan szczególnie utrudnia działalność przedsiębiorstw zmechanizowanych zmniejszając ich wydajność i konkurencyjność. W warunkach pełnoskalowej inwazji zbrojnej takie problemy dodatkowo wzmocniały presję ekonomiczną na biznes, opóźniały odbudowę i rozwój przedsiębiorstw, stwarzając dodatkowe wyzwania dla stabilności całej ukraińskiej gospodarki. Po destrukcyjnym 2022 roku w 2023 roku nastąpiła stabilizacja i względny wzrost gospodarczy w porównaniu z poprzednim rokiem, pomimo trwających brutalnych działań wojennych, regularnych przerw w dostawach energii elektrycznej, ostrzałów raketowych infrastruktury i obiektów cywilnych, a także znacznej migracji ludności za granicę. Wzrost PKB w 2023 roku wyniósł 5% w porównaniu z 2022 rokiem¹⁰. Taki wzrost gospodarczy stał się możliwy dzięki połączeniu międzynarodowej pomocy finansowej i humanitarnej, a także skutecznej adaptacji biznesu do nowych warunków gospodarki wojennej. Przedsiębiorstwa nauczyły się pracować w warunkach niestabilności, zoptymalizowały procesy produkcyjne, poszukiwały alternatywnych kanałów dostaw i zbytu, co sprzyjało stopniowemu ożywieniu gospodarstwu nawet w warunkach ciągłych wyzwań. Ponadto przedsiębiorstwa przeszły na zarządzanie kryzysowe, przeprowadzały analizę ryzyka i scenariuszy, optymalizację procesów produkcyjnych, specjalne zarządzanie łańcuchami dostaw, planowanie na wypadek sytuacji nadzwyczajnych¹¹.

Wśród branż, które wykazały najszybsze tempo ożywienia, można wyróżnić budownictwo, które mimo trudnych warunków wykazało znaczny wzrost w 2023 roku. Duże środki finansowe przeznaczone na odbudowę infrastruktury, która uległa zniszczeniu w wyniku rosyjskich ostrzałów raketowych i działań wojennych, przyczyniły się do znacznego wzrostu popytu inwestycyjnego w tym sektorze. Dzięki tym inwestycjom zrealizowano zakrojone na szeroką skalę projekty kompleksowej przebudowy dróg, mostów, budynków mieszkalnych, obiektów komunalnych i przemysłowych. Według danych Państwowego Urzędu Statystycznego, w okresie styczeń–wrzesień

⁸ <https://www.village.com.ua/village/business/news/348005-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyni-90-ukrayinskih-kompaniy-vidnovili-robotu-doslidzhennya> [dostęp: 20.07.2025 r.].

⁹ Informacja dostępna na stronie: <https://forbes.ua/news/trivali-vidklyuchennya-elektroenergii-vplivayut-na-robotu-76-kompaniy-opituvannya-19092024-23725> [dostęp: 26.07.2025 r.].

¹⁰ Informacja dostępna na stronie: <https://stat.gov.ua/uk/news/zdiysneno-otsinku-vvp-za-2024-rik> [dostęp: 30.07.2025 r.].

¹¹ А. Дацюк, К. Процак, Т. Городня, Адаптація бізнесу в умовах війни, “Економіка і суспільство”, <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-8>

2023 roku sektor budowlany zwiększył swoje przychody o 20,9% w porównaniu z analogicznym okresem w 2022 roku¹². Wskaźnik ten świadczy o istotnej roli budownictwa w odbudowie gospodarczej kraju i tworzeniu nowej bazy dla dalszego rozwoju. Odbudowa infrastruktury przyczyniła się również do tworzenia nowych miejsc pracy i przyciągania dodatkowych zasobów do regionów dotkniętych działaniami wojennymi. W ten sposób branża budowlana stała się nie tylko motorem wzrostu gospodarczego, ale także ważnym czynnikiem poprawy warunków życia społeczności ukraińskich w okresie powojennym.

Kolejną branżą, która wykazała się ożywieniem i wzrostem w warunkach gospodarki wojennej, był przemysł przetwórczy. Wzrost w tym sektorze wynikał przede wszystkim ze zwiększonego popytu na materiały inżynieryjne i budowlane, które były niezbędne do realizacji zakrojonych na szeroką skalę projektów odbudowy infrastruktury. Ponadto nastąpiło zwiększenie bazy surowcowej rolnictwa, w szczególności w produkcji żywności, napojów i wyrobów tytoniowych, co dodatkowo stymulowało rozwój przemysłu przetwórczego. Według danych Państwowego Urzędu Statystycznego produkcja przemysłowa w Ukrainie wzrosła o 6,8% w 2023 roku (po znacznym spadku o 36,7% w 2022 roku). W 2024 roku, według zaktualizowanych danych, wzrost wyniósł 3,6%, co świadczy o kontynuacji tendencji ożywienia w tym sektorze. Wskaźniki te podkreślają stopniowe odbudowywanie mocy produkcyjnych i wzmacnianie potencjału przemysłowego kraju nawet w trudnych warunkach trwającego konfliktu zbrojnego w wyniku pełnoskalowej inwazji zbrojnej przez państwo agresora¹³. Sektor handlowy również wykazuje pozytywną dynamikę wzrostu, co świadczy o stopniowym ożywieniu popytu konsumpcyjnego nawet w tak trudnych warunkach. Według prognoz, w 2024 roku obroty detaliczne w Ukrainie osiągną około 2,184 bln hrywien, czyli o 17,7% więcej niż w 2023 roku (1,822 bln hrywien)¹⁴. Pozytywna tendencja obserwowana jest również w przeliczeniu na dolary, gdzie obroty rosną o 3,1%. Jednocześnie, pomimo tego postępu, rynek handlowy nadal boryka się z szeregiem negatywnych czynników, które utrzymują się z poprzednich lat, wśród których można wymienić niestabilność łańcuchów logistycznych, wahania siły nabywczej ludności, a także zagrożenia dla bezpieczeństwa związane z działaniami wojennymi.

OCENA MAKROEKONOMICZNYCH SKUTKÓW AGRESJI FEDERACJI ROSYJSKIEJ: ANALIZA DYNAMIKI PKB, INFLACJI, ZMIAN STRUKTURALNYCH I MIĘDZYNARODOWEGO WSPARCIA FINANSOWEGO DLA UKRAINY

Ukraińskie przedsiębiorstwa funkcjonują w niezwykle trudnej sytuacji makroekonomicznej spowodowanej pełnoskalową rosyjską agresją zbrojną. Mimo pozytywnej dynamiki wzrostu produktu krajowego brutto, gospodarka kraju nadal nie powróciła do poziomu sprzed wojny. Znaczny wzrost gospodarczy w wysokości około 5% w 2023 roku został zapewniony przede wszystkim dzięki szeroko zakrojonemu międzynarodowemu wsparciu finansowemu i humanitarnemu.

¹² Informacja dostępna na stronie: <https://forbes.ua/news/obsyag-budivnitsva-u-2023-rotsi-zris-na-226-04042024-20331> [dostęp: 22.07.2025 r.].

¹³ Informacja dostępna na stronie: <https://artsel.com.ua/news/produkcija-v-ukraini-v-2024-roci-zbilshilasya-na-3-6/> [dostęp: 28.07.2025 r.].

¹⁴ Informacja dostępna na stronie: https://ubn.news/pl/obroty-detaliczne-w-ukrainie-wzrosly-o-18-ale-jedna-trzecia-przychodow-ze-sprzedazy-detalicznej-odbywa-sie-w-cieniu/?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 23.07.2025 r.].

Jednocześnie należy wziąć pod uwagę, że wskaźnik ten opierał się na bardzo niskiej podstawie statystycznej, ponieważ rok 2022 był rokiem największego spadku gospodarczego w historii Ukrainy. To właśnie głęboka recesja w poprzednim roku stworzyła warunki do stosunkowo wysokiego tempa ożywienia gospodarczego, co jednak nie oznacza pełnego powrotu do przedwojennego poziomu aktywności gospodarczej. Już w 2024 roku tempo wzrostu ukraińskiej gospodarki zaczęło spowalniać, a jednocześnie nasiliło się szereg negatywnych czynników. Wśród nich – trwające działania zbrojne, które nadal powodują znaczną niepewność dla biznesu, a także zakrojona na szeroką skalę mobilizacja, która zmniejsza dostępność siły roboczej. W rezultacie wzrost PKB w 2024 roku wyniósł 3,8%¹⁵. Ważnym czynnikiem jest także migracja obywateli Ukrainy zdolnych do pracy za granicę w poszukiwaniu bezpieczeństwa i lepszych warunków życia, co negatywnie wpływa na potencjał ożywienia rynku pracy i gospodarki. Wyzwania te utrudniają proces stabilizacji i wymagają opracowania skutecznych strategii wspierania działalności gospodarczej i zachowania kapitału ludzkiego.

Znaczącym czynnikiem destabilizującym dla ukraińskich przedsiębiorstw pozostaje wysoka inflacja, która negatywnie wpływa na wszystkie aspekty działalności gospodarczej. Wzrost cen surowców, nośników energii, usług transportowych i podstawowych towarów prowadzi do wzrostu kosztów produkcji i spadku siły nabywczej ludności. W rezultacie przedsiębiorstwa są zmuszone albo podnosić ceny własnych produktów, co zmniejsza popyt, albo pracować z minimalnym zyskiem, co pogarsza ich stabilność finansową. Inflacja w 2024 roku wyniosła 12,0% w ujęciu rocznym¹⁶.

Zgodnie z komentarzem ukraińskiego Narodowego Banku, istotnym czynnikiem wzrostu cen i główną przyczyną odchylenia dynamiki cen od prognozy pozostały czynniki tymczasowe, przede wszystkim gwałtowny wzrost cen żywności spowodowany niższymi zbiorami, z drugiej strony, znacznie wzrosła również fundamentalna presja cenowa w związku z dalszym wzrostem kosztów energii i wynagrodzeń w przedsiębiorstwach¹⁷. Przyczyną wysokiej inflacji jest między innymi dewaluacja waluty krajowej – hrywny, która w znacznym stopniu wynika z niestabilności kursu dolara na rynku walutowym. Wahania kursu powodują wzrost kosztów importowanych komponentów i sprzętu, co ma kluczowe znaczenie dla wielu gałęzi przemysłu. Ponadto zwiększone wydatki budżetowe na obronę i wsparcie społeczne również przyczyniają się do presji inflacyjnej.

Czynniki te stwarzają dodatkowe wyzwania dla działalności zagranicznej Ukrainy, wpływając na stan bilansu handlowego i płatniczego. W warunkach wojny, kiedy łańcuchy logistyczne są zakłócone, a możliwości eksportowe ograniczone, utrzymanie stabilności obrotów handlowych z zagranicą staje się niezwykle trudne.

¹⁵ Informacja dostępna na stronie: https://geopolityka.org/20250104/w-2024-roku-ukrainska-gospodarka-wzrosła-o-38-ied/?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 02.07.2025 r.].

¹⁶ Informacja dostępna na stronie: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2024> [dostęp: 12.07.2025 r.]

¹⁷ Informacja dostępna na stronie: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-u-2024-rotsi> [dostęp: 03.07.2025 r.]

W Ukrainie istnieje poważny problem deficytu bilansu płatniczego, który wynika przede wszystkim z niekorzystnego bilansu handlowego. Kraj importuje duże ilości sprzętu, nośników energii, artykułów spożywczych i części zamiennych, które są niezbędne do utrzymania produkcji i codziennego życia. Jednocześnie możliwości eksportowe Ukrainy są ograniczone z powodu działań wojennych, zakłóceń w łańcuchach logistycznych i utraty części tradycyjnych rynków zbytu. Powoduje to, że import znacznie przewyższa eksport, tworząc znaczną nierównowagę w handlu zagranicznym.

Ponadto na bilans płatniczy negatywnie wpływają również odpływy kapitału za granicę, w szczególności poprzez przekazy ukraińskich przedsiębiorstw i osób fizycznych, a także wydatki ukraińskich migrantów mieszkających za granicą, ale dokonujących płatności z ukraińskich rachunków bankowych. Czynniki te zwiększają presję na rynek walutowy i pogarszają ogólną stabilność makroekonomiczną, utrudniając utrzymanie zrównoważonej pozycji zewnętrznej gospodarki kraju w warunkach konfliktu zbrojnego.

W 2024 roku deficyt ten wyniósł 13,4 mld USD, co stanowi 7,1% PKB Ukrainy¹⁸. Tak znaczny deficyt bilansu płatniczego powoduje zwiększoną presję na rynek walutowy, co z kolei prowadzi do dewaluacji waluty krajowej – hrywny. Dewaluacja hrywny zwiększa koszt importowanych towarów i zasobów, co ma kluczowe znaczenie dla ukraińskich przedsiębiorstw, zwłaszcza tych, które są uzależnione od importowanych surowców, sprzętu lub zasobów energetycznych. Wzrost kosztów importu prowadzi do wzrostu kosztów produkcji, co zmusza przedsiębiorstwa do podnoszenia cen w celu utrzymania rentowności. Równoległe z tym dewaluacja i wzrost cen obniżają siłę nabywczą ludności, co prowadzi do spadku popytu konsumpcyjnego na towary i usługi. Spadek popytu negatywnie wpływa na wielkość sprzedaży przedsiębiorstw, utrudnia planowanie produkcji i pogarsza sytuację finansową przedsiębiorstw.

Źródłem pokrycia deficytu bilansu płatniczego jest międzynarodowa pomoc finansowa i kredyty otrzymywane przez rząd Ukrainy. Waluta zagraniczna, udzielana przez partnerów kraju, jest wykorzystywana przede wszystkim do finansowania wydatków socjalnych i wypłaty wynagrodzeń w sektorze budżetowym. To z kolei sprzyja utrzymaniu popytu konsumpcyjnego, rozwojowi handlu i branż pokrewnych, co ma pozytywny wpływ na działalność ukraińskich przedsiębiorstw. Głównymi dwustronnymi darczyńcami Ukrainy są Stany Zjednoczone (łącznie 19 mld dolarów), UE (wraz z poszczególnymi krajami członkowskimi – 16 mld dolarów), Kanada (3,6 mld dolarów) i Wielka Brytania (3,4 mld dolarów). Na poziomie wielostronnym największą pomoc udzielają MFW (4,1 mld dolarów), Bank Światowy (5,8 mld dolarów), Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju (2,3 mld dolarów)¹⁹. Ministerstwo Finansów Ukrainy oszacowało, że w 2023 roku do budżetu Ukrainy wpłynęło około 42,5 mld dolarów międzynarodowej pomocy finansowej, a łącznie od początku pełnoskalowej agresji zbrojnej do 1 stycznia 2024 roku – około 75 mld

¹⁸ Informacja dostępna na stronie: <https://ukranews.com/ua/news/1062484-defitsyt-potochnogo-rahunku-platizhnogo-balansu-v-2024-stanovyv-13-4-mlrd> [dostęp: 14.05.2025 r.].

¹⁹ Панченко В. Роль міжнародної фінансової допомоги у відбудові економіки України в умовах війни. Економіка, управління та адміністрування. [https://doi.org/10.26642/ema-2024-2\(108\)-139-143](https://doi.org/10.26642/ema-2024-2(108)-139-143)

dolarów. Finansowanie priorytetowych potrzeb budżetowych kraju, w szczególności wydatków socjalnych, odegrało ważną rolę w utrzymaniu stabilności finansowej państwa.

Ponadto mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa mają możliwość uzyskania pomocy międzynarodowej bezpośrednio w formie dotacji, preferencyjnych kredytów i innych instrumentów finansowych. Takie wsparcie pomaga przedsiębiorstwom dostosować się do realiów wojennych, zapewnia zasoby do modernizacji produkcji, rozszerzenia działalności i utrzymania miejsc pracy. Dzięki temu pomoc międzynarodowa odgrywa kluczową rolę w utrzymaniu stabilności gospodarczej i stymulowaniu odbudowy małych i średnich przedsiębiorstw w Ukrainie.

POLITYKA PAŃSTWOWA WSPIERANIA I PRZYWRACANIA DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ W WARUNKACH KONFLIKTU ZBROJNEGO

W warunkach długotrwałej niepewności i wyzwań spowodowanych agresją rosyjską rozwój małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP) napotyka szereg istotnych przeszkód. Należą do nich nieprzewidywalna sytuacja w kraju, utrudniająca planowanie i inwestycje, spadek popytu na produkty i usługi spowodowany niestabilnością gospodarczą, a także ostry niedobór siły roboczej spowodowany mobilizacją i migracją ludności. Jednocześnie kapitał ludzki pozostaje kluczowym czynnikiem przyszłego wzrostu gospodarczego Ukrainy, ponieważ to właśnie kompetentni i zmotywowani pracownicy mogą stać się motorem napędowym odbudowy i rozwoju biznesu. Mimo trudności przedsiębiorcy wykazują ostrożny optymizm co do perspektyw gospodarczych kraju, co świadczy o ich gotowości do dostosowania się do nowych realiów i wkładania wysiłków w odbudowę i wzmocnienie gospodarki narodowej.

Według badań 64% przedsiębiorstw w Ukrainie wskazuje następujące problemy:

- spadek siły nabywczej i zmniejszenie konsumpcji produktów i usług;
- wzrost liczby przypadków nieformalnego zatrudniania pracowników;
- znaczny wzrost kosztów produkcji;
- zakaz wyjazdów zagranicznych dla mężczyzn w wieku poborowym, co utrudnia prowadzenie działalności gospodarczej;
- utrudnienia w procesach logistycznych spowodowane zakłóceniami w łańcuchach transportowych i dostawczych;
- trudności z zapewnieniem wystarczającego kapitału obrotowego do utrzymania działalności operacyjnej;
- ograniczone wsparcie ze strony władz państwowych i lokalnych;
- przerwy w dostawach energii elektrycznej, a także wzrost kosztów energii, co negatywnie wpływa na procesy produkcyjne²⁰.

W sytuacji trwającego konfliktu zbrojnego rząd Ukrainy musi bezzwłocznie podjąć skuteczne działania w celu wsparcia przedsiębiorstw. To właśnie dzięki stabilnej działalności gospodarczej

²⁰ Центр економічного відновлення (CER), Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні, Київ 2024, s. 13.

zapewnione są wpływy podatkowe do budżetu państwa, które mają kluczowe znaczenie dla finansowania sił zbrojnych kraju. Wynagrodzenia żołnierzy, a także zakup nowoczesnego sprzętu wojskowego i zaspokojenie potrzeb Sił Obronnych Ukrainy są realizowane właśnie dzięki tym środkom budżetowym. Dlatego wsparcie przedsiębiorstw nie tylko sprzyja stabilności gospodarczej, ale także bezpośrednio wpływa na zdolność kraju do skutecznego przeciwstawiania się agresji zbrojnej.

Po przeanalizowaniu dostępnych środków wsparcia ze strony rządu Ukrainy można wyróżnić kilka kluczowych kierunków państwowej stymulacji biznesu:

- państwowe instrumenty kredytowe;
- inicjatywy i programy wspierające zatrudnienie;
- obniżenie obciążeń podatkowych;
- dotacje na rozpoczęcie nowej działalności gospodarczej;
- pomoc finansowa dla przedsiębiorstw, które zostały zmuszone do przeniesienia swojej działalności z powodu trwającego konfliktu zbrojnego. Według oficjalnych danych około jedna czwarta ukraińskich przedsiębiorstw skorzystała z tych instrumentów wsparcia²¹.

Na osobną uwagę zasługuje fakt, że rząd Ukrainy uruchomił program „Krajowy cashback”, mający na celu stymulowanie zakupu ukraińskich towarów²². Inicjatywa ta ma na celu ożywienie małych i średnich przedsiębiorstw w sektorze produkcyjnym, zwiększenie popytu na produkty krajowe oraz wsparcie rynku wewnętrznego w trudnych warunkach wojny.

Wszystkie inicjatywy rządu mają na celu wsparcie małych i średnich przedsiębiorstw i mogą skutecznie przyczynić się do ich rozwoju, pod warunkiem aktywnego zaangażowania przedsiębiorców w programy państwowe, a także dotacje i finansowanie od partnerów międzynarodowych. Należy jednak zauważyć, że jednocześnie rząd jest zmuszony do zwiększenia obciążeń podatkowych i wzmocnienia kontroli nad działalnością gospodarczą z powodu deficytu budżetu państwa, który powstał w wyniku zbrojnej napaści. Środki te stwarzają dodatkowe wyzwania dla przedsiębiorstw i wymagają od nich dużej zdolności adaptacyjnej i odpowiedzialności w prowadzeniu działalności gospodarczej w warunkach gospodarki wojennej.

PODSUMOWANIE

Od 2014 roku Ukraina boryka się z długotrwałym konfliktem zbrojnym, który przeszedł w fazę pełnoskalową w lutym 2022 roku, powodując ogromne wyzwania dla gospodarki narodowej i biznesu. Rosyjska agresja zbrojna doprowadziła do znacznych zniszczeń infrastruktury, utraty mocy produkcyjnych i kapitału ludzkiego, co spowodowało głęboki kryzys gospodarczy. Szczególnie odczuwalny był spadek produkcji i ograniczenie eksportu, co negatywnie wpłynęło na klimat inwestycyjny i stabilność finansową kraju. Przedsiębiorstwa, zwłaszcza małe i średnie, napotkały liczne trudności w zapewnieniu ciągłości pracy z powodu działań wojennych, migracji

²¹ Центр економічного відновлення (CER), Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні, Київ 2024, s. 14.

²² Informacja dostępna na stronie: <https://madeinukraine.gov.ua/national-cashback> [dostęp: 11 lipca 2025 r.].

pracowników, częstych przerw w dostawach energii elektrycznej i zakłóceń w łańcuchach logistycznych. Jednocześnie, pomimo trudnych warunków, w 2023 r. obserwowano stopniowe ożywienie gospodarcze, które było zapewnione zarówno dzięki międzynarodowej pomocy finansowej, jak i dostosowaniu się przedsiębiorstw do nowych realiów gospodarki wojennej. Najbardziej dynamiczne były takie branże, jak budownictwo i przemysł przetwórczy, które aktywnie wykorzystywały inwestycje w odbudowę infrastruktury i rosnący popyt na produkty. Sektor handlu również wykazał pozytywne tendencje, choć nadal boryka się z szeregiem wyzwań. Jednak ogólnie gospodarka Ukrainy nadal nie osiągnęła poziomu sprzed wojny, a negatywne czynniki, takie jak wysoka inflacja, niedobór siły roboczej i migracja ludności, pozostają istotnymi przeszkodami dla zrównoważonego rozwoju.

Aby wesprzeć biznes w tak trudnych warunkach, rząd Ukrainy wprowadza szereg środków polityki państwowej, w tym programy kredytowe, obniżenie podatków, inicjatywy wspierające zatrudnienie oraz specjalne dotacje dla przedsiębiorstw dotkniętych wojną. Ważnym elementem stał się również program „Krajowy cashback”, mający na celu stymulowanie popytu na ukraińskie produkty oraz wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw. Skuteczność tych działań zależy jednak od aktywnego zaangażowania przedsiębiorstw w państwowe i międzynarodowe programy wsparcia. Jednocześnie wojna zmusza rząd do wzmocnienia kontroli nad biznesem i zwiększenia obciążeń podatkowych z powodu deficytu budżetowego, co stwarza dodatkowe wyzwania dla działalności gospodarczej.

Mimo istotnych zagrożeń i trudności, ukraińskie przedsiębiorstwa wykazują zdolność do adaptacji i odbudowy w niezwykle trudnych warunkach. Polityka państwowa i pomoc międzynarodowa mają kluczowe znaczenie dla zapewnienia stabilności gospodarczej i dalszego rozwoju. Kontynuacja systemowego wsparcia dla biznesu, rozwój infrastruktury, zachowanie kapitału ludzkiego i przezwyciężenie zaburzeń równowagi makroekonomicznej pozostają priorytetowymi zadaniami na drodze do ożywienia gospodarczego i stabilności Ukrainy.

BIBLIOGRAFIA REFERENCES LIST

Rosłon-Żmuda J., *Military Conflict in Ukraine and Its Economic Impact*, "Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia Sectio M", vol. VIII, 2023.

Wasiuta A., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, [w:] *Vademecum bezpieczeństwa*, red. O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć, Kraków 2018.

Лавер О., Матяшовська Б., Шумило Н., Матеріальні втрати та втрати народонаселення української держави внаслідок агресії російської федерації, *Науковий вісник Ужгородського університету*, DOI: 10.24144/2523-4498.1(40).2019.170229.

Мельник Т., *Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення*, "Journal of Innovations and Sustainability", 7(3), 2023, <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07>.

Дацюк А., Процак К., Городня Т., Адаптація бізнесу в умовах війни, "Економіка і суспільство", <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-8>.

Панченко В., Роль міжнародної фінансової допомоги у відбудові економіки України в умовах війни, "Економіка, управління та адміністрування", [https://doi.org/10.26642/ema-2024-2\(108\)-139-143](https://doi.org/10.26642/ema-2024-2(108)-139-143).

Copyright (c) 2025 Sergiy Balaniuk

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Liudmyla Sas*

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

KONSEKWENCJE EKONOMICZNE ZNISZCZENIA UKRAIŃSKIEJ INFRASTRUKTURY W WYNIKU ROSYJSKIEJ AGRESJI MILITARNEJ

ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE DESTRUCTION OF UKRAINE'S INFRASTRUCTURE AS A RESULT OF RUSSIAN MILITARY AGGRESSION

ABSTRAKT: W artykule omówiono skalę zniszczeń infrastruktury Ukrainy, a także określono regionalne cechy uszkodzeń w wyniku pełnoskalowej inwazji federacji rosyjskiej. Ustalono, że obiekty infrastruktury stały się jednym z głównych celów agresora, co doprowadziło do bezprecedensowych strat w sferach społecznej, transportowej, energetycznej, mieszkaniowo-komunalnej oraz cyfrowej. Całkowita suma bezpośrednich szkód, według wstępnych szacunków, wynosi 170 miliardów dolarów, co świadczy o głębokim kryzysie w zakresie zapewnienia infrastrukturalnego kraju.

Wyniki przeprowadzonych badań wykazały, że wśród obiektów sfery społecznej największe straty poniosły: sektor mieszkaniowy (60 mld USD), obiekty opieki zdrowotnej (4,3 mld USD), edukacji (7,3 mld USD), kultury, sportu i turystyki (4 mld USD). Zniszczono i/lub uszkodzono setki tysięcy budynków mieszkalnych, tysiące placówek oświatowych i medycznych, a także zabytki kultury, w tym obiekty wpisane do rejestru UNESCO. Infrastruktura transportowa poniosła straty w wysokości ponad 38,5 mld USD. Zniszczono dziesiątki tysięcy kilometrów dróg, setki mostów, dworców, lotnisk, obiektów portowych i środków transportu. Na szczególną uwagę zasługuje zniszczenie unikalnego ukraińskiego samolotu „Mrija” oraz zmasowane ataki na porty obwodu odeskiego po wstrzymaniu korytarza zbożowego.

Infrastruktura energetyczna stała się celem celowych ataków, co doprowadziło do zniszczenia wszystkich elektrowni ciepłych, elektrowni wodnych oraz elektrociepłowni na kontrolowanym terytorium. Bezpośrednie straty w sektorze energetycznym szacuje się na 14,6 mld USD.

Gospodarka mieszkaniowo-komunalna doznała znacznych zniszczeń, co spowodowało długotrwałe przerwy w dostawach wody, ciepła i świadczeniu podstawowych usług. Straty w tej sferze wynoszą 3,5 mld USD. Ucierpiała również infrastruktura cyfrowa: zniszczono tysiące stacji bazowych telefonii komórkowej, uszkodzono sieci dostępu do Internetu, co doprowadziło do spadku jakości komunikacji i utraty dostępu do usług cyfrowych w wielu regionach. Całkowite straty szacuje się na 1,2 mld USD.

W artykule podkreślono konieczność przeprowadzenia ekspertyz technicznych po zakończeniu aktywnych działań wojennych w celu dokładnego określenia skali zniszczeń i opracowania strategii odbudowy. Przeprowadzono analizę SWOT skutków ekonomicznych zniszczenia infrastruktury Ukrainy w wyniku agresji wojskowej federacji rosyjskiej, co pozwoliło na nakreślenie możliwych strategii rekonstrukcji, pozyskania pomocy międzynarodowej i odbudowy gospodarki kraju. Materiały badawcze mogą być wykorzystane do opracowania polityki państwowej w sferze powojennej odbudowy, planowania inwestycji oraz koordynacji działań humanitarnych.

SŁOWA KLUCZOWE: infrastruktura Ukrainy, agresja wojskowa, bezpośrednie straty, infrastruktura społeczna, transport, energetyka, infrastruktura cyfrowa, rekonstrukcja, odbudowa, straty regionalne, zasoby mieszkaniowe

* **Doctor of Economic Sciences, Professor, Liudmyla Sas**, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

 <https://orcid.org/0000-0003-2053-0394> liudmyla.sas@pnu.edu.ua

Copyright (c) 2025 Liudmyla Sas. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

ABSTRACT: The article examines the scale of destruction of Ukraine's infrastructure and identifies the regional features of the damage resulting from the full-scale invasion of the Russian Federation. It has been established that infrastructure facilities have become one of the main targets of the aggressor, which has led to unprecedented losses in the social, transport, energy, housing and communal, and digital spheres. The total amount of direct damages, according to preliminary estimates, reaches \$170 billion, which indicates a deep crisis in the country's infrastructure provision.

The results of the conducted research showed that among the social sector facilities, the largest losses were incurred by: the housing sector (\$60 billion), healthcare facilities (\$4.3 billion), education (\$7.3 billion), culture, sports, and tourism (\$4 billion). Hundreds of thousands of residential buildings, thousands of educational and medical institutions, as well as cultural monuments, including objects on the UNESCO register, have been destroyed and/or damaged. Transport infrastructure suffered losses of over \$38.5 billion. Tens of thousands of kilometers of roads, hundreds of bridges, railway stations, airfields, port facilities, and vehicles have been destroyed. The destruction of the unique Ukrainian „Mriya” aircraft and the large-scale attacks on the ports of the Odesa region after the termination of the grain corridor deserve special attention.

The energy infrastructure has become a target of deliberate attacks, which has led to the destruction of all thermal power plants, hydroelectric power plants, and combined heat and power plants in the controlled territory. The direct damages to the energy sector are estimated at \$14.6 billion.

The housing and communal sector has suffered significant damage, resulting in prolonged interruptions to water supply, heating, and the provision of basic services. The losses in this area amount to \$3.5 billion. The digital infrastructure has also been affected: thousands of mobile communication base stations have been destroyed, and fixed-access Internet networks have been damaged, leading to a decrease in the quality of communication and loss of access to digital services in many regions. The total losses are estimated at \$1.2 billion.

The article emphasizes the need for technical inspections after the completion of active hostilities to accurately determine the extent of the damage and form reconstruction strategies.

A SWOT analysis of the economic consequences of the destruction of Ukraine's infrastructure as a result of the military aggression of the Russian Federation was carried out, which made it possible to outline possible strategies for reconstruction, attracting international assistance, and restoring the country's economy. The research materials can be used for the development of state policy in the field of post-war recovery, investment planning, and coordination of humanitarian efforts.

KEYWORDS: resilience; food security, rural economy, crisis management, agricultural innovation, agricultural sustainability

INTRODUCTION

Problematic situation

The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has caused unprecedented destruction of infrastructure, from residential buildings to digital networks, with far-reaching consequences for all sectors of the economy and social life. The scale of losses (direct damages to Ukraine's infrastructure), according to statistics from the T4P Global Initiative¹ and analytical reports from the Kyiv School of Economics (KSE)², reached \$170 billion as of November 2024. This indicates a systemic destruction of critical infrastructure and complicates the processes of recovery, planning, and meeting the basic needs of the population. The lack of a complete picture of the damages due to active hostilities creates additional challenges for an effective response.

¹ Statistics from the T4P Global Initiative War Crimes Database. Ukrainian Helsinki Union for Human Rights, *Shelling of Ukraine as a war crime committed by Russia*.

² T. Antonyuk. *Direct losses of Ukraine due to the war reached \$170 billion*, KSE assessment Institute, 2025.

In the current environment, the issue of protecting critical infrastructure has become exceptionally relevant. Critical infrastructure, defined by the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure»³ as a set of objects, systems, and networks that are vital for the functioning of society and the state, has become the main target of the enemy. Critical infrastructure is the foundation of the state's functioning, ensuring national security, sustainable economic development, and the well-being of the population. Its destruction or disruption leads to large-scale socio-economic, environmental, and humanitarian consequences. The destruction of these objects is part of a strategy aimed at destabilization, creating a humanitarian catastrophe, and the economic collapse of Ukraine. As Serhiy Ivaniuta et al. note⁴, «Russian military aggression against Ukraine is viewed as a direct threat to national and global security, requiring a systemic approach to risk assessment and the development of effective protection mechanisms».

In a global context, according to The Global Risks Report 2022⁵ published by the World Economic Forum, threats to critical infrastructure are among the leading global risks, particularly in the areas of cybersecurity, energy, and healthcare, which are significantly exacerbated for Ukraine in a wartime environment. In their research, scholars also devote considerable attention to the environmental consequences of the war (Jakub Ber⁶, Oleksandr Bondar et al.⁷, Olena Kovtun⁸, Viktoria Miroshnychenko & Volodymyr Tyorlo⁹), socio-economic challenges (Yevhenii Kostyk & Anatolii Ovsiienko¹⁰, Ihor Yaroshenko & Iryna Semyhulina¹¹, Maksym Khatser¹²), legal aspects (Iryna Kozak-Balaniuk¹³), as well as prospects for infrastructure restoration, specifically in tourism (Halyna Bohatyriova & Oksana Berezivska¹⁴) and innovation-investment (Liudmyla Sas et al.¹⁵).

³ On Critical Infrastructure. Law of Ukraine No. 1882-IX of 16.11.2021.

⁴ S.P. Ivaniuta, Ye.V. Panov, O.I. Ivanenko, S.V. Hapon. *Assessment of risks to Ukraine's critical infrastructure in the conditions of Russian military aggression*. Bulletin of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. 2024. Series: Chemical Engineering, Ecology and Resource Conservation. No. 2. pp. 47-61.

⁵ The Global Risks Report 2022, 17th Edition, World Economic Forum.

⁶ J. Ber. *War with nature. The impact of Russian aggression on the natural environment of Ukraine*. 2023-12-07.

⁷ O. B. Bondar, Ye. Ye. Melnyk, O. M. Pohorielova, L. O. Bytsiura, & L. M. Holovatiuk. *Analysis of the results of the impact of military actions on the environment and infrastructure of Ukraine*. Scientific Bulletin of UNFU, 2025, no 35(1).

⁸ O. M. Kovtun. *Environmental and legal aspects of the armed aggression of the russian federation against Ukraine*. Uzhhorod National University Herald. 2024. Series: Law, 2(83), 103–109.

⁹ V. V. Miroshnychenko, V. O. Tyorlo. *The Influence of the Military Factor on the State of Infrastructure and the Natural Environment of Ukraine's Regions After the russian aggression*. Scientific Papers NaUKMA Economics, 2024, no 9(1), 66–71.

¹⁰ Y. Kostyk, A. Ovsiienko. *Socio-economic risks of the full-scale war of the russian federation against Ukraine and stabilization measures to overcome them in the context of the initiatives of the President of Ukraine*. Economic Bulletin of the University. 2023. No. 57. pp. 113-120.

¹¹ I. V. Yaroshenko, I. B. Semyhulina. *Factors influencing the socio-economic development of regions (territories) of Ukraine in the conditions of threats and overcoming the consequences of military aggression*. Problems of Economics. 2024. № 3 (61), pp. 142-148.

¹² M. Khatser. *Socio-economic challenges of Ukraine in the war and post-war period*. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*, 2022, 4(22), pp. 86-95.

¹³ I. Kozak-Balaniuk. *International Protection for Ukrainian Citizens in the Time of Russian Military Aggression*. Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, 17. 2024. 259-271.

¹⁴ H. A. Bohatyriova & O. J. Berezivska. *Restoration of tourism infrastructure after the crisis: challenges and prospects for tourism development in Ukraine*. Academic Visions, 2024, no 38.

¹⁵ L. Sas, I. Balaniuk, D. Shelenko, O. Levandivskyi, T. Kuzmin, M. Hamuliak. *Investment and innovation potential of enterprises as a component of managing socio-economic development and restoration of territorial communities*. Scientific

The Cabinet of Ministers of Ukraine has approved the National Plan for the protection, security, and resilience of critical infrastructure¹⁶, which includes a set of measures for risk assessment, threat response, and increasing the resilience of infrastructure systems.

The approved methodologies^{17 18 19} for assessing damages provide a legal basis for documenting losses, calculating compensation, and ensuring international legal protection.

Infrastructure facilities have become one of the key areas that have been under the greatest attack by the aggressor since the unleashing of a full-scale war against Ukraine. Full information on the extent of damage and the possibility of restoring individual infrastructure components can only be established on the basis of technical surveys after active hostilities in the area where the relevant facilities are located.

According to preliminary data, the total amount of direct damage to Ukraine's infrastructure since February 2022 has reached almost \$170 billion, an increase of \$12.6 billion (8%) compared to the beginning of 2024, as a result of further damage caused by missile attacks and hostilities (Table 1). Housing, transport, and energy sectors have suffered the most.

The research focuses on the destruction of the following components of Ukraine's infrastructure:

- social infrastructure,
- transport infrastructure,
- energy infrastructure,
- housing and utilities infrastructure,
- digital infrastructure.

RESEARCH OBJECTIVES

Main research objective

To assess the scale of infrastructure destruction in Ukraine due to the war, determine priority areas for recovery, and develop recommendations for effective management of reconstruction processes.

Perspectives. 2025. No. 2 (56).

¹⁶ On the approval of the National Plan for the protection and ensuring the security and resilience of critical infrastructure". Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 19, 2023, No. 825-r.

¹⁷ Methodology for determining damage and losses caused to enterprises, institutions, and organizations of all forms of ownership as a result of the destruction and damage to their property in connection with the armed aggression of the Russian Federation, as well as lost profits from the impossibility or obstacles in carrying out economic activities. Order of the Ministry of Economy of Ukraine and the State Property Fund of Ukraine dated October 18, 2022, No. 3904/1223.

¹⁸ On Property Valuation, Property Rights, and Professional Valuation Activities in Ukraine. Law of Ukraine of 12.07.2001 No. 2658-III.

¹⁹ Methodology for determining damage and losses caused to territories and objects of the nature reserve fund as a result of the armed aggression of the Russian Federation". Order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine dated 15.10.2022 No. 424.

Table 1

Total estimated direct damage to infrastructure as of November 2024

Type of Property	Assessment of Direct Losses		Preliminary Estimate (as of early 2024)		Dynamics
	\$ млрд	%	\$ млрд	%	%
Residential Buildings	60,0	35,3	58,9	37,5	1,9
Infrastructure	38,5	22,7	36,8	23,4	4,6
Energy	14,6	8,6	10,0	6,4	46,0
Enterprise Assets, Industry	14,4	8,5	13,1	8,3	9,9
AgroComplex and Land Resources	10,3	6,1	10,3	6,6	0,0
Education	7,3	4,3	6,8	4,3	8,8
Forest Fund	4,5	2,7	4,5	2,9	0,0
Healthcare	4,3	2,5	3,1	2,0	32,3
Culture, Tourism, Sports	4,0	2,3	3,1	2,0	29,0
Housing and Utilities	3,5	2,0	3,5	2,2	0,0
Vehicles	3,5	2,0	3,1	2,0	12,9
Trade	2,8	1,7	2,6	1,7	7,7
Digital Infrastructure	1,2	0,7	0,5	0,3	140,0
Administrative Buildings	0,8	0,4	0,5	0,3	60,0
Social Sphere	0,2	0,1	0,2	0,1	0,0
Financial Sector	0,04	0,01	0,04	0,03	0,0
Total	169,8	100	157,2	100	8,0

Source : ^{20 21}**Specific research objectives**

1. To analyze the damage and destruction of infrastructure by sector (social, transport, energy, housing and utilities, and digital).
2. To examine the regional features of the destruction and their impact on the life of the population.
3. To define strategic approaches and directions for infrastructure recovery.

RESEARCH PROBLEMS**Main research problem**

The lack of a comprehensive approach to assessing the scale of infrastructure destruction and planning its recovery in the context of an ongoing war and limited access to facilities.

Detailed research problems

1. Disparity of destruction across regions and sectors.
2. Lack of prompt access to accurate data due to hostilities.
3. Insufficient integration of digital solutions into monitoring and planning processes.

²⁰ Report on the direct damage to the infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion.

²¹ Report on damages to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine as of January 2024. April 2024. 39 p.

4. Limited financial and human resources for large-scale reconstruction.

RESEARCH HYPOTHESES

Main hypothesis

A systematic assessment of infrastructure damage and strategic planning for its recovery allows for the minimization of the social and economic consequences of the war.

Specific hypotheses

1. Regions with a higher concentration of social infrastructure have suffered proportionally greater losses.
2. The implementation of digital technologies in recovery processes increases the efficiency of reconstruction.
3. International support is a critical factor for the successful recovery of transport and energy infrastructure.

RESEARCH METHODS

In this research, the following methods were applied:

- content analysis of official reports, statistical data, and expert assessments;
- geospatial analysis for visualizing the scale of the destruction;
- comparative analysis of regional data regarding losses in various sectors;
- SWOT analysis of infrastructure destruction to develop recovery strategies.

The sources of the following information are (the following information is based on) official data (official data) of the Ministry of Communities and Territories Development, Ministry of Economy, Ministry of Infrastructure, Ministry of Agrarian Policy and Food, Ministry of Energy, State Statistics Service of Ukraine, Prozorro electronic public procurement system, military administrations, other relevant ministries, the National Bank and calculations made by the Kyiv School of Economics in accordance with the World Bank methodology.

1. SOCIAL INFRASTRUCTURE

Social infrastructure includes:

- housing sector;
- healthcare facilities;
- education and science facilities;
- social protection facilities;
- culture, sports, and tourism facilities.

The war in Ukraine has caused large-scale destruction of social infrastructure, which directly affects the population's access to basic services – education, healthcare, culture, and sports – and

impacts citizens' quality of life and well-being. As Vita Andrieieva and Myroslava Hofman²² state, «damage and destruction of educational and healthcare institutions deprive the population of access to basic services, which is critically important for social recovery». According to IMPACT Initiatives²³, in cities like Mykolaiv and Kherson, housing damage complicates access to medical services, education, and hygiene products, creating additional risks for vulnerable population groups. Educational institutions, particularly schools, kindergartens, and universities, have suffered significant damage, primarily in the Donetsk region, which has become an epicenter of destruction²⁴.

1.1. Housing sector

Damage to the housing sector amounted to \$60 billion. In particular, 236,000 residential buildings were destroyed or damaged, of which 209,000 were private houses, 27,000 were multi-apartment buildings, including 600 dormitories. Over 50% of the housing stock in a large number of cities and towns was damaged or destroyed. Regions that suffered the most damage to the housing sector: Donetsk, Kharkiv, Luhansk, Kyiv, Chernihiv, and Kherson regions.

1.2. Healthcare facilities

Direct damage to healthcare facilities amounted to \$4.3 billion. A total of 1,554 healthcare facilities have been damaged or destroyed since the start of the war. Almost half of the direct damage to the healthcare sector is concentrated in Donetsk, Mykolaiv, and Kharkiv regions. Among the most high-profile destructions in this sector was one of the most powerful missile strikes on the capital of Ukraine on 8 July 2024, which targeted the largest children's hospital, Okhmatdyt, with more than 600 young patients.

1.3. Educational and scientific facilities

Damage to educational facilities amounted to \$7.3 billion. About 4,000 educational institutions were damaged or destroyed as a result of the hostilities. Although active hostilities took place in 11 regions, educational institutions were damaged in 22 regions. The largest losses from the destruction and damage to educational institutions were in Donetsk, Kharkiv, Kherson, Mykolaiv, Dnipro, and Zaporizhzhia regions.

1.4. Social protection facilities

Direct damage to the infrastructure of social services provided by the state amounted to USD 0.2 billion. As a result of the large-scale hostilities in different regions of Ukraine, 160 social protection facilities were damaged, including destroyed or damaged social centres, geriatric institutions, sanatoriums, children's camps and orphanages, and boarding schools.

²² V. Andrieieva & M. Hofman. *Assessment of damages to property as a result of the armed aggression of the russian federation in Ukraine*. Scientific Notes of KROK University, 2025, no. (1(73)), 20–27.

²³ Shaping Practices Influencing Policies Impacting Lives.

²⁴ Centre for Information Resilience, «Digital investigations. Human stories».

1.5. Cultural, sports, and tourism facilities

Direct damage to the infrastructure of culture, religion and tourism amounted to \$4 billion. At least 3,921 cultural facilities, 399 religious buildings, 343 sports facilities, and 164 tourism facilities were damaged or destroyed. This is the largest destruction of the cultural sector in the history of independent Ukraine. One of the most painful losses of this war on the cultural front is the Holy Dormition Sviatohirsk Lavra, which is listed on the UNESCO World Heritage List.

2. TRANSPORT INFRASTRUCTURE

Transport infrastructure, including roads, bridges, railway tracks, and ports, is a key element of economic stability. The destruction of these facilities is aimed at obstructing logistics, the delivery of humanitarian aid, and the export of goods. Ukraine's transport infrastructure has been subjected to systematic and targeted attacks of a strategic nature, which not only disrupted logistical chains but also aimed to destabilize the economy, «directly affecting the socio-economic development of regions, creating obstacles for businesses and the population»²⁵

The total amount of direct damage to transport infrastructure in Ukraine was \$38.5 billion. Among the transport infrastructure facilities:

- aviation infrastructure
- railway infrastructure
- road infrastructure
- vehicles
- port infrastructure
- postal operators

2.1. Aviation infrastructure

The aviation industry began to suffer losses from the military aggression even before it actually began. On 12 February 2022, global insurance companies informed Ukrainian carriers that they would stop insuring their aircraft due to the high threat of invasion by Russia.

With the outbreak of hostilities, the airspace over Ukraine was immediately closed, and air traffic was suspended. Russian troops began active rocket attacks on all key airfields in Ukraine. In the first weeks of the war, massive shelling of aviation infrastructure was carried out, primarily airfields not only for military but also for civilian and civil-military (dual) purposes - 19 out of 35 airfields were damaged, including 12 civilian and 7 dual-purpose airfields (excluding military airfields). Some of the airfields were subjected to repeated shelling.

According to preliminary estimates, the direct losses of the industry (airports, airfields, aircraft, air navigation equipment) amounted to around \$2.04 billion.

²⁵ I. V. Yaroshenko, I. B. Semyhulina. *Factors influencing the socio-economic development of regions (territories) of Ukraine in the conditions of threats and overcoming the consequences of military aggression*. Problems of Economics. 2024. № 3 (61), pp. 142-148.

2.2. Railway infrastructure

After the attacks on aviation infrastructure, the next targets of active attacks were railway infrastructure, including power substations.

Since the outbreak of the war, the Ukrainian railway has demonstrated its role as a critical infrastructure facility, providing free evacuation of millions of Ukrainian citizens and businesses in the war zone, delivery of critical materials and equipment. In response, the Ukrainian railway has become an active target for Russian shelling and attacks.

According to preliminary estimates, the total length of the damaged railway line is 507 km; the number of damaged railway stations and yards is 126, of which more than 53 were damaged or destroyed in government-controlled areas and the rest in uncontrolled territories. More than 700 km of railway tracks are located on the temporarily occupied territory. There is reason to believe that all the movable property of Ukrzaliznytsia that was not removed from these territories in time can be considered completely lost (destroyed or stolen by the aggressor country's troops). Thus, the total direct losses in this sector are estimated at \$4.3 billion.

2.3. Road infrastructure

Road infrastructure facilities suffered the greatest damage among the components of the transport infrastructure, both in absolute and value terms. Firstly, they are naturally targeted during artillery attacks, and secondly, Russian tanks have been actively moving along Ukrainian roads throughout the entire period of military aggression.

An inspection of the state of roads in the de-occupied regions (Chernihiv, Kyiv, Sumy, and Kharkiv oblasts) confirmed significant damage to the road structure caused by the passage of tanks and other heavy military equipment, which will require reconstruction.

26,000 km of roads and 344 bridges and bridge crossings of state, local, or municipal importance have been destroyed, amounting to \$28.3 billion, taking into account the weighted average cost of road reconstruction.

2.4. Vehicles

In the territories and cities where the fiercest fighting took place, public transport infrastructure was destroyed, and people were left without private vehicles that were damaged/destroyed as a result of rocket and artillery shelling.

The direct losses incurred by utilities and private carriers, including destroyed vehicles, amounted to \$0.83 billion, including destroyed trolleybuses, trams, and buses. Direct losses to private passenger vehicles amounted to 260,000 cars, with a monetary value of approximately \$2.2 billion.

The greatest damage to municipal property, including public transport, was caused in Luhansk and Donetsk regions, as well as in the city of Kharkiv. The enemy used heavy weapons against

civilian infrastructure, which resulted in the loss of about 60% of public transport in the Donetsk region and over 70% in the Luhansk region.

Among the losses of vehicles, it is worth mentioning the destruction of a Mriya aircraft worth \$300 million, and the cost of building a new aircraft of this model could be much higher.

Also, 1629 firefighting vehicles worth \$89 million were lost. Significant damage was caused to citizens as a result of the explosion of the Kakhovka hydroelectric power station. In particular, 4,000 cars were destroyed, and the damage was estimated at \$37 million.

The actual losses of air passenger transport are higher due to the possible destruction of other civilian/cargo aircraft during the shelling of Ukrainian airfields, but in the absence of detailed information on the location of such aircraft at civilian airfields, such an assessment is currently impossible.

2.5. Port industry

Russian attacks on ports intensified in 2023-2024, after the completion of the grain corridor agreed with Russia. In July-October 2024 alone, the enemy carried out almost 60 attacks on the ports of the Odesa region. Almost 300 infrastructure facilities, 177 vehicles, and 22 civilian vessels were destroyed or damaged. The shelling of the ports in October 2024 caused \$30-40 million in damage. This is a deliberate terrorist tactic aimed at destroying Ukraine's export potential.

Since the beginning of the war, property in four ports has been destroyed or damaged. The grain terminal in Mykolaiv's Nika-Tera port was destroyed, and Nibulon's terminals were also damaged.

The aggressor hijacked and used its own and friendly cargo ships to export stocks of grain, ferrous metals, etc., and needed working ports to do so. There is information about the theft of 400-500 thousand tonnes of grain (worth hundreds of millions of dollars) from the four occupied southern regions, which is more than a third of local stocks, as well as about the occupiers' plans to export 200 thousand tonnes of products worth \$170 million from Mariupol's factories.

The total direct damage to port infrastructure and related businesses is estimated at \$0.85 billion.

2.6 Postal operators

Since the beginning of the war, several hundred post offices, dozens of terminals/depots and vehicles, as well as a large number of parcels for which the operators are financially responsible, have been destroyed or damaged. The total direct losses of postal operators are estimated at \$13 million.

3. ENERGY

Attacks on energy infrastructure are one of the main tools of military pressure. Specifically, Serhii Balaniuk²⁶ notes that «the destruction of energy infrastructure is part of a strategy aimed at the destruction of the Ukrainian nation by creating a humanitarian crisis».

The UN Human Rights Monitoring Mission²⁷ reports that as a result of the attacks, 9 GW of generating capacity has been destroyed – almost half of Ukraine’s winter needs. Furthermore, 73% of thermal power plants have been put out of commission, leading to power outages, disruptions in business operations, and creating threats to the lives of the civilian population during the winter period.

In addition, the attacks have a transnational dimension. As Interfax-Ukraine²⁸ reports, Russia struck a compressor station that provided LNG supplies from the USA and Azerbaijan, which threatens the energy security of not only Ukraine but also Europe as a whole.

The electricity generation and transmission sector suffers the most from Russian aggression. Between October 2022 and February 2023, Russia carried out targeted and large-scale attacks on such facilities. Since the beginning of the full-scale invasion, all thermal power plants and hydroelectric power plants controlled by Ukraine, as well as 20 combined heat and power plants, have been affected. Regular and targeted shelling of energy infrastructure in the frontline regions continues.

Kakhovka and Dnipro hydroelectric power plants (HPPs), Trypillia and Zmiiv thermal power plants (TPPs) were destroyed, Kharkiv CHPP-5 was almost completely destroyed, and Trypillia TPP in the Kyiv region was actually lost. Other generating capacities, high-voltage substations, and oil and gas infrastructure were also damaged. The power units of Burshtyn and Ladyzhyn TPPs (over 4 GW) were put out of action.

The territories occupied by Russia after 24 February 2022 include Vuhlehirsk, Zaporizhzhia, Kurakhovo, and Luhansk TPPs, as well as Slaviansk TPP, which is close to the front line and regularly undergoes shelling by the aggressor.

The total amount of direct damage to the Ukrainian energy sector was estimated at \$14.6 billion.

In particular, the current direct losses of thermal power generation are estimated at \$3.8 billion (thermal power plants), \$1.6 billion (combined heat and power plants), and \$2.5 billion for hydroelectric power plants and pumped storage power plants. At the same time, the cost of restoring the lost capacities of such power plants may significantly exceed the damage assessment due to significant physical wear and tear and technological obsolescence of the damaged and destroyed equipment. Direct losses from the destruction of the Kakhovka HPP, which was blown up and

²⁶ S. Balaniuk. *Economic Losses from Russia's Missile Attacks on Ukrainian Critical Infrastructure with the Aim of Destroying the Ukrainian Nation*. The Journal of Development Studies, 2023. Vol. 4. pp. 59-70.

²⁷ Website Human rights for everyone everywhere. «Monitoring the Human Rights Situation in the Country Since 2014».

²⁸ Website Interfax Ukraine.

completely destroyed by the Russians in early June 2023, were estimated at \$586 million. The cost of building a new hydroelectric power plant of similar capacity will be about \$1 billion.

Renewable energy producers have suffered significant losses. According to the Energy Charter Secretariat, 13% of solar generation capacity is located in the occupied territories, and 8% has been damaged or destroyed; about 80% of wind generation is occupied and part of it has been damaged by shelling; 2% of bioenergy capacity is under occupation. There are 4 biogas plants known to have been damaged. Direct losses of renewable electricity producers are estimated at \$281 million. This business also suffers significant indirect financial losses. The occupied facilities have not been generating electricity for more than a year, generating no revenue. Such losses are multiplied by the impossibility of commissioning new unfinished facilities in which resources, including loans, have been invested. According to industry associations, by the end of 2022, only wind farms with a total installed capacity of about 800 MW should have been completed and commissioned.

The massive shelling by the Russian Federation resulted in damage and destruction of electricity transmission and distribution facilities. According to preliminary estimates, the amount of direct damage caused by the full-scale invasion to the electricity transmission system operator is estimated at \$2.2 billion, and to distribution system operators at \$826 million.

In the first months of the full-scale invasion, Russia targeted oil and oil product processing and storage facilities. As of 24 February 2022, 32 oil refineries and the fuel stored there were damaged or completely destroyed. The direct damage to the fuel storage sector amounted to almost \$266 million. The aggressor repeatedly shelled the facilities of the only major oil refineries that were active – Shebelynka (Kharkiv region) and Kremenchuk (Poltava region) (over \$2.1 billion in damage).

Direct damage to heat supply facilities (excluding CHP plants) is estimated at almost \$1 billion. Destroyed and damaged heat generation facilities endangered the winter and heating seasons and led to interruptions in the supply of heat and hot water.

As a result of the hostilities and massive attacks, 925 boiler houses were partially damaged or completely destroyed, most of them in Kharkiv, Kyiv, Chernihiv, Donetsk, and Mykolaiv regions. 214 central heating stations were partially damaged or completely destroyed, and more than 354 linear kilometres of heating networks were completely destroyed.

HOUSING AND UTILITIES SECTOR

Water supply, sewerage, heating, and gas supply systems have also suffered significant damage as a result of the Russian Federation's military aggression. As Oleksandr Bondar et al.²⁹ note, «military actions have caused serious damage to housing and communal infrastructure, creating a threat to meeting the basic needs of the population». The restoration of these systems is one of the top priorities, as their functioning is critically important for the life of cities and towns.

²⁹ O. B. Bondar, Ye. Ye. Melnyk, O. M. Pohorielova, L. O. Bytsiura & L. M. Holovatiuk. *Analysis of the results of the impact of military actions on the environment and infrastructure of Ukraine*. Scientific Bulletin of UNFU, 2025, no 35(1).

The infrastructure of housing and communal services was one of the targets of missile and artillery strikes by the Russian Federation.

The constant shelling and hostilities made it impossible or significantly complicated to carry out repairs, which led to the prolonged shutdown of water supply systems. Residents did not receive utility services for a long time and did not have proper access to drinking water.

Due to the damage to the water supply system, most districts of Mykolaiv were left without a centralised water supply for a long time. The water supply system was restored only after the liberation of Kherson in November 2022, and until then, the city had only technical water, with drinking water delivered from other cities in bottles. In addition, the housing and utilities sector of cities under heavy artillery shelling suffered significant damage. The water supply sector experienced constant interruptions in the cities due to forced power outages and a drop in voltage on equipment, which led to the need to install generators and accelerated the deterioration of assets.

As a result, 925 boiler houses, 214 heating points, and 354 km of heating networks were destroyed. Direct losses to water supply and sewerage facilities and household waste management amounted to \$3.5 billion.

DIGITAL INFRASTRUCTURE

Digital infrastructure, including communication networks, data centers, and cybersecurity facilities, plays a key role in the modern world. Its destruction is aimed at disrupting communication, spreading disinformation, and complicating the coordination of defense efforts. As Serhiy Ivaniuta et al.³⁰ emphasize, «digital infrastructure is not only an element of the economy but also a critical component of national security, requiring adequate protection from cyberattacks and physical destruction». Damage to this infrastructure complicates access to government services, banking operations, and information, which is part of a hybrid war.

Ukraine is demonstrating a high level of adaptability by switching to cloud solutions and satellite internet, and the Diia app has become a key tool for digital resilience, providing access to government services even in the war zone. In addition, Ukrainian intelligence is actively using cyber tools. A large-scale attack was carried out on Gazprom, as a result of which more than 390 databases and SCADA system servers were destroyed, indicating a new level of cyber operations in modern warfare.

The sphere of electronic communications includes Internet networks of fixed-line operators, radio networks of mobile operators, backbone networks, and electronic communications equipment. Almost a thousand fixed-line operators of electronic communications suffered losses as a result of the hostilities. After the de-occupation of the settlements, the destruction of networks reached 100%. Thousands of mobile base stations were destroyed. At least 726 operators

³⁰ S.P. Ivaniuta, Ye.V. Panov, O.I. Ivanenko, S.V. Hapon. *Assessment of risks to Ukraine's critical infrastructure in the conditions of Russian military aggression*. Bulletin of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. 2024. Series: Chemical Engineering, Ecology and Resource Conservation. No. 2. pp. 47-61.

of electronic communications with fixed access to the Internet suffered losses as a result of hostilities. After the de-occupation of the settlements, the destruction of networks reached 100%. Across the country, the quality of data transmission over fixed-line Internet access networks has decreased by an average of 13%.

In 12.2% of settlements, there is no access to mobile communications, and in 3.1% - it is partially available. 3,534 base stations of mobile operators are out of service, which is almost 11% of the total. The quality of data transmission over mobile Internet access networks in the country has decreased by an average of 26%. Thus, direct losses to digital infrastructure are estimated at \$1.2 billion.

All of the above amounts of damage are approximate. They can only be determined accurately after the end of hostilities. In addition, we understand that infrastructure damage causes collateral damage to the users of this infrastructure, including reduced production, reduced work and services, which in turn affects people’s incomes, purchasing power, tax payments, etc.

To identify priority areas and strategies for the recovery of Ukraine’s infrastructure, a SWOT analysis of the economic consequences of the destruction caused by the Russian Federation’s military aggression was conducted (Table 2).

Table 2

SWOT Analysis of the Economic Consequences of Ukraine’s Infrastructure Destruction as a Result of the Russian Federation’s Military Aggression

Strengths	Weaknesses
High level of international support and solidarity with Ukraine (financial, technical, and humanitarian aid).	Large-scale destruction of critical infrastructure, complicating the basic functioning of the economy.
Mobilization of internal resources, volunteer movements, and civic activism.	High level of losses in the housing stock and the transport, energy, and social sectors.
Rapid adaptation and flexibility in crisis conditions.	Limited financial resources of the state for independent recovery.
Potential for modernizing infrastructure to contemporary standards (green technologies, digitalization).	Loss of human capital due to migration, deaths, injuries, and psychological trauma.
	Decline in investment attractiveness due to security risks.

Opportunities	Threats
Attracting international investments and donor funds for reconstruction.	Ongoing hostilities and repeated attacks on reconstructed facilities.
Implementing new technologies in the reconstruction process (energy efficiency, digital solutions, risk resilience).	Delays in project financing and implementation due to bureaucracy or corruption. High costs for infrastructure security and protection.
Developing new economic clusters around reconstruction (construction, logistics, IT, energy).	Loss of investor confidence in the event of political instability.
Forming a new economic model with a focus on security, decentralization, and resilience.	Deepening social inequality between regions that recover faster and those that remain destroyed.
Increasing the role of territorial communities in project planning and implementation.	

Source: Author's analysis.

Based on the SWOT analysis, here are possible strategies for development and reconstruction:

S–O Strategies (Using Strengths to Seize Opportunities):

1. Integrating international aid with internal resources: Create national platforms to coordinate donor funds, volunteer initiatives, and government programs.
2. Modernizing infrastructure through technology: Use the experience of adapting to crises to implement energy-efficient, digital, and resilient solutions in transport, energy, housing, and utilities.
3. Forming new economic clusters: Develop the construction industry, logistics, IT, and green energy as drivers of economic growth.

W–O Strategies (Overcoming Weaknesses through External Opportunities):

1. Attracting investment to compensate for financial losses: Create a favorable investment climate through security guarantees, transparency, and anti-corruption mechanisms.
2. Educational and personnel programs: Launch government and international programs for retraining and training personnel for reconstruction and the management of infrastructure projects.
3. Developing digital infrastructure: Restore and modernize telecommunication networks, considering new standards for cybersecurity and accessibility.

S–T Strategies (Using Strengths to Counter Threats):

1. Strengthening infrastructure security: Implement protection systems, backup power, and decentralized energy solutions.
2. Civilian participation in planning: Actively involve communities in reconstruction processes to reduce social tension and increase the effectiveness of decisions.
3. International advocacy: Use partner support to pressure the aggressor, protect the rights of victims, and hold those responsible for the destruction accountable.

W–T Strategies (Minimizing Weaknesses and Threats):

1. Anti-corruption reform in reconstruction: Establish independent oversight bodies and digital platforms for monitoring expenditures.
2. Insuring infrastructure risks: Develop mechanisms for insuring reconstructed facilities against repeated attacks or natural disasters.
3. Balanced regional development: Ensure a balance between regions in project funding and implementation to avoid social inequality.

The armed aggression of the terrorist state has caused destruction and the occupation of parts of the territories, the deaths of people, the destruction of homes and infrastructure components, and has had a negative impact on the environmental situation. As a result, this has led to forced migration of the population, which could not help but affect socio-economic and investment security. The introduction of martial law in Ukraine has influenced the life of society, necessitating adaptation to new conditions and the development of effective financial development strategies to ensure economic stability.

Olha Hrynkevych et al.³¹ note that «investments in the system of socio-economic security are a key factor in the economic recovery of Ukraine’s regions». Andrii Vozniuk and Mariia Hryha³² emphasize that damage assessment is a crucial stage for subsequent compensation and reconstruction. This work, based on assessment methodologies, will allow for the documentation of the scale of destruction and the presentation of substantiated claims to international institutions. Ukraine has agreed with the IMF on a four-year support program of 11.6 billion Special Drawing Rights (about 14.4 billion euros). The goal of this program is to consolidate policies that support fiscal, external, price, and financial stability, promote economic recovery, improve governance, and strengthen institutions to foster long-term growth in the context of post-war reconstruction and Ukraine’s path toward EU membership.

As part of the implementation of the Ukraine Facility Regulation (EU) 2024/792³³ of February 29, 2024, which was adopted by the European Parliament and the Council, consultations on reforms and investments were held with local and regional authorities, social partners, civil society organizations, enterprises, and business associations. To strengthen the capacity of territorial communities, the government and its development partners will work to create mechanisms for enhancing the competencies of local government representatives in areas such as strategic planning, anti-corruption, project management, urban planning, digitalization, investment, and collaboration with development partners.

³¹ O. Hrynkevych, V. Buniak, S. Kvack, V. Hrynkevych. *Investments in the system of factors of social and economic security and reconstruction of the economy of ukraine’s regions*. Visnyk of the Lviv University. Series - Economics. 2023. Issue 64. pp. 33–44.

³² A.A. Vozniuk, M.A.Hryha. *Expert support for determining the amount of damage and destruction of buildings, structures and other infrastructure objects as a result of the armed aggression of the russian federation*. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. 2020. No. 73 pp. 123-130.

³³ Plan for the Ukraine Facility 2024-2027, p. 380.

According to the Ukraine Facility Regulation (EU) 2024/792, territorial communities are key beneficiaries of the recovery results. They are responsible for developing planning documents, establishing communication with international partners, and implementing recovery projects for their respective territories based on an inclusive approach that involves and consults with local civil society. Loan interest for businesses, including small, medium, and micro-enterprises, will be partially or fully compensated by the Business Development Fund. Fees for financial leasing and factoring agreements with businesses will be partially compensated by the Entrepreneurship Development Fund.

A significant portion of the legal framework for implementing the Ukraine Facility Regulation (EU) 2024/792 of February 29, 2024, has already been established. However, it still requires regulatory changes to the Budget and Tax Codes to improve the mechanism for crediting personal income tax to local budgets in line with European practices and to refine (or review) the mechanism for horizontal equalization of local budgets.

Some work has already been carried out to restore roads and bridges, including the reopening of 78 artificial structures on national roads in 2022 in Kyiv, Chernihiv, and Kharkiv regions; cleaning of 2,200 km of state and municipal roads in Kharkiv, Mykolaiv, and Kyiv regions.

In addition, partner countries have «taken patronage» of some regions of Ukraine in the reconstruction process. Preliminarily, 15 countries have pledged to assist in the future reconstruction, including with partial financial assistance (see Fig. 1).

Fig. 1.

International support from partner countries for the future reconstruction of specific regions of Ukraine.

- Italy → Rivne
- Germany → Chernihiv
- Canada → Sumy
- USA and Turkey → Kharkiv
- Czech Republic, Finland, and Sweden → Luhansk
- Belgium → Mykolaiv
- Sweden and Netherlands → Kherson
- Switzerland → Odesa
- Norway → Kropyvnytskyi
- Latvia → Zaporizhzhia
- Poland and Italy → Donetsk

Source:³⁴

Unfortunately, despite all international treaties and agreements, active hostilities continue in a large part of Ukraine, with targeted massive shelling by the Russian Federation continuing to damage and destroy all types of infrastructure, and most terribly, the deaths of children and civilians...

³⁴ Ukraine today. «Post-war reconstruction plan: Switzerland will help rebuild the Odessa region, Belgium – Mykolaiv region, Sweden and the Netherlands – Kherson region».

SUMMARY

The analysis of destruction caused by the Russian Federation's military aggression indicates catastrophic losses to infrastructure that require a multi-level response. The housing sector, transport infrastructure, and energy have suffered the most significant damage. Recovery will demand considerable investment and efforts aimed at reconstruction and modernization. It must be based on prioritizing, transparency, and the participation of international partners, with the digital transformation of reconstruction processes serving as a key factor for efficiency. The creation of a unified platform to coordinate recovery, taking into account regional needs, is of great importance.

The scale of the destruction requires unprecedented international investment and long-term recovery programmes. Ukraine is actively working to raise funds from partners, international organisations, government subsidies, and business investment to reconstruct infrastructure and restore the economy.

The State Agency for the Reconstruction and Development of Infrastructure of Ukraine is holding meetings with representatives of the World Bank, the European Union, the European Investment Bank, the United Nations Office for Project Services (UNOPS), and other organisations to secure the support of European partners.

Therefore, the directions for rebuilding Ukraine's infrastructure and fostering economic shifts lie in the following areas:

Infrastructure Modernization. Involves a shift from simple reconstruction to creating a resilient, energy-efficient, and digital infrastructure. It also includes implementing the „Build Back Better“ principle, which means building with future risks in mind and integrating modern technologies into construction, energy, transport, and digital infrastructure, as well as restoring and developing telecommunications, mobile communication, the Internet of Things, and cybersecurity.

State and International Partnerships. Involves creating transparent mechanisms for attracting international aid and forming special funds and platforms to coordinate donor resources.

Institutional Reform and Regional Decentralization. Includes establishing new institutions to manage reconstruction, attract investments, and monitor efficiency. It also means granting regions more autonomy in planning, implementing, and overseeing reconstruction, while stimulating local economies by supporting small and medium-sized businesses.

Development of an Innovative Economy. Involves using the IT sector, digital services, logistics, and green energy to stimulate the transition to renewable energy sources, eco-friendly transport, and sustainable construction. This will also create new jobs in reconstruction-related fields.

Social Integration and Support. Involves restoring social infrastructure while considering the needs of affected groups, providing psychological rehabilitation, and implementing educational and support programs for internally displaced persons.

REFERENCES LIST

Andriieva, V., & Hofman, M. *Assessment of damages to property as a result of the armed aggression of the russian federation in Ukraine*. Scientific Notes of KROK University, 2025, no. (1(73)), 20–27. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-20-27>

Antonyuk, T., Direct losses of Ukraine due to the war reached \$170 billion, KSE assessment Institute, 2025, https://forbes.ua/news/pryami-zbitki-ukraini-cherez-viynu-syagnuli-170-mlrd-otsinka-kse-institute-14022025-27193?utm_source=chatgpt.com

Balaniuk, S. *Economic Losses from Russia's Missile Attacks on Ukrainian Critical Infrastructure with the Aim of Destroying the Ukrainian Nation*. The Journal of Development Studies, 2023. Vol. 4. pp. 59-70. <https://doi.org/10.52340/jds.2023.04.04.06>

Ber, J. *War with nature. The impact of Russian aggression on the natural environment of Ukraine*. 2023-12-07. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-12-07/wojna-z-przyroda-wplyw-rosyjskiej-agresji-na-srodowisko>.

Bohatyriova, H. A., & Berezivska, O. J. *Restoration of tourism infrastructure after the crisis: challenges and prospects for tourism development in Ukraine*. Academic Visions, 2024, no 38. <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1606>

Bondar, O. B., Melnyk, Ye. Ye., Pohorielova, O. M., Bytsiura, L. O., & Holovatiuk, L. M. *Analysis of the results of the impact of military actions on the environment and infrastructure of Ukraine*. Scientific Bulletin of UNFU, 2025, no 35(1), 60-67. <https://doi.org/10.36930/40350108>

The Global Risks Report 2022, 17th Edition, World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2022.pdf

Hrynkevych, O., Buniak, V., Kvack, S., Hrynkevych, V. *Investments in the system of factors of social and economic security and reconstruction of the economy of ukraine's regions*. Visnyk of the Lviv University. Series - Economics. 2023. Issue 64. pp. 33–44. <https://doi.org/10.30970/ves.2023.64.0.6406>

Ivaniuta, S.P., Panov, Ye.V., Ivanenko, O.I., Hapon S.V. *Assessment of risks to Ukraine's critical infrastructure in the conditions of Russian military aggression*. Bulletin of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. 2024. Series: Chemical Engineering, Ecology and Resource Conservation. No. 2. pp. 47-61. <https://chemengine.kpi.ua/article/view/307360/298761>

Khatser, M. Socio-economic challenges of Ukraine in the war and post-war period. Management and Entrepreneurship: Trends of Development, 2022, 4(22), pp. 86-95. <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2022-4/22-08>

Kovtun, O. M. *Environmental and legal aspects of the armed aggression of the russian federation against Ukraine*. Uzhhorod National University Herald. 2024. Series: Law, 2(83), 103–109. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.14>

Kozak-Balaniuk, I. International Protection for Ukrainian Citizens in the Time of Russian Military Aggression. Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, 17. 2024. 259-271. <https://doi.org/10.32084/tkp.9040>

Kostyk, Y., Ovsiienko, A. *Socio-economic risks of the full-scale war of the russian federation against Ukraine and stabilization measures to overcome them in the context of the initiatives of the President of Ukraine*. Economic Bulletin of the University. 2023. No. 57. pp. 113-120.

Miroshnychenko, V. V., Tyorlo, V. O. *The Influence of the Military Factor on the State of Infrastructure and the Natural Environment of Ukraine's Regions After the russian aggression*. Scientific Papers NaUKMA Economics, 2024, no 9(1), 66–71. <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2024.9.1.66-71>

Report on the direct damage to the infrastructure from the destruction caused by russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion. <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-rik-povnomasshtabnoyi-viyni-rosiya-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukrayini-na-mayzhe-144-mlrd/>

Report on damages to infrastructure from the destruction caused by russia's military aggression against Ukraine as of January 2024. April 2024. 39 p. https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/05/Eng_01.01.24_Damages_Report.pdf

Sas, L., Balaniuk, I., Shelenko, D., Levandivskyi, O., Kuzmin, T., Hamuliak, M. *Investment and innovation potential of enterprises as a component of managing socio-economic development and restoration of territorial communities*. Scientific Perspectives. 2025. No. 2 (56). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2\(56\)-1082-1094](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-1082-1094)

Vozniuk, A.A., Hryha, M.A. (2022). Expert support for determining the amount of damage and destruction of buildings, structures and other infrastructure objects as a result of the armed aggression of the russian federation. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. No. 73 pp. 123-130. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.51>.

Yaroshenko, I. V., Semyhulina, I. B. *Factors influencing the socio-economic development of regions (territories) of Ukraine in the conditions of threats and overcoming the consequences of military aggression*. Problems of Economics. 2024. № 3 (61), pp. 142-148. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-3-142-148>

Plan for the Ukraine Facility 2024-2027. 380 p. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>

SOURCES

Official webportal of the Parliament of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20>. «On Critical Infrastructure». Law of Ukraine No. 1882-IX of 16.11.2021. (Access: 08.02.2025).

Official webportal of the Parliament of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text>. «Methodology for determining damage and losses caused to enterprises, institutions, and organizations of all forms of ownership as a result of the destruction and damage to their property in connection with the armed aggression of the russian federation, as well as lost profits from the impossibility or obstacles in carrying out economic activities». Order of the Ministry of Economy of Ukraine and the State Property Fund of Ukraine dated October 18, 2022, No. 3904/1223 (Access: 08.02.2025).

Official webportal of the Parliament of Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> «On Property Valuation, Property Rights, and Professional Valuation Activities in Ukraine». Law of Ukraine of 12.07.2001 No. 2658-III. (Access: 08.02.2025).

Official Website. Government portal, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/825-2023-%D1%80#Text> «On the approval of the National Plan for the protection and ensuring the security and resilience of critical infrastructure». Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 19, 2023, No. 825-r. (Access: 10.02.2025).

Official Website. Government portal, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text>. «Methodology for determining damage and losses caused to territories and objects of the nature reserve fund as a result of the armed aggression of the russian federation». Order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine dated 15.10.2022 No. 424. (Access: 10.02.2025).

Official Website Statistics from the T4P Global Initiative War Crimes Database. Ukrainian Helsinki Union for Human Rights, <https://t4pua.org/2137> «Shelling of Ukraine as a war crime committed by Russia». (Access: 05.02.2025).

Website Centre for Information Resilience, <https://www.info-res.org/> «Digital investigations. Human stories». (Access: 09.04.2025).

Website Shaping Practices Influencing Policies Impacting Lives, <https://www.impact-initiatives.org/what-we-do/> (Access: 09.04.2025).

Website Human rights for everyone everywhere, <https://ukraine.ohchr.org/en> «Monitoring the Human Rights Situation in the Country Since 2014» (Access: 24.04.2025).

Website Interfax Ukraine. <https://interfax.com.ua/> " (Access: 24.04.2025).

Website Ukraine today, <https://ukrainetoday.org/post-war-reconstruction-plan-switzerland-will-help-rebuild-the-odessa-region-belgium-mykolaiv-region-sweden-and-the-netherlands-kherson-region/> «Post-war

reconstruction plan: Switzerland will help rebuild the Odessa region, Belgium – Mykolaiv region, Sweden and the Netherlands – Kherson region» (Access: 28.04.2025).

Copyright (c) 2025 Liudmyla Sas

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Diana Shelenko*

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

ROZWÓJ SEKTORA ROLNEGO GOSPODARKI UKRAINY W WARUNKACH STANU WOJENNEGO: STRATY NARODOWE I PERSPEKTYWY MIĘDZYNARODOWE

DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY UNDER MARTIAL LAW: NATIONAL LOSSES AND INTERNATIONAL PROSPECTS

ABSTRAKT: Sektor rolny Ukrainy stanowi strategiczny element gospodarki narodowej, zapewniając bezpieczeństwo żywnościowe państwa oraz kształtując znaczną część jego potencjału eksportowego, co sprzyja zatrudnieniu na obszarach wiejskich i stabilizacji społeczno-gospodarczego rozwoju terenów wiejskich. Uwagę poświęcono dyskursowi na temat zrównoważonego charakteru produkcji rolnej w warunkach wojny, adaptacji polityki do nowych zagrożeń, a także miejscu krajowego rolnictwa w międzynarodowych perspektywach strategicznych, w tym postanowieniach Europejskiego Zielonego Ładu oraz Wspólnej Polityki Rolnej UE.

Celem artykułu jest określenie specyfiki funkcjonowania sektora rolnego gospodarki Ukrainy w warunkach stanu wojennego, a na tej podstawie zaproponowanie oceny skali i struktury bezpośrednich i pośrednich strat sektora rolnego w wyniku wojny oraz wskazanie możliwości i perspektyw jego odbudowy w kontekście integracji międzynarodowej.

Główną hipotezą jest założenie, że odbudowa i zrównoważony rozwój sektora rolnego w warunkach wojny i powojennej odbudowy są możliwe pod warunkiem kompleksowej oceny strat, adaptacji międzynarodowych instrumentów zarządzania ryzykiem, integracji z rynkami europejskimi oraz aktywnego wdrażania innowacyjnych modeli biznesowych.

Główne wnioski z badania wskazują na potrzebę stworzenia zintegrowanego systemu monitorowania strat w sektorze rolnym z uwzględnieniem standardów międzynarodowych. Dodatkową wartością badania jest opracowanie koncepcyjnych podstaw adaptacji narzędzi GFDRR do kontekstu krajowego, w celu uzasadnienia decyzji dotyczących odbudowy sektora oraz zwiększenia odporności podmiotów gospodarczych na wsi, co stanowi przedmiot zainteresowania naukowców, decydentów politycznych i międzynarodowych darczyńców.

SŁOWA KLUCZOWE: rezyliencja, bezpieczeństwo żywnościowe, gospodarka wiejska, zarządzanie kryzysowe, innowacje rolnicze, zrównoważony rozwój rolnictwa

ABSTRACT: The agricultural sector of Ukraine is a strategic component of the national economy, ensuring the country's food security and forming a significant part of its export potential, which contributes to rural employment and the stabilization of the socio-economic development of rural areas. Attention is paid to the discourse on the sustainability of agricultural production in the context of war, the adaptation of policy to new risks, and the place of national agriculture in international strategic perspectives, including the provisions of the European Green Deal and the EU Common Agricultural Policy.

* **Doctor of Economic Sciences, Professor, Diana Shelenko**, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

diana.shelenko@pnu.edu.ua

Copyright (c) 2025 Diana Shelenko. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

The purpose of the article is to identify the features of the functioning of Ukraine's agricultural sector under martial law and, based on this, to propose an assessment of the scale and structure of direct and indirect losses of the agricultural sector as a result of the war, as well as to outline the opportunities and prospects for its recovery in the context of international integration.

The main hypothesis is the assumption that the recovery and sustainable development of the agricultural sector during the war and post-war reconstruction are possible, provided there is a comprehensive assessment of losses, adaptation of international risk management tools, integration into European markets, and active implementation of innovative business models.

The main conclusions of the study indicate the need to establish a unified damage monitoring system in the agricultural sector in accordance with international standards. An additional value of the study is the development of conceptual foundations for adapting GFDRR tools to the national context in order to substantiate decisions regarding sectoral recovery and to enhance the resilience of rural economic entities, which is of interest to scholars, policymakers, and international donors.

KEYWORDS: resilience; food security, rural economy, crisis management, agricultural innovation, agricultural sustainability

INTRODUCTION

Problematic situation

Throughout the entire period of Ukraine's state sovereignty, the agricultural sector has performed a systemic function by ensuring food security, generating foreign currency earnings through exports, and implementing a mechanism for the socio and economic stabilization of rural areas by providing employment. However, the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to a profound destabilization of the sector's functioning, causing multi-faceted losses at the national level. A significant portion of agricultural infrastructure (elevators, warehouses, vehicles) has been destroyed, the area under cultivation has decreased due to the temporary occupation of territories, and both internal and external logistics chains have been disrupted. Additionally, access to financial resources, innovations, and insurance services for agricultural producers has been reduced.

The agrarian crisis caused by the war dictates new rules and priorities for agricultural policy that can ensure the resilience of production systems, the diversification of economic activity, and the preservation of human capital in rural areas. The integration of national agricultural policy into the European Green Deal and the EU's Common Agricultural Policy is one of the stages in transforming the agricultural production model towards environmental sustainability, digitalization, development of cooperation, and inclusive growth.

M. Nehrey, A. Taranenko, and I. Kostenko highlight the main issues hindering the development of the agricultural sector: a low level of transparency in land relations, the mismatch between national regulatory and technological standards and international quality and safety requirements for agricultural products, low levels of investment, the irrelevance of Ukrainian legislation to EU requirements, dependence on state funding, and underdeveloped logistics¹. Oleksandr Shpykuliak argues that the institutional adaptation of agricultural enterprises in Ukraine to the

¹ M. Nehrey, A. Taranenko, I. Kostenko, *Ukrainian agricultural sector in wartime: problems and prospects*. Economy and Society. 2022, No. 40, p. 3.

conditions of the European Green Deal is the foundation for economic growth and the creation of additional jobs².

The war in Ukraine has positioned small agribusinesses and family farms as key players in maintaining rural employment and as primary beneficiaries of state support through preferential financing and credit instruments³. The development of farming and agricultural enterprises necessitates the formation of a conceptually new agricultural policy focused on institutional recovery and the socio-economic stabilization of rural areas in the post-war period, substantiating the optimal model of its functioning in the face of transformational challenges⁴.

Based on previous research and a critical review of the scientific literature, the main approaches to analyzing the transformations of Ukraine's agricultural sector under full-scale war conditions have been presented, particularly regarding the scale of economic losses, the impact of the armed conflict on food security, regional employment, and agricultural exports. The assessment of the scale of economic losses and the impact of the armed conflict necessitates the implementation of mechanisms for compensating the damages incurred by agricultural enterprises during martial law. Compensation for damages caused to agricultural enterprises during martial law in Ukraine is carried out taking into account the actual costs of restoring damaged or destroyed assets and the absence of the possibility to involve independent appraisers, the calculation of damages may be conducted independently based on current market prices and projected financing for the restoration of a specific asset⁵. The analysis was based on an interdisciplinary approach, which allowed for a comprehensive assessment of the challenges, threats, and potential of the agricultural sector under martial law and during post-war recovery.

RESEARCH OBJECTIVES

Main research objective

The main objective of the study is to identify the specific features of the functioning of Ukraine's agricultural sector under martial law, to assess the scale and structure of direct and indirect losses of the agricultural sector resulting from the full-scale war, as well as to outline the opportunities and prospects for the recovery and development of the agricultural sector in the context of international integration and a sustainable growth strategy.

Specific research objectives

1. Conducting a comprehensive scientific analysis of the transformational processes taking place in Ukraine's agricultural sector under the impact of martial law.

² O. Shpykuliak, *Development of forms of economic organization for effective employment in rural areas based on the principles of the European Green Deal*. Digital Economy and Economic Security, 2024, 5 (14), p. 179.

³ O. Shpykuliak, M. Malik, S. Kravchenko, L. Zaboranna, *Organisational and economic support for the development of business enterprises in agriculture under martial law*. Ekonomika APK, 2024. 31(2), p. 68.

⁴ O. Shpykuliak, M. Humeniuk, D. Shelenko, D. Nemish, S. Balaniuk, *Management Of Farm Development And Their Role In The Socio-Economic Recovery Of Rural Areas*. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian University, 2025, Vol. 12, No. 2, p. 101-102.

⁵ V. Zhuk, M. Pugachov, O. Shpykuliak, Yu. Bezdushna, Ye. Popko, *Application of accounting for the assessment of war losses for agribusiness enterprises of Ukraine*. Agricultural and Resource Economics. 2023. Vol. 9. No. 3, p. 206-207.

2. Determining the scale of national economic losses caused by the destruction of production infrastructure, disruption of logistics chains, and the decline in agricultural productivity.
3. Identifying the stages of implementing damage assessment tools in Ukraine's agricultural sector (based on GFDRR practices).

RESEARCH PROBLEMS

Main research problem

The protracted nature of the armed conflict, which has lasted for more than three years, highlights the need for a systematic identification and scientific-methodological justification of the directions for the development of the agricultural sector. This involves the formulation of strategic objectives, the assessment of national losses, the development of compensation instruments, and the identification of prospects for international integration into the European Green Deal and the EU Common Agricultural Policy.

Detailed research problems

Despite the gradual alignment of national agricultural policy with the requirements of the European Union, a number of systemic challenges persist in the domestic agricultural sector. The lack of a proper strategic vision, limited state support, investment shortages, and insufficient institutional capacity create additional obstacles to realizing international prospects. The issue of agricultural sector development during wartime is multifaceted and requires a systemic approach that considers not only losses but also the potential for post-conflict recovery and integration into the European economic space based on sustainable development.

RESEARCH HYPOTHESES

Main hypothesis

The war in Ukraine is critically transforming the agricultural sector, opening new prospects for international integration and structural restructuring aimed at increasing the resilience, innovation, and competitiveness of economic entities.

Specific hypotheses

The consequences of Russia's invasion of Ukraine have severely undermined the potential for gross value-added growth in the agricultural sector, thereby disrupting domestic food security and the flow of export-oriented chains.

International donor support, EU trade preferences, and the reconfiguration of logistics routes contribute to the reorientation of Ukrainian agricultural exports from the Asian to the European market.

RESEARCH METHODS

The methodological foundation of the study is based on a comprehensive, interdisciplinary approach to examining the challenges faced by Ukraine's agricultural sector under martial law. Given the complexity of the issue, the article employs a combination of general scientific,

economic-statistical, graphical, empirical, and content analysis methods, which allow for the identification of both quantitative and qualitative aspects of the phenomenon under study.

The use of comparative analysis made it possible to trace the dynamics of Ukraine's agricultural exports and imports during the period from 1991 to 2023 in order to identify changes in the structure of foreign trade and determine its sensitivity to political and security challenges. Statistical data were obtained from the World Development Indicators database.

The assessment of socio-economic trends in the sector was carried out using the method of economic-statistical analysis (analysis of employment dynamics in the agricultural sector and labor productivity in agriculture). To identify the degree of correlation between the aforementioned indicators, the Pearson correlation coefficient was applied, which enabled a quantitative assessment of the strength and direction of the relationship between employment levels and labor efficiency.

By applying the method of structural-logical generalization, the logic of the stages of implementing damage assessment tools in the agricultural sector was constructed, taking into account the practice of the Global Facility for Disaster Reduction and Recovery (GFDRR) adapted to the Ukrainian context. The use of this method contributed to the integration of international experience into national agricultural loss management practices.

AGRICULTURAL ECONOMY OF UKRAINE UNDER THE PRESSURE OF WAR: FROM LOSSES TO RECONSTRUCTION STRATEGIES

The outbreak of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine became a critical turning point in the global security environment and the functioning of the international system, triggering irreversible socio-economic processes. The war has left a significant mark on agricultural policy, altering the trajectory of the transformation of Ukrainian agriculture. With the beginning of the full-scale armed aggression against Ukraine, the strategically important agricultural sector faced previously unknown challenges related to the destruction of infrastructure, restricted access to markets, landmines on agricultural lands, increasing risks to the lives of agricultural workers, and declining investment activity.

The further development of Ukraine's agricultural sector is considered by the author of the article in a global, systemic manner and taking into account regional integration processes, as it serves as an important marker of international prospects (the provisions of the European Green Deal, Common Agricultural Policy – CAP), setting the vector for transforming the agricultural model based on the principles of greening, sustainability, and inclusiveness. The resilience of Ukraine's agricultural sector, despite numerous losses, is described in the works of Valerii Zhuk

et al.⁶, Alan Yuhas⁷, Maryna Nehrey et al.⁸, and Roman Neyter et al.⁹, where emphasis is placed on the ability of agricultural production to adapt to wartime conditions, preserve export potential, and gradually restore production infrastructure. Nataliia Kussul et al.¹⁰, Mariana Shkoda et al.¹¹, and data from the Website of the National Institute for Strategic Studies¹² demonstrate that, despite large-scale damage to agricultural land, Ukraine's agricultural sector shows a high level of resilience and adaptability. Enterprises and households are actively implementing innovative approaches to agricultural production, diversifying sales channels¹³, forming new models of cooperation, and attracting international aid. Thanks to the joint efforts of the state, international partners, and the farmers themselves, it has become possible not only to minimize the negative consequences of the war but also to lay the foundation for the post-war reconstruction of the sector based on the principles of resilience, environmental sustainability, and food security.

The war in Ukraine has led to the destruction of agricultural entrepreneurial ecosystems, eliminating production capacities and infrastructure, which has resulted in irreversible losses, exacerbated the crisis in rural communities, hindered the development of entrepreneurial structures, and increased pressure on the country's economy, food, and energy security¹⁴. This statement leads the author to conclude that the growing pressure on the economy, food, and energy security of the country will have a long-term impact on the agricultural sector.

The prolonged military conflict highlights the urgent need to create transparent and effective compensation mechanisms for losses suffered by both citizens and agricultural business entities. In January 2023, the International Marketing Group (Germany's Relief Coalition)¹⁵ conducted a survey of Ukrainian farming enterprises, which revealed insufficient attention to compensation for the losses they had incurred, especially for small and medium-sized farms, as they are the backbone of food security and exports. The existence of legally enshrined compensation

⁶ V. Zhuk, M. Pugachov, O. Shpykuliak, Yu. Bezdushna, Ye. Popko, *Application of accounting for the assessment of war losses for agribusiness enterprises of Ukraine*. Agricultural and Resource Economics. 2023. Vol. 9. No. 3, p. 198.

⁷ A. Yuhas, *Thousands of Civilian Deaths and 6.6 Million Refugees: Calculating the Costs of War*. The New York Times. 2022.

⁸ R. Neyter, S. Zorya, O. Muliar, *Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review*. Center for Food and Land Use Research (KSE Agrocenter), 2024, p. 4.

⁹ M. Nehrey, A. Taranenko, I. Kostenko, *Ukrainian agricultural sector in wartime: problems and prospects*. Economy and Society. 2022, No. 40, p. 23.

¹⁰ N. Kussul, S. Drozd, H. Yailymova, A. Shelestov, G. Lemoine, K. Deininger, *Assessing damage to agricultural fields from military actions in Ukraine: An integrated approach using statistical indicators and machine learning*, International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation, 2023, Vol. 125, 103562, p. 18.

¹¹ M. Shkoda, O. Kupchyshyna, T. Kasumov, I. Bernatska, N. Burda, O. Stepanova, N. Zaritska, Y. Rusina, *Analysis of Innovative Projects of Technological Management of Cluster Partnership and Business Diversification During the Post-War Recovery and European Integration of the National Economy*. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, 2024. Vol. 46. No. 4, p. 623.

¹² *The agricultural sector of Ukraine in 2023: components of sustainability, problems and future tasks*, 2024, Website of the National Institute for Strategic Studies.

¹³ M. Shkoda, O. Kupchyshyna, T. Kasumov, I. Bernatska, N. Burda, O. Stepanova, N. Zaritska, Y. Rusina, p. 629-630.

¹⁴ M.I. Puhachov, V.M. Zhuk, O.H. Shpykuliak, et al., *Organizational and Economic Principles for Assessing the Impact of Military Aggression and Compensation Policy on the Development of Agrarian Entrepreneurship in Ukraine*, Monograph, Kyiv, 2024, p. 13

¹⁵ *The impact of the war on the state of the agricultural sector in Ukraine*, Germany's Relief Coalition for Ukraine.

guarantees has become an important signal to external partners regarding Ukraine's commitment to a transparent and inclusive recovery model. The development of a separate draft law on the mechanism for compensating business losses, particularly in the agricultural sector, was a priority task that enabled improvements in economic recovery, the attraction of international technical assistance, and investment. In this regard, the adoption of the Law of Ukraine on compensation for damages to citizens, including the provision of compensation in the form of certificates, is an important step toward social justice and the restoration of trust in the state during a time of crisis¹⁶.

International experience employs various methods for damage assessment, including the Damage and Loss Assessment (DaLA)¹⁷ methodology, developed by UN-ECLAC in 1972 and improved by international organizations, which serves as a universal tool for determining the economic consequences of natural disasters.

The updated "Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4)"¹⁸, conducted by the Government of Ukraine in cooperation with international partners, shows that the total recovery needs amount to USD 524 billion, which is 2.8 times higher than Ukraine's projected GDP for 2024. The outlined scale of Ukraine's losses indicates a high level of destruction and the critical need for long-term international support and strategic planning for the recovery processes. The study by a group of authors led by Klaus Deininger et al.¹⁹ provides a quantitative assessment of food security losses and highlights the real consequences of the war for agricultural production.

Tetiana Kuzmin et al.²⁰ provide an example of an analytical approach to strategic planning that enables agricultural enterprises to adapt to crisis conditions and maintain productivity even during periods of instability. The scholarly work of Oleksandr Shpykuliak et al.²¹ highlights advances in the formation of a new model of local agribusiness, which ensures food security, preservation of the rural way of life, and adaptation to contemporary challenges. Oleksandr Shpykuliak et al.²², by proposing a classification of organizational and economic principles for the development of entrepreneurial entities, outlined development prospects based on size and status under martial law, and emphasized the importance of state support through preferential lending in enhancing the efficiency of agribusiness activities.

¹⁶ *The impact of the war on the state of the agricultural sector in Ukraine, Germany's Relief Coalition.*

¹⁷ *Damage, loss, and needs assessment - tools and methodology*, The World Bank.

¹⁸ *Updated assessment of Ukraine's recovery and reconstruction needs*, 2025, The Diplomatic Service of the European Union

¹⁹ K. Deininger, Ali, D. Ayalew, N. Kussul, A. Shelestov, G. Lemoine, H. Yailimova, *Quantifying war-induced crop losses in Ukraine in near real time to strengthen local and global food security*. Food Policy, 2023. p.

²⁰ T. Kuzmin, I. Balaniuk, D. Shelenko, O. Shpykuliak, M. Smushak, Economic assessment of agricultural enterprises in Ivano-Frankivsk region, Ukraine – identification of factors that influence performance, Journal „Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”, 2024, Vol. 24, Issues 3, p. 507.

²¹ O. Shpykuliak, I. Balaniuk, D. Shelenko, S. Balaniuk, A. Sukhovii, *The socio-economic role of small agribusiness in the development of modern Ukraine and Poland*. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2024, Vol. 11, No. 2, p. 34-35.

²² O. Shpykuliak, M. Malik, S. Kravchenko, L. Zaburanna, *Organisational and economic support for the development of business enterprises in agriculture under martial law*. Ekonomika APK, 2024. 31(2), p. 68.

The relevance of the authors' research stems from the need for a comprehensive assessment of the impact of martial law on the agricultural sector, the identification of key losses and achievements made possible through strategic risk management, and a rethinking of the role of the agricultural sector in the current economic reality faced by Ukraine.

Economy Under Fire: The Catastrophic Consequences of War for the Agricultural Sector

The agricultural sector, as a structurally formative component of the national economy and a factor of economic influence in Ukraine, has transformed into a space of multi-level vulnerability encompassing systemic risks of an institutional, technological, and financial nature, and requires new approaches to agrosphere management under wartime conditions. In 2021, Ukraine exported a record 61.5 million tons of grain and oilseed crops, with a total value exceeding \$22.2 billion. Vasyl Roztrioha²³ emphasizes that since the beginning of the full-scale war, Ukraine has lost 25% of its agricultural land, with total losses amounting to a quarter of the pre-war area. Between February 2022 and the first quarter of 2024, 1,261²⁴ agricultural enterprises have been lost.

According to data from the "Superagronom.com" website²⁵, the highest number of liquidated enterprises is recorded in the Odesa, Zaporizhzhia, and Kyiv regions, while the Kherson, Kharkiv, and Donetsk regions show fewer closures—an indicator that these communities remain under occupation.

According to the KSE Institute research center, as of November 2024, Ukraine's agro-industrial complex has suffered losses amounting to \$10.3 billion²⁶. As a result of the war, more than 130,000 units of agricultural machinery have been lost, 4 million tons of grain storage capacity have been destroyed or damaged, and 16,000 hectares of perennial plantations have been lost. Active hostilities and the resulting fires have caused significant damage to forest areas – 298,000 hectares of forests have been damaged, with losses estimated at \$4.5 billion²⁷.

According to the main website for agronomists, the regions of Ukraine most affected by the war are in the south and east: Donetsk region – \$2.929 million USD, Kharkiv region – \$2.050 million, Zaporizhzhia region – \$1.747 million. The lowest losses were recorded in the western regions of Ukraine – Zakarpattia (less than \$0.5 million)²⁸. By damage categories, the losses are distributed into the following groups: destruction of agricultural machinery – \$5.8 billion; infrastructure and crop losses – \$2 billion; grain storage facilities – \$1.8 billion; perennial plantations – \$0.4 billion; livestock – \$0.29 billion²⁹. Total losses due to reduced grain production reached up to \$82.9 million; losses from underharvested oilseeds amounted to \$65.7 million. In vegetable farming,

²³ V. Roztrioha, *The Numbers Are Shocking: How Much Arable Land Ukraine Has Lost During the War*. Agro24 website, 2025.

²⁴ *Ukraine's agricultural sector after three years of war: losses and challenges*, 2025.

²⁵ *1,261 Agricultural Enterprises Have Closed Since the Beginning of the Full-Scale Invasion*, 2025.

²⁶ T. Antonyuk, *Direct losses of Ukraine due to the war reached \$170 billion*, KSE assessment Institute, 2025.

²⁷ T. Antonyuk, op. cit.

²⁸ *Ukraine's agricultural sector after three years of war: losses and challenges*, 2025.

²⁹ *Ukraine's agricultural sector after three years of war: losses and challenges*, 2025.

losses reached \$217.3 million, of which \$109.3 million came from tomatoes and cucumbers; direct financial losses are estimated at \$5 million³⁰.

Due to mines and other explosive remnants of war, Ukraine suffers losses estimated at \$11.2 billion annually, equivalent to 5.6% of Ukraine's GDP in 2021. In 2024 alone, deminers cleared and returned over 231,000 hectares of agricultural land to farmers. The total cost of reclamation of demined soils, according to the Kyiv School of Economics (KSE), is estimated at \$40 million³¹. According to data from the KSE Institute, the indirect losses of Ukraine's agricultural sector due to the war may reach \$83 billion by the end of 2025³².

In response to wartime challenges, the Ukrainian government introduced a range of support measures for the agricultural sector, including simplified export procedures, financial aid, and affordable loans for enterprises³³. However, these initiatives have been primarily aimed at large companies, while small farming households remain in a more vulnerable position³⁴. This outlined asymmetry in the distribution of support highlights the need for a structural rethinking of agricultural policy in the context of post-war recovery. To this end, the Ukrainian government developed the „Ukraine Recovery Plan and New Agricultural Policy” worth \$750 billion, where the agricultural sector is prioritized, providing for investments in infrastructure, logistics, and producer support³⁵. However, this document has already faced criticism from farmers for its lack of focus on small farming enterprises and its emphasis on large exporters. The imbalance in approaches is especially critical under martial law conditions, where small agricultural producers are the most vulnerable to both external and internal challenges.

From Damage Documentation to Economic Partnership: The Agrarian Front of Ukraine's Foreign Policy

Ukraine is maintaining the „Register of Damages Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine”³⁶, which serves as the main document for international recognition of wartime losses, documenting the damage caused and forming the basis for fair compensation and future recovery of the country. Maintaining this Register of Damages is a step toward a legally justified mechanism of reparations and international recognition of the scale of losses incurred by Ukraine. According to World Bank estimates³⁷, the scale of resources needed for Ukraine's post-war recovery after three years of war has already reached \$524 billion, emphasizing the unprecedented level of destruction and the need for a systematic approach to reconstruction.

³⁰ *Ukraine's agricultural sector after three years of war: losses and challenges*, 2025.

³¹ *Ukraine's agricultural sector after three years of war: losses and challenges*, 2025.

³² R. Neyter, S. Zorya, O. Muliar, *Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review*, Center for Food and Land Use Research (KSE Agrocenter), 2024.

³³ Yu. Lopatynskiy, O. Shpykuliak, V. Kyfyak, D. Shelenko, V. Shpykuliak, *Development of institutional structures of green business in rural areas under European integration and global challenges*, *Economics and Business Management*, 2025. 16(1), p. 117.

³⁴ *Realities of Ukrainian Agriculture During the War*, 2024.

³⁵ *Realities of Ukrainian Agriculture During the War*, 2024.

³⁶ *Register of damages caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine*.

³⁷ A. Shalal, *Ukraine needs \$524 billion to recover, rebuild after three years of war*, World Bank says, 2025.

In particular, according to the Ukrainian Union of Industrialists and Entrepreneurs³⁸, one-third of the country's industrial potential remains unused due to high risks associated with doing business.

As of early March 2025, the structure of Ukraine's agricultural exports remained commodity-oriented: out of the total export revenue of €12.8 billion, over €8 billion came from low-value-added products – primarily oil, grain, and meal³⁹. Despite limited added value, this trade profile is a factor in stimulating the agri-food markets of the European Union and supports intra-European economic dynamics in the areas of processing and consumption. According to Svitlana Tsybul'ska⁴⁰, it is more logical for Europe to stimulate imports of the most needed goods from Ukraine (corn, soybeans, meal) than to depend on North and South America. Ukraine is considered a strategically important trade partner for the EU in terms of ensuring food security and reducing logistics costs. Evidence of these opportunities is provided by the dynamics of foreign trade indicators, which make it possible to assess the scale of exports and changes in their structure (Table 1).

Table 1
Dynamics of Changes in Ukraine's Foreign Trade Indicators in Goods

Indicators	Value and Nature of Changes		
	January 2025	Jan VS Jan	January 2024
Export	88,5%		100%
Import	\$ 3179.7 million		\$ 5514.8 million
Negative trade balance	\$ 2335.1 million		\$ 1500.4 million
Export-to-import coverage ratio	0,58		0,71

Source:⁴¹

The dynamics of Ukraine's foreign trade indicators in goods for January 2025 prove a growing imbalance in trade operations. The gap between exports and imports led to an increase in the negative foreign trade balance to \$2,335.1 million, which is 55% higher than the figure for the previous year. The decline in the export-to-import coverage ratio to 0.58 (compared to 0.71 in January 2024) reflects the deterioration of the economy's trade resilience, meaning that for every dollar of imports, Ukraine was able to generate only 58 cents through exports, thereby creating additional pressure on the country's balance of payments.

A quantitative indicator of the effectiveness of the agricultural sector is the correlation between the level of employment in agriculture and labor productivity, as shown in Table 2.

During the period from 1991 to 2021, Ukraine experienced a steady decline in the share of employment in agriculture (Table 2). Alongside the decrease in employment, labor productivity

³⁸ *Ukrainian Union of Industrialists and Entrepreneurs, 2022.*

³⁹ S. Tsybul'ska, *Ukrainian agricultural products will relieve the EU of dependence on North and South America*, AgroPortal.ua, 2025.

⁴⁰ S. Tsybul'ska, *Ukrainian agricultural products will relieve the EU of dependence on North and South America*, AgroPortal.ua, 2025.

⁴¹ *Express release. Foreign trade of Ukraine in goods, 2025*, State Statistics Service.

increased, measured by gross value added per worker (in constant 2015 prices). The dynamics over 1991–2021 demonstrates that Ukraine’s agricultural sector underwent profound reforms aimed at aligning with the Sustainable Development Goals and modernizing agriculture. The presented empirical data confirm the analytical hypothesis that the consequences of military aggression against Ukraine have caused a systemic weakening of the growth potential of gross value added in the agricultural sector, destabilizing domestic food security and disrupting the functioning of export-oriented agri-food chains.

Table 2

Dynamics of Employment in the Agricultural Sector and Labor Productivity in Agriculture in Ukraine (1991–2021)

Years	Employment in Agriculture (%)	Agriculture, forestry, and fishing, value added per worker (constant \$2015 US)
1991	19.33	2128.438
1995	22.49	1573.171
2000	22.05	1505.96
2005	20.46	1890.61
2010	16.30	2659.435
2015	15.26	3618.046
2018	14.90	4205.204
2019	13.91	4544.21
2020	14.12	4164.967
2021	14.12	4889.466

Source⁴²

Based on the data in Table 2, the author calculated an estimate of the relationship between employment in agriculture and labor productivity in the sector using the Pearson correlation coefficient. To assess the relationship between the share of agricultural employment (E_{agr}) and the value added per worker, the following formula was applied:

$$r = \frac{\sum (E_{agr,i} - \bar{E}_{agr}) (VA_{worker,i} - \bar{VA}_{worker})}{\sqrt{\sum (E_{agr,i} - \bar{E}_{agr})^2} \cdot \sqrt{\sum (VA_{worker,i} - \bar{VA}_{worker})^2}}$$

де $E_{agr,i}$ – the percentage of employed in agriculture in the year ;

$VA_{worker,i}$ – the value added in agriculture per worker in the year ;

\bar{E}_{agr} та \bar{VA}_{worker} – the average values of the corresponding indicators.

During 1991–2022, a strong inverse relationship was observed between the share of employment in agriculture and the value added per worker (in constant 2015 prices), with a correlation coefficient of approximately $r \approx -0.95$. The p-value $\approx 2.71 \times 10^{-16}$ indicated an extremely high statistical significance of the relationship.

⁴² World Development Indicators, 2025.

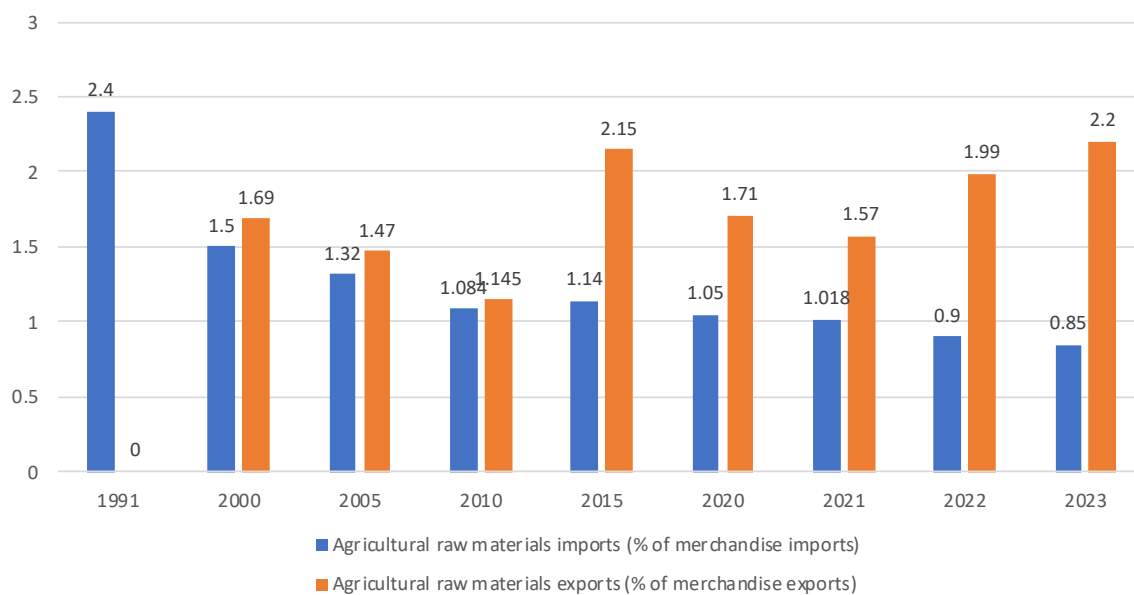
The correlation coefficient $r \approx -0.95$ indicated a strong negative relationship – as the share of employment in agriculture decreased, labor productivity increased. This was due to: migration (departure of the working-age population from rural areas); technological advancement and mechanization in agricultural enterprises⁴³; changes in the structure and organization of production⁴⁴; reduction of cultivated land (due to temporary occupation and military actions, a significant portion of land has been withdrawn from use); government support and international assistance. These factors confirm that the reduction in agricultural employment is accompanied by a transformation of the agricultural production model itself, which logically aligns with the need for a strategic rethinking of Ukraine’s economic development in the post-war period.

Employment reduction and import dependence as factors in the transformation of agricultural production under wartime conditions

To conduct a comprehensive assessment of the structural changes in Ukraine’s agricultural sector, it is necessary to analyze the foreign trade of agricultural products (Figure 1).

Fig. 1.

Share of agricultural goods in trade in Ukraine: imports versus exports, 1991–2023

Source⁴⁵.

Variation in the import volumes of agricultural raw materials to Ukraine during 1991-2023, according to World Bank data, shows a downward trend. In 1991, it accounted for 2.4% of total merchandise imports, while in 2023, this figure dropped to 0.85%. The export of agricultural raw materials has shown a growing trend since 2015, indicating the increasing role of Ukraine as an exporter of agricultural products. Through enhanced cooperation with international financial

⁴³ D.I. Shelenko, L.S. Sas, P.Ye. Matkovskiyi, *Peculiarities of the technology of renewal and modernization of enterprises of various organizational and legal forms in conditions of diversity of production in the countryside*. Economic discourse, 2017, vol. 4, p. 105-106.

⁴⁴ I.F. Balanjuk, *Agrarni vidnosyny: sotsial'no-ekonomichna sut' i mistse v systemi suspil'nykh vidnosyn*. Ekonomika APK, 2000, No. 8, p. 70.

⁴⁵ *World Development Indicators*, 2025.

institutions and donor organizations, Ukraine's agricultural sector received support for production modernization and gained the opportunity to improve transparency in trade policy, which collectively created preconditions for a gradual reduction in dependence on unstable Asian markets in favor of a more predictable and high-yield European sales vector.

International and national support as the foundation of resilience in Ukraine's agricultural sector

International support, particularly from the FAO⁴⁶, is crucial for stabilizing Ukraine's agricultural sector during the war, as it contributes to strengthening strategic cooperation and implementing the Emergency Response Plan for 2025-2026. The implementation of this plan focuses on preserving production, enhancing energy resilience, and developing value chains, especially in the vegetable sector. Ukraine's agricultural sector's adherence to these approaches enables the development of a scientifically grounded recovery model (a roadmap for FAO support to Ukraine), which integrates environmental sustainability, international standards, and effective resource management.

According to data from the SuperAgronom website⁴⁷, various directions of state support have been allocated to farmers by the Government of Ukraine and international funds. The Government of Ukraine allocated more than 5 billion UAH in 2025 to support the agricultural sector, which indicates a commitment to compensate for the losses caused by the war through direct financial assistance to agricultural producers.

The international financial project ARISE, implemented with the participation of the World Bank and the Government of Japan, has become an important tool for expanding the financial capacity of small agricultural producers⁴⁸.

The European Commission has proposed a new structure for agricultural financing within the framework of the EU's record €2 trillion budget, significantly reducing the share of funds allocated to the CAP (Common Agricultural Policy)⁴⁹ – from 32.2% to 16.5%. In this context, the consolidation of agricultural and regional funds into a "megafund" has been criticized for a potential "hidden reduction" and the risk of the renationalization of policy. The European Commission justifies the changes made by the need for flexibility, synergy, and adaptation to market risks.

During the war and the post-war recovery period, such models of assistance are truly effective and will continue to be used, forming the basis for the long-term socio-economic strengthening of rural communities.

⁴⁶ *Ukraine and FAO have drawn up a plan for the restoration of the agricultural sector for 2025-2026*, 2025.

⁴⁷ *Ukraine's agricultural sector after three years of war: losses and challenges*. 2025.

⁴⁸ *Ukraine's agricultural sector after three years of war: losses and challenges*. 2025.

⁴⁹ *European Commission cuts funding for subsidies for farmers*, 2025.

Reintegration of Veterans and Social Entrepreneurship in Post-War Recovery: Polish Experience and Ukrainian Perspectives

Poland has made significant progress in moving closer to the European Union not only due to its efforts but also with substantial support through the following key EU-funded special programs: PHARE – assistance to candidate countries from Central and Eastern Europe in their preparation for EU accession; SAPARD – Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development; ISPA – Instrument for Structural Policies for Pre-Accession, aimed at developing transport infrastructure and environmental protection in accession countries. Comparing the experiences of Poland and Ukraine regarding the role of socially oriented business models, social entrepreneurship is viewed as a driving force for national recovery, capable of strengthening economic resilience and social cohesion at the local community level⁵⁰.

Simultaneously, given the devastating impact of war on the social structure of rural areas, the formation of effective mechanisms for veteran reintegration has become increasingly relevant. It is essential for Ukraine to ensure decent conditions for the return of its defenders to peaceful life and to create a favorable environment for their economic activity, particularly through their engagement in entrepreneurship.

The adoption of the Law on Veteran Business in Ukraine⁵¹ marks a step toward implementing an inclusive model of economic development. This legislative initiative officially defines the concept of “veteran business” for the first time and introduces a wide range of state support, including preferential lending, grant programs, and more. The government also plans to implement relevant instruments through the “Own Business” program and the initiatives of the Ukrainian Veterans Fund, aiming to establish support for veteran entrepreneurship as a component of post-war development⁵².

As demonstrated by Poland’s experience, which became a leader in economic recovery within the EU after the pandemic crisis, the foundation of regional economic stability was local agricultural producers who provided flexibility under external challenges⁵³. Extrapolating this to small-scale agricultural entrepreneurship in Ukraine shows not only economic but also social potential, as it combines employment functions, preservation of cultural heritage, and the implementation of environmentally friendly production practices.

Implementation of Loss Assessment Models in Agriculture: GFDRR Methodology for Ukraine

In light of global challenges, the work of the international expert community on rethinking the role of the agricultural sector within the framework of sustainable development is extremely relevant. In particular, the results of ForumforAg outline a new paradigm of agricultural

⁵⁰ O. Shpykulyak, D. Shelenko, I. Balaniuk, A. Diuk, H. Mazur, S. Balaniuk, A. Boychuk, *Social entrepreneurship in employment: the experience of Poland and Ukraine*. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian University, 2024, Vol. 11, No. 4, p. 80

⁵¹ *Ukraine has adopted a law on veteran entrepreneurship*, 2025, Agroportal.ua.

⁵² *Ukraine has adopted a law on veteran entrepreneurship*, 2025, Agroportal.ua.

⁵³ O. Shpykuliak, I. Balaniuk, D. Shelenko, S. Balaniuk, A. Sukhovii, *The socio-economic role of small agribusiness in the development of modern Ukraine and Poland*. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2024, Vol. 11, No. 2, p. 32.

production, centered around the farmer as the key actor in Ukraine's recovery, integrated not only into economic processes but also into the shaping of environmental policy, food security, and innovation infrastructure⁵⁴.

Given the scale of challenges facing Ukraine, the integrated approach to agricultural sector development proposed by ForumforAg⁵⁵ serves as a conceptual guideline for forming a national model of agricultural recovery, competitive, environmentally responsible, and socially oriented.

The implementation of methodological approaches to damage assessment, adapted to practices endorsed by leading international institutions – particularly the Global Facility for Disaster Reduction and Recovery (GFDRR) – can serve as a foundation for unifying loss calculation procedures and building an evidence base for strategic post-crisis recovery planning. The adaptation of such models in Ukraine enables the application of standardized approaches to measuring economic, environmental, and social losses caused by external shocks.

A systematic approach to the research topic enabled the author to develop proposals for the implementation of loss assessment tools similar to those used by international organizations, particularly the GPDRA. The introduction of a similar approach in Ukraine, especially the integration of elements from the DaLA methodology and GPDRA practices, would allow for more effective assessment not only of physical and economic losses but also for a deeper analysis of the war's impact on macroeconomic indicators of agriculture, social infrastructure, and rural household incomes.

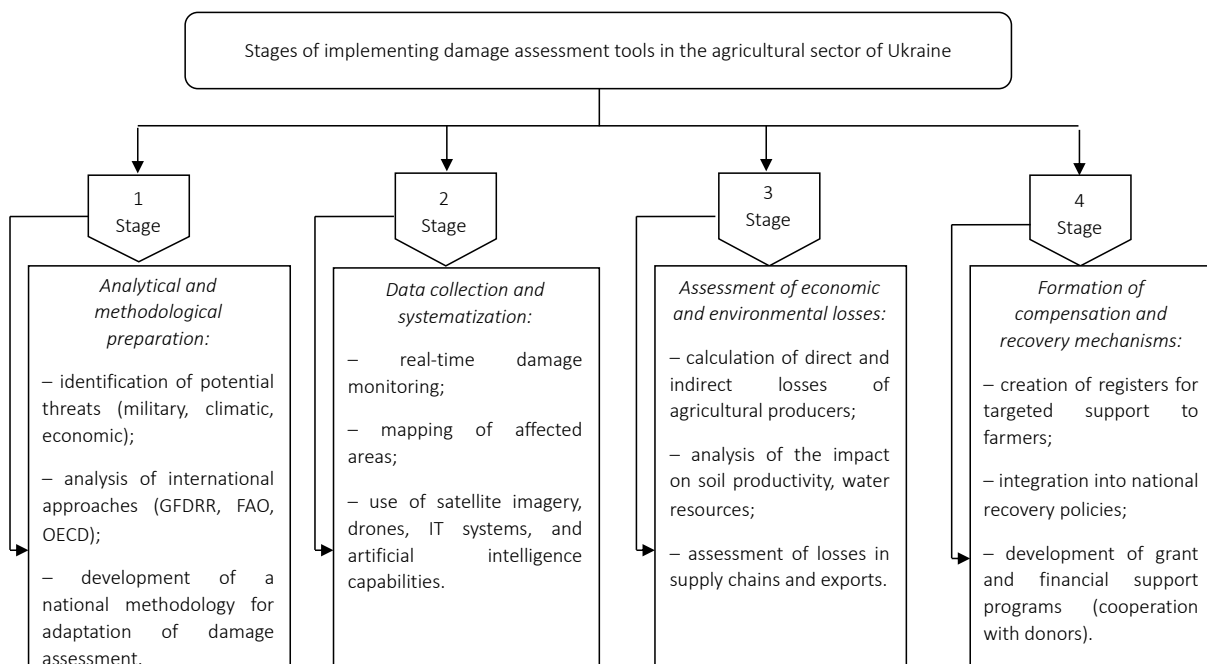
Rapid recording of physical and economic damages, large-scale threat modeling, qualitative risk assessment, and the formation of economic resilience would enhance the adaptability of agricultural policy to factor-related risks. It is also advisable to schematically present the structural-functional model of the stages for implementing agricultural loss assessment tools in Ukraine, developed by the conceptual framework of GFDRR (see Fig. 2).

⁵⁴ *New realities: Will Ukraine become an agrarian leader of European transformations?* 2025.

⁵⁵ *New realities*

Fig. 2.

Stages of implementing damage assessment tools in the agricultural sector of Ukraine (based on GFDRR practice)

Source: Author's development.

The integration of post-disaster needs assessment tools (GFDRR) in the Ukrainian context, particularly in the agricultural sector, will provide an evidence base for developing an effective recovery strategy and will help establish a coordinated inter-agency action roadmap, a financial framework, coordination mechanisms, and the principles of "Build Back Better."

SUMMARY

Under martial law, Ukraine's agricultural sector has undergone significant changes that have affected not only production volumes, logistics capacities, and market conditions, but also the very model of agricultural governance. The research results highlight the importance of addressing problems that have accumulated over the years. The war has opened up new opportunities to reorient Ukraine's agricultural sector toward sustainable, innovative, and export-oriented development models.

First and foremost, the formation of a modern crisis management model for the agricultural sector requires the implementation of damage assessment tools based on international practices (particularly GFDRR). The presence of standardized approaches will foster donor confidence and support the effective redistribution of resources.

Another important aspect is the assessment of current trade imbalances, which indicates a decline in the country's export potential: in January 2025, the export volume amounted to only 88.5% of the previous year's figure, while the import volume remained significantly higher. The increase in the negative foreign trade balance (\$2.335 billion USD) and the drop in the export-to-import coverage ratio to 0.58 are evidence of declining trade resilience and the urgent need to reconsider the export strategy of the agricultural sector, focusing on increasing the added

value of products. Overall, the adaptation of the agricultural sector to the conditions of martial law requires a shift from reactive to strategic management, focused on long-term resilience, decentralization of support, development of human capital, and digital transformation. Only under these conditions will Ukrainian agriculture be able to gradually integrate into the European sustainable production space, adapting the key instruments of the European Green Deal.

REFERENCES LIST

Antonyuk, T., *Direct losses of Ukraine due to the war reached \$170 billion*, KSE assessment Institute, 2025, https://forbes.ua/news/pryami-zbitki-ukraini-cherez-viynu-syagnuli-170-mlrd-otsinka-kse-institute-14022025-27193?utm_source=chatgpt.com (Access: 20.02.2025)

Balanjuk, I.F., *Agrarni vidnosyny: sotsial'no-ekonomichna sut' i mistse v systemi suspil'nykh vidnosyn*. Ekonomika APK, 2000, No. 8, 68–73.

Deininge, K., Ayalew Ali, D., Kussul, N., Shelestov, A., Lemoine, G., Yailimova, H., *Quantifying war-induced crop losses in Ukraine in near real time to strengthen local and global food security*. Food Policy, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2023.102418> (Access: 06.01.2025)

Isnyuk, O., *The realities of agriculture during the war: how businesses can attract trade financing*, 2024, <https://interfax.com.ua/news/blog/971654.html> (Access: 14.04.2025)

Kussul, N., Drozd, S., Yailimova, H., Shelestov, A., Lemoine, G., Deininge, K., *Assessing damage to agricultural fields from military actions in Ukraine: An integrated approach using statistical indicators and machine learning*, International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation, 2023, Vol. 125, 103562, <https://doi.org/10.1016/j.jag.2023.103562>.

Kuzmin, T., Balaniuk, I., Shelenko, D., Shpykuliak, O., Smushak, M., *Economic assessment of agricultural enterprises in Ivano-Frankivsk region, Ukraine – identification of factors that influence performance*. Journal „Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”, 2024, Vol. 24, Issue 3, 497-508. https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.24_3/Art55.pdf (Access: 07.02.2025)

Lopatynskiy, Yu., Shpykuliak, O., Kyfyak, V., Shelenko, D., & Shpykuliak, V., *Development of institutional structures of green business in rural areas under European integration and global challenges*, Economics and Business Management, 2025. 16(1), 108-125. <https://doi.org/10.31548/economics/1.2025.108>

Nehrey M., Taranenka A., Kostenko I., *Ukrainian agricultural sector in wartime: problems and prospects*. Economy and Society, 2022, no. 40, <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>

Neyter, R., Zorya, S., Muliar O., *Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review*, Center for Food and Land Use Research (KSE Agrocenter), 2024, 30 p, https://fscluster.org/sites/default/files/2024-05/RDNA3_eng.pdf (Access: 20.06.2025)

Puhachov, M.I., Zhuk, V.M., Shpykuliak, O.H., et al., *Organizational and Economic Principles for Assessing the Impact of Military Aggression and Compensation Policy on the Development of Agrarian Entrepreneurship in Ukraine*. Monograph. Kyiv: National Scientific Center “Institute of Agrarian Economics”, 2024, p. 308.

Shelenko D.I., Sas L.S., Matkovskiy P.Ye., *Peculiarities of the technology of renewal and modernization of enterprises of various organizational and legal forms in conditions of diversity of production in the countryside*. Economic discourse, 2017, vol. 4, 99-109. <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/1807/1/ED-17-4-99-109.pdf> (Access: 03.04.2025)

Shkoda M., Kupchyshyna, O., Kasumov T., Bernatska I., Burda N., Stepanova O., Zaritska N., Rusina Y., *Analysis of Innovative Projects of Technological Management of Cluster Partnership and Business Diversification During the Post-War Recovery and European Integration of the National Economy*. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, 2024, Vol. 46, no. 4, 619-631, <https://doi.org/10.15544/mts.2024.56> (Access: 16.12.2024)

Shpykuliak O., *Development of forms of economic organization for effective employment in rural areas based on the principles of the European Green Deal*. Digital Economy and Economic Security, 2024, 5 (14), 177-185. <https://doi.org/10.32782/dees.14-28>

Shpykuliak, O., Balaniuk, I., Shelenko, D., Balaniuk, S., Sukhovii, A., *The socio-economic role of small agribusiness in the development of modern Ukraine and Poland*. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. 2024, Vol. 11, no. 2, 24-38. <https://doi.org/10.15330/jpnu.11.2.24-38>.

Shpykuliak, O., Humeniuk, M., Shelenko, D., Nemish, D., Balaniuk, S., *Management of farm development and their role in the socio-economic recovery of rural areas*, Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian University, 2025, Vol. 12, No. 2, 101-115. doi: 10.15330/jpnu.12.2.101-115

Shpykuliak, O., Malik, M., Kravchenko, S., Zaburanna, L., *Organisational and economic support for the development of business enterprises in agriculture under martial law*. Ekonomika APK, 2024, no. 31(2), 60-70. doi: 10.32317/2221-1055.202402060.

Shpykulyak O., Shelenko D., Balaniuk I., Diuk A., Mazur H., Balaniuk S., Boychuk A., *Social entrepreneurship in employment: the experience of Poland and Ukraine*, Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian University, 2024, Vol. 11, No. 4, 70-83. doi: 10.15330/jpnu.11.4.70-83

Tsybul'ska S., *Ukrainian agricultural products will relieve the EU of dependence on North and South America*, AgroPortal.ua. 2025, <https://agroportal.ua/news/mir/ukrajinska-agroprodukcija-pozbavit-yes-zalezhnosti-vid-pivnichnoji-ta-pivdennoji-ameriki> (Access: 01.04.2025)

Yuhas, A., 2022, *Thousands of Civilian Deaths and 6.6 Million Refugees: Calculating the Costs of War*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2022/08/24/world/europe/russia-ukraine-war-toll.html> (Access: 22.04.2025)

Zhuk, V., Pugachov, M., Shpykuliak, O., Bezdushna, Yu., Popko, Ye., *Application of accounting for the assessment of war losses for agribusiness enterprises of Ukraine*, Agricultural and Resource Economics, 2023, Vol. 9, no 3, 197–215, <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.03.09>.

Zhuk V., Pugachov M., Bezdushna Y., Shpykuliak O., *Information provision for assessing lost profits of an agricultural enterprise as a result of the war*. Academy review, 2024, No. 2 (61), 158-172, <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2024-2-61-11>

SOURCES

Website Biz.liga, <https://biz.liga.net/en/ekonomika/all/novosti/ukraina-poteryala-bolee-1200-agrokompaniy-za-vremya-voyny-kakie-eshte-biznesy-postradali> «1,261 Agricultural Enterprises Have Closed Since the Beginning of the Full-Scale Invasion», 2025, (Access: 25.12.2024)

Website GFDRR, The World Bank, <https://www.gfdr.org/en/damage-loss-and-needs-assessment-tools-and-methodology> «Damage, loss, and needs assessment – tools and methodology», (Access: 18.12.2024)

Website State Statistics Service, <https://www.ukrstat.gov.ua/> «Express release. Foreign trade of Ukraine in goods». 2025, (Access: 07.04.2025)

Website Agroportal.ua, <https://agroportal.ua/news/mir/yes-skorochuye-finansuvannya-dotacyi-dlya-fermeriv> «European Commission cuts funding for subsidies for farmers», 2025, (Access: 24.07.2025)

Website Agroportal.ua, <https://agroportal.ua/publishing/biznes-sprashivaet/novi-realiji-chi-stane-ukrajina-agrarnim-liderom-yevropeyskih-transformacij> «New realities: will Ukraine become an agrarian leader of European transformations?» 2025, (Access: 01.06.2025)

On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Real Estate Objects as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, and Sabotage Caused by Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of Property Damaged and Destroyed as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, and Sabotage Caused by Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine. Law of Ukraine, February 23, 2023. No. 2923-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (Access: 30.03.2025)

Website Trybun, <https://tribun.com.ua/uk/112752-realii-silskogo-gospodarstva-ukraini-pid-chas-vijni> «*Realities of Ukrainian Agriculture During the War*», 2024, (Access: 17.06.2025)

Website RD4U, *Register of damages caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine*. https://rd4u.coe.int/uk/?utm_source=chatgpt.com (Access: 16.05.2025)

Website Agro24, https://24tv.ua/agro24/vtracheni-silgospzemli-skilki-ukrayina-vtrabila-cherez-viynu_n2779027 Roztrioha, V., «*The Numbers Are Shocking: How Much Arable Land Ukraine Has Lost During the War*», 2025, (Access: 04.05.2025)

Website Reuters, https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-needs-524-billion-recover-rebuild-after-three-years-war-world-bank-says-2025-02-25/?utm_source=chatgpt.com Shalal, A., «*Ukraine needs \$524 billion to recover, rebuild after three years of war, World Bank says*», 2025, (Access: 28.04.2025)

Website of the National Institute for Strategic Studies, <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahraryy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta> «*The agricultural sector of Ukraine in 2023: components of sustainability, problems and future tasks*», 2024 (Access: 22.12.2024)

The impact of the war on the state of the agricultural sector in Ukraine, Germany's Relief Coalition, <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sektor2023.pdf> (Access: 16.01.2025)

Website Agroportal.ua, *Ukraine and FAO have drawn up a plan for the restoration of the agricultural sector for 2025-2026*, 2025, <https://agroportal.ua/news/ukraina/ukrajina-ta-fao-sklali-plan-vidnovlennya-agrosektoru-na-2025-2026-roki> (Access: 10.04.2025)

Website Agroportal.ua, *Ukraine has adopted a law on veteran entrepreneurship*, 2025, Agroportal.ua. <https://agroportal.ua/news/ukraina/v-ukrajini-priynyali-zakon-pro-veteranske-pidpriyemnictvo> (Access: 02.07.2025)

Website Superagronom, <https://superagronom.com/articles/771-agrosektor-ukrayini-pislya-troh-rokiv-viyni-vtrati-i-vikliki> «*Ukraine's agricultural sector after three years of war: losses and challenges*», 2025, (Access: 10.04.2025)

Website Ukrainian Union of Industrialists and Entrepreneurs, 2022, <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/tretyna-promyslovoho-potentsialu-v-ukraini-ne-zadiiana-cherez-vysoki-ryzky> (Access: 18.01.2025)

Official website of the European Union, <https://tinylink.info/15rp1> «*Updated assessment of Ukraine's recovery and reconstruction needs*, The Diplomatic Service of the European Union», 2025, (Access: 18.03.2025)

Website GFDRR, Who We Are. GFDRR.org, 2022, <https://www.gfdr.org/en/feature-story/about-us> (Access: 20.03.2025)

Website World bank, *World Development Indicators*, 2025, <https://data.worldbank.org/country/ukraine> (Access: 10.04.2025)

Copyright (c) 2025 Diana Shelenko

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Dominik Tarczyński*

Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin, Polska

STRATY INTELEKTUALNE UKRAINY W WYNIKU AGRESJI ROSYJSKIEJ

UKRAINE'S INTELLECTUAL LOSSES AS A RESULT OF THE RUSSIAN AGGRESSION

ABSTRAKT: Artykuł analizuje wielowymiarowe i wielopokoleniowe straty intelektualne Ukrainy spowodowane rosyjską agresją. Obejmują one śmierć i emigrację kadr naukowych, zniszczenie instytucji edukacyjnych i kulturalnych oraz długofalowe skutki psychospołeczne i gospodarcze. Opracowanie przedstawia skalę i strukturę strat, ich powiązania z naruszeniami prawa międzynarodowego – w tym Konwencji Genewskiej i Haskiej, regulacji UNESCO oraz Statutu Rzymskiego – oraz konsekwencje dla innowacyjności i potencjału rozwojowego państwa.

Wykorzystując źródła takie jak OHCHR, UNICEF, UNHCR, Bank Światowy, PISM, OSW, PIE oraz dane ministerstw i uczelni, artykuł łączy analizę prawną norm i orzecznictwa ze studiami przypadków (Charków, Mariupol, Kijów, Odessa). Zastosowano także wnioskowanie scenariuszowe dotyczące odbudowy.

Wnioski wskazują na masową emigrację specjalistów, zniszczenie tysięcy instytucji, wstrzymanie projektów badawczych i niższą jakość masowej edukacji zdalnej. Skutki psychologiczne wśród młodych pogłębiają kryzys kapitału ludzkiego, a straty w sektorach wysokich technologii i kultury grożą trwałym spadkiem innowacyjności. Autor dowodzi, że sankcje (w tym najnowsze pakiety UE) są niewystarczające i konieczne jest zintegrowane podejście: odbudowa infrastruktury, stypendia, digitalizacja zasobów, klastry transgraniczne, program „Return to Ukraine” oraz wsparcie dla MTK.

SŁOWA KLUCZOWE: straty intelektualne; agresja rosyjska; odbudowa Ukrainy; naruszenia prawa międzynarodowego; wsparcie UE

ABSTRACT: The article examines the multidimensional and intergenerational “intellectual losses” of Ukraine resulting from Russian aggression. These include the death and emigration of academic staff, the destruction of educational and cultural institutions, and long-term psychosocial and economic consequences. The study outlines the scale and structure of these losses, their links to violations of international law - including the Geneva and Hague Conventions, UNESCO provisions, and the Rome Statute - and their implications for the country's innovativeness and developmental capacity.

Drawing on sources such as OHCHR, UNICEF, UNHCR, the World Bank, PISM, OSW, PIE, as well as ministry and university data, the article combines legal analysis of norms and case law with case studies (Kharkiv, Mariupol, Kyiv, Odesa). Scenario-based reasoning is applied to propose reconstruction strategies.

Findings point to the massive emigration of specialists, destruction of thousands of institutions, suspension of research projects, and lower-quality mass remote education. The psychological effects on youth deepen the collapse of human capital, while losses in high-tech sectors and culture threaten a lasting decline in innovativeness. The article argues that sanctions alone (including the latest EU packages) are insufficient and that an integrated response is required: reconstruction of infrastructure, scholarships, digitization of resources, cross-border clusters, a “Return to Ukraine” program, and support for the ICC.

KEYWORDS: Intellectual losses; Russian aggression; Ukraine reconstruction; International law violations; EU support

* **Dominik Tarczyński**, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin, Polska

 <https://orcid.org/0000->

Copyright (c) 2025 Dominik Tarczyński. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

WPROWADZENIE

Sytuacja problemowa

Straty intelektualne, jakie ponosi Ukraina w wyniku agresji rosyjskiej, mają wymiar wielopokoleniowy oraz wielowymiarowy w strukturze społecznej. Straty te, choć mniej widoczne niż zniszczenia materialne czy ofiary w ludziach, mają fundamentalne znaczenie dla przyszłości narodu ukraińskiego, jego innowacyjności, tożsamości narodowej oraz miejsca w globalnej społeczności. Skala tych strat, ich długofalowe skutki, powiązanie z naruszeniami prawa międzynarodowego przez Rosję, a także długotrwała wojna wymagają planowania i realizacji konkretnych działań społeczności międzynarodowej na rzecz odbudowy potencjału intelektualnego Ukrainy, w oparciu o dane międzynarodowe oraz rzetelne raporty.

W definicjach strat intelektualnych czytamy, że obejmują one utratę kapitału ludzkiego – naukowców, artystów, nauczycieli, studentów – oraz zniszczenie instytucji edukacyjnych, naukowych i kulturalnych, które są podstawą rozwoju społeczeństwa. W przypadku Ukrainy wojna wywołała wielowymiarowy kryzys: śmierć i emigrację wykwalifikowanych specjalistów, przerwanie edukacji, dewastację infrastruktury naukowej oraz ograniczenie wolności twórczej. Straty te nie tylko osłabiają bieżący potencjał kraju, ale także zagrażają jego zdolnościom do innowacji i zachowania tożsamości narodowej, a ich powodowanie przez Rosję stanowi naruszenie kluczowych norm prawa międzynarodowego.

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (OHCHR) podaje, że od sierpnia 2022 roku do końca stycznia 2023 roku zginęło ponad 8 000 cywilów, a ponad 13 000 zostało rannych¹. Wśród ofiar są osoby związane z sektorem akademickim. Wg ukraińskich danych od 2022 roku zginęło co najmniej 47 naukowców, w tym profesorowie z Charkowa i Kijowa, a dziesiątki innych przerwało pracę z powodu obrażeń lub zagrożenia życia. To m.in. biologowie i fizycy z Charkowskiego Instytutu Fizyki i Technologii, których śmierć zatrzymała kluczowe badania w tych dziedzinach. W Mariupolu wg doniesień ukraińskich mediów wśród ofiar byli studenci i naukowcy z Priazowskiego Uniwersytetu Technicznego, zabici podczas oblężenia miasta². Studenci, przyszłość intelektualna kraju, również ucierpieli. Raporty szacują, że setki młodych ludzi w wieku studenckim zginęło lub zostało rannych, szczególnie na wschodzie Ukrainy, a wojna dotknęła ponad 1,5 miliona studentów, z których wielu straciło możliwość kontynuacji nauki lub życia. Tragiczne straty w ludziach dodatkowo pogłębiają kryzys. Szacuje się, że tysiące specjalistów zginęło na froncie lub w atakach na cele cywilne. Przykładem jest Nikołaj Zwiagincew, 39-letni pianista klasyczny i jazzowy, który zginął broniąc Mariupola w 2022 roku. Jego śmierć to symbol utraty talentów, które mogłyby kształtować przyszłość kraju³. Ataki na cywilów, w tym

¹ Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (OHCHR), Raport o sytuacji praw człowieka na Ukrainie, 24 marca 2023, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-ENG.pdf>

² Юлія Трофімова, Анастасія Галасюк, Приазовський державний технічний університет з Маріуполя евакуювали до Дніпра: нові подробиці, Суспільне Дніпро, 16.04.2022, <https://suspilne.media/dnipro/229178-priazovskij-derzavnij-tehnicnij-universitet-z-mariupola-evakuovali-do-dnipra/>

³ Wiadomości Onet, Członek ukraińskiej orkiestry zginął, broniąc Mariupola, 14 kwietnia 2022, <https://www.onet.pl/muzyka/onetmuzyka/czlonek-ukrainskiejorkiestry-zginal-broniac-mariupola/071k54p,681c1dfa>

przedstawicieleli elit intelektualnych, naruszają Konwencję Genewską IV (1949), której Rosja jest sygnatariuszem. Artykuł 3 tej konwencji zakazuje przemocy wobec osób cywilnych w konfliktach zbrojnych, a artykuł 27 nakłada obowiązek ochrony życia i godności cywilów⁴. Oczywiście dane na rok 2025 będą znacznie bardziej tragiczne ale nadal trwa analiza strat wśród elity intelektualnej Ukrainy.

Rosyjska agresja doprowadziła do dewastacji kluczowych instytucji edukacyjnych i naukowych. Do lutego 2025 roku straty w infrastrukturze Ukrainy wyniosły 170 miliardów dolarów, z czego sektor edukacji i kultury poniósł znaczące koszty. Do 2024 roku ponad 3 400 placówek edukacyjnych, w tym uniwersytety i instytuty badawcze, zostało uszkodzonych lub zniszczonych. Już we wrześniu 2022 roku telewizja TVN24 podawała, że „od początku inwazji Rosji uszkodzonych zostało 2,4 tysiąca placówek oświatowych, w tym 270 zostało zniszczonych całkowicie”⁵. W Charkowie uniwersytety i biblioteki zostały zbombardowane, a w Mariupolu Priazowski Uniwersytet Techniczny przestał istnieć. Polski Instytut Ekonomiczny szacuje: „Koszt odbudowy Ukrainy waha się od 349 mld USD do 750 mld”⁶. Część kosztów dotyczyć będzie budynków edukacyjnych. To właśnie ataki na infrastrukturę edukacyjną są częścią strategii osłabiania potencjału intelektualnego Ukrainy. Ośrodek Studiów Wschodnich podaje, że ataki na wieżę telewizyjną w Kijowie zakłóciły zdalne nauczanie⁷. Portal Parkiet.com wskazywał, że brak prądu i ogrzewania uniemożliwia funkcjonowanie uczelni zimą⁸.

Charków, kluczowy ośrodek naukowy Ukrainy, ucierpiał w wyniku intensywnych ostrzałów. Narodowy Uniwersytet Karazina, założony w 1805 roku, został dwukrotnie poważnie uszkodzony w marcu 2022 roku⁹. Zniszczenia te naruszają Konwencję Haską z 1954 roku o ochronie dóbr kulturalnych w czasie konfliktu zbrojnego, której Rosja jest sygnatariuszem. Artykuł 4 tej konwencji zakazuje atakowania obiektów kulturalnych, takich jak uniwersytety, chyba że są one wykorzystywane do celów wojskowych, co nie miało miejsca w przypadku Karazina¹⁰.

Mariupolski Uniwersytet Państwowy został zrównany z ziemią podczas rosyjskich bombardowań w 2022 roku, podobnie jak Teatr Dramatyczny, który służył jako schron dla cywilów¹¹. Ataki te naruszają zarówno Konwencję Haską (1954), jak i Protokół Dodatkowy I do Konwencji

⁴ Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, Konwencja Genewska IV, 1949, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/inne/1949-3-t1.html>

⁵ tvn24.pl, *Ukraińskie władze: od początku rosyjskiej inwazji zniszczono kilkaset szkół*, <https://tvn24.pl/swiat/ukraina-wladze-od-poczatku-rosyjskiejinwazji-zniszczono-kilkaset-szkol-zdjecia-st6093215>

⁶ Polski Instytut Ekonomiczny, *Nawet 25 lat może zająć Ukrainie obudowanie poziomu PKB per capita w stosunku do trendu sprzed wojny*, 24 lutego 2022, <https://pie.net.pl/nawet-25-lat-moze-zajac-ukrainie-obudowanie-poziomu-pkb-per-capita-w-stosunku-do-trendu-sprzed-wojny/>

⁷ Ośrodek Studiów Wschodnich, *Wojna Rosji przeciw Ukrainie: stan po sześciu dniach*, 2 marca 2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-02/wojna-rosji-przeciw-ukrainie-stan-po-szesciu-dniach>

⁸ Parkiet.com, *Gospodarka Ukrainy poniosła wielkie straty*, 25 czerwca 2023, <https://www.parkiet.com/gospodarka-swiatowa/art38655461-gospodarka-ukrainyponiosla-wielkie-straty-ale-rosyjska-agresja-nie-zdolala-jej-calkiem-powalic>

⁹ pragmatika.media, *Charkowski Narodowy Uniwersytet Budownictwa i Architektury. Zaginiony pomnik*, 23.01.2023, <https://pragmatika.media/pl/news/kharkivskyi-natsionalnyi-universytet-budivnytstva-ta-arkhitektury-vtrachena-pam-iatka/>

¹⁰ Konwencja Haska o ochronie dóbr kulturalnych, 1954, http://www.mkidn.gov.pl/media/blekitna_tarcza/docs/akty/konwencja_haska_1954.pdf

¹¹ wikipedia.org, *Atak lotniczy na teatr w Mariupolu*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Atak_lotniczy_na_teatr_w_Mariupolu

Genewskich (1977), którego Rosja jest stroną. Artykuł 53 tego protokołu zabrania atakowania obiektów kulturalnych, a artykuł 51 zakazuje ataków na cele cywilne¹². W Kijowie, mimo mniejszych zniszczeń, uszkodzono infrastrukturę Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki. Zniszczenia dóbr kultury w Odessie i Lwowie, w tym bibliotek i archiwów, również naruszają Konwencję Haską (1954).

Wojna zakłóciła procesy edukacyjne i badawcze. Wpłynęła też drastycznie na system edukacji. Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci wielokrotnie raportował, że 5,3 mln dzieci w Ukrainie miało ograniczony dostęp do edukacji (komunikaty z lat 2023–2025), a w roku szkolnym 2024/25 ponad jedna trzecia uczniów nie uczyła się w pełni stacjonarnie¹³. Studenci wyższych uczelni z kolei zmagają się z brakiem dostępu do laboratoriów i bibliotek. Odptyw kadry akademickiej, szczególnie do krajów takich jak Polska, gdzie programy NAWA wsparły ponad 2 000 ukraińskich badaczy, pogłębia kryzys¹⁴. Drenaż mózgow osłabia zdolność Ukrainy do odbudowy. Ponadto w regionach okupowanych, takich jak Donieck i Ługańsk, edukacja została wstrzymana lub zastąpiona rosyjskimi programami, co narusza ukraińską tożsamość intelektualną. W Chersoniu okupanci zamknęli szkoły wyższe, co spowodowało przerwanie nauki. Ponadto hybrydowy model nauczania, wprowadzony w odpowiedzi na wojnę, jest niewystarczający z powodu braku infrastruktury i przerw w dostawach energii. Badania naukowe również ucierpiały. National Academy of Science of Ukraine podawała, że ponad 30% projektów w dziedzinach takich jak fizyka, chemia i inżynieria zostało wstrzymanych z powodu braku funduszy, sprzętu lub personelu. Rosyjskie działania na okupowanych terytoriach, takie jak przymusowa rusyfikacja programów nauczania w Mariupolu, naruszają Konwencję Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury w sprawie zwalczania dyskryminacji w edukacji (1960), której Rosja jest sygnatariuszem. Artykuł 5 tej konwencji gwarantuje prawo do edukacji zgodnej z tożsamością narodową¹⁵.

Pełnoskalowa inwazja Rosji na Ukrainę, rozpoczęta 24 lutego 2022 roku, wywołała również masową falę uchodźstwa. Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców podaje, że ok. 10,6 miliona Ukraińców zostało dotkniętych przymusowym przesiedleniem, z czego około 3,7 miliona to osoby przesiedlone wewnątrz Ukrainy, a 6,9 miliona to uchodźcy za granicą¹⁶. Część to osoby wykształcone – naukowcy, inżynierowie, lekarze, artyści. Raport Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych wskazuje, że nie sposób ocenić, jak dużą grupę uchodźców stanowili pracownicy naukowcy, nauczyciele akademicki czy studenci. Podaje jednocześnie, że Polskie uczelnie przyjęły tysiące ukraińskich studentów dzięki programom

¹² Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, Protokół Dodatkowy I do Konwencji Genewskich, 1977, <https://www.gov.pl/web/archiwum-kulturaimport/prawo-miedzynarodowe>

¹³ unicef.org, *4.6 million children in Ukraine face ongoing educational barriers as fourth academic year during war begins*, 1.08.2025, <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/back-to-school>

¹⁴ Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, *Polskie wsparcie dla ukraińskiego środowiska akademickiego po rosyjskiej pełnoskalowej inwazji na Ukrainę*, 24 lutego 2025, <https://www.pism.pl/publikacje/polskie-wsparcie-dla-ukrainskiego-srodowiska-akademickiego-po-rosyjskiej-pelnoskalowej-inwazji-na-ukraine>

¹⁵ UNESCO, Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w edukacji, 1960, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1960.html>

¹⁶ UNHCR, Ukraine Refugee Situation, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

stypendialnym, jak Program im. Banacha¹⁷. To jednak pewne, że migracja wykształconych ludzi, a zwłaszcza wysoko wykwalifikowanych specjalistów, może trwale osłabić potencjał Ukrainy. Wojna wywołała również poważne skutki psychospołeczne. Rosyjska agresja pogłębiła ubóstwo i bezrobocie, szczególnie wśród młodych ludzi. The Lancet Psychiatry podaje, że badania przeprowadzone w 2022 roku wykazały 54% rozpowszechnienie lęku w Ukrainie, a 26% populacji spełniało kryteria zespołu stresu pourazowego¹⁸. Wg UNICEF z kolei „niemal jedna trzecia nastolatków zgłosiła, że odczuwa taki poziom smutku i braku nadziei, że przestała wykonywać swoje codzienne czynności”¹⁹. Wskazuje to na poważne skutki wojny, które wpływają i będą wpływać na naukę. UNICEF w tym samym artykule podaje, że średnia strata edukacyjna wynosi w Ukrainie dwa lata w czytaniu i rok w matematyce.

Ważny jest również aspekt spadku motywacji do edukacji z powodu niepewności. Wojna ograniczyła także wolność twórczą. Prześladowania artystów i dziennikarzy na okupowanych terytoriach, takich jak Krym i Donbas, naruszają Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (1966), którego Rosja jest stroną. Artykuł 19 tego paktu gwarantuje wolność wypowiedzi, w tym artystycznej²⁰. Zniszczenie instytucji kulturalnych, takich jak teatr w Mariupolu, oraz odwołanie wydarzeń artystycznych osłabiają ukraińską tożsamość. Międzynarodowy Trybunał Karny w 2023 roku wydał nakaz aresztowania Władimira Putina za nielegalną deportację dzieci, co dodatkowo pokazuje skalę represji wobec cywilów, w tym środowisk twórczych²¹. Były to w rzeczywistości porwania w celu rusyfikacji. Straty intelektualne mają charakter wielopokoleniowy, wpływając na innowacyjność gospodarki, tożsamość narodową i pozycję międzynarodową Ukrainy. Zgodnie z ustaleniami MTK, setki ukraińskich dzieci zostały nielegalnie przetransportowane z okupowanych regionów Ukrainy (Donbas, obwód chersoński, zaporoski) do terytorium Rosji lub na obszary znajdujące się pod rosyjską kontrolą. Wiele z nich zostało pozbawionych kontaktu z rodzinami, a część przeszła proces „rusyfikacji”, łącznie z nadaniem obywatelstwa rosyjskiego i zmianą tożsamości²².

Zarówno raporty ONZ, jak i niezależnych instytutów badawczych (m.in. Yale Humanitarian Research Lab) dokumentują skalę tych działań i wskazują na ich systematyczność oraz zgodność z polityką Kremla, co wskazuje na ich planowy charakter²³. Trudno ocenić, jak wielkie straty intelektualne poniosła Ukraina ograbiona z młodego pokolenia, które mogłoby być przyszłymi

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Kostyantyn Dumchev, Vitalii Klymchuk, *The Commission on mental health in Ukraine: areas for development*, The Lancet Psychiatry, Vol. 11, 11.2024, [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(24\)00312-2](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(24)00312-2)

¹⁹ UNICEF, *Wojna w Ukrainie. 3 lata cierpienia dzieci*, 24.02.2025, <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/news/wojna-w-ukrainie.-3-lata-cierpienia-dzieci>

²⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Publikacja w Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz.167, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19770380167>

²¹ Warrant of Arrest for Vladimir Vladimirovich Putin, ICC-01/22-18-SECRET, 17.03.2023

²² Międzynarodowy Trybunał Karny, Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, 17.03.2023, <https://www.icc-cpi.int/news/icc-issues-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and-maria-alekseyevna-lvova>

²³ Kaveh Khoshnood, *Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children*, Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health, 14.02.2023, <https://files-profile.medicine.yale.edu/documents/8c54abb-4-3c6d-4b5c-be05-727f612afccc>

lekarzami czy inżynierami. Ważnym aspektem decyzji MTK jest fakt, że dotyczy ona urzędującego prezydenta. Statut Rzymski w artykule 27 wyraźnie stwierdza, że funkcja państwowa, w tym głowy państwa, nie stanowi przeszkody dla ścigania karnego. W ocenie Trybunału, Putin jako prezydent Federacji Rosyjskiej miał zarówno de iure, jak i de facto władzę nad działaniami cywilnych i wojskowych podwładnych, co czyni go odpowiedzialnym zarówno jako sprawcę bezpośredniego, jak i przełożonego²⁴. Nakaz aresztowania wobec Władimira Putina został wydany na podstawie artykułu 58 Statutu Rzymskiego, który umożliwia wydanie nakazu, gdy istnieje uzasadnione przekonanie, że dana osoba popełniła zbrodnię objętą jurysdykcją Trybunału i że aresztowanie jest konieczne m.in. w celu zapewnienia obecności oskarżonego podczas procesu²⁵.

Zarzuty wobec Putina dotyczą bezprawnej deportacji ludności (w szczególności dzieci) z okupowanych terytoriów Ukrainy do Rosji oraz przymusowego transferu ludności, co stanowi zbrodnię wojenną zgodnie z artykułem 8 ust. 2 (a)(vii) Statutu Rzymskiego („bezprawne deportowanie lub przemieszczanie ludności cywilnej”) i artykułem 8 ust. 2 (b)(viii) („przymusowe przesiedlenia ludności z terytoriów okupowanych”)²⁶.

Międzynarodowy Trybunał Karny działa na podstawie Statutu Rzymskiego z 1998 roku, który określa jurysdykcję sądu w zakresie czterech kategorii przestępstw: zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych oraz zbrodni agresji²⁷. Choć Rosja nie jest stroną Statutu Rzymskiego, Ukraina w 2015 roku złożyła deklarację uznającą jurysdykcję MTK w odniesieniu do przestępstw popełnionych na jej terytorium²⁸. Na tej podstawie MTK ma prawo prowadzić postępowania dotyczące działań rosyjskich urzędników i personelu wojskowego w Ukrainie.

Nakaz aresztowania Władimira Putina przez Międzynarodowy Trybunał Karny stanowi przełomowy moment w historii prawa międzynarodowego. Pokazuje, że funkcja głowy państwa nie chroni przed odpowiedzialnością za zbrodnie wojenne, a systematyczne działania przeciwko ludności cywilnej – w tym dzieciom – będą ścigane niezależnie od rangi sprawców. Trybunał wyraźnie potwierdził, że prawo humanitarne ma zastosowanie także wobec najpotężniejszych jednostek politycznych współczesnego świata.

Utrata obecnych naukowców i inżynierów osłabia także sektor IT. W Charkowie, głównym hubie technologicznym, wiele startupów zawiesiło działalność z powodu ostrzałów. Straty poniosły również sektory metalurgiczny i górniczy, które odpowiadają za 19% i 11% eksportu Ukrainy. Jak podaje Instytut Nowej Europy, „w marcu 2022 roku pracę wstrzymały zakłady odpowiadające za produkcję ok. 85% stali (roczna produkcja szacowana jest na około 21 mln ton)”, a zniszczenie

²⁴ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Art. 27, *Irrelevantność pełnionej funkcji publicznej*, Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=w-du20030780708>

²⁵ Ibidem, Art. 58, *Wydawanie przez Izbę Przygotowawczą nakazu aresztowania i wezwań*

²⁶ Ibidem, Art. 8, *Zbrodnie wojenne, ust. 2 (a)(vii) oraz (b)(viii)*

²⁷ Ibidem, Art. 5, *Przestępstwa objęte jurysdykcją Trybunału*

²⁸ Międzynarodowy Trybunał Karny, *Domniemane przestępstwa popełnione w kontekście sytuacji w Ukrainie od 21 listopada 2013 r.* 2.03.2022, <https://www.icc-cpi.int/ukraine>

zakładów takich jak Azowstal i Mariupolski kombinat metalurgiczny imienia Ilicza²⁹ dodatkowo osłabiły gospodarkę. Bank Światowy szacował już w 2024 roku, że całkowite straty gospodarcze szacowane są na ponad 499 miliardów dolarów. Potrzeby związane z odbudową i rekonstrukcją z kolei szacowane są na ponad 486 miliardów dolarów³⁰. Koszty związane z edukacją i badaniami naukowymi są częściowo uwzględnione w sektorze edukacji (straty: 4,3 mld dolarów, potrzeby odbudowy: 14,4 mld dolarów). Startupy technologiczne przeniosły też działalność za granicę, głównie do Polski i Niemiec.

Wojna wzmocniła ukraińską tożsamość, ale zniszczenie dóbr kultury i rusyfikacja na okupowanych terytoriach zagrażają jej trwałości. Intelktualiści podkreślają, że kultura i edukacja są niezależnie od miejsca kluczowe dla odporności narodowej. Naruszenia Konwencji Haskiej (1954) i Konwencji UNESCO (1960) przez Rosję podważają prawo Ukraińców do zachowania dziedzictwa. Odpływ talentów może sprawić, że Ukraina stanie się bardziej zależna od pomocy międzynarodowej, tracąc pozycję w globalnych łańcuchach innowacji. Straty mają głębokie konsekwencje. Powrót do PKB Ukrainy sprzed wojny może potrwać 25 lat. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego podaje, że ukraińscy studenci w Polsce, największa grupa zagranicznych studentów, mogą zostać wchłonięci przez lokalny rynek pracy. Skutki psychospołeczne dodatkowo utrudniają rozwój elit.

Rosyjskie działania powodujące straty intelektualne Ukrainy naruszają szereg międzynarodowych konwencji, których Rosja pozostaje sygnatariuszem. To Konwencja Genewska IV (1949): Ataki na cywilów, w tym naukowców i artystów, naruszają artykuły 3 i 27 [4]; Konwencja Haska (1954): Zniszczenie uniwersytetów, bibliotek i teatrów, np. w Charkowie i Mariupolu, narusza artykuł 4 [10]; Protokół Dodatkowy I do Konwencji Genewskich (1977): Ataki na obiekty cywilne i kulturalne naruszają artykuły 51 i 53 [12]; Konwencja UNESCO w sprawie zwalczania dyskryminacji w edukacji (1960): Rusyfikacja programów nauczania na okupowanych terytoriach narusza artykuł 5 [15] oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (1966): Prześladowania artystów i ograniczenie wolności twórczej naruszają artykuł 19 [20].

Te naruszenia wymagają reakcji międzynarodowej, w tym sankcji i ścigania winnych przez Międzynarodowy Trybunał Karny. Aby zminimalizować straty intelektualne i wspierać odbudowę społeczności międzynarodowa może podjąć wiele różnorodnych działań, takich jak międzynarodowe programy stypendialne, w tym rozszerzenie programów takich jak NAWA³¹ i Horizon Europe³². Proponuję fundusz UE na badania w sektorach IT i zielonej energii. Kolejne z działań to inwestycje w infrastrukturę: finansowanie odbudowy uniwersytetów w Charkowie i Mariupolu

²⁹ Maciej Tysza, *Rachunek strat i zysków Ukrainy w 2022 roku*, Instytut Nowej Europy, 23.06.2022, <https://ine.org.pl/rachunek-poniesionych-przez-ukraine-strat-izyskow-podczas-rosyjskiej-agresji-w-2022-roku/>

³⁰ ZPP, *Oczekiwania biznesu od rządu w kwestii Ukrainy*, 12 sierpnia 2024, <https://zpp.net.pl/31485/>

³¹ Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej, <https://nawa.gov.pl/programy-nawa>

³² Komisja Europejska, Horizon Europe: Horizon for Ukraine, <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/ua-opportunities>

z Instrumentu NextGenerationEU³³ i Funduszu Solidarności UE³⁴; digitalizacja zasobów: rozszerzenie programu „Digital Europe” o digitalizację ukraińskich archiwów, wzorując się na polskiej platformie Polona³⁵; repatriacja talentów: Program „Return to Ukraine” z grantami i wsparciem mieszkaniowym, oparty na modelu izraelskim; promocja kultury: rozszerzenie festiwalu takich jak „Ukrainian Spring” w Brukseli (2023) na całą UE³⁶; współpraca regionalna: transgraniczny klastr innowacji w regionach przygranicznych, np. Podkarpacie-Lwów, wzorowany na współpracy polsko-ukraińskiej³⁷ oraz egzekwowanie prawa międzynarodowego: wsparcie dla Międzynarodowego Trybunału Karnego w ściganiu rosyjskich zbrodni oraz sankcje na instytucje wspierające rusyfikację.

Straty intelektualne Ukrainy to tragedia, która wykracza poza granice jednego kraju. Naruszenia prawa międzynarodowego przez Rosję, w tym Konwencji Genewskiej, Haskiej i standardów UNESCO, wymagają zdecydowanej odpowiedzi społeczności międzynarodowej. Wsparcie ukraińskich naukowców, artystów i studentów odbudowuje nie tylko infrastrukturę, ale także pomaga promować kulturę, fundament dla silniejszej Europy. Solidarność i konkretne działania, które pozwolą Ukrainie odzyskać jej intelektualną siłę, leży w szeroko rozumianym interesie nie tylko Ukrainy, ale całej Europy.

W maju 2025 roku Parlament Europejski przyjął 17. pakiet sankcji wobec Rosji; przyjęte środki to: wpisanie na listę sankcyjną 17 osób i 58 podmiotów, w tym przedsiębiorstwa Surgutneftegas, zakaz dostępu do portów i korzystania z usług związanych z transportem morskim dla kolejnych 189 statków należących do rosyjskiej floty cieni, ograniczenia eksportu towarów i technologii podwójnego zastosowania wobec 31 nowych podmiotów, z których część znajduje się w państwach trzecich, dodatkowe ograniczenia eksportu towarów, które pomagają Rosji wzmacniać jej potencjał militarny i technologiczny, jak np. chemiczne prekursory materiałów energetycznych czy części zamienne do obrabiarek.

17. pakiet jest częścią szerszych środków UE, które w ramach także trzech innych systemów sankcji odpowiadają na działania hybrydowe Rosji, pogwałcenia praw człowieka oraz stosowanie środków rozpraszania tłumu przez rosyjskie siły działające w Ukrainie³⁸.

Zaostrzeniem presji ekonomicznej i politycznej wobec państwa-agresora jest 18. pakiet sankcji, przyjęty 18 lipca 2025 roku. Obejmuje on między innymi rozszerzenie listy sankcyjnej o 14 osób oraz 41 podmiotów, obniżenie pułapu ceny rosyjskiej surowej ropy naftowej z dotychczasowych 60 dolarów do poziomu 47,6 dolara za baryłkę, rozszerzenie zakazu wstępu do unijnych portów

³³ Instrument NextGenerationEU, <https://next-generation-eu.europa.eu>

³⁴ Fundusz Solidarności, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/97/fundusz-solidarnosci>

³⁵ Polona, Digitalizacja dziedzictwa kulturowego, <https://polona.pl>

³⁶ bozar.be, Ukrainian Spring, Festival of Ukrainian Culture in Brussels, <https://www.bozar.be/en/calendar/ukrainian-spring>

³⁷ Instytut Nowej Europy, Europejski wymiar rozwoju i współpracy Polski i Ukrainy, 14.10.2024, <https://ine.org.pl/europejski-wymiar-rozwoju-i-wzajemnej-wspolpracy-regionow-polski-i-ukrainy/>

³⁸ Rada Unii Europejskiej, Wojna napastnicza Rosji przeciwko Ukrainie: UE przyjmuje 17. pakiet sankcji, 20.05.2025, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2025/05/20/russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-eu-agrees-17th-package-of-sanctions/>

o kolejne 105 statków należących do rosyjskiej floty cieni oraz całkowity zakaz wszelkich transakcji związanych z gazociągami Nord Stream 1 i Nord Stream 2. Równocześnie dotychczasowe ograniczenie dotyczące świadczenia specjalistycznych usług finansowych na rzecz rosyjskich banków zostało przekształcone w pełny zakaz transakcji i rozszerzone na 22 kolejne instytucje bankowe. UE zdecydowała także o wprowadzeniu zakazu jakichkolwiek transakcji z Rosyjskim Funduszem Inwestycji Bezpośrednich, rozszerzyła ograniczenia eksportowe wobec towarów i technologii o podwójnym zastosowaniu o 26 nowych podmiotów oraz zwiększyła listę dalszych zakazów eksportu³⁹. W trakcie tworzenia tekstu Unia Europejska była w przededniu ogłoszenia kolejnego, 19. już pakietu sankcji.

Działania podejmowane przez instytucje europejskie nie powstrzymują Rosji przed kontynuacją agresji na Ukrainie. Dlatego już teraz środowiska akademickie z Polski powinny przygotowywać się do realizacji dużych projektów na rzecz odbudowy wyniszczonego potencjału intelektualnego Ukrainy.

BIBLIOGRAFIA **REFERENCES LIST**

PIŚMIENNICTWO

LITERATURE

Biurowy Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (OHCHR), Raport o sytuacji praw człowieka na Ukrainie, 24.03.2023, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-ENG.pdf>

bozar.be, Ukrainian Spring, Festival of Ukrainian Culture in Brussels

<https://www.bozar.be/en/calendar/ukrainian-spring>

Fundusz Solidarności, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/97/fundusz-solidarnosci>

Instytut Nowej Europy, *Europejski wymiar rozwoju i współpracy Polski i Ukrainy*, 14.10.2024, <https://ine.org.pl/europejski-wymiar-rozwoju-i-wzajemnej-wspolpracy-regionow-polski-i-ukrainy/>

Instytut Nowej Europy, *Rachunek strat i zysków Ukrainy w 2022 roku*, 23.06.2022, <https://ine.org.pl/rachunek-poniesionych-przez-ukraine-strat-izyskow-podczas-rosyjskiej-agresji-w-2022-roku/>

Instrument NextGenerationEU, <https://next-generation-eu.europa.eu>

Юлія Трофімова, Анастасія Галасюк, Приазовський державний технічний університет з Маріуполя евакуювали до Дніпра: нові подробиці, Суспільне Дніпро, 16.04.2022, https://suspilne.media/dnipro/229178-priazovskij-derzavnij-tehnicnij-universitet-z-mariupola-evakuovali-do-dnipra/?utm_source=chatgpt.com

Kaveh Khoshnood, *Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children*, Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health, 14.02.2023, <https://files-profile.medicine.yale.edu/documents/8c54abb4-3c6d-4b5c-be05-727f612afccc>

Komisja Europejska, Horizon Europe: Horizon for Ukraine, <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/ua-opportunities>

Komisja Europejska, UE przyjmuje 18. pakiet sankcji wobec Rosji, 18.07.2025, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/ip_25_1840

³⁹ Komisja Europejska, UE przyjmuje 18. pakiet sankcji wobec Rosji, 18.07.2025, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/ip_25_1840

Kostyantyn Dumchev, Vitalii Klymchuk, *The Commission on mental health in Ukraine: areas for development*, *The Lancet Psychiatry*, Vol. 11, 11.2024, [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(24\)00312-2](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(24)00312-2)

Konwencja Haska o ochronie dóbr kulturalnych, 1954, http://www.mkidn.gov.pl/media/blekitna_tarcza/docs/akty/konwencja_haska_1954.pdf

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, Konwencja Genewska IV, 1949, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/inne/1949-3-t1.html>

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, Protokół Dodatkowy I do Konwencji Genewskich, 1977, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/miedzynarodowe-prawo-humanitarne>

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Publikacja w Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz.167, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19770380167>

Międzynarodowy Trybunał Karny, Domniemane przestępstwa popełnione w kontekście sytuacji w Ukrainie od 21 listopada 2013 r. 2.03.2022, <https://www.icc-cpi.int/ukraine>

Międzynarodowy Trybunał Karny, Sytuacja w Ukrainie: Sędziowie MTK wydają nakazy aresztowania Władimira Władimirowicza Putina i Marii Aleksiejewny Lwowej-Biełowej, 17.03.2023, <https://www.icc-cpi.int/news/icc-issues-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and-maria-alekseyevna-lvova>

Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej, <https://nawa.gov.pl/programy-nawa>

Ośrodek Studiów Wschodnich, *Wojna Rosji przeciw Ukrainie: stan po sześciu dniach*, 2.03.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-02/wojna-rosji-przeciw-ukrainie-stan-po-szesciu-dniach>

Parkiet.com, Gospodarka Ukrainy poniosła wielkie straty, 25.06.2023, <https://www.parkiet.com/gospodarka-swiatowa/art38655461-gospodarka-ukrainyponiosla-wielkie-straty-ale-rosyjska-agresja-nie-zdolala-jej-calkiem-powalic>

Polona, Digitalizacja dziedzictwa kulturowego, <https://polona.pl>

Polski Instytut Ekonomiczny, Nawet 25 lat może zająć Ukrainie obudowanie poziomu PKB per capita w stosunku do trendu sprzed wojny, 24.02.2022, <https://pie.net.pl/nawet-25-lat-moze-zajac-ukrainie-obudowanie-poziomu-pkb-per-capita-w-stosunku-do-trendu-sprzed-wojny/>

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Polskie wsparcie dla ukraińskiego środowiska akademickiego po rosyjskiej pełnoskalowej inwazji na Ukrainę, 24 lutego 2025, <https://pism.pl/publikacje/polskie-wsparcie-dla-ukraińskiego-srodowiska-akademickiego-po-rosyjskiej-pelnoskalowej-inwazji-na-ukraine>

pragmatika.media, Charkowski Narodowy Uniwersytet Budownictwa i Architektury. Zaginiony pomnik, 23.01.2023, <https://pragmatika.media/pl/news/kharkivskyi-natsionalnyi-universytet-budivnytstva-ta-arkhitektury-vtrachena-pam-iatka/>

Rada Unii Europejskiej, Wojna napastnicza Rosji przeciwko Ukrainie: UE przyjmuje 17. pakiet sankcji, 20.05.2025, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2025/05/20/russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-eu-agrees-17th-package-of-sanctions/>

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Art. 27, *Irrelevantność pełnionej funkcji publicznej*, Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030780708>

UNESCO, Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w edukacji, 1960, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1960.html>

UNHCR, Ukraine Refugee Situation, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

UNICEF, 4.6 million children in Ukraine face ongoing educational barriers as fourth academic year during war begins, 1.08.2025, <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/back-to-school>

UNICEF, Wojna w Ukrainie. 3 lata cierpienia dzieci, 24.02.2025, <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/news/wojna-w-ukrainie.-3-lata-cierpienia-dzieci>

tvn24.pl, Ukraińskie władze: od początku rosyjskiej inwazji zniszczono kilkaset szkół, <https://tvn24.pl/swiat/ukraina-wladze-od-poczatku-rosyjskiej-inwazji-zniszczono-kilkaset-szkol-zdjecia-st6093215>

Warrant of Arrest for Vladimir Vladimirovich Putin, ICC-01/22-18-SECRET, 17.03.2023

Wiadomości Onet, Członek ukraińskiej orkiestry zginął, broniąc Mariupola, 14.04.2022 <https://www.onet.pl/muzyka/onetmuzyka/czlonek-ukrainskiejorkiestry-zginal-broniac-mariupola/071k54p,681c1dfa>

ZPP, Oczekiwanie biznesu od rządu w kwestii Ukrainy, 12.082024, <https://zpp.net.pl/31485/>

Copyright (c) 2025 Dominik Tarczyński.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

ZASADY PUBLIKACJI ARTYKUŁÓW

Zgłoszenie artykułu

Redakcja czasopisma „Wiedza Obronna” akceptuje publikacje w języku polskim i angielskim.

Artykuły należy zgłaszać za pomocą Open Journal System. W tym celu należy zarejestrować się na stronie poprzez wybranie z górnego menu opcji Zarejestruj, a następnie wypełnienie i wysłanie elektronicznego formularza rejestracji.

Po rejestracji należy zalogować się na stronie (Zaloguj), przejść do zakładki Moje konto, kliknąć w Zgłoś tekst do opublikowania, a następnie postępować zgodnie ze wskazówkami.

W razie problemów prosimy o kontakt na adres: wiedza.obronna@two.edu.pl

Proces zgłoszenia tekstu składa się z pięciu kroków. Wraz z artykułem należy dołączyć również skan podpisanego oświadczenia autora.

Przed rejestracją prosimy o zapoznanie się z polityką prywatności.

Redakcja zachowuje prawo do odrzucenia zgłoszenia bez recenzji, jeśli nie spełnia następujących kryteriów:

- wykracza poza zakres czasopisma określony w misji czasopisma,
- nie oferuje znaczącej nowej wiedzy ani wartości dodanej,
- nie spełnia wymagań technicznych i/lub metodycznych,
- zawiera poważne błędy lub usterki.

Opłaty: czasopismo pobiera opłaty od autorów za publikację artykułu w **wysokości 500 zł**.

Wpłaty prosimy dokonywać dopiero po otrzymaniu maila z informacją o akceptacji artykułu do publikacji i korektą autorską.

Nr konta:

Towarzystwo Wiedzy Obronnej 73 1020 1127 0000 1502 0407 4191 z dopiskiem „publikacja artykułu w WO imię i nazwisko”

- Za zgłoszenie artykułu oraz proces redakcyjny czasopismo nie pobiera żadnych opłat.
- Właściciel praw autorskich: autorzy.
- Licencja: Creative Commons Uznanie autorstwa – na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY SA)
- Samoarchiwizacja: zgoda na archiwizację wersji *preprint*, *postprint* oraz wersji wydawniczej, pod warunkiem podania informacji źródłowych (w tym tytuł, rok, numer i adres internetowy czasopisma).
- Dostępność tekstów na stronie internetowej czasopisma: niezwłocznie po opublikowaniu.